

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSKE AARBØGER

I. Halvbind

1944

Udgivet af

Historisk Samfund for Sønderjylland

HOLSTEBRO BANK

Aktieselskab
HOLSTEBRO

Spare- og Laanekassen
for Kolding By og Omegn
Stiftet 1856
Reservefond ca. 1 $\frac{1}{2}$ Million

Horsens Landbobank A/s

Horsens
Kontortid: 9 $\frac{1}{2}$ —12 $\frac{1}{2}$ og 2 $\frac{1}{2}$ —4 $\frac{1}{2}$

Aktieselskabet
Landbobanken i Skive
SALLING BANK
Telefon 700 . Skive
Kontortid 9-12 og 2-5, Lørdag 9-2

AKTIESELSKABET VEJLE TEXTILFABRIK

BRUUN & SØRENSEN
Aarhus

Biscuitfabriken Oxford Hjørring

MARIE KIKS
friske og sprøde, bæg i Smør

Skal man til og fra
Sønderjylland
benytter man
Sydfynske Jernbaner

Adams Transport Co.

Transport- og Speditions-Aktieselskab
Grundlagt 1884
Transport Spedition Flytning Opbevaring
København, Danasvej 30 - Aarhus, Knudrigsgade 3-5

Reserveret „B“

AKTIESELSKABET

DANSK GALOCHE- OG GUMMIFABRIK

KØBENHAVN

NØRRE FARIMAGSGADE 3-5

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Sønderjydske Aarbøger

1944

Udgivet

af

Historisk Samfund for Sønderjylland

ved

H. Lausten-Thomsen

Hans Lund

Johan Hvidtfeldt

INDHOLD

Anders Bjerrum: Vort Sprogs gamle Sydgrænse	Side 1— 20
Jørgen Paulsen: Nogle Noter til Brundlund Slots Bygningshistorie	» 21— 44
Thade Petersen: Bidrag til Den sønderjydske Salmebogs Historie	» 45— 91
Jens Holdt: Elev-Fortegnelse fra Christiansfelds Kostskoler	» 92—131
H. Lausten-Thomsen: Peter Lautrup's Minder ..	» 133—236
Johan Hvidtfeldt: Undertrykte bønder paa Gram gods 1734	» 237—238
En udmærkelse	» 239—240
Anmeldelser:	
Caroline Emilie Andersen: De hansborgske Registranter. I. Forordninger 1544—1588 (ved Johan Hvidtfeldt	» 241—243
Laura Joh. Christensen: Konge og Hertug (ved Troels Fink)	» 243—244
Franz v. Jessen: Mit Livs Egne, Hændelser og Mennesker (ved Troels Fink)	» 244—245
Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920—42 (ved Troels Fink)	» 245—248
Haderslev-samfundets årsskrift (ved H. Lausten-Thomsen)	» 248—250
Nyere litteratur vedrørende Tønder bys historie (ved Johan Hvidtfeldt)	» 250—255
Albert Fabritius og Harald Hatt: Haandbog i Slægtsforskning (ved Johan Hvidtfeldt) ..	» 255—258
Johan Hvidtfeldt og Hans Neumann: Beretning og Regnskab	» 258—263

Vort Sprogs gamle Sydgrænse.

Af Anders Bjerrum.

I.

Indledning.

Emnet er ofte blevet debatteret. De vigtigste Indlæg skyldes Tyskeren Aug. Sach (i Trebindsværket *Das Herzogtum Schleswig* 1896—1907) og Danskeren P. Lauridsen (især i nogle *Afhandlinger i Sønderjydske Aarb.* 1893). Sachs Synspunkter kan groft resumeres således: Da Anglerne, der ifl. Sach boede i Sønderjylland, var rejst bort for at underlægge sig England, efterlod de et ubeboet Land. Et Par Årlundreder senere, lidt før Vikingetiden, rykkede samtidig tre Folk ind i Sønderjylland fra Nord, Syd og Vest. Fra Nord kom de daniserede Jyder, fra Syd Saxerne og fra Vest Friserne. Kort efter de tre Sprogs Sammenstød begyndte det saxiske Sprog at trænge frem på det danske og det frisiske Sprogs Bekostning.

P. Lauridsens Opfattelse er den, at der oprindelig kun taltes eet Sprog i Sønderjylland, nemlig Dansk. Engang i Vikingetiden indvandrede Nordfrisere til de nordfrisiske Øer og til Fastlandets Marskområde. Langt senere skete Saxernes Indvandring i Sydslesvig. Endnu på Adam af Bremens Tid, i det 11. Århundrede, dannede Sydslesvig og Nordholsten et uhyre folketomt Grænsebælte mellem Saxernes Område og Danmark. Både fra Nord og fra Syd trængte der enkelte Kolonisateurer ind i dette Ingenmandsland og grundlagde Byer; men Saxernes Fremstød var det stærkeste; i Slutningen af det 12. Århundrede trængte de over Ejderen, de danske Forposter måtte opgives, og Linien Husum—Slesvig—Eckernförde blev som før det danske Sprogs Sydgrænse og vedblev at være det til hen i 18. Århundrede.

Så forskelligt fortolker altså to kundskabsrige Forskere det samme Materiale. Hovedårsagen ligger i Materialets specielle

Karakter. Der findes nemlig kun meget få udtrykkelige Oplysninger om Sproggrænsen i ældre Tid, og slet ingen fra Vikingetiden og Middelalderen. Man er derfor henvist til et Studium af Sydslesvigs gamle Person- og Stednavne. Både Sach og P. Lauridsen har et fortrinligt Kendskab til disse to Kilder. Men i de senere År er der under Lektor Peter Jørgensens, Dr. Kr. Halds og mit Arbejde med den kommende Udgave af Sydslesvigs Stednavne kommet en hel Del Materiale for Dagen, som kaster nyt Lys over vort Problem. Det drejer sig især om **M a r k n a v n e** fra gamle Jordebøger, Skøder, Skyld- og Panteprotokoller og lignende Arkivalier. Dette Materiale er af Betydning, fordi et Marknavn som Regel er en uvilkårlig Dannelse; hvis vi er i Stand til at afgøre i hvilket Sprog Navnets Bestanddele hører hjemme, kan vi altså slutte os til Bøndernes Omgangssprog på den Tid, det blev dannet. Størstedelen af disse omfattende Samlinger er nu blevet ordnet, således at det er let at skaffe sig Overblik over en Landsbys Marknavne; skønt den etymologiske Gennemarbejdelse først for nylig er påbegyndt, har jeg fundet det forsvarligt at fremlægge nogle foreløbige Prøver i den følgende kritiske Oversigt. Det vil formentlig være praktisk først at gennemvandre Grænseområdet Sogn for Sogn for at søge fastslået, hvad vi ved om Sprogforholdene i ældre Tid, og derefter at udvide vor snævre Synskreds mod Nord og mod Syd for til Slut at drage de nødvendige Slutninger af vore Iagttagelser.

Foreløbig gælder det altså selve Grænseområdet mellem Husum og Eckernförde. Vi begynder mod Vest og arbejder os frem mod Øst. Under Læsningen af de følgende Afsnit vil den ikke-stedkyndige kunne skaffe sig et Overblik over de topografiske Forhold ved Hjælp af Kortet.

II.

De vestlige Grænsesogne.

Det sydvestligste Herred i Danmark hedder Sønder-Gøs Herred. Nørre- og Sønder-Gøs Herred må vel fra først af

have dannet eet stort Herred. Både Sach og Lauridsen mener, som det er naturligt, at hele Herredets Befolkning engang har talt samme Sprog. Størstedelen af Nørre-Gøs Herred er i historisk Tid beboet af Frisere, og Sach forsøger derfor at gøre både Nørre- og Sønder-Gøs Herred til et oprindelig frisisk Område. P. Lauridsen mener derimod, at de ældste Beboere var Danske; og det er lykkedes ham at gøre det sandsynligt, at den danske Bosættelse i Nørre-Gøs Herred i Vikingetiden strakte sig så langt mod Vest, som den faste Gest når: Byer som Skovbøl, Hatsted, Trælstrup, Brekling, Bredsted, Horne og Bjerrum har danske Navne; oprindelig frisiske er kun Bebyggelserne i Marsken og en Del forholdsvis unge Landsbyer langs Gestranden. Vi skal nu se, om det på lignende Måde kan lade sig gøre at opfatte den gamle Befolkning i Sønder-Gøs Herred som dansk.

Navnet Gøs-Herred giver os ingen Oplysning, fordi dets Etymologi er uvis. Vi må undersøge hvert Sogn for sig.

I det sydvestligste Sogn, Mildsted, formoder de gamle Topografer enstemmigt en oprindelig frisisk Befolkning. Den ældste af dem er *Mattias Boetius*, som har skrevet et Værk om en af det 17. Århundredes Stormfloder; Værket bærer Titlen: *De cataclysmo Nordstrandico* og er fra 1623. Her står, at Friserne har enten grundlagt eller occuperet en Række Byer på Fastlandets Kyst, og der nævnes 6 Bynavne: Bredsted, Hatsted, Skovbøl, Rödemis, Mildsted og Rantrum. Med Hensyn til de tre første Byer har *Mattias Boetius*, som vi har set, fuldstændig Ret; han må her bygge på en positiv Viden om, at Folkesproget i disse tre Byer på hans Tid var Frisisk. Det ligger derfor nær at tro, at han har en tilsvarende Viden om Folkesproget i de tre sidstnævnte Byer, Rödemis, Mildsted og Rantrum, som ligger i Mildsted Sogn. Og en sådan Antagelse lader sig udmærket forene med de Personnavne, der kendes fra Tiden omkring 1500: Nogle få af dem er udpræget nedertyske (f. Ex. Fornavnet *Clawes* og Tilnavnet *Smit*), lidt flere udpræget frisiske (f. Ex. Fornavnene *Paye* og *Meyge*, og Til-

navnet *Boynck*), og mange kan være både frisiske og danske. (f. Ex. Fornavnene *Jeppe* og *Nisse* og Tilnavnene *Ketelsen* og *Jenssen*). Men fra 1512 har vi et Diplom, som gør det ganske usandsynligt, at de tre Byers Befolkning i Reformationstiden har været Frisere. Det handler om Grænsen mellem Mildsted Sogn og Koldenbüttel Sogn i det dengang frisiske Ejdersted. Denne Grænse kaldes her: „de schede . . . twüschen den veltmarken van Rantrem, Mylstede und Rademiss ens dels und den Freschen, dede int südent jegen en aver wanen anderen dels“, altså Skellet mellem de tre Byer på den ene Side og *F r i s e r n e*, som bor lige over for dem mod Syd, på den anden. Sådan vilde man ikke kunne udtrykke sig, hvis også Mildsted Sogns Beboere havde været Frisere i 1512. Men når de ikke var det, så bliver Mattias Boetius's Udsagn godt 100 År senere værdiløst. Det er muligt, at der i 1623 har boet en Del frisisktalende Familier i de tre Byer, men det er utænkeligt, at det herskende Omgangssprog har været Frisisk.

Om Forholdene i endnu ældre Tid tier de historiske Kilder helt, og vor eneste Tilflugt er Stednavnene.

Først Landsbynavnene. *Rödemis* er sandsynligvis neder-tysk, sammensat af rot „Rydning“, og et Navneord misse, der undertiden forekommer i sydslesvigske og holstenske Stednavne og betyder „Sump“ eller lignende. *Mildsted* k a n være et dansk Navn på -stathæ, men det kan også være et saxisk Navn på -stede; Forleddet er nemlig et Ånavn Milde, som både kan være nordisk og vestgermansk. *Rantrum* skrives i Middelalderen Rantem og synes snarest frisisk ligesom Rantum på Sild, men k a n måske være et dansk Navn på -hëm. — Foreløbig har Stednavnene altså gjort Sagen endnu mere indviklet: De tre Navne peger — hvis de overhovedet peger — i hver sin Retning.

Vi forsøger med Marknavnene. Det træffer sig så heldigt, at vi har et fortrinligt Marknavnemateriale fra den store, frugtbare Südermarsch, der er delt mellem de tre Landsbyer. Ikke mindre end 109 Navne er overleveret i Kilder fra før 1600. En

meget stor Del af disse Navne er af tvivlsom Nationalitet, enten fordi de er etymologisk dunkle, eller fordi de er sammensat af så almindelige Gloser, at de — hvis de var opr. frisiske eller danske — ikke kunde undgå at blive oversat til Tysk (f. Ex. *im nigen lande* (1496), som kan afspejle et frisisk Nîlond eller et dansk Nyland) — eller fordi Ordet findes både i Nordisk og i Vestgermansk, således som Forleddet i *holm wische* (1486). Sådanne tvivlsomme Navne bør man altid udskyde ved den Slags Operationer; så får man som Regel en let håndterlig Rest tilbage af Navne, som skulde være sikre. Af dem er i dette Tilfælde langt de fleste nedertyske, f. Ex. *vp Gosehamme* (1543; nedertysk *gôs* „Gås“ + *hamm*, der forekommer meget ofte i holstenske Stednavne i Betydningen „indhegnet Areal“) og *de olde legelicheit* (1525; det nedertyske Ord *legelicheit* betyder ikke „Lejlighed“, men „Beliggenhed“, vistnok især „gunstig Beliggenhed“). Nogle er frisiske, f. Ex. *Adebull* (1494) og *Haickenbul* (1486; af frisiske Personnavne + det vist fra Dansk lånte Efterled *-bøl*). Og endelig er der — åbenbart for at gøre Forvirringen fuldkommen — nogle få danske Navne, f. Ex. *Mosæ* (1352, nu udtalt *de Maas*), *up dem Bohle* (1490, nu udtalt *de Bool*; det er Navneordet *Bol*, som undertiden betegner et Areal af en bestemt Størrelse og Bonitet) og *in der Odde* (1593).

Vi prøver på en ny Måde og spørger, hvilke Navne der er de ældste. Det viser sig, når vi kortlægger de Navne, hvis Beliggenhed vi kender, at dette Spørgsmål lader sig besvare med temmelig stor Sikkerhed. De sikre frisiske Navne ligger især nede mod Sydvest. Her lå i Middelalderen en nu forsvundet Værftbebyggelse, altså Gårde, der var beskyttede mod Stormfloder ved at ligge på kunstige Forhøjninger. Disse forsvundne Gårdes Navne er bevarede til Nutiden som frisiske Marknavne. Gårdenes Beboere har altså været Frisere. De sikkert tyske Navn og alle de usikre Navne ligger spredt over hele Området. De sikkert danske Navne ligger derimod en bred Stribe langs Gestranden ud for Mildsted Bys og

de tilstødende Dele af de to Nabobyers Gest. Heraf tør vi slutte, at de danske Navne er ældst, opstået før Inddigningen på en Tid, da kun den nærmest ved Gesten liggende Del af Marsken spillede en Rolle for Beboerne. Da disse Beboere altså talte Dansk, må vi anse Mildsted og måske også Rantrum for danske Landsbynavne.

Südermarsch blev inddiget i 15. Århunderede; derved blev Arealerne længere mod Syd tilgængelige, og de fik nedertyske Navne. På den Tid var der altså sket et Sprogskifte; i al Fald var Bøndernes Omgangssprog nu Nedertysk; om Hjemmesproget giver Marknavnene jo ingen Oplysninger.

Men Overgangen til nedertysk Omgangssprog må være sket endnu tidligere. Det første nedertyske Navn, nemlig *Andel*, nævnes allerede 1268; de næste er *Hunneham* og *Nordwisch* i Slesvigbispens Jordebog fra 1436. Heraf kan vi se, at vort Sprog var begyndt at vige allerede i Valdemarernes Tid. Det er et afgørende Argument mod P. Lauridsens Mening, at Saxerne først overskred Ejderen i Slutningen af 12. Århundrede.

Efter Sprogskiftet må *Rödemis* være opstået. Byen nævnes første Gang 1406. Ved at antage, at den er opstået på Mildsted Bys Jorder, kan vi forklare to ellers uforligelige Fakta, nemlig Byens tyske Navn og det danske Marknavn *uff de lundt* (1675) på Rödemis Gest; dette Navn kan uden Vanskelighed anses for ældre end Landsbyen Rödemis; på Mildsted Gest har vi tilsvarende Navne, f. Ex. *gammellandt* (1601), *Handerß Lund* (1490) og *wang* (1490).

Man kunde opfatte Grundlæggelsen af den nye Landsby som et Bevis på, at Sprogskiftet står i Forbindelse med nedertysk Indvandring; men Personnavnene fra Reformationstiden taler, som vi har set, imod en sådan Antagelse.

Hu s u m er et dansk Landsbynavn. Ved Købstadens Opståen deltes den gamle Landsby i to, Nordhusum og Osterhusum. På disse to Byers Jorder findes der danske Marknavne,

f. Ex. *de Odde* (1587), *de toffte* (1574), *Nordtschouwe* (1613). Købstaden opstod ca. 1400. Dens Marknavne og Gadenavne er alle tyske. Borgerne har åbenbart været tysktalende fra Starten.

Den østligste Landsby i Mildsted Sogn, Oldersbek, har flere danske Marknavne end de øvrige Byer. Her har det danske Sprog holdt sig længere end i den vestlige Del. Noget lignende gælder Nabosognet mod Øst, *Ostenfeld*, der ligger ved Trenen, overfor Hollingsted. H. N. A. Jensen siger i sit fortrinlige Værk *Versuch einer kirchlichen Statistik* fra 1840'erne, at Beboerne i Hollingsted kalder *Ostenfeld Sogn* „die Dänenseite — während doch im Kirchspiel *Ostenfeld* vor undenklichen Zeiten das Plattdeutsche herrschend war“. Dette stemmer overordentlig godt med, hvad vi kan slutte af Navnene. Landsbynavnene er danske, 1548 er de fleste Personnavne danske, og det vrimler med danske Marknavne, fra den sydligste By f. Ex. *Goosmark*, *Nordschau*, *Wangen*, *Westerkier*. Tyske Navne, der ikke kan være oversatte danske Navne, træffes sjældent og sent. Et af de ældste er *Barn Brock* fra 1776. Sach mener, at Sprogskiftet var nogenlunde gennemført i Sognet før 1500. Her gætter han mindst 2 Århundreder forkert.

Syd for Mildsted og *Ostenfeld* Sogne ligger *Svavsted Sogn*, det sydligste i Gøs-Herrederne. Sach formoder en oprindelig frisisk Befolkning. P. Lauridsen tør ikke antage en ældre dansk Befolkning, men redder Herredets oprindelige Danskhed ved at kalde Sognet et sent bebygget Skovland. Denne Udvej er imidlertid ubrugelig, for Sognets ældste By, *Svavsted*, maa være meget gammel, hvad enten Navnet er dansk eller nedertysk, og det samme gælder måske *Ramstedt*. De danske Navne på -stathæ anses for at være ældre end Vikingetiden, og de tyske af Typen Personnavn + -stede hører til det ældste Stednavnelag i Holsten. *Svavsted* skrives 1326 *Swauestath* og er lettere at opfatte som dansk end som tysk. *Ramstedt* snarere omvendt, men da Forleddet måske ikke er

et Personnavn, kan Navnet være yngre. Den nordøstligste By, Hollbüllhusen, hedder på Nedertysk *Hollbüllhuus* og har sandsynligvis et dansk Navn. Alle de øvrige Landsbynavne, *Fresendelf*, *Süderhöft*, *Hude* og *Wisch*, er tyske, men unge, de nævnes alle for første Gang i 1436. De allerfleste Marknavne er tyske, f. Ex. fra 1436 *Santhorst*, *Papenlant*, *Lintlo*. De 4—5 Navne, som Sach anser for frisiske, er tvivlsomme. Nogle få Navne er sandsynligvis danske; de sikreste er: *Wangeholm* (1436), *Rammstetter Maas* (1746) og *Fruh Wang* (1746). Også nogle Personnavne fra Middelalderens Slutning er danske, deriblandt Fornavnene *Knut* og *Swen*. — Det er altså virkelig muligt, at Svavsted er en oprindelig dansk Landsby. Og denne Mulighed bør vælges, fordi det er sandsynligt, at alle Herredets Beboere fra først af har talt samme Sprog.

Syd for Herredet ligger Landskabet *Stapelholm*, hvor der ikke findes danske Spor af nogen Art.

III.

De østlige Grænsesogne.

Vi går så over til det sydøstligste Herred, Arns Herred. Længst mod Vest ligger *Hollingsted Sogn*; men heraf hørte kun de to nordligste Landsbyer til Arns Herred, nemlig *Hollingsted* og *Ellingsted*. Begge Navne er sandsynligvis danske. Uden for Herredet lå *Dörpstedt*, *Börm* og *Bünge*; her er både Landsbynavne og Marknavne tyske. Herredsgrænsen synes altså at falde nøje sammen med Sproggrænsen her, hvor den går tværs gennem et Sogn.

Hollingsted og *Ellingsted* har sandsynligvis meget tidligt fået nedertysk Omgangssprog. *Hollingsted* har vist kun eet sandsynligt dansk Naturnavn, nemlig *Spangebeck* (1652; af Subst. Spang „Gangbræt eller smal Bro“); *Ellingsted* har et Par Stykker, bl. a. *Warlunds-Berg* (1734; det midterste Led er Lund). Alle de øvrige Navne er tvivlsomme eller tyske. De tidligst overleverede nedertyske Navne er: *Haggen Wische* (1619;

tysk Ejefald af Personnavnet Hagge + nedertysk Wisch „Eng“), *in de würde* (1640; Flertal af nedertysk wurt „Toft“; Ordet Toft forekommer ikke i Hollingsted Sogn) og *Kahrenwohldt* (1648; Efterleddet er nedertysk wolt „Skov“). Da vi fra dette Sogn ikke har nær så gammelt et Materiale som fra Südermarsch, kan de nedertyske Navne været væsentlig ældre end 1619. Jeg vil gætte på, at Omgangssproget i Hollingsted og Ellingsted er blevet Nedertysk allerede i Middelalderen.

Længere mod Øst ligger de to sydligste Byer i *M i c h a e l i s* Landsogn, Husby og Skovby. Om disse Byers Befolkning siger en Indsender i Kieler Blätter 1799, at den er en Blanding af begge Nationaliteter. Men denne Indsender har desværre forvirret Sagen ved at sammenblende Sproget med Husbygning, Klædedragt og andre etnografiske Karakteristika — han er i denne Henseende en Forgænger til den danske Grænselæres Forfatter Claus Eskildsen — og hans Oplysning *b e h ø v e r* derfor ikke at betyde, at Folk taler Dansk, den *k a n* betyde, at de f. Ex. går med Træsko. En fuldt pålidelig Oplysning finder vi derimod i det store Manuskript om Slesvig Bys Topografi, som er forfattet af den lærde Slesviger Ulrik Petersen, der døde 1735. Her står at læse, at det danske Sprog begynder straks indenfor den store Vold Dannevirke i Skovby og Husby.

Nu er der det mærkelige, at denne Oplysning fra ca. 1730 synes at stå i eklatant Modstrid med Marknavnene i de to Byer. I Husby findes der næppe et eneste sikkert dansk Navn, i Skovby har vi ikke helt få, f. Ex. *Tofft-Acker* (1730), Skovnavnet *Bretschau* (1712) og Højnavnene *Dronningshuie* (1580) og *Dinghuy (-Acker)* (1768; Forleddet er danske Ting oversat til Tysk; her var Arns Herreds Tingsted). Men begge Byer har allerede i de ældste Kilder talrige tyske Marknavne, f. Ex. *Schirbrock* (1626; Tillægsordet schir „skær, ren“ og brôk, der vist betyder „lavt kratbevokset Areal“), *Froyen Brock* (1629; Forleddet er vistnok højtysk Freude; altså et naturlyrisk Navn, „Frydenlund“), *Hüsbuyen Schor* (1666; af nedertysk schaar, et meget almindeligt nedertysk Stednavneled, der svarer til høj-

tysk Scharte og betyder „Skår, Kløft“) og *Haggensoll* (1672; Ejefald af Personnavnet Hagge + nedertysk soll, der betyder „Dam, Pyt“). Disse Marknavne behøver nu ikke at være meget ældre end ca. 1600; de er nemlig allesammen letforståelige og meget banale og optræder i Snesevis i Nabobyerne mod Syd. Men en Modsigelse synes jo at være til Stede: ca. 1600 findes der tyske Marknavne, og ca. 1730 tales der endnu Dansk.

Denne tilsyneladende Modsigelse ophæves imidlertid, når vi erindrer os, hvordan Sprogskiftet i Mellemslesvig plejer at forløbe: Det tyske Sprog trænger først ind som Gårdmændenes Omgangssprog og først senere som Kvindernes Omgangssprog og som Familiernes Hjemmesprog. Det er måske det sidste, Ulrik Petersen har tænkt på, og det er afgjort det første, Marknavnene oplyser os om. Det er slet ikke utænkeligt, at Sprogskiftet har været halvandet eller to Århundreder eller mere.

I 1542 synes de fleste Personnavne at være danske, men der findes dog ikke så få tyske, f. Ex. *Jurgen Reymer* og *Hans Ratke*. Det er muligt, at et Skifte i Bøndernes Omgangssprog kan være foranlediget ved tysktalende Bønders Tilflytning.

Navnet *Slesvig* nævnes allerede i 9. Århundrede. Efter de tyske Arkæologers Mening er den nuværende Købstad opstået ca. 1100. Hvis det er rigtigt, må Navnet oprindelig have været knyttet til den gamle By inden for Halvkredsvolden Syd for Slien, som ophørte at eksistere på den samme Tid. Denne gamle By havde også et andet Navn, nemlig *Hedeby*, der jo bl. a. findes på to Runestene. Også dette Navn blev overført på den nye By Nord for Slien; Henrik Rantzau fortæller i 1597, at Bønderne i Slesvigs Omegn kaldte Byen Hedeby. Når en By har to Navne, hidrører de som bekendt ofte fra to forskellige Nationer; f. Ex. kaldes Åbo på Finsk Turku og Reval på Estisk Tallinn. Hvis dette også er Tilfældet her, må Hedeby være det danske Navn; Slesvig kan være et vestgermansk Navn givet af frisiske eller frankiske Købmænd;

Efterleddet kan nemlig sammenstilles med det wik, som vi har i Bardowik, Brunswik og andre Navne på Købstæder der opstod samtidig med Slesvig-Hedeby. Det er lånt fra latinsk vicus og betyder vel netop „Købstad“. Forleddet er Fjordnavnet Sli.

Omgangssproget i Byen Nord for Slien må oprindeligt have været Dansk. I Byens latinske Stadsret fra ca. 1300 oversættes som bekendt et Par Gange latinske Gloser til Dansk; Meningen „Med Tønder og Fyrstål“ udtrykkes således: cum ferro quoque igneo et cauterio, hoc est *tunder* et *ældiaarn*. — Også de ældste kendte Gadenavne er danske, f. Eks. *Bekkegatø* (1452) og *Fiskergatø* (1445). Et af dem har en karakteristisk Historie: 1352 skrives *Torrighade* (altså Torvegade); da Navnet skulde oversættes til Nedertysk, var man i Tvivl om Oversættelsen: 1566 skrives i samme Kilde både *In der Torff Straten* og *in der Markett Straten*; denne Vaklen fortsættes i den højtyske Periode: 1621 *in der Torfstraßenn*, 1730 *Marcktgasse*; nu er det officielle Navn *Marktstrasse*, men på Neder-tysk siger man *de törfsträt* (altså Tørvegade). — En Kirke hedder *zunte drotten, suncte drochten* (1430); Sanct-Drottens-Kirker findes også i Viborg og Lund. — 1291 nævnes *Frisewircki* og *Angelbowircki* som Dele af Byvolden; også disse Navne er danske. — Danske er også en hel Del Marknavne. Exx.: *Stubbæ* (1196, 1321), *klapschow* (1550; Forleddet er uvist, men Efterleddet er dansk Skov), *Ohrwadt* (1550; Omlyden er ikke betegnet, 1709 skrives Öhrwatt; gammeldansk ør „Grus, Småsten“ + wath „Vadested“) og *Hesterberg*, som jo ellers ser tysk ud, idet Forleddet minder om nedertysk heester „Risbusk“; Skriveformerne med r går tilbage til 16. Århundrede, men bagom dem har vi *Hesteberg* (1426) *mons equinus* (1517), *Hesteberch* (1554), *vp dem groten Hestebarge* (1559). Forleddet er altså det danske Navneord Hest.

Hvornår det herskende Omgangssprog i Slesvig blev Nedertysk, ved vi ikke, men det er formodentlig sket allerede i 15. Århundrede. 1480 nævnes for første Gang et nedertysk

Gadenavn, som ikke godt kan være oversat fra Dansk, nemlig *Fuletwit*. Det er et meget banalt Navn, som findes i flere nordtyske Byer, bl. a. i Hamborg. Det er sammensat af fûl „râdden“ og twit „Indsnævring“ og betyder altså det samme som Faulegasse og Skidenstræde.

Hvor længe Dansk holdt sig som Hjemmesprog, er ganske uvist. Ulrik Petersen taler om danskkyndige Borgere i Byens nordligste Kvarterer, men det drejer sig vel snarest om tilflyttede Angelboer. Sach mener, at Dansk forsvandt ca. 1400, C. F. Allen, at det holdt sig til langt ind i det 18. Aarhundrede. Vi ved nemlig intet.

Så kommer vi til det sydligste Sogn i Arns Herred, det store *Haddeby* Sogn. Her findes både danske og tyske Landsbynavne, de danske er de fleste og de ældste. Sognavnet *Haddeby* er dansk lige som *Hedeby*. De to Navne bør ikke sammenblandes. *Haddeby* skrives 1285 *Haddebooth* og er sammensat af Mandsnavnet *Haddi* og Navneordet *Bod*. *Hedeby* skrives jo på *Hedebysten*en *haiþa* × *bu*, hvilket bør udtales *Hæiðabý*. Tyskerne siger *Haithabu*, måske for at lette Sammenblandingen. Alle tyske Arkæologer og hele den belæste stedlige Befolkning tror, at *Haddeby* er det gamle *Hedeby*. Da jeg opregnede Stednavnene dernede, udtalte en af mine Meddelere Sognavnet som *Haddeby*; nu skulde gammelt dd på rigtigt Nedertysk helst give r, så det burde hedde *Harby*; derfor forsøgte jeg at lirke den rigtige Udtale ud af ham ved at spørge, om de gamle også havde sagt *Haddeby*, og så svarede han: Ja, de gans ohlen de sä *Haithabu*. — Danske Navne er endvidere: *Busdorf* (samme Navn som *Bustrup* i *Salling*; i *Oversø* Sogn ved *Flensborg* traf jeg en gammel Mand, der fortalte mig, at i hans *Barndom* boede der i Sognet en gammel Mand, hvis Slægt stammede fra *Busdorf*, og som gik under Øgenavnet æ *Bostrop*), *Gyby*, *Steksvig* og *Borgvedel*; sandsynligvis også *Vedelspang*, *Selk* (hvis Efterled vistnok oprindeligt er *Vig*), *Fahrdorf*, *Lottorf* og *Geltorf* (der svarer til de nørrejyske Navne

Farup, Lottrup og Gellerup). I alle disse Byer findes en Del sikre danske Marknavne som *Brandmaas*, *Lund*, *Maas*, *Wulfskjer* og *Toft*. *Büstedt* (1705) lidt Vest for Haddeby Kirke er måske det Sted, hvor det gamle Haddeboth har ligget. Nu er Haddeby kun Navn på Kirken og Kroen.

Usikre Navne er *Jagel* og *Gross* og *Klein Dannewerk*. Dannevirkevoldens Navn er dansk; men Landsbyerne Gr. og Kl. Dannewerk er yngre end Volden, som danner Skel mellem deres Jorder. Det kan være en tysktalende Befolkning der har givet Landsbyerne Navn efter Volden. Ingen af dem har sikre danske Marknavne.

Sikre tyske Navne er *Kurburg*, opr. et Schäferi, *Altmühlen*, der kiler sig ind i Selk Bymark, *Loopstedt*, en ung Bebyggelse på Fahrdorf Mark, og *Esperehm*, som oprindeligt er et Marknavn på Gyby Mark, alle meget små og unge Bebyggelser.

Sognets Personnavne fra Reformationstiden er for største Delen tyske. Det kunde tyde på, at Sprogskiftet var begyndt allerede i Middelalderen. I samme Retning peger en Række sikkert tyske Marknavne, som er talrige også i de danske Byer og allerede optræder i de ældste Kilder, i 16. Århundrede. F. Ex. har de fleste berømte Steder tyske Navne. Pladsen inden for Halvkredsvolden kaldes allerede i 16. Århundrede *Oldenburg*. En Del af Forbindelsesvolden ved Busdorf hedder *Resendamm* i Begyndelsen af 17. Århundrede. Voldåbningen ved Kurburg kaldes i 16. Århundrede *Kalegat* og *Kolgat*; den vexlende Skrivning viser, at Vokalen er langt å, og hverken o eller a; Forledet er altså nedertysk Kaal „Kul“, og Navnet betyder „Kulhullet“. Danske Historikere skriver i Reglen Karlegat, men det afgørende r savner Hjemmel i Kilderne. Den slesvigske Historiker Tratziger oplyser i 16. Århundrede, at Bønderne fra Hollingsted og Ellingsted kører denne Vej med Kul til Slesvig, og allerede han har givet den rigtige Tolkning: „Kalegat quasi porta carbonum“. Endnu en national Illusion må jeg til min Beklagelse mistænkeliggøre. Den Høj, ved hvis Fod man

fundt Bustrup-Stenen, som jo er rejst over Kong Svends Hirdmand Skarde, hedder ifølge Sach *Scharbarg*. Sach anser det for muligt og la Cour for sikkert, at Forleddet er den dødes Navn. I 1888 udgravedes Højen, og man fandt Spor af et Lig fra omkring År 1000, altså omtrent samtidigt med Runestenen, og altså måske Skardes Lig. Men der er det ærgerlige, at Navnet *Scharbarg* kun kendes fra Sachs Oplysning og ikke fra ældre Kilder. Og nu har det desværre vist sig, at et Areal, som i 1797 kaldes *Schoor*, må have ligget umiddelbart ved Højen; dette *Schoor* er det velkendte nedertyske *Schaar*, der betyder „Skår, Kløft“. En energisk Udspørger kan let få Folk til at sige *Schaarburg* om Bjærget ved *Schaar*.

Arns Herreds gamle Grænse mod Sydøst kender vi ikke, fordi Johannesklostrets Besiddelser hernede dannede et Birk. Det er derfor muligt, at også en Del af *K o s e l* Sogn har hørt til Herredet. Hele Sognet var oprindeligt dansktalende. *Kosel* hed i ældre Tid *Koslev*, og også de øvrige Landsbynavne er danske. De sydligste hedder *Fleckeby*, *Göteby* og *Hummelfeld* (tidligere *Hummelmark*), og der findes enkelte danske Marknavne, f. Ex. *Ketelsmaas* (1778), og *Eschelswroh* (1708); derimod ikke *Appeljord*, som både Lauridsen og Sach anser for dansk; det skrives i 1704 *Appel Johrt* og er sammensat af nedertysk *appel* „Æble“ og *jaart*, der forekommer temmelig hyppig i nedertyske Stednavne og er identisk med middelnedertysk *gerde* og engelsk *yard*; det betegner et Landmål af uvis Størrelse.

Uden for Herreddsinddelingen lå *S v a n s*, hvor der taltes Dansk endnu midt i 17. Århundrede. Danckwert siger i 1652, at Indbyggerne benytter dansk og saxisk Sprog. Ulrik Petersen nævner kun Tysk.

I det sydligste Sogn i Svans lå der en Borg, som i Valdemars Jordebog kaldes *ykærneburgh*. Den må være meget gammel, da Kirkebyen *Borreby* har Navn efter den. Navnet er sandsynligvis dansk; *ykærn* må være Dyrenavnet *Egern*. Syd for Borgen opstod Købstaden *Eckernförde*, der allerede

nævnes 1197. Købstadnavnet er tysk; förde er nemlig en Afledning til middelnedertysk vårt „Vadested“; det findes oftere, f. Ex. i Königsförde ved Ejderens øvre Løb. Der findes ganske vist et højtysk Navneord die Förde, som kun bruges om de nordslesvigske Fjorde og vist først dukker op i 19. Århundrede; men dette Ord er måske netop opstået ved en Misforståelse af Købstadnavnet. Den samme Misforståelse ligger til Grund for den uheldige Oversættelse Egernfjord.

IV.

Bosættelsen Nord og Syd for Sproggrænsen.

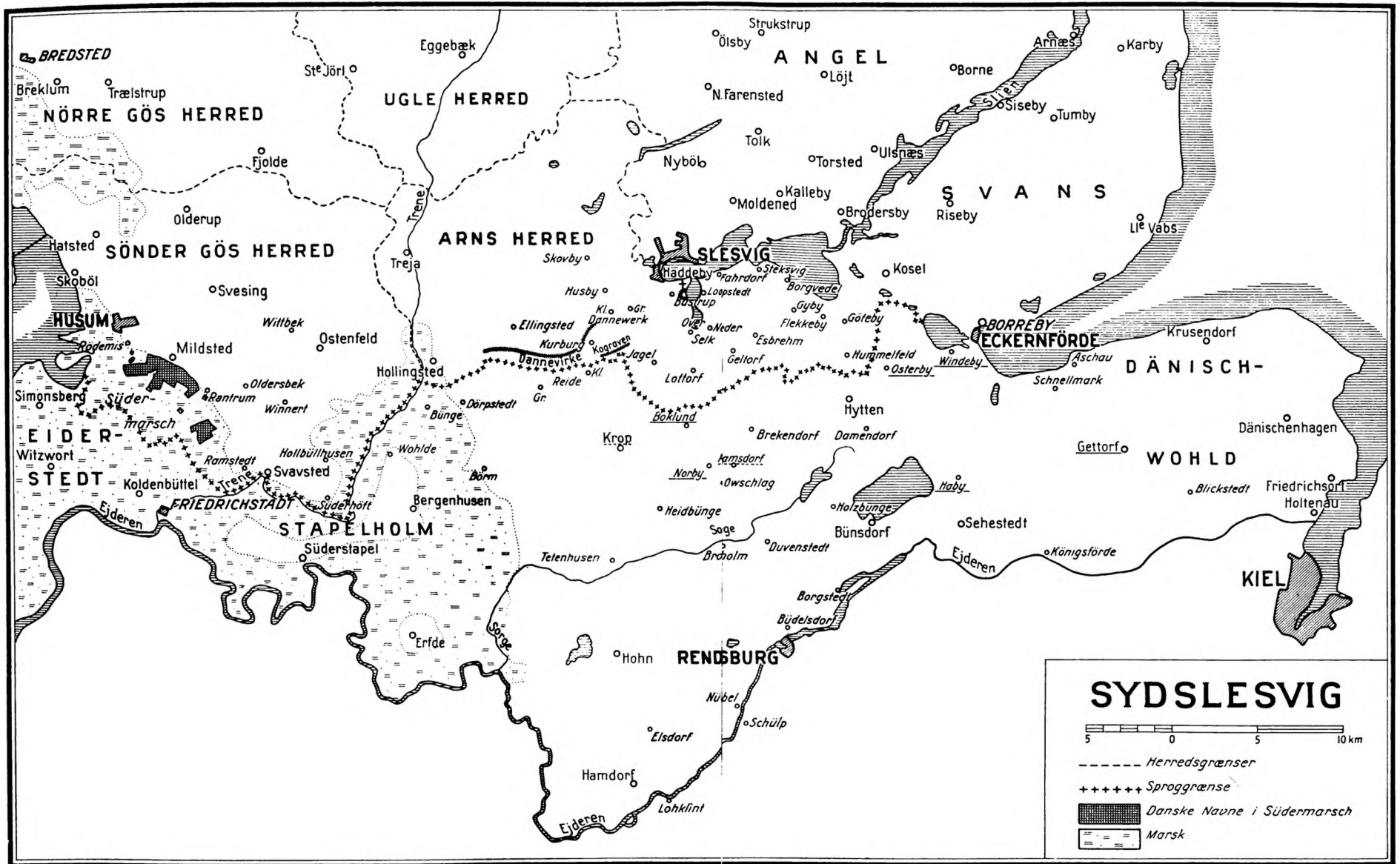
Hermed har vi tegnet Sydgrænsen for den kompakte danske Bebyggelse. Vi har set, at når Halvøen Svans undtages, nåede den danske Herredsinddeling nøjagtig så langt mod Syd som til denne Linie. Bebyggelsen N o r d for Linien er langt ældre end antaget af Aug. Sach. Sønderjylland har nemlig stort set de samme gamle Stednavnetyper som den øvrige Del af Danmark, altså Navne på -ing, -um, -lev osv.; disse Stednavne lader sig ikke forene med Sachs Hypotese, at Anglerne kom fra Sønderjylland, og at Sønderjylland var folketomt et Par Århundreder efter deres Bortrejse. Heller ikke den anden af Sachs Yndlingshypoteser, nemlig at der har boet vestgermanske Stammer i Jylland, har ladet sig bevise eller sandsynliggøre. Den stammer som bekendt fra danske Historikeres mislykkede Forsøg på at forklare visse jyske Dialektejendommeligheder; Forklaringen, der var blevet accepteret af Jacob Grimm, blev gentaget af Sach, skønt Lyngby en Menneskealder tidligere havde bevist, at de jyske Dialekter kun kan udledes af Gammeldansk og ikke af noget vestgermansk Oldsprog. Derfor savner Hypotesen om de daniserede Jyder ethvert Grundlag.

S y d for de danske Herreder og Svans findes der nogle få sikre og et Par tvivlsomme danske Navne. De sikre er:

Windeby (af Folkenavnet *Vender*), *Osterby*, *Haby* (1466 *Haghebu*; Forleddet er altså Mandsnavnet *Haki*), *Norby*, *Boklund* og *Gettorf*; Forleddet i det sidstnævnte Navn kan jo ikke være et tysk Personnavn i Ejefald, da et stærktbøjet Navn skulde ende på -s og et svagtbøjet på -en; og der kan heller ikke findes noget netertysk Fællesnavn, som kan tænkes at være *Forled*. Aug. Sach er klar over Vanskeligheden, men anvender den yndede Manøvre at gøre det, der skulde bevises, til Ræsonnementets Udgangspunkt: „Die deutsche Gründung ist unzweifelhaft, aber die Benennung bleibt dunkel“. Den er ikke det mindste dunkel, hvis vi betragter den som et dansk *Gætæthorp* sammensat med det Mandsnavn *Gæt*, som vi har i 6—7 andre *Gettrup*'er. — Usikre er *Kropp* og *Ramsdorf*. — I de her nævnte Byer findes ikke et eneste sikkert dansk Marknavn eller Personnavn. Sprogskiftet synes her at være sket endnu tidligere end i *Mildsted* og *Svavsted Sogne*.

Danske Historikere og endog enkelte Filologer har villet finde danske Spor i en Række andre Stednavne, til Dels endnu længere mod Syd. Vi skal diskutere de vigtigste. Lige Syd for *Eckernförde Fjord* ligger to små og unge Bebyggelser, der hedder *Schnellmark* og *Aschau*. Det første nævnes 1642 i Formen *Schnellenmark* som Navn på en Skov. Det danske Ord *Mark* betyder jo ikke Skov, men det tilsvarende tyske Ord forekommer nogle få Gange som Efterled i Skovnavne; og Sach har med Rette sammenstillet Navnet med det holstenske Skovnavn *snellemarket* (1385). *Aschau* har man villet opfatte som et dansk Askov; men Navnet skrives i 1554 *tor Asschouw* og da Bebyggelsen ligger ved en Bæk, må Efterleddet være nedertysk owe „en Å“. — *Owschlag* nævnes ikke før 1540 og skrives da *Owsßlacht*. Forleddet må være nedertysk owe, og Efterleddet nedertysk *slach* „Slag“, der forekommer oftere i Stednavne. Det har jo næsten været en national Trossætning, at *Owschag* er et oprindeligt dansk Okslev; dens eneste Holdepunkt er en formentlig Parallel fra *Esgrus Sogn* i *Nordangel*, nemlig *Tolslev*, der i allernyeste Tid er blevet forvandsket til

Oversigtskort over Grænseområder med Angivelse af Sproggrænsens omtrentlige Forløk i Begyndelsen af Vikingetiden. Mod Vest er Sydgrænsen for Sønder-Gøs og Arns Herreder indtegnet som Sproggrænse; længst mod Øst, hvor Bebyggelsen hovedsagelig tilhører Vikingetiden, er Kosel Sogns Sydgrænse valgt, fordi der Syd, men ikke Nord for denne Grænse findes tyske Landsbynavne; der nordligste tyske -dorp-By er Kochendorf lige Vest for Windeby Nor.

De sikre danske Landsbynavne Syd for denne Grænse er under:regtet med en ubrudt Linie, de usikre med en brudt Linie.

Tollschlag. Vi må opgive denne Illusion, fordi Owschlag i Modsætning til Tollschlag aldrig ender på -lev i de gamle Kilder. Hvis det havde været et oprindeligt Okslev, vilde Sprogskriftet forøvrigt være sket så tidlig hernede, at ks umulig kunde have fået Tid til at blive til ws. — *Broholm* lidt længere mod Syd ligger ved en Å og skulde synes et fuldstændig sikkert Exempel på dansk Bosættelse, idet Ordet Bro ikke findes i de vestgermanske Sprog. Men Bebyggelsen blev til i 1760'erne; de første Beboere var højtyske Kolonister fra Pfalz, og Navnet opstod ved Opkaldelse efter et Medlem af Kolonisationsudvalget. — *Nübbel* skrives 1429 Nubile og er ikke noget dansk *Nybøli*, men snarere et saxisk Nubbila, som kan være en -ila-Afledning til det hnuhb-, der bl. a. kan betyde „Forhøjning“. — *Elsdorf* er et saxisk Elersdorp. — *Lo-klint* og *Schülpe* ligger i Holsten. Både Lo og Klint forekommer i holstenske Stednavne. Schülpe findes også i Ditmarschen, så Navnet er vel snarest tysk, selv om det må indrømmes, at Benævnelsen er dunkel.

De danske Landsbynavne Syd for de danske Herreder og Svans er Vidnesbyrd om, at danske Kolonistorer i Vikingetiden bosatte sig i det ubeboede Skovområde, hvis østlige Del på Dansk hed *Jarnwith* og på Tysk *Isarnhō*. På samme Tid begyndte vistnok den saxiske Kolonisation sydfra. P. Lauridsen har ikke Ret i, at Saxerne først nåede over Ejderen i Slutningen af 12. Århundrede.

Navnet *Duvenstedt* kan umuligt være så ungt. Det har et Personnavn som Forled og -stede som Efterled og hører altså til det allerældste Lag af saxiske Stednavne Nord for Elben. Disse Navne forekommer ikke i det tidligere vendiske Østholsten, hvor Kolonisationen indleddes i Begyndelsen af 12. Århundrede. De er aldrig sammensatte med Helgennavne eller andre kristne Personnavne og må altså være temmelig gamle. Derimod er de Landsbynavne på -stedt, som indeholder Fællesnavne, af uvis Alder; det gælder *Borgstedt*, *Sehestedt*, *Blickstedt*, *Dörpstedt* og også *Ramstedt*, hvis dette Navn

er tysk. Duvenstedt ligger helt nede mod Syd midt i Landet, hvor det slutter sig til de holstenske -stede-Navne; det nærmeste er Jevenstedt en Mils Vej Syd for Rendsborg. Også en Del andre Navne helt nede mod Syd gør et gammelt Indtryk; det gælder *Hohn* og nogle af Navnene på *-dorp*. Længere mod Nord og Øst har vi gennemgående helt unge Lands-hy-navne, f. Ex. *Bünge, Holzbünge, Heidbünge, Tetenhusen, Bergenhusen, Gross- og Klein Reide, Hütten* og de fleste Navne i Dänischwohld.

Så sent som ca. 1190 skal Esbern Snare ifølge et Skrift fra ca. 1200 om Danskeres Deltagelse i Korstogene have omtalt Grænseområdet mellem Vagrien, Holsten og Danmark som en stor Ødemark („*uastam solitudinem, que coniungit Sclauiam, Holsatiam et Daciam*“). Men allerede på den Tid blev Eckernförde grundlagt, og kort efter må Sprogkampen være begyndt ovre i de sydligste danske Sogne mod Vest.

V.

Slutning.

Til Slut skal vi drage de vigtigste Konklusioner af det Materiale, som er fremlagt og kritisk vurderet i de foregående Afsnit. Det nye Marknavnestof har givet vore Overvejelser om det danske Sprogs gamle Sydgrænse en fastere Basis, end de havde for 50 År siden. Det har bekræftet en af P. Lauridsens Hovedteser: at de to sydligste Herreders Sydgrænse falder sammen med vort Sprogs Sydgrænse i Begyndelsen af Vikingetiden. Men det har desuden givet os Mulighed for at skønne over Tidspunktet for Sprogskiftet i de sydligste danske Sogne. Dette Spørgsmål står nu for os i et nyt og overraskende Lys: Uventet tidlig finder vi i disse Grænse-sogne nedertyske Marknavne, der ikke kan være oversat fra Dansk. Hvad disse Navne fortæller os, er ikke, at Sprogskiftet var fuldbyrdet på det pågældende Tidspunkt, men at det var indledet, ved at Bønderne var begyndt at tale Nedertysk med

hverandre. Også lidt længere mod Nord træffer vi hist og her sådanne Marknavne overraskende tidlig, nemlig i Slutningen af 18. Århundrede; allerede på den Tid må Sprogskiftet være indledet i enkelte Byer i det sydlige Mellemslesvig.

Danske Historikere har siden Nationalliberalismens Dage været tilbøjelige til at opfatte Sprogskiftet som en Foreteelse, der hovedsagelig hører det 19. Århundrede til og fortrinsvis er fremkaldt ved en uforstandig dansk Sprogpolitik. Denne Opfattelse bør revideres, fordi den er usand og farlig. Den imødekommer vor altformenneskelige Tilbøjelighed til Overvurdering af vor egen Styrke og Undervurdering af Modstanderens. Den her fremlagte Undersøgelse viser, at C. F. Allens tyske Antagonist, Aug. Sach, har vurderet Styrkeforholdet væsentlig rigtigere: Fra det Øjeblik, da det danske og det nedertyske Sprog var blevet umiddelbare Naboer, er Nedertysk trængt frem på vort Sprogs Bekostning, først ved tysk Indvandring, senere ofte uden Tilflytning af Tyskere. I Løbet af Middelalderen vandt Nedertysk Indpas i de store Sogne Mildsted og Svavsted, Hollingsted og Haddeby; to nedertyske Købstæder blev grundlagt, først Eckernförde, så Husum, og i den store danske Købstad Slesvig blev Nedertysk det herskende Omgangssprog. I 16., 17. og 18. Århundrede fulgte så Sprogskiftet bl a. i Ostenfeld Sogn, den sydlige Del af Michaelis Landsogn, hele Halvøen Svans og Flensborg Købstad.

Det Areal, det tyske Sprog erobrede i disse Århundreder, er af beskeden Størrelse. Dette stemmer godt overens med, at Sprogskiftet på hvert enkelt Sted synes at have været en meget langvarig Proces; Exemplet fra Husby og Skovby viser, at det kunde tage halvandet eller to Århundreder; i 19. Århundrede, da Størstedelen af Angel og en stor Del af Midtslesvig gik tabt, varede Processen næppe mere end et Århundrede på hvert enkelt Sted.

Der kan altså gives Beviser for, at Sprogskiftets Tempo har været forskelligt i de forskellige Perioder. Men der kan ikke — og det er det væsentlige — påvises nogen Periode, hvor

Sprogskiftet har været standset. Det tyske Sprogs Fremtrængen har vedværet uafbrudt i næsten tusind År. Og den vedvarer endnu. Som bekendt har Sprogskiftet nu nået Sognene lige Syd for Grænsen, hvor det fuldbyrdes langsomt og uopholdelig for vore Øjne. Det brændende Spørgsmål er, om Nordslesvig kan fastholdes, om vi i den kommende Tid vil kunne magte den Opgave at standse vor mægtige Modstanders Fremmarch. Svaret beror i sidste Instans på hele vort Folks Kultur, Dygtighed og Styrke.

Nogle Noter til Brundlund Slots Bygningshistorie.

Af Jørgen Paulsen.

Sønderjyllands politiske Historie har været et Hovedemne for saavel dansk som tysk Historieforskning lige siden Nationalitetskampen begyndte for godt og vel hundrede Aar siden. Da man fra begge Sider søgte at begrunde sine nationale Synspunkter historisk, blev Resultatet en lang Række Specialundersøgelser og adskillige store Oversigtsværker, som nu er Udgangsbaser for enhver, der giver sig i Lag med et Emne indenfor sønderjydsk Historie, hvad enten det gælder Forsøg paa at forske videre og dybere ved mere selvstændigt Studium, eller om at fortælle og skildre Træk af Landets Skæbne i en mere lettilgængelig Form for en større Læser- eller Tilhørerkreds.

Det forholder sig anderledes med Sønderjyllands Kulturhistorie. Her er endnu meget Stof, som slet ikke er behandlet. I nogen Maade skyldes det vel, at Kulturhistorie i det hele taget er et forholdsvis nyt Fag; men den stedmoderlige Behandling af netop Sønderjylland paa dette Punkt har utvivlsomt ogsaa sin Aarsag i et andet Forhold. Fra dansk Side betragtedes Hertugdømmet Slesvig jo gennem Tiderne indtil 1864 som en selvstændig Del af Riget, der ovenikøbet almindeligvis regnedes med til „de tyske Lande“ indenfor Helstaten. Kongeaen var et Skel, som danske Historieforskere og -forfattere standsede ved og kun sjældent overskred. Fra tysk, eller rettere holstensk, Side regnede man ganske vist Slesvig som hørende med til de tyske Dele, men Tyngdepunktet for tyske Historikere var og blev Holsten, hvis kulturhistoriske Emner de derfor viede deres fleste Kræfter. Imidlertid maa Genforeningen 1920 nu forpligte til at give sønderjydsk Kulturhistorie den

Plads, som den har Krav paa. Her ligger en stor Opgave for danske Historikere. Paa dette Omraade er Sønderjyllands Jord nemlig ikke opdyrket i samme Grad som det øvrige Danmarks; Ploven maa sættes i mange Steder, før man kan tale om nogenlunde intensiv Drift. Det maa være en Spore, at der fra tysk Side arbejdes meget ihærdigt, hvad et Blik i det udmærkede kulturhistoriske Tidsskrift „Nordelbingen“ kan overbevise om.

Et interessant og lønnende Omraade indenfor Kunst- og Kulturhistorien vil Bygningshistorien altid være. Om end den danske Del af Sønderjylland ikke er Hjemsted for mange storslaaede eller særlig udsøgte Bygningsværker, naar man ser bort fra Kirkerne i Løgumkloster og Haderslev, findes der dog en hel Række gamle Bygninger, som fortjener at blive registrerede og nøje undersøgt, inden det bliver for sent. Der er her særlig Grund til at minde om Slotte som Sønderborg, Graasten og Augustenborg, Herregaaarde som Schackenborg, Gram, Skovbølgaard og Sandbjerg, samt om en hel Række Borgerhuse i de sønderjydske Købstæder. De fortjener det saa meget mere set fra et dansk Synspunkt, som Pilen oftest vender mod Nord og er Udtryk for Kulturforbindelse med Danmark.

En Tilfældighed har ført ind paa det lille kultur- og bygningshistoriske Emne, som behandles her, nemlig Brundlund Slot ved Aabenraa; mange større og vigtigere Opgaver kalder, men Tilfældet benyttes til et lille Spadestik i den forholdsvis udyrkede Jord.

Den berømte danske Arkitekt Laurids Thura indleder sin Skildring af Brundlund fra Midten af det 18. Aarhundrede¹⁾ med følgende Bemærkning: „Iblandt alle de Steder, som i vore Lande føre Navn af Slotte, er dette uden al Tvivl det mindste, og af ringeste Anseelse“. Og han fortsætter efter at have nævnt, at Slottet er bygget af Dronning Margrethe i 1411: „Hvo som ey er underrettet om denne Bygnings Omstændig-

¹⁾ Den danske Vitruvius II Bd. (1749), S. 224.

heder, maa billig falde i Forundring, at saa stor, mægtig og splendide en Dronning, som Dronning Margrethe var, skulde have ladet sig nøye med at lade opføre et Slot af saa lidet Begreb, saa ringe Anseelse, og som med Hendes Majest. var saa lidet overensstemmende. . . .“ Det, at den berømte Dronnings Navn er knyttet til Brundlunds Oprindelse, har utvivlsomt en væsentlig Del af Æren for, at det, skønt aldrig anvendt som egentlig Residens for Medlemmer af Konge- eller Hertughuset, alligevel medregnes blandt Slottene i Riget. Nogen stor Rolle i Landets Historie kom det aldrig til at spille. Med sin realpolitiske Indstilling havde Dronning Margrethe 1411, som Erstatning for det ældre Aabenraa Slot, der laa for Enden af Vestergade, begyndt at opføre en Borg der, hvor Faren truede mest, og hvor en Fæstning bedst vilde være i Stand til at modstaa Angreb mod den lille Købstad Aabenraa, nemlig i de side, sumpede Engstrækninger syd for Byen, paa et Højdedrag eller en Holm, der var omgivet af Grav og Vold. Hvor langt hun naaede med Byggearbejderne, inden hun Aaret efter døde af Pest paa et Skib i Flensborg Fjord, er ikke klart. Men da Kampen om Hertugdømmerne under hendes Efterfølger Erik af Pommern, igen blussede op, blev Brundlund utvivlsomt bragt i fuldt forsvarsdygtig Stand. 1428 blev den imidlertid indtaget af de holstenske Grevers Morbroder og Hærfører, Hertug Vilhelm af Brunsvig, hvilket blev en stor Ulykke, særlig for det videre Forsvar af Flensborg. Og ved den endelige Fred, der sluttedes i Vordingborg 1435, kom Hertug Adolf VIII, som Eneherre i Hertugdømmet med Undtagelse af Haderslev, Ærø og de vestslesvigke Enklaver, ogsaa i Besiddelse af Brundlund.

Med Hertug Adolfs Søstersøn, Kong Christiern I's Valg til Hertug 1460 standsede forløbig den politiske Kamp om Sønderjylland. Samtidig var de befæstede Borges Rolle udspillet. Ogsaa Brundlund ophørte nu med at betyde noget som Fæstning; Slottet blev herefter Residens for Kongens eller Hertugens Myndighed paa Stedet, Lensmanden eller Amtmanden, en Funktion, som det bibeholdt lige ned til vore Dage.

Fra den store Deling af Hertugdømmerne i 1544 indtil Inddragelsen af de gottorpske Dele af Hertugdømmet Slesvig midt i den store nordiske Krig 1713 var Brundlund med Aabenraa Amt i de gottorpske Hertugers Besiddelse. Fra den Periode er der kun levnet enkelte Oplysninger vedrørende Bygningen.²⁾ Mens Amtsforvalteren Hans Petersen i 1580'erne udøvede Amtmandsforretningerne, byggede han den nordvestre Runddel og formentlig en, — i 1805 nedreven —, mærkelig Tilbygning paa Østsiden op imod det sydøstre Hjørnetaarn, hvori „hans fyrstelige Naade“ havde sit Sovekammer. Den fine Titel hentyder til daværende Hertug Adolf (1526—86; Hertug 1544), som af og til vides at have taget Ophold paa Brundlund, bl. a. en Gang han lod grave efter Guld og Sølv i Kolstrup-Skoven, et Foretagende, som selvfølgelig endte ganske resultatløst. I Begyndelsen af 1600 Tallet var en fin og lærd Adelsmand, Clement Gadenorp, en kort Tid Amtmand paa Brundlund. Bygningen maa have haft hans ganske særlige Bevaagenhed, for skønt han kun sad i Embedet i mindre end to Aar, naaede han efter de skriftlige Oplysninger, der foreligger, at nedrive Slottet og lade det „vældigt forbedre“. Om en virkelig Nedrivning til Grunden af Dronning Margrethes gamle Borg har der dog næppe været Tale, vel snarere om en grundig Istandsættelse, der har givet Huset baade ud- og indvendigt et mere moderne Præg. Dette stemmer godt med det Udseende Brundlund vides at have haft i 1. Halvdel af det 18. Aarhundrede. Paa Billeder fra den Tid fremtræder det nemlig som en Bygning af helt renaissanceagtig Karakter, prydet med kraftige udvendige Gesimsbaand mellem Etagerne, hvorved de horisontale Træk stærkt fremhæves, med store fir-kantede Vinduer, placerede i fast Orden, samt med fastformede,

²⁾ Bl. a. i Organisten Claus Møllers Beskrivelse af Aabenraa By fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede og dens Fortsættelse ved Provst Hübschmann. Jfr. Thomas Ries: Schloss Brundlund 1411—1911, Die Heimat, Maj 1911, S. 101—108, og Vilhelm Marstrand: Aabenraa c. 1028—1523. En egnsplàn- og byplànhistorisk Undersøgelse (1933), S. 96—122.

Fig. 1. Brundlund Slot 1750. Set fra Nord.
Efter Gouachemaleri, udført af H. H. Eegberg. Nationalmuseet,

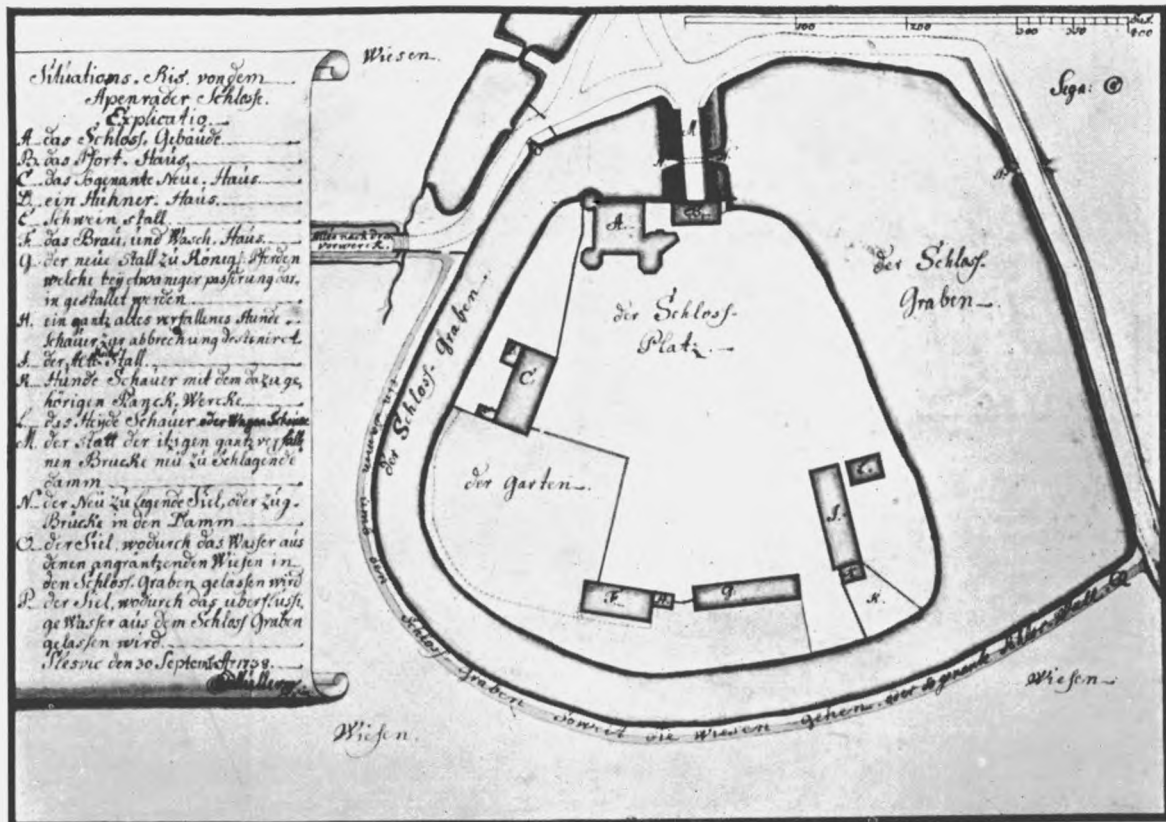

Fig. 3. Situationsplan fra 1730.

Udarbejdet af kgl. Landbygmester O. J. Müller. Farvelagt Tegning i Rigsarkivet.

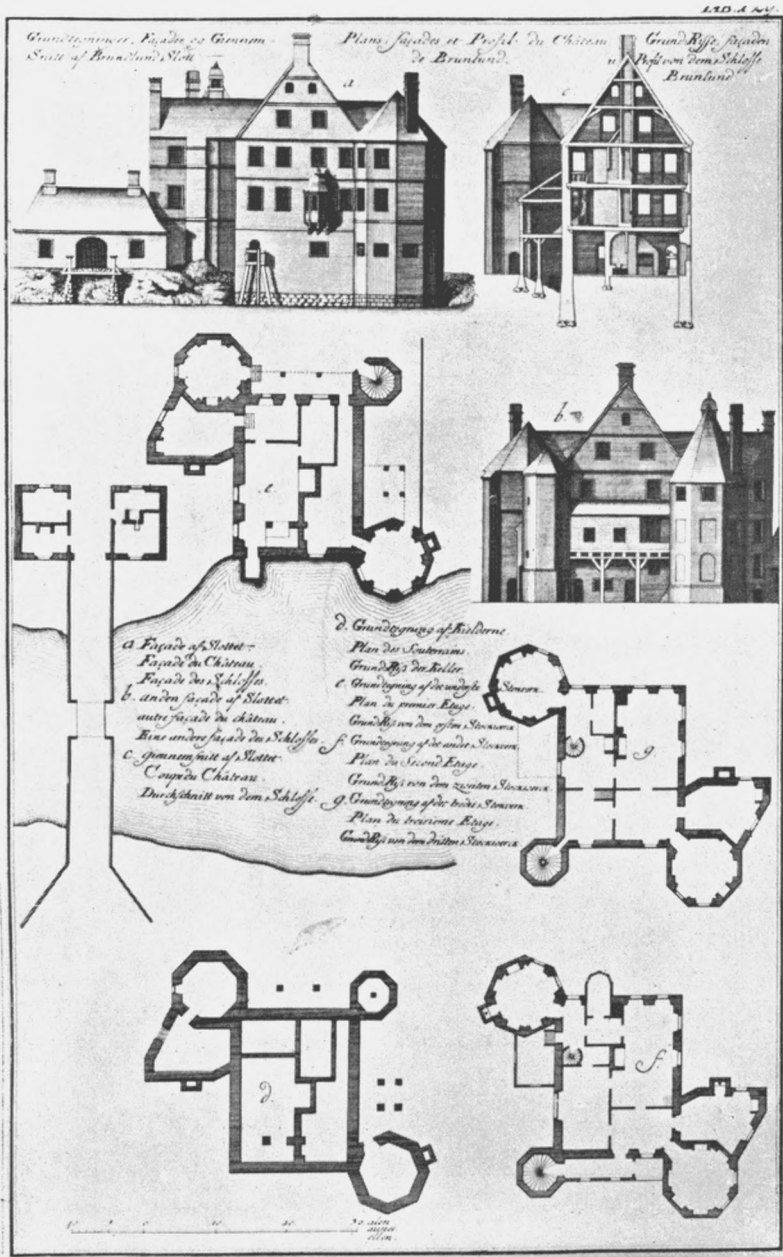

Fig. 4. Facader, Snit og Grundplaner fra Thure: „Den danske Vitruvius“ (1749).

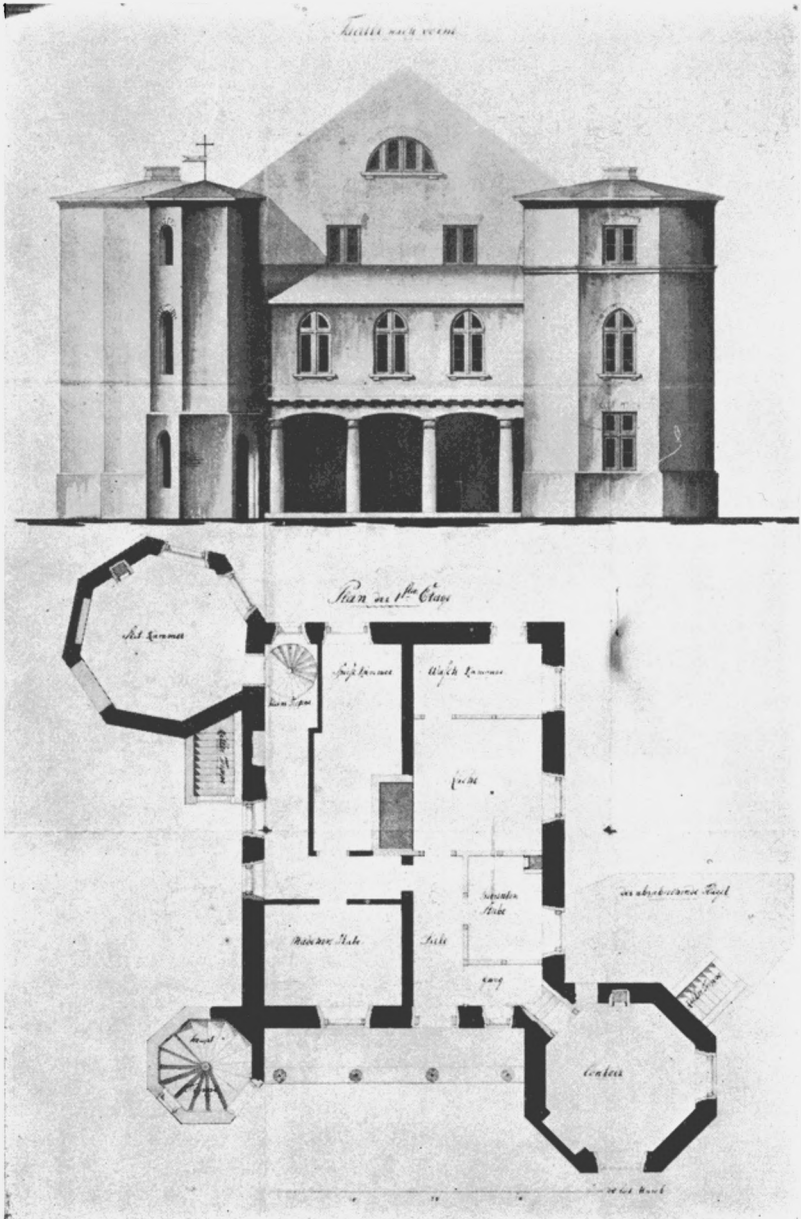

Fig. 5. C. F. Hansens Udkast til det ombyggede Brunlund Slot 1804.
Facade, set fra Syd, og Plan over Stuetagen. Farvelagt Tegning i Rigsarkivet.

forholdsvis stejle Gavle og dertil svarende ret spidse Afdækninger paa Hjørnetaarnene, som kun ragede ganske lidt op over Taget. Paa Nordsiden i anden Etage var der bl. a. paa det ene Vindues Plads en pyntelig, lille Karnap. Netop saadan maa vi formode at Clement Gadentorps „vældigt forbedrede“ Brundlund har præsenteret sig, — i en Form, der var meget forskellig fra en middelalderlig Borg (Fig. 1).³⁾

Saa vel Amtsforvalteren J o a c h i m D a n c k w e r t h, der fungerede som Amtmand 1636-41, som hans Efterfølger J o h a n F r e d e r i k v o n W i n t e r f e l d t (1641—56) har udfoldet adskillige Bestræbelser for at forbedre Forholdene paa Slottet. 1653 skal det ældste Porthus ved Siden af Slottet være opført og en ny Bro lagt over Voldgraven. Den tidligere laa formentlig lidt vestligere lige foran den tilmurede Port i Hovedbygningen, som der endnu findes Antydning af i et bevaret spidsbuet Stik i Muren. Den nuværende „Slotsmølle“ er en Rest af et kraftigt, højt Brotaarn, som sandsynligvis gaar helt tilbage til den Tid, da Slottet var Fæstning. Begge de ovennævnte Amtmænd lagde megen Vægt paa Driften af den til Slottet hørende Ladegaard, beliggende lidt Vest derfor. Den sidste skal paa sin Hustrus Anmodning 1652 have opført en lille Bro over Graven paa Vestsiden, for at man lettere kunde komme over til Gaarden. Men Ladegaarden nedbrændte 1686 og synes derefter ikke at være genopført. Haven derved var baade før og siden tillagt Amtmanden uden særlig Afgift. I 1706 var der af Ladegaardsbygninger kun tilbage en stor Lo og et Gartnerhus.

Et Inventarium over Aabenraa Amt fra 1709⁴⁾ giver et helt detailleret Billede af Slottet og Anlægget, som det var paa den Tid. Hele Øen, hvorpaa „Amtshuset“, som det allerede her kaldes, var beliggende, omgaves af en bred

³⁾ Billedet findes i Nationalmuseet. Det er et lille Gouachemaleri, hørende til en hel Serie Prospekter af Slotte og Købstæder, som 1747—50 udførtes for Kongen af de to Malere H. H. Eegberg og Johannes Rach.

⁴⁾ Aabenraa Amtstuearkiv. Afleveringer fra Statsarkivet i Kiel 1936, C II, 3, Nr. 422 (Landsarkivet).

Grav og en lav Vold. Paa Nordsiden førte en 40 Alen lang og 6 Alen bred Træbro, med en Vindebro midtpaa, over til Slots-holmen⁵⁾. Denne lange Bro var da endnu i ret god Stand, eftersom den lige (1706) var blevet grundigt repareret. Det samme kunde ikke siges om det lille Porthus paa 6 Fag, gennem hvilket man naaede ind paa Slotspladsen. Det maatte ihvertfald kort efter fornyes fra Grunden. Om Hovedbygningen til højre for Indkørselen paa Holmens Nordside, der kaldtes „det gamle Beboelseshus“, skal her kun anføres et Par Træk, som kan medvirke til at gøre Billedet levende. Huset var paa 10 Fag med hvælvet Kælder og derover 3 Stokværk. Det noteres, at der var tre Vindfløje paa Taget. I nederste Etage var der Køkken, Spisekammer, Borgstue, Pigeværelse m. m., samt i den østre Hjørnerunddel Amtskontor med en særlig afskildret Skrivestue. Her var bl. a. bevaret to Kaminbukke med Hertug Christian Albrechts (1659—94) Monogram. I Slotsgaarden lige udenfor Amtskontorets Vinduer var opstillet et Soluhr. I Spisekammeret opbevaredes et stort Tinfad med den sidste Hertug, Carl Frederiks (1702—13) Navnetræk; det vejede sine 65 Pund. Den store Vindeltrappe i Taarnet paa Bygningens sydvestre Hjørne havde 55 Trin. Ad den naaede man op til de øvre Etager, hvis halve Snes Værelser udgjorde Amtmandens Bolig. En lille indvendig Vindeltrappe littede den daglige Forbindelse mellem de to Etager. Øverst oppe var der Kornloft. I Runddelen mod Nordvest var det dybtliggende hvælvede Kælderrum indrettet som Fængsel efter alle Kunstens Regler. Det havde selvfølgelig Stengulv og indeholdt et Par Redskaber, som dengang hørte med til ethvert Fængsels faste Inventar, nemlig: „2 eiserne Klufen umb der Beinerne und dadurch ein Gross Eisern Bolt“ samt „2 Paar Handklufen“.

Hygiejnen stod endnu paa et middelalderligt Stade, hvilket Omtalen af Retiraderne, som for det meste var placeret i Runddelen mod Nordvest og havde Skakt til Voldgraven, an-

⁵⁾ Oplysningen i Trap: Danmark VII Bd. (1930), S. 398, om at Amtsforsvalter Danckwerth 1653 skal have anlagt den nuværende Dæmning over Graven, kan saaledes ikke være rigtig. Den medbevises ogsaa af de to Billeder.

tyder. Om en af dem siges, at den var tilbygget, staaende paa 4 Egepæle i Voldgraven. Uden Tvivl er det den mærkelige lille Udbygning paa Nordsiden, der endnu ses paa H. H. Eegbergs Billede fra 1750 (Fig. 1) og paa Thura's Gengivelse af Slottet (Fig. 4). Ved den samme Slotsgrav, som altsaa tjente til Kloak-afløb, var anbragt en Vaskebænk, hvorved vel Hovedvasken kunde forrettes!

Ude paa Slotspladsens vestre Side, lidt svd for Hovedbygningen, laa det saakaldte „nye Hus“ med Gavlender mod Syd og Nord. Det var 9 Fag langt og meget bredt, men kun i een Etage. Over Døren til Forstuen sad en Sten med Hertug Frederiks Navnetræk; det var altsaa formentlig opført af den næstsidste Hertug, Frederik IV (1694—1702), hvilket Bygningsens Navn synes at bekræfte. I det indre var der en større Retssal, hvor Retshandlerne foregik, samt endvidere en Række mindre Kamre, hvoraf et Par beregnet til Bolig for Sekretæren. Det er den Bygning, som i den nyere Tid gik under Navnet „Arkivbygningen“.

Endelig siges det i Inventariet: „Noch steht auf dem Platze ein Holtzern Esel woran ein Halsseisen“. Denne Bemærkning fremmaner Billedet af Datidens brutale Straffemidler, der ogsaa anvendtes i den daglige Hustugt:

Da det under den store nordiske Krig var lykkedes Kong Frederik IV at gennemføre sine Planer med Hensyn til Slesvig paa den Maade, at de gottorpske Dele af Hertugdømmet inddroges, blev Aabenraa og Løgumkloster Amter lagt ind under een Amtmand

I de første kgl. Amtmænd, Hans Caspar von Platens (1713) og Johan Ludvig Pincier, Friherre von Königsteins (1714—23) Embedsperioder er der sandsynligvis ikke sket Forandringer paa Brundlund⁶⁾. Den første

---

⁶⁾ Vedrørende Amtmændene henvises til F. J. West: De kongelige Amtmænd i Hertugdømmet Slesvig 1660—1864, Personalhistorisk Tidsskrift 7 Rk. VII Bd., S. 1—16, og Palle Rosenkrantz: Amtmandsbogen (1936).

sad kun i Embedet nogle Maaneder, inden han blev afsat paa Grund af Underslæb, og den anden blev boende i Slesvig, hvorfra han udøvede Embedsforretningerne. Først efter at Christian Albrecht von Massow 1723 var tiltraadt som Amtmand over Aabenraa og Løgumkloster Amter hører man igen nærmere om Brundlund.

Selv om den smukke Renæssancebygning, „Slottet“ i Løgumkloster, var blevet sat grundigt i Stand i Aarene umiddelbart efter Krigen og derefter maatte anses for en meget respektabel Amtmandsresidens, foretrak von Massow dog, trods indstændige Henstillinger fra Regeringen, det langt mindre komfortable, men mere bekvemt beliggende Slot ved Aabenraa. Da dettes Hovedbygning imidlertid i alle Henseender var utidssvarende, varede det ikke længe, inden der gik Ansøgning fra Amtmanden ind til Rentekammeret om at faa den grundig restaureret. Kort efter hans Tiltræden blev der bevilget Penge til en større Reparation og til Opførelsen af et nyt Porthus. Den kgl. Resolution er dateret 17/8 - 1723 og indeholder foruden Bevillingen af Overslagssummen paa 448 Rdl. 40 Sk. en Ordre til Udvisning af Træ i de kongelige Skove. Amtmanden faar Tilladelse til at sætte Arbejdet i Gang snarest og skal paase, at det stipulerende Beløb ikke overskrides⁷⁾. Ved Sagen ligger en Tegning af Porthusets Facade og Grundplan. Det enkle, lille Hus, hvori Portneren havde sin Bolig til venstre, medens den højre Del optoges af Fængsler til „Maleficanterne“, genkendes let paa Billedet (Fig. 1).

Men Chr. A. v. Massow, der 1728 havde indgaaet Ægteskab med Dronning Anna Sophies Kammerfrøken Marsilia von Grabow, fik snart at føle, hvor brøstfældig hans Bolig var trods de foretagne Reparationer. Der kan ikke være Tvivl om, at han staaer bagved det Forslag, som indsendes til Rentekammeret gennem den kgl. Landbygmester for Hertugdømmerne,

⁷⁾ Rentekammerets Tyske Forestillinger 1723 (Rigsarkivet). — Kiel Afleveringer 1936 C. II, Nr. 37: Betr. das Amtshaus Schloss Brundlund nebst Zubehör (Landsarkivet).

Claus Stallknecht⁸⁾. Det gik ud paa, at Slottet skulde nedrives, og det saakaldte „nye Hus“ i Stedet for udvides og indrettes til Amtmandsbolig. Motiveringen var, at Hovedbygningen var meget forfalden; det var desuden en uanselig Bygning, som oprindeligt „af Dronning Margrethe ogsaa kun var tænkt som Porthus“ til et virkeligt Slot, der aldrig var blevet fuldført⁹⁾. Forslaget gik igennem og fik kgl. Resolution 24/11 - 1732; men uheldigvis gik Stallknecht hen og døde, endnu inden Planen var blevet virkeliggjort, og Sagen blev derefter ganske rolig henlagt i nogle Aar.

Fra 1735 søgtes Forhandlingerne om Byggearbejdet imidlertid igen fremmet ved en meget livlig Brevveksling mellem de fire Organer, der havde med Sagen at gøre, nemlig Amtmanden, Landbygmesteren i Slesvig, Ingeniørkaptajn, senere Major Otto Johann Müller¹⁰⁾, Kammeret paa Gottorp¹¹⁾ og Rentekammeret i København. Fra Amtmandens Side pegedes der paa, at Slottets undergivne Bønder var pligtige til at yde Haand- og Spandtjeneste ved Bygge- og Reparationsarbejder paa Slottet, hvilket vilde kunne lette og billigere Byggeplanernes Gennemførelse meget. Centraladministrationen som den mere tilbageholdende Part lader først Spørgsmaalet om Tjenesteydelserne grundigt undersøge, for derefter at henstille til Amtmanden, at Undersaatterne ikke besværes i Utide og derved forhindres for meget i deres „Oeconomie“. Man

⁸⁾ Claus Stallknecht (1681—1734), Stadsbygmester i Altona 1714, kgl. Landbygmester i Slesvig, Holsten og Oldenburg 1731, Hovedværk: Raadhuset i Altona. Forestod Nedrivningen af Duborg 1719 og af Slottet i Tønning 1733.

⁹⁾ Opfattelsen af Brundlund som et oprindeligt Porthus gaar kun tilbage til det 18. Aarhundrede og synes udelukkende baseret paa de synlige Rester af en Port i Hovedbygningens Nordmur. Huset er dog efter middelalderlige Forhold saa stort, at man ikke behøver at nære Tvivl om, at det er selve Borgen.

¹⁰⁾ Otto Johann Müller var fra 1734 kgl. Landbygmester i Slesvig. Det eneste kendte Arbejde af ham er Christianskirken i Ottensen.

¹¹⁾ Christian VI oprettede 1735 et selvstændigt slesvig-holstensk Kammer paa Gottorp, hvorunder henlagdes en stor Del af Hertugdømmernes Kammersager, dog saaledes at Rentekammeret i København vedblev at være sidste Instans i alle Sager af større Vigtighed. Kammeret paa Gottorp blev igen ophævet, da Christian VI var død.

mærker imidlertid, at Amtmanden sætter alt ind paa at faa bygget; bl. a. arbejder han bag Kulisserne med Underhaands-henvendelser til forskellige af Kammerets Embedsmænd¹²⁾. Han udarbejder Skitser, som O. J. Müller benytter til Tegningen af et Udkast til et nyt og virkeligt tidssvarende Palæ, som tænkes opført over „det nye Hus“ (Fig. 2). Det var altsaa en Genoptagelse af Stallknechts Plan. Af de vedlagte Conditioner ses det, hvorledes Huset i alle Enkeltheder tænktes indrettet. Facade-Udkastet, der fremstiller et anseligt, omend enkelt, Barokpalæ, godtgør, at Müller i mangt og meget har søgt sit Forbilled i den danske Arkitekturkreds fra Tiden omkring 1700¹³⁾. Karakteristisk er f. Eks. Træk som den faste, symmetriske Facadeordning, Hjørnekvadrene og de smaa Kviste paa Taget. Midterpartiet er her kun fremhævet ved et smalt Vindue paa hver Side af Hoveddøren, — ikke ved Fronton, Pilastre eller Fremspring, som det ellers var almindeligt i den Tid. Bygnningens Maal var: Højde til Taget 32 Fod, Længde 420 Fod, Bredde 44 Fod, Tagets Højde 15 Fod; Hoveddørens H. 9 Fod, B. 4 Fod; Vinduernes H. 8 Fod, B. 4 (2) Fod; Kældervinduernes H. 3 Fod, B. 1½ Fod. Der skulde være to Etager samt Kælder under hele Huset. Paa nogle skitseagtige Udkast er tillige anført de enkelte Rums Benævnelser.

Imidlertid trak Sagen endnu en Gang i Langdrag trods alt muligt Pres fra Amtmandens Side. Et Par Aar fik den Lov til at hvile for først i 1738 at blive genoptaget i Forbindelse med Spørgsmaalet om en Fornyelse af den lange Træbro, der førte over til Slotsholmen. I den Anledning udarbejdede O. J. Müller den meget oplysende Plan over hele Amtshus-Komplekset, som gengives her (Fig. 3)¹⁴⁾.

¹²⁾ Bl. a. til den 1. Deputerede K. F. Holstein og til Sekretæren Georg Pauli.

¹³⁾ Jfr. f. Eks. Christopher Marselis' Udkast til Kollegiebygningen i København (gengivet i Fr. Weilbach: Dansk Bygningskunst i det 18. Aarhundrede (1930), S. 61).

¹⁴⁾ Planen findes vedlagt Bilagene til Kgl. Resolution af 4/9 1744. Rentekammerets Tyske Forestillinger. (Rigsarkivet).

Lige for Indkørslen paa Holmens Nordside laa den lille Portbygning (B) med Gennemkørsel i Midten. Vest derfor Hovedbygningen (A), hvis Plan, naar man ser bort fra den skæve Tilbygning ved Sydøsttaarnet, er den samme som nu. Det saakaldte „nye Hus“ (C) laa omtrent midt paa Holmens Vestside. I to smaa Sidefløje paa Bygningens Vestside (D og E) var der

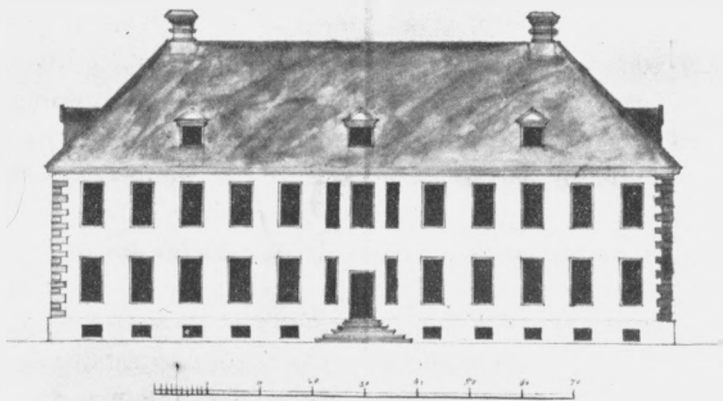

Fig. 2. Udkast til et nyt Amtshus i Aabenraa 1735
 Af kgl. Landbygmester, Kaptajn O. J. Müller.
 Tegning i Landsarkivet i Aabenraa

Hønsehus og Svinestald. Syd derfor var et større Stykke af Holmen indhegnet som Have. Paa Sydsiden laa endelig en Række Udbygninger, af hvilke den ene („Staldbygningen“) endnu er delvis bevaret. Den vestlige (F) rummede Vaskehus og Bryggers; op mod dens Østende laa et meget gammelt og forfaldent Hundehus (H), om hvilket anføres, at det var bestemt til Nedrivning. I Forlængelse af dette Hus laa den lange „nye Stald“ (G), hvor de kgl. Heste opstaldedes, naar de ved Lejlighed passerede Slottet. Den ret anselige lange Bygning, der laa vinkelret paa Stalden (I), kaldes „den gamle Ridestald“. Ved

dens Sydgavl laa et Hundehus (K) med tilhørende plankeindhegnet Gaard. Øst for dens Nordende laa endelig et Brand- og Vognskur (L).

I Stedet for en ny Træbro, som vilde fordre bestandige Reparationer, foresloges det, som angivet paa Tegningen (M), at bygge en Dæmning over Graven. Jorden dertil, siges det, kunde tages fra selve Slotspladsen, hvorved Arbejdet vilde blive forholdsvis let at udføre for de hoveripligtige Bønder, hvis Antal her ansættes til ca. 100. Man diskuterer, om der skal være Sluse eller Vindebro i Forbindelse med Dæmningen. Af Sikkerhedsgrunde ender man dog med at foreslaa den sidste Løsning. Det anføres, at Forhørene saa vil kunne foregaa mere betryggende, ligesom Fangerne i Amtsfængslerne vil være anbragt mere sikkert, hvilket er vigtigt, fordi de indespærrede ofte er meget „besværlige Folk“ som „Zigeunere, berygtede Landstrygere og andre Delinquenter“. En Dæmning med Sluse vil desuden betyde en større Fare for Oversvømmelser af Engene, hvilket igen let kan føre til en Foringelse af Forpagtningssummen for Ladegaardsjorden. Endelig anføres det, at Dæmningen maa forsynes med et Rækværk, da der ellers let vil kunne ske Ulykker, f. Eks. naar Kongen besøger Aabenraa og overnatter paa Slottet. Den sidste Hentydning har selvfølgelig skullet tjene til at lette Sagens Gennemførelse, men der var dog den Realitet bagved, at Slottets Hverdag engang imellem virkelig afbrødes ved kongelige Herskabers korte Ophold, enten naar de var paa Rejser rundt i Riget, eller naar de paa Vej til Udlandet drog ned igennem Hertugdømmerne.¹⁵⁾

Af økonomiske Grunde fraraades mærkeligt nok nu den tidligere Plan om at nedrive Slottet og omdanne det saakaldte „nye Hus“, som alligevel ikke kunde blive en „durable“ Amtmandsbolig. Man vil, siges det, komme til at mangle sikre Kælderrum til gode Fængsler, som de fandtes paa det gamle Slot, og Materialerne fra den gamle Bygning vil højst kunne

¹⁵⁾ I 1748 motiverer Amtmanden nogle Reparationer med, at Frederik V har opholdt sig paa Slottet.

udbringes til 500 Rdl., et Beløb, der var meget mindre end beregnet. Overslaget opstilles nu saaledes, at en Reparation af det gamle Slot samt Bygningen af en Dæmning med Vindebro vil komme til at koste ialt 1546 Rdl., medens en Nedrivning af Slottet og „Tilpasning“ af det nye Hus til Amtmandsbolig vil beløbe sig til ialt 2752 Rdl. Konklusionen bliver derfor selvfølgelig, at en Reparation af Slottet er langt at foretrække for en Nedrivning.¹⁶⁾

Endnu skulde det dog vare adskillige Aar, inden Forslaget blev til Virkelighed. Først ved kgl. Resolution af 4. Sept. 1744 gaves der Tilladelse til Iværksættelse af Arbejdet med Bygningen af en Dæmning, mens Slottets Hovedreparation endnu engang udsattes til senere.¹⁷⁾ Det maa have været en stor Skuffelse for Amtmand Massow, at han saaledes trods alle sine Anstrengelser ikke kom væsentlig videre. Og Bygningen maa efterhaanden være kommet i en slem Forfatning, da der vel var Grænser for, hvormeget Amtmanden kunde ofre af sin egen Lomme paa Istandsættelser og Forbedringer.

Massow synes at have været en ret bitter og stram Herre. En anden Sag med Tilknytning til Brundlund tyder derpaa. Fra gammel Tid var Slotsgade underlagt Brundlund. Husejerne var pligtige til at yde visse Tjenester paa Slottet, omfattende dels rent husligt Arbejde som Hjælp ved Brygning, Tøjrulning, Rengøring af Lygter, Pudsning af Fodtøj o. s. v., dels Højbjergning. Endvidere maatte de ved visse Lejligheder stille Sengetøj til Raadighed for Amtmanden, oprindeligt vel naar der kom officielle Gæster til Huse, men senere af Amtmændene udnyttet til mere privat Fordel. En Liste over de tjenestepligtige Beboere fra 1740 omfatter ialt 35 Navne. Ved denne Tid ansøger seks Beboere i Slotsgade om Fritagelse for denne Hovtjeneste, der efter deres Udsagn i von Massows Embedsperiode har udviklet sig til at blive værre end selv Livegenskab¹⁸⁾! Det

¹⁶⁾ Kiel Afleveringen, C. II, Nr. 38 (Landsarkivet).

¹⁷⁾ Rentekammerets Tyske Forestillinger 1744. (Rigsarkivet).

¹⁸⁾ Kiel Afleveringen, C. II, Nr. 38 (Landsarkivet).

udmales i de sorteste Farver, hvordan Tjenesten varer fra Daggry til Kl. 9—10 om Aftenen, hvordan Tjenestefolkene, som sendes hen paa Slottet, maltrakteres med Klø og Fængsel, og hvordan det udlaante Sengetøj Gang paa Gang tilbageleveres i en forfærdelig Stand. Det hævdes, at Amtmanden aldrig har faaet Approbation til at kræve saadant Hoveri, og at dette oprindeligt var begrænset til korte Perioder, naar Hertugerne tidligere af og til opholdt sig paa Slottet, men at det af den nuværende Amtmand var blevet udnyttet til noget helt andet. Ansøgningen konkluderer i et Tilbud om at yde en Afgift af hver Husstand for fremtidig Fritagelse for Tjenesten.

Amtmandens Redegørelse i Anledning af Klagepunkterne er selvfølgelig vidt forskellig fra det af Beboerne fremførte, og ved kgl. Resolution fastslaas det da ogsaa, at han har været i sin gode Ret til at fordre, hvad han har gjort, samtidig med at Klagerne faar en „Næse“ for den frække Skrivemaade, de har gjort Brug af. Men Sagen var ikke dermed ude af Verden; nogle Maaneder senere fik den ene af Klagerne, — vel ham, der havde sat hele Sagen i Gang, nemlig Controlleur Jes Tychsen, — en Dom, fordi han ikke vilde rette sig efter Resolutionen.

Imidlertid, efter at Chr. A. von Massow 1752 var død, blæste der en mildere Vind. Nu forhandles der om Afløsning af Tjenestepligten med en Sum, der sættes til ialt 40 Rdl., og Amtsforvalteren opsætter herefter et Register over, hvad hver enkelt af Slotsgades Husejere maa yde til den samlede Afløsningssum.

Skønt Brundlund kun var en beskeden Amtmandsresidens, anvendtes det gamle Slot dog, som ovenfor berørt, af og til som kongeligt Opholdssted for en enkelt Nat e. l. Dette har været bestemmende for Thura, da han i Midten af det 18. Aarhundrede optog Bygningen i sit store Arkitekturværk „Den Danske Vitruvius“, hvor de fleste kongelige Slotte i Danmark og Hertugdømmet Slesvig findes gengivne i Kobberstik og er kort beskrevne. Det er betegnende for denne Arkitekts Syn

paa Renæssancen, at det virkelig statelige og stilmæssigt udmærkede „Slot“ i Løgumkloster ikke fandtes værdigt til Optagelse i det monumentale Værk. Men Brundlund findes her alt-saa, og derfor er vi nu i Besiddelse af udmærkede Oplysninger baade om Slottets Udseende og om dets indvendige Rumfordeling, — takket være de gengivne Facader samt Grundplanerne over de forskellige Stokværk (Fig. 4)¹⁹). Nordsiden (a) er i alle Hovedtræk helt som paa det ovennævnte lille Gouachemaleri fra samme Tid. Sydsiden (b) præsenterer sig med en hjælkebaaren Svalegang i 1. Sals Højde mellem Trappetaarnet og det sydøstre Hjørnetaarn. Den udgør for Størstedelen en lukket Gang, men dens østre Trediedel er dog aaben som en Altan. Paa Vestsiden (c) var der en lignende, men mindre Udbygning op imod det nordvestre Taarn. Den skæve Tilbygning paa Øst-siden op imod Sydøsttaarnet har været med til at præge Tagformens, idet denne Fløj var afdækket med et Saddeltag paa tværs af Hovedbygningens Hovedtag; dets Afslutning mod Øst var en skraa Gavl ind mod Hjørnetaarnet, saaledes som det fremgaar af Billedet af Sydfacaden (b).

Ved at sammenholde Grundplanerne af de forskellige Stokværk med de gamle Inventarfortegnelser er det muligt helt at rekonstruere den daværende Rumfordeling. Den var særlig for første og tredie Etages Vedkommende væsentlig forskellig fra den nuværende. Første Etage (e) var Køkkenregion. I anden Etage (f) var Amtmandsboligens Opholdsstuer samt Soveværelse og i tredie Etage (g) nogle Kamre samt en Stue for Sekretæren, alt efter samme Ruminddeling som i anden Etage.

I Amtmand Joachim Ehrenreich von Behr's Embedsperiode (1756—68) var Brundlund tilsyneladende i Fare. Spørgsmaalet om en Nedrivning af Slottet rejstes af Rentekammeret, og Amtmanden opfordredes derfor til at søge sig en passende Bolig i Byen. Men han svarer, at der i Aabenraa ikke er et eneste Hus at faa, som kan tjene ham til Bolig, selv-

¹⁹) Den danske Vitruvius II Bd. (1749), Pl. 129.

om han er villig til at indskrænke sig nok saa meget. En Nedrivning vil desuden ramme ham meget slemt, da han netop paa egen Bekostning har ladet de fleste Værelser tapetsere og male. Iøvrigt er Hovedbygningen slet ikke saa slemt forfalden, som man tror, skriver han; kun staar det daarligt til med Tag, Vinduer og Døre. Han beroliger endelig Rentekammeret med, at naar Slottet først er blevet repareret, vil det ikke kræve væsentlige Udgifter i en lang Aarrække²⁰).

Det lykkedes ham virkelig at faa Rentekammeret med til en ny Reparation, som fandt Sted 1758. Det samme gentog sig, da Efterfølgeren, Baron Frederik Wilhelm Wedel-Jarlsberg i 1768 traadte til. I Mellemtiden var det ganske vist blevet fastslaet ved kgl. Resolution af 18/2 1762, at Aabenraa Slot hørte til dem, der skulde indgaa, men denne Bestemmelse var maaske mest tænkt som en Formalitet, beregnet paa at sætte en Bremse for altfor store Krav fra Amtmændenes Side. I hvert Fald blev de kongelige ved med at bruge Slottet under korte Ophold paa deres Rejser. Et Vidnesbyrd derom har vi i en Skrivelse fra Kammerherre Behr af 23/1 1768, hvori han frabeder sig at skulle betale nogle „privative Pladser“, som (før 1766) var indrettet i Anledning af, at baade Statholderen, Prins Carl af Hessen og hans Gemalinde, Prinsesse Louise, samt Kongen (Frederik V) og Prins Christian (VII) havde boet paa Brundlund.

Istandsættelserne under Baron Wedel i Aaret 1769 viste dog endnu engang med al Tydelighed, hvor skrøbelige Bygningerne var. Medens Arbejdet var under Udførelse, maatte Overslagene Gang paa Gang forhøjes; snart var det Dele af Murene, snart det nordvestre Taarn, der truede med Nedstyrtning. Murdele paa ikke mindre end 120×2 Alen $\times 1\frac{1}{2}$ Sten maatte helt ommures og den skæve Sydøstgavl fornyes. Det oprindelige Overslag lød paa 279 Rdl. men de anslaaede Omkostninger løb efterhaanden op til ikke mindre end 1439 Rdl.

²⁰) Kiel Afleveringen, C II, Nr. 37 (Landsarkivet).

Arbejdet blev ledet af den nye kgl. Landbygmester for Slesvig J. G. Rosenberg²¹). Wedel - Jarlsberg sad kun i Embedet til April 1772, da han udnævntes til Overlanddrost i Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst. Om Efterfølgeren, Greve Gustav Frederik Holck-Winterfeldt kan noteres, at han anlagde en Iskælder i Hjelm Skov, men baade i hans og den følgende Amtmand Otto Frederik Bardenfleths Perioder, der hver kun varede godt et Aar, skete der kun mindre Reparationer paa Slottet. Under Kammerherre Leopold Samuel v. Schmettau (1775—1802) blev det derimod grundigt istandsat (1785), denne Gang til et anslaaet Beløb af 1089 Rdl.; Arbejdet fandt atter Sted under en ny kgl. Landbygmester, nemlig Major Johan Herman Motz²²) Ledelse. Men stadig var Brundlund som et Danaidernes Kar; Gang paa Gang krævede Bygningen store Beløb til Istandsættelser, og lige meget hjalp det.²³) Omkring 1800 var man dog blevet klar over, at nu gik det ikke længere. Det træder tydeligt frem, da v. Schmettau 1802 efterfølges af Kammerherre Conrad Daniel von Blücher (1802—1808). Den første bevidner ved den Lejlighed, at der maa ske noget meget indgribende, hvis der ikke skal indtræffe Ulykker²⁴). Bl. a. truer Taget paa det østlige Taarn med at styrte sammen. Husfogden, Kaptajn Born, bistaar den nye Amtmand i hans Beklagelser over Bygningens Tilstand ved at erklære,

²¹) J. G. Rosenberg (1709—76). Boede siden 1736 i Kiel; før 1748 Bygmester i hertugelig pløenskt Tjeneste. Byggede i Danmark bl. a.: Frederiksdal, Margaard, og i København Odd-Fellow Palæet, Bernstorffs Palæ, Dehns Palæ. 1760—76 kgl. Landbygmester i Kiel.

²²) J. H. Motz efterfulgte Rosenberg som kgl. Landbygmester 1776—1804. Har bl. a. ombygget Louisenlund ved Slesvig.

²³) Beskrivelsen i Trap opgiver, at Brundlund i det 18. Aarh. er blevet stærkt omdannet. De her fremdragne Aktstykker tyder ikke paa noget saadant. Heller ikke Reparationen i 1785 har ændret noget væsentligt ved Slottets Udseende.

²⁴) Rik's 1. slesvigske Kontor 1773—1841. Akter vedrørende Brundlund Slot i Aabenraa 1791—1821. (Rigsarkivet). — Heri er hele den C. F. Hansenske Byggesag samlet, dog at de tilhørende Tegninger er udtaget og henlagt i særlig Mappe sammen med nogle Udkast af Professor Winstrup i Kortsamlingen. (Planer og Tegninger fra Krigsministeriets Arkiv, Nr. 12).

at Fundamenterne adskillige Steder er veget ud, andre Steder sunket, at Murene er fulde af store Revner, at Taget giver efter og snart er helt bølgeformet, samt at Bjælkeværket er delvis knækket og sunket ind imod Bygningens Midte, hvorved Gulve og Lofte er kommet til at hælde stærkt. Den store Skorsten midt i Huset faar en stor Del af Skylden for Kalamiteterne. Det vedlagte Overslag til en Istandsættelse lyder her paa det første Stadium kun paa 824 Rdl. I 1803 henvender Amtmanden sig paany til Rentekammeret med et Nødraab om, at det nu er højst nødvendigt, at Slottet repareres, for at ikke dets Beboere skal løbe Risikoen for at blive begravede under Ruinerne. Som et drastisk Eksempel paa Forfaldet anfører han, at efter en Snestorm den 3. Marts maatte alle hans Folk en hel Dag skovle Sne fra Loftet, og hans Børn kælkede deroppe, som var det i Slotsgaarden! Rentekammeret resolverede da endelig, at den daværende Landbygmester for Holsten, senere Professor C. F. Hansen, skulde besigtige Slottet og indsende en Beretning om, hvad han mente, der burde foretages. Paa en Gennemrejse fra København til Altona, hvor Hansen boede indtil 1804, besigtiger han Brundlund og indsender derefter et Pro-Memoria, dateret 10/6 1803. Han erklærer heri, at den gamle Bygning, trods det at den hist og her endnu har nogle gode Mure, m. H. t. alle andre Bestanddele (Tag, Bjælker, Lofter, Vinduer og Døre) er i en saadan Forfatning, at den ikke staar til at redde ved en Reparation. Selv en Hovedreparation, med en Bekostning paa 1600—1800 Rdl. vilde ikke være tilstrækkelig til at afhjælpe Manglerne. Han foreslaar derfor, da Slottet kun er en forholdsvis lille Bygning, som har et godt Fundament og endnu delvis gode Mure, at det nedrives til Grunden og „med Bibeholdelse af nogle Dele af Murværket genopføres paa det gamle Fundament“. Paa denne Maade vil Huset beholde sin „gotiske Form, som passer saa smukt i den romantiske og skønne Egn“. Naar de gamle Materialer udnyttes, vil en saadan Plan efter hans Mening kunne fuldbyrdes for ca. 4000 Rdl. Amtmanden vil, i den Tid Byggearbejdet staar paa, kunne bo

i Sidebygningen, der nylig var blevet repareret. Ved et nyt Besøg i April 1804 undersøger C. F. Hansen Bygningen meget nøje og drøfter den indvendige Indretning med Amtmanden. I en Indberetning derefter fastholder han sin Idé om at udnytte de gamle Mure saa meget som muligt og at bibeholde den gamle Form,“ som ved den romantiske Beliggenhed ikke gør nogen daarlig Virkning“. Hans Konduktør Frederik Christian Heylmann har samtidig foretaget Opmaalinger og Beregninger paa Stedet, hvorefter Omkostningerne nu anslaaes til 4580 Rdl. Det siges udtrykkeligt, at Arbejdet ikke kan udføres billigere, da „med Undtagelse af Fundamentet og en Del af de gamle Mure alt øvrigt maa bygges op fra ny“. Bygmesteren foreslaar endvidere, at Arbejdet ikke bortliciteres, men at det i Stedet for overdrages Amtmanden at lade det udføre for Overslagssummen, da det maa gøres med megen Omhu og stor Forsigtighed. Opmærksomheden henledes endelig ogsaa paa Porthuset, som er meget forfaldent; den ene Side med Fængslerne, som er meget fugtige og temmelig usikre, truer med at styrte helt sammen. Den lille Bygning maa derfor brydes ned til Grunden og genopføres, hvis den skal blive anvendelig. Ved samme Lejlighed udarbejdedes Tegninger af Facader og Etageplaner, hvoraf den ene gengives her (Fig. 5).

Den 6. Juli 1804 kom den kgl. Resolution om, at Byggearbejderne baade paa Slottet og Portbygningen kunde sættes igang.²⁵⁾ Arbejdets Udførelse blev som foreslaaet overdraget til Amtmand Blücher med Bemærkning om, at hvis Overslagssummen paa — nu 6142 Rdl. (for Slottets Vedkommende 5416 og for Porthusets 726) — skulde blive overskredet med nogle Hundrede Rigsdaler, vilde Beløbet kunne godtgøres imod de indsendte Regninger. Samtidig tillodes det, at der for Statens Regning udnævntes en sagkyndig til at føre Tilsyn med Arbejdet; dette Hverv blev overdraget Konduktør Lübckert.

Selve Byggeregnskabet er paabegyndt 16. 2 1805 og afsluttet 12. 2. 1807. Paa Grundlag af det kan man følge Arbej-

²⁵⁾ Rentekammerets Tyske Forestillinger 1804 (Rigsarkivet).

det i alle Detailler fra Begyndelsen til Enden. Næsten alt det indvendige af Huset blev nedrevet og genopført, hvorved Rumfordelingen ændredes noget. I Bindingsværksvæggene indmuredes 356 nye Murfelter, og nye Skorstene førtes op igennem Huset og de to Taarne. Alle Bjælker og Spær saavel som Gulve og Loftet fornyedes. Ogsaa udadtil skete der store Forandringer. Betydelige Dele af Ydermurene maatte hugges ud og mures af ny; i 1. Etage drejede det sig om 110 □ Alen, i det nordvestre Taarn om 115 □ Alen og i det sydøstre om 152 □ Alen. Trappetaarnet paa Bygningens sydøstre Hjørne blev nedbrudt til 14 Fods Højde og derefter genopført. Svalegangen mellem Taarnene paa Sydfacaden lukkedes nu helt, fik tre store spidsbuede Vinduer og understøttedes af fire nye Egetræs-søjler i klassisk Stil, forbundne ved flade Buer, over hvilke der anbragtes en Frise med Tandsnit. Paa Vestsiden opførtes en lille Tilbygning over Nedgangen til den tidligere Fængselskælder i Hjørnetaarnet. Paa Østsiden forsvandt den skæve Tilbygning. Tagets Form ændredes ved Opførelsen af to helt nye, forholdsvis lave Gavle. Hvad der især ændrede Bygningens Karakter var de nye større Vinduer og Døre, der indsattes overalt, samt Taarnenes flade Kobbertage. Ved alle disse Forandringer forsvandt den sidste Illusion af Middelalder helt. Da der endelig viste sig at være en Mængde afskallede Pletter paa de gamle Murdele, der stod tilbage, var det nødvendigt at pudse Ydermurene. De blev herefter overstrøget med en hvid-graa Mælkefarve, indeholdende Olie og Vitriol. Samtidig med denne gennemgribende Restaurering eller Fornyelse af Hovedbygningen genopførtes et helt nyt Porthus ved Indkørslen.

Haandværkernavnene er Murermestrene Jens Jensen Wraae og Christian Munde, Tømrermester Hieronymus Hartung, Snedkerne Lorenz Schüllien, Andreas Jacobsen, Johann Riedel, A. J. Nielsen og A. F. Jacobsen, Smeden Joachim Tyroll samt Malerne Jes Jessen, J. B. Vollquard og Jørgen Petersen Kruhl.

De enkelte Poster paa Regnskabet er følgende:

Tømrerarbejde: Slottet	1111 Rdl. 46 ¹ / ₂ Sk.
Portbygningen	103 - 24 »
Murerarbejde: Slottet	1608 - 5 »
Portbygningen	130 - 0 »
Snedkerarbejde: Slottet	666 - 42 »
Portbygningen	61 - 12 »
Smedearbejde: Slottet	1652 - 17 »
Portbygningen	95 - 20 »
Glarmesterarbejde m. m.:	445 - 6 »
Mursten, Kalk, Gibs m. v.:	1657 - 31 »
Træ, Søm m. v.:	3293 - 14 ¹ / ₂ »
Malerarbejde:	345 - 47 »
Diverse:	36 - 40 »
Conducteur Lübckerts Honorar	300 - 0 »

Ialt: 11508 Rdl. 17 Sk.

Det er ikke til at undres over, at den voldsomme Overskridelse af Overslaget paa ikke mindre end 5366 Rdl. faldt Rentekammeret stærkt for Brystet. Der maatte adskillige forklarende Skrivelser til, inden Sagen var bragt i Orden. Allerede i Sommeren 1806 havde Amtmanden meddelt, at trods 1¹/₂ Aars Byggearbejder stod endnu meget tilbage, skønt den anslaaede Pengesum allerede da var forbrugt. Det var et foreløbigt Varselskud. Først efter Fuldførelsen i Foraaret 1807, samtidig med Fremsendelsen af Regnskabet og Bilagene, gives en nærmere Redegørelse for Aarsagerne til Overskridelserne. Amtmanden indleder med en Bemærkning om, at han vil fortie de mange Fortrædeligheder, Haandværkerne har gjort, og kun berøre det ubehagelige Faktum, at Byggeriet langt har overskredet det anslaaede Beløb. Han hævder, at han straks fra Begyndelsen gjorde opmærksom paa, at Istandsættelsen ikke kunde fuldbyrdes for den stipulerede Sum; hvem vilde i det hele taget bestemt have kunnet angive Manglerne ved en saa gammel Bygning, der i det mindste havde staaet i 400 Aar? Det gaar jo ofte saadan, at begynder man først at røre ved et saa gammelt Hus, vil der let ske Ting, som man ikke forud har beregnet. Og det skete netop her. Alle Bjælkerne maatte imod Be-

regning fornyes; paa Østsiden, hvor den skæve Fløj blev nedbrudt (jfr. Fig. 5), maatte et stort Stykke Mur opmures fra ny i samme Tykkelse som de øvrige Sidemure, nemlig 2 Al. 6 T.; Tagstenene havde ikke som beregnet kunnet anvendes igen. bl. a. fordi Haandværkerne ikke forstod at behandle og lægge dem ordentligt. En af de største Vanskeligheder havde i det hele taget været Mangelen paa dygtige Haandværkere i Aabenraa. Amtmanden forsøger til Slut at berolige de Herrer Embedsmænd i Rentekammeret med Forsikringen om, at nu er Slottet da ogsaa saa godt som nyt. I det indre er der ikke bevaret noget gammelt mere, og i det ydre er kun en lille Del af de gamle Mure samt Fundamentet tilbage. Huset er bekvemt indrettet, og i mange Aar vil der ikke blive Udgifter paa det. Endnu staar ganske vist Væggene kun kalkede, men Amtmanden paatager sig gerne for egen Bekostning at lade dem male eller tapetsere, efterhaanden som de bliver tørre! Iøvrigt er der intet gjort, som ikke var absolut nødvendigt, og han indestaar for, at alt hvad Regningerne lyder paa, ikke blot er blevet rigtigt leveret, men ogsaa rigtigt anvendt. Endelig beder han om, at Pengene maa blive anvist snarest muligt, for at Haandværkere og Leverandører ikke, som det er sket et Par Gange, skal nødsages til at gøre deres Krav gældende ad Rettens Vej.

C. F. Hansen, der herefter anmodes om at indsende sine Bemærkninger i Sagen, støtter Amtmandens Forklaringer paa det varmeste. Han supplerer med Oplysninger om, at da Bjælkerne havde vist sig at være forbundet til Murene med svære Jernankre, havde store Murstykker efter Bjælkernes Nedtagelse maattet fornyes. Materialerne i Aabenraa havde været ualmindelig dyre, og gode Materialer næsten ikke til at faa. Som mere uafhængig af de lokale Forhold kan han ogsaa bedre hamre løs paa de stedlige Skavanker. Haandværkerne i Aabenraa, siger han, kunde slet ikke bruges, — de var ualmindelig slette, og Tilkaldelsen af Haandværkere fra andre Byer havde fordyret Arbejdet meget. Han bevidner, at Amtmanden har gjort sig alle mulige Anstrengelser, og at der er udvist den største

Sparsommelighed. I et og alt kan han underskrive de af Kammerherre Blücher anførte Grunde til den voldsomme Overskridelse. Hans Indlæg munder ud i et Forslag om, at Konduktørens Honorar forhøjes til 500 Rdl. (i Stedet for 300), samt at der gives ham en Rejsegodtgørelse paa 50 Rdl., et Forslag, som ogsaa bevilges.

Hvilket Besvær, Haandværkerne havde med at faa deres Tilgodehavender udbetalt, faar man et lille Indtryk af gennem nogle Henvendelser til Rentekammeret i Sommeren 1807. Murermester Jens Jensen Wraae og Smedemester Tyroll klager over, at de stadig bliver holdt hen; deres Kreditorer er ved at blive nærgaaende, og Skatterne er de ude af Stand til at betale, hvorfor de trues med Udpantning. Pastor Hoeck i Stubbæk, der har leveret Sten fra sit Teglværk, anmoder om, at det skyldige Beløb maa anvises ham med et Aars Renter, eller at man vil billige, at han inddriver Pengene ad retslig Vej ved at stævne Køberen, Amtmand Blücher.

Endelig i Oktober 1807 faar Amtmanden Tilladelse til at anvise de endnu skyldige Beløb, ialt 4899 Rdl. 17 Sk., og Byggesagen maa dermed betragtes som afsluttet. Brundlund Slot havde dermed faaet det Udseende og den Indretning, som i alt væsentligt er bevaret til vore Dage. Facaden mod Syd er dog blevet en Del ændret siden; bl. a. ved en nylig opsat Balustrade over den søjlebaarne Corridor. Som Fig. 5 viser, havde denne oprindeligt et skraat Tag. Af væsentlige Ændringer i Anlægget kan desuden nævnes Forhøjelsen af Portbygningen med endnu en Etage ca. 1825, samt Nedrivningen af „det nye Hus“ (Arkivbygningen) i 1934.

Brundlund fremtræder da nu i Hovedsagen som et Værk af en af vort Lands store Arkitekter, Christian Frederik Hansen²⁶⁾, der forresten var af sønderjydske Slægt, idet hans Fader

---

²⁶⁾ Selv i de kronologiske Oeuvre-Fortegnelser i de nyeste Publikationer om C. F. Hansen (Jørn Rubow: C. F. Hansens Arkitektur (1936) og Werner Jakstein: Landesbaumeister Christian Friedrich Hansen (1937)) er hans Ombygning af Brundlund Slot end ikke nævnt.

var født i Husum. Hverken i Originalitet eller i Størrelse kan det ombyggede Slot tilnærmelsesvis staa Maal med de velkendte Bygningsværker, han iøvrigt er Mester for. Det kan være nok at minde om det gamle Raad- og Domhus, samt Frue Kirke i København, eller Rækken af Rigmandspalæer i Altona. Som Bygmesteren selv udtaler, har han betragtet Arbejdet her som en bunden Opgave, hvis Løsning i mangt og meget maatte være bestemt af Hensynet til det gamle Slot. Bevarelsen af Bygningens „gotiske Form, som passer saa smukt med dens romantiske Beliggenhed“ var hans Ledemotiv. Man kan diskutere, hvorvidt Opgaven er lykkedes; kun faa vil finde, at den har fundet en lykkelig Løsning. Med Rette kan Bygmesteren hævde, at Formen er den gamle, men til Gengæld er Iklædningen næsten ny fra Top til Taa. Og den friserede, klassicistiske Dragt klæder naturligt nok ikke det gamle middelalderlige Hus særlig godt.

Men trods alt er Brundlund dog, med sit gamle Fundament og med Dele af sine gamle Ydermure, endnu et Levn fra Dronning Margrethes Tid.

Bidrag til Den sønderjydske Salmebogs Historie.*)

Af Thade Petersen.

Sønderjylland har vel nok Æren af at være den danske evangeliske Salmesangs Vugge. Det var i Haderslev, Claus Mortensen Tøndebinder og Hans Olufsen Spandemager fra Malmø lærte „danske Viser“ at kende. Men det blev alligevel ikke her, den første danske Salmebog kom frem. Skønt Sønderjylland fostrede en af vore største Salmedigtere, og det var i Tønder, „Den yndigste Rose“ blev funden, besad det ingen særlig Evne for Salmesamling. Ganske vist var der i det 18. Aarhundrede en sønderjydsk Præst, *Æ g i d i u s* i Varnæs, der udgav en Salmebog, efter sit Trykkested kaldet „Flensborg-Salmebog“, men den fik ringe Betydning, brugtés kun i et Par Sogne. Til Gengæld har Sønderjyderne holdt des fastere ved de Salmebøger, de engang havde lært at kende. Vor Salmehistorie bliver derfor noget anderledes end Kongerigets. Forskellen blev trukket endnu stærkere op, idet ogsaa Salmebogen efter 1864 var udsat for at blive et Led i Fortyskningsbestræbelserne — ikke saa meget ved det, der blev optaget i den, som ved enkelte Salmer eller Salmevers, der blev strøget eller ændret noget.

Fra Tiden før Reformationen véd vi ikke stort hernede fra saa lidt som fra det øvrige Land. Vi har Helgenviser og sligt, men Salmer i vor Forstand har Forskere som Brandt og Helveg ikke fundet. Salmetonen træffer vi først i Reformationstiden, og da staar Sønderjylland ingenlunde tilbage for det øvrige Danmark. Seminarielærer Dr. Niels Møller peger i sit

*) E. S. Materialet til denne Afhandling har Th. Petersen indsamlet for adskillige Aar siden. Da han i Foraaret 1943 vilde give det fra sig, lod han mig gennemse det. Det viste sig da, at der var for mange Gentagelser. Jeg paatog mig at maskinskrive og sammendrage hans Arbejde, konfererede det med de originale Arkivafskrifter, afsluttede det og har læst Korrektur.

Fr. Schrøder.

grundige Arbejde „Salmesprog og Salmetyper i Reformationsaarhundredet“ Gang efter Gang paa Ejendommeligheder, der leder Tanken hen paa Sønderjylland og især paa Haderslev, hvorfra Malmøreformatorerne som nævnt hentede „danske Viser“.

I Aarenes Løb kom Salmebogsforholdet slemt i Ulave her-nede. Værst blev det i Tiden efter 1864. Paa et saa lille Land-omraade som de nuværende 112 nordslesvigske Sogne var der syv højst forskellige Salmebøger i Brug, hvoraf nogle var i den Grad forældede, at jævne Kirkegængere tit havde ondt ved at forstaa Meningen af de Ord, der blev lagt dem paa Tungen.

Den ældste var Kingos fra 1699. Ikke stort yngre var Ægidius' af 1717. Derefter fulgte Pontoppidans af 1740, hvis Ophavsmand i en Aarrække havde været Præst paa Als. Den næste er Evangelisk-christelig Salmebog, der omkring 1800 blev listet eller tvunget ind i Sogne, der laa under Ribe og Fyns Stifter. Dog havde man i en Del af disse Sogne senere faaet Roskilde Konvents Salmebog indført.

Sønderjyllands mest udbredte Salmebog var uden Sammenligning Pontoppidans. Den brugtes indtil 1890 i 52 Sogne, altsaa omtrent Halvdelen af Nordslesvig. Hvornaar den er bleven indført, vides ikke. Maaske har Brandt og Helveg Ret i deres Formodning om, at den „har uden Vanskelighed, lidt efter lidt, afløst den Kingoske, som den indeholdt saa godt som hel, i de Menigheder, hvor Præsterne gjorde sig lidt Umage derfor, det var jo kun et, rigtignok stort, Tillæg, Pontoppidan havde besørget“.) Hvis den Formodning slaar til, har Spandet og Brøns Sogne drevet det videst i Retning af Troskab mod Kingos Salmebog, idet de holdt fast ved den helt op til først i 90'erne, da den nordslesvigske Salmebog afløste den. Men da var den ogsaa bogstavelig slidt op! Der opgives, at der i Spandet kun var et eneste Eksempplar af den i hele Sognet, og det var slemt medtaget!

1) Den Danske Psalmedigtning II pag. LV.

Ifølge en Fortegnelse, som Generalsuperintendenten sendte Konsistoriet i Kiel over Brugen af Salmebøger ved Aar 1880 (se nærmere S. 77 f) blev Evangelisk-christelig Salmebog med Tillæg brugt i 27 Sogne, den Pontoppidanske som nævnt i 52, Roskilde Konvent i 20, Meyer-Boesen i 7, Kingo og Ægidius hver i 2. Trods sit velklingende Navn var den Evangelisk-christelige Salmebog uden al Berettigelse, hvad kristeligt Indhold angaar, og desuden blottet for Poesi.

Forsøg paa at raade Bod paa Salmenøden.

Det er næppe tænkeligt andet, end at mangen Præst tit har følt Savnet af bedre og mere forstaaelige Salmer end dem, de havde at vælge imellem Søndag efter Søndag. Alle-rede 1833 blev der gjort et Forsøg paa at raade Bod paa Forholdet. Tanken opstod i det haderslevske Præstekonvent, antagelig hos Pastor Nissen i Øsby. Aaret efter valgte Konventet et Udvalg bestaaende af Nissen, Lautrup i Haderslev, Boysen i Starup og Erichsen i Hejls (den sidste blev ved Sygdom hindret i at tage Del i Arbejdet, i hans Sted valgtes Pastor Paulsen i Sommersted). Generalsuperintendent Adler lovede at støtte Foretagendet paa det kraftigste. Det fandt desuden hurtigt Støtte hos Provsterne i Aabenraa, Tønder og Sønderborg (Tørninglen nævnes ikke).

Udvalgets Opgave var nu „at levere Forarbejde til en Samling af gode danske Salmer“. Dem vilde det hente i den Pontoppidanske og den Evangelisk-christelige Salmebog og desuden af nyere Salmer f. Eks. af Boye, Ingemann, Timm o. a. Af de Pontoppidanske Salmer skulde nogle omarbejdes og forandres. Gode tyske Salmer skulde Medlemmerne enten selv oversætte, eller man vilde bruge dem i andres Oversættelse. Udvalget arbejdede fra April 1834 i halvtredie Aar paa at samle Stof. Da døde Generalsuperintendent Adler. Derved blev Situationen helt anderledes. Man havde regnet med, at det kongelige Forbud, der var udstedt mod et nyt Oplag af

Pontoppidan, før eller senere vilde gøre en ny Salmebog nødvendig, men dette Forbud blev nu ophævet i 1837, og Aaret efter lod Regeringen trykke et nyt Oplag paa 2400 Eksemplarer af Pontoppidan. Forbudet imod den har sagtens haft til Formaal at faa Evangelisk-christelig Salmebog indført, men Interessen derfor var nu kølnet. Under disse Forhold ansaa Udvalget det for unyttigt at arbejde videre paa den ny Salmebog, men for at dets Daad ikke skulde gaa i Glemme, lod det 35 Pontoppidanske Salmer og 8 nydigtede Salmer renskrive og fint indbinde med Redegørelse for, hvad der var tilsigtet og naaet.²⁾

Som Eksempel paa, hvad vi kunde have ventet os af denne Komité, hidsættes sidste Halvdel i omarbejdet Form af det Vers, hvormed Brorson sluttede sin herlige Salme om „denne søde Juletid“:

Bryd ud i Jubeltones Klang
 Vor Christenfryd — lad Glædens Sang
 Til Himlens Hvælvning stige!
 Halleluja! Halleluja!
 Omvendt fra Synd vi gaae herfra
 Engang til Himmerige!

Med sligt for Øje forsoner man sig nok med Tanken om, at endnu et Slægtled godt og vel maatte trækkes med den Salmebogselendighed, der efterhaanden var bleven vor Lod her i Sønderjylland.

I det næste Aarti blev der atter gjort Forsøg paa at afhjælpe Nøden. Præsterne U. S. Boesen i Oksenvad (den senere Biskop i Flensborg) og C. W. Meyer i Vilstrup samlede 1844 en Salmebog med 715 Salmer, der 26. 2. 1847 blev autoriseret af Christian VIII til Brug for de Menigheder i Sønderjylland, der ønskede den. De to Udgivere tilhørte begge den gammellutherske Retning. Bogen var forsynet med „et Register over 332 Psalmer, som ogsaa findes i den Pontoppidanske Psalmebog, for at den, om man vil, kan bruges ved Si-

²⁾ Dette Dokument har Biskop Noack fundet i Bispearkivet og velvilligt overladt mig til Brug i nærværende Arbejde.

den af denne“. Der var optaget nogle Salmer af danske Digtere — Ingemann, Boye, Timm m. fl., men Udgivernes Syn paa Grundtvig var saa ensidigt, at der af ham kun var optaget det lille Daabsvers: „Herren strækker ud sin Arm“. Resten var i Hovedsagen Bearbejdelser af tyske Salmer, for det meste ved den tysk fødte Meyer, hvis Sprogsans kunde tilstede saadanne Former som: „Sørge, Fader, sørge du / Sørge, naar jeg spørger, / Sørge siden, sørge nu, / For det jeg adspørger“. Denne Støtte for den allerede da alderdomssvage Pontoppidan maa der være gjort ret udstrakt Brug af, da den allerede 1861 udkom i 5. Oplag. Da har den dog forbedret sig en Del. I et Tillæg af 36 gode Salmer findes bl. a.: „Vær velkommen Herrens Aar“, „Tag det sorte Kors fra Graven“, „Guds Menighed syng for vor Skaber“, „Hyggelig rolig“, „Guds Kirkes Dør er i vor Daab“, „At sige Verden ret Farvel“. „Rejs op dit Hoved“ Selv Grundtvig er altsaa nu bleven opdaget!

Salmebogsspørgsmaalet blev ganske naturligt forhandlet paa flere Konventer i de første Aar efter 1851, og Ønskerne gik, som let forklarligt, ud paa at faa Del i langt mere af den danske Salmeskat. Man frygtede — vist med Grund — at Antagelsen af Meyer-Boesen vilde blive en ny Hindring for at opnaa dette og bevirke en længere Udsættelse. Resultatet blev, at det store Flertal bestemte sig for indtil videre at holde fast ved Pontoppidan og imidlertid søge de værste Savn afhjulpet ved Tillæg, der ligesom Adlers³⁾ kunde forbindes med Brugen af Pontoppidan. Saaledes samlede Præsten Andreas Leth i Aabenraa 1852 et Tillæg til Pontoppidan, som vandt megen Yndest baade der og andetsteds. Det bragte nemlig nogle af „de ypperste Salmer af Grundtvig, Ingemann, Boye m. fl.“ og desuden „ikke saa faa ældre af Kingo og Bronson, hvilke Pontoppidan har forbigaaet, men som ere saa dejlige, at det var Synd og Skam, dersom de skulde være udelukkede fra den kirkelige Gudstjeneste“. Leth havde ved de ældre Salmer, „navnlig ved Kingos, taget sig større Friheder“,

³⁾ Se nedenfor s. 51.

hvor han troede det fornødent. Endelig havde han „vovet at omarbejde enkelte af de Pontoppidanske Salmer i en tækkeligere Form“.

Et større, meget omfattende og respektabelt Forsøg blev gjort af Pastor Engell i Graasten, der fremkom med en helt ny Salmebog paa 732 Numre, men den fik ingen Betydning for de andre Menigheder, da de iforvejen havde truffet deres Afgørelse i Sagen.

Ogsaa efter 1864 var der flere af Præsterne, der søgte at afhjælpe Nøden ved at udarbejde et Tillæg. En af dem prøvede det i større Stil, men desværre paa en saa kejtet Maade, at det, som Forholdene laa, selvfølgelig maatte mislykkes.⁴⁾ Det var Provst Valentin i Gl. Haderslev, som 1876 udgav „Ny revideret Udgave“ af Den Pontoppidanske Salmebog. Han gjorde det efter Tilskyndelse af Generalsuperintendent Godt og har sikkert ikke gjort det for egen Regning. Han havde været Præst i Rinkenæs og i Tyrstrup, fra 1850 til 64 et Par Steder i Tyskland, derefter i Tønder, i Flensborg og atter i Tyrstrup. 1876—92 var han i Gl. Haderslev, hvor han tillige var Provst og Leder af det nordslesvigske Præsteseminarium. Han havde saaledes haft Lejlighed nok til at lære sønderjydske Salmebogsforhold at kende.

Da Valentiners ikke synderligt lange „Forord“ giver god Oplysning om hans Arbejdes Karakter og samtidig om de daværende sønderjydske Salmebogsforhold i det hele, skal her gengives et større Afsnit:

»Denne Udgave indeholder alle Psalmer af den gamle Pontoppidan, som kunde synges og være Menighederne særdeles kjære, nemlig 316 Psalmer, uforandrede, og desuden 51 Pontoppidanske Psalmer, som her gives med samme Indhold, men i forandret Form, saa at de alle kunne synges, i alt 367 Psalmer, som ogsaa findes i den gamle Salmebog.

Istedet for de øvrige 183 Psalmer i Pontoppidan, som sikkert kunne siges at være ei mere i Brug, hverken i Kirken eller i Hjem-

⁴⁾ Jfr. C. D. Møller i Theol. Tidsskr. for den Danske Folkekirke 1894. Møller var Præst i Vonsbæk 1851—61, derefter i Hoptrup, til han blev fordrevet af Prøjerne, siden i Fakse.

met, ere lige saa mange og desuden et Tillæg af 50 Psalmer, især af nyere danske Digtere, ialt 233 Psalmer optagne, enten efter Meyer-Boesen eller efter den Roskilder Convents- og andre prøvede danske Psalmebøger.

Bogen kan saaledes straks bruges ved Siden af den gamle Pontoppidan, da Numrene og Overskrifterne stemme overens, og den kan, saafremt man i Kirken vil anvende dobbelte Nummertavler, ogsaa uden videre benyttes ved Siden af Meyer-Boesens Psalmebog, med hvilken den har 445 Psalmer tilfælles, mens de Vers, som Meyer-Boesen ved enkelte Psalmer udelader, findes indklamrede i denne nye Bog. Hvor Bogen bruges ved Siden af Meyer-Boesen, synges ikkun de Vers, som ikke ere indklamrede; hvor den bruges ved Siden af den gamle Pontoppidan, synges alle Vers, som høre til vedkommende Nummer.

Ligesom i alle ældre Oplag af den Pontoppidanske Psalmebog har man ogsaa i denne nye Udgave, dersom nogen Psalme er bleven oversat efter tysk Original, bemærket Originalens Begyndelse ved Psalmens Overskrift, og derhos Forfatterens Navn under selve Psalmen, for at bevidne, hvorledes den Lutherske Kirkes Fædre af forskjelligt Tungemaal, om det saa var Morten Luther og Paul Gerhardt eller Thomas Kingo og Hans Adolf Brorson have levet, sjunget og bedet i samme Aand, Tro og Haab.

Den danske Psalmeskat, som ved Siden af sine særdeles mange herlige Original-Psalmer er bleven beriget med de fortrinligste Oversættelser af tyske Kjærnepsalmer, idet Mænd som Ægidius, Rostgaard og Brorson m. fl. i deres Oversættelser saa aandrigt gjengive Originalens Indhold og Skjønhed, udmærker sig saaledes ved en overordentlig stor Mangfoldighed, hvoraf denne nye Udgave søger at frembyde det bedste fra Kirkens ældre og nyere Tid.«

Da Pontoppidans Salmebog udkom i 1740, indeholdt den 550 Salmer. I en Udgave fra 1798 var der paa Foranledning af Generalsuperintendent Adler tilføjet et Tillæg paa 200 Salmer af samme flade Art som dem i evangelisk-christelig Salmebog, det gaar under Navnet: „Den nye Psalmebog, indeholdende Lov-, Takke- og Tids-Psalmer, saavel som Psalmer til Huusandagts-Befordring“. Ad denne Vej har Adler søgt at liste Rationalismen ind. Den Pontoppidanske Psalme-Bog tilligemed den „Nye Psalme-Bog“ er oplagt af Vajsenhuset saa sent som 1883. Dette Tillæg har Provst Valentiner selvfølgelig strøget.

Blandt de nyere danske Digtere synes han især at have

sat Pris paa Ingemann. Derimod havde han ikke nogen som helst Forstaaelse for Grundtvig og hans Betydning, hvad hans kummerligt lille Udvalg af Grundtvigs vældige Salmeskat viser.

I en lille Pjece, som Valentiner skrev nogen Tid efter til Forsvar for sit Værk, hedder det:

»For fem Aar siden kunde man i flere slesvigske Menigheder i længere Tid ikke faa nogen ny Psalmebog, fordi Forlæggeren af Meyer-Boesen, uagtet gjentagen Opfordring dertil, vægrede sig ved at besørge et nyt Oplag, da Bogen, som var udsolgt, efter hans Mening ikke fandt Kjøbere nok. Desaaarsag blev det mig nu paalagt at udarbejde en revideret Udgave af Pontoppidan, hvor kun de Psalmer maatte udelades, som ikke kunde synges, eller som vare saa forældede, at de vare gaaet ud af Brug. De øvrige skulde saa lidt som muligt for andres for at skaane Menighedernes Pietet for deres kjæreste Andagstbog. Ny Psalmer i de udeladtes Sted skulde jeg om muligt tage af Meyer-Boesen, for at den reviderede Udgave kunde bruges baade ved Siden af den sidstnævnte og ligeledes ved Siden af den gamle Pontoppidan. I Henhold dertil har nu den reviderede Bog 367 Psalmer tilfælles med Pontoppidan, derimod 472 tilfælles med Meyer-Boesen.

Forsaavidt der var Rum tilovers, optoges ogsaa Psalmer af Conventspalmebogen og andre danske Samlinger. Den indeholder, foruden mange andre, af Thomas Kingo 75, af H. A. Brorson 50 danske Original-Psalmer, og dertil et stort Antal af Brorsons herlige Oversættelser, dernæst nyere danske Psalmer: af N. Bruun 4, af Grundtvig 5, af Ingemann 13, af Timm 5, af Hjort 4, af Birkedal 1, af Wexels 4 m. m. Et Par enkelte Missionspsalmer ere optagne af Brødremenighedens Psalmebog »Harpen« ....«.

Valentiner forstaaer ikke, at man kan tro, at Kirkeregeringen ikke vil indføre Konventssalmebogen, bare fordi den er trykt i København, og som for at vise, hvor daarligt han selv mestrer det danske Sprog, udbryder han i den Forbindelse: „Have vi dog den lutherske Kirke og Bekjendelse til fælles — søge vi dog at udbrede danske Opbyggelsesskrifter og bidrage altid ogsaa til at understøtte den danske Mission“.

Han er sikkert gaaet til Arbejdet med megen Interesse og med et betydeligt Kendskab til det Materiale, han gav sig i Lag med, men samtidig med en Hensigt, der under de givne

Forhold maatte blive skæbnesvanger for hele Arbejdet. Han var tysksindet, ovenikøbet en af dem, der mellem Krigene drog til Tyskland for saa at vende tilbage i 1864. Han var da som mange af de daværende Embedsmænd besat af den Forstilling, at Tysk var det ene saliggørende, ogsaa for det Sønderjylland, der saa ivrigt søgte at spænde Ben for Fortyskningen. Derfor anførte han ved de enkelte Salmer ikke alene de tyske Digteres Navne og Levetid — det vilde der jo ikke være noget at indvende imod — men han satte desuden Originalens første Linie oven over Salmen trykt paa Tysk ovenikøbet med fed Skrift. Det var dog ikke hans egen Opfindelse, han havde fundet det i Bogens ældre Udgaver op til 1844, men i Udgaverne efter 1848 var man gaaet bort derfra. Som Forholdene nu laa, maatte det af Befolkningen føles som en Udæskning, naar denne gamle Underlighed blev optaget igen. Netop paa dette Sted fandt man Brugen af det fremmede Sprog i højeste Grad usømmelig, det vilde man paa ingen Maade finde sig i. Ellers vilde Valentiners Arbejde maaske nok have haft Betingelser for paa en lempelig Maade at raade Bod paa de værste Skavanker ved Salmebogssagen i Sønderjylland, men godt var det, at det ikke blev hans Ordning, der kom til at raade. Selv den senere Generalsuperintendent K a f t a n fandt, at det var uklogt og ilde anbragt at paapege Slægtskabet med det Tyske paa den Maade, som Valentiner havde gjort. Han skriver i sin Selvbiografi:

„Ved denne Revision gjorde han en Fejl. I tidligere Tider havde Melodibetegnelserne over Salmerne været anført med den tyske Originals Begyndelseslinie, og de fleste Melodier var tyske. Dette genindførte han. Det kunde have gaaet an i Tiden før Martsdagene, men nu gik det ikke. Nu ansaas det som et Forsøg paa at føre noget Tysk ind i den danske Gudstjeneste. Provst Valentiner var i sin Tid bleven fordrevet af Danskerne, men var nu efter Befrielsen vendt tilbage. Men han var kommen tilbage i den Mening, at han i Nord-

slesvig vilde finde Forholdene, som de var før Martsdagene, mens Nordslesvig i Mellemtiden var bleven meget mere dansk end før“.

Jeg har ikke fundet nogen Oplysning om, hvor mange Sogne Provst Valentiners reviderede Pontoppidan blev indført i. Den blev vist ikke ret mange Steder enegældende Salmebog, men derimod blev den brugt ved Siden af den gamle Pontoppidan, hvis hele brugbare Indhold jo ogsaa fandtes her ligesom i Meyer-Boesens. Omkring 1870 var det umuligt at opdrive et Eksemplar af den pontoppidanske Salmebog. Derfor købte mange Valentiners ny Udgave uden at gøre sig klar, hvor daarligt den svarede til de nuværende Forhold. Dens tyske Præg maatte støde de fleste Kirkegængere, men meget værre var det, at den som sagt ikke viste nogen Forstaaelse for den Rigdom, der var bleven den danske Menighed til Del i de to sidste Menneskealdre, især ved Grundtvig.

Det er menneskeligt ret forstaaeligt, at Valentiner stillede sig vrangvillig, da Tanken om en ny Salmebog dukkede op et Par Aar efter, at hans Revision af Pontoppidan var udkommen, og at han var hvas i sin Kritik, da den omsider forelaa. Han var vistnok dengang Nordslesvigs bedste Salmekender, men alt for ensidig i sin Viden om dansk Salmesang fra det 19. Aarhundrede. Set fra et tysk Standpunkt var hans Tanke om at revidere Pontoppidans Salmebog saaledes, at den kunde bruges sammen med det bedste i de forskellige andre Salmebøger i Nordslesvig, ikke ilde, men det overvejende Antal Kirkegængere vilde aldrig anerkende det Standpunkt. Saa dygtigt hans Arbejde end var set fra hans eget hjemmetyske Stede, saa umuligt var det set fra den sønderjydske Menigheds Side. Det tjener 70'ernes danske Menighed til Hæder, at den tog Kampen op mod denne Løsning af Spørgsmaalet og førte den igennem med saa stor Dygtighed, at de kirkelige Myndigheder nødtes til at slaa det Æg i Kvas, som en af de-

res egne havde lagt med saa lille Forstaaelse for de Menneskers nationale Tænkemaade, der skulde bruge det.

Hvor vidt Salmebogsforvirringen kunde gaa ved denne Tid viser følgende Skildring af Salmesangen i Gl. Haderslev Kirke, Danev. 1882 Nr. 14, af „En Røst i Menigheden“:

»I Gl. Haderslev Kirke brugtes forhen Meyer-Boesens Salmebog. Denne har imidlertid den slemme Mangel, at den ikke har store tyske Overskrifter, saaledes som det er Tilfældet i den af Provst Valentiner besørgede Udgave af Pontoppidans Salmebog. Provst Valentiner fik Pontoppidans Salmebog indført til at bruge ved Siden af Meyer-Boesen. Derpaa udgav Provst Valentiner selv en Omarbejdelse af Pontoppidan, og denne ny Salmebog blev nu indført ved Siden af de andre to. Der kom dobbelte Nummertavler i Kirken, paa hvilke man ved den ene Side læste det Nummer, som den Salme, der skal synges, har i Meyer-Boesens Salmebog, og ved den anden Numrene i Pontoppidans og Valentiners Bøger.

Nu træffer det sig ofte, at Salmen findes i forskellige Bearbejdelser i alle tre Samlinger, og der kommer derved en Koncert i Stand, der meget minder om Ordsproget: »Enhver Fugl synger med sit Næb«. For at der nu kan komme en lignende Afveksling i Melodien scm i Teksten, saa spiller man ikke Salmerne efter Berggreens, Weyses eller en anden dansk Koralsbog, men man spiller, efter hvad der forsikres, tyske Melodier. Alle Medlemmer af Menigheden, der har lært at synge, bruger selvfølgelig den rigtige danske Melodi, de andre, der ikke kan synge, nynnere lidt med efter den og saaledes fremkommer en meget angennem Variation, der maa klinge godt i Ørene paa enhver, der hader danske Salmer og Salmesang«.

I Nr. 17 søger Degn Kjer at modbevise det, men i Virkeligheden bliver Indtrykket af Forvirring staaende.

I Nr. 45 retter ogsaa en „Røst“ en Henvendelse til de Kirkeældste og Synodemedlemmer om at gøre deres Pligt overfor Menighederne og Børnene.

Imidlertid laa Provst Valentiner og hans Venner heller ikke stille. Nogle af dem søgte endog ved ret tvivlsomme Midler at skaffe hans omstridte reviderede Pontoppidan Indgang. En Præst i Omegnen af Haderslev forærede saaledes enhver af sine Konfirmander et Eksemplar af den, betalt med Penge, der var kommen ind til at gøre vel med i Sognet.

Menighedernes Kamp for en ægte dansk Salmebog.

I 1897 afleverede Sognepræst V. Topsøe i Alsted en Pakke Papirer vedrørende den sønderjydske Salmebogssag til Rigsarkivar A. D. Jørgensen.⁴¹⁾ Den indeholder Breve og Bladartikler om Spørgsmaalet, men tillige en Afhandling af V. Topsøe, der havde fulgt Sagen paa nært Hold som Sognepræst i Hejls. Afhandlingen er udarbejdet 1894 og tiltænkt Askov-Tidsskriftet „Danskeren“, men dette gik ind samme Aar. I Følgebrevet skriver Topsøe: „Jeg tror, at Mindet om denne Sags Udvikling nok fortjener at bevares som en Episode i den Folkekamp, der f. T. føres i Nordslesvig, og som Vidnesbyrd for de kommende Tider om det aandelige Liv, der rører sig dér, og om de Kræfter, der paa forskellige Steder har været i Virksomhed for i dette Tilfælde at naa et forholdsvis godt og glædeligt Resultat“. I Afhandlingen giver han følgende Skildring (her gengivet i lidt sammentrængt Form):

Et Vidnesbyrd om den sønderjydske Befolknings Dygtighed til at tage en Sag i sin Haand og med Benyttelse af alle de givne Forhold og Midler at naa et godt Resultat er den sønderjydske Salmebogssag. Her er netop et farligt og saarbart Punkt for det danske Kristenliv og stor Fare for, at Salmesangen helt eller delvis fortrænges, eller at store Dele af Befolkningen mister Adgangen til og Velsignelsen af den herlige Salmeskat, den danske Menighed glæder sig ved. Og Faren er naturligvis større, da de fleste Præster er ukendte med den og ligefrem bitre Modstandere af de nyere, især Grundtvigs, hvad der ikke er saa underligt, da de ikke kan undgaa at faa en Fornemmelse af, at blev de først indført og yndet af Befolkningen, vilde den lettere faa Øje og Øre opladt for de store Livstanker, der ved Grundtvig er kaldt frem i vort Folk.

Efter en Oversigt over den herskende Salmebogsforvirring fortsætter Topsøe:

Havde den Pontoppidanske Salmebog i sin Tid haft den Fortjeneste at skærme den nordslesvigske Menighed mod en for stærk Paavirkning i rationalistisk Retning, saa stod den nu som en Hindring for enhver sund Livsvækkelse paa kirkeligt Omraade. Ungdommen maatte blive mer og mer ked af Kirkegang og Salmesang.

⁴¹⁾ Nu i Rigsarkivets Haandskriftsamling (Hertugdømmernes indre Historie Nr. 3: V. Topsøe: Den nordslesvigske Salmebogssags Udvikling og Gang).

De ældre holdt ganske vist paa den, men mest af gammel Vane, og fordi de ofte havde faaet den i Fæstegave eller Mindegave, bunden i Fløjls og med Sølvspænde .... Før havde den været en mægtig Løftestang for hele Gudstjenesten, og tidt bødede den paa den magre, aandløse Prædiken og hindrede, at den hele Gudstjeneste blev død og kold .... De Forsøg, som de danske Præster i Slutningen af 50'erne gjorde paa at faa Konventssalmebogen indført, var kun lykkedes enkelte Steder, og i Almindelighed strandede de paa Befolkningens Konservatisme og stædige Holden fast ved det gamle (bevislig paa en Maa- de Sønderjydens Styrke, men ogsaa i visse Henseender hans Svaghed). For mange stod det at skifte Salmebog som at skifte Religion. Det er muligt, at denne Konservatisme vilde have gjort sig endnu mere gældende, dersom det var falden i de danske Præsters Lod, da Tidens uafvendelige Krav til en ny Salmebog kom, at arbejde for en saadan, end det nu blev Tilfældet, da Ønsket om den opstod i Befolkningen selv imod de tyske Præsters Ønske, hvis bedste Grund til at modsætte sig Indførelsen netop var det Skin af Ret, hvormed de kunde henvise til, at mange i Menigheden holdt paa den gamle Pontoppidan og ikke ønskede Forandring.

Men saa blev Spørgsmaalet: Hvad skulde afløse Pontoppidans Salmebog? Her fik det nogen Betydning, at trods Pontoppidans og de andre Salmebøgers officielle Brug i Kirken havde dog Kendskabet til de nyere danske Salmer begyndt at udbrede sig ialfald i visse Kredse før 64. Bl. a. har Nordslesvigs Læseforening i Haderslev i sin Tid udgivet en god lille Samling. Pastor Hagen i Stepping, Svejstrup i Rødning, Fr. E. Bojsen i Vilstrup o. fl. havde hver i sin Kreds bragt de nye Salmer frem. Leth i Aabenraa havde udgivet forskellige smaa Tillæg til Meyer-Boesen, og hvor Konventssalmebogen fik Indpas, sporedes der større Liv i Kirkesangen. Da der efter 64 dannedes en Missionsforening, hvor særlig E. Clausen i Dybbøl, Grove Rasmussen i Gram og Lawaetz i Skrydstrup var virksomme, gav det Anledning til »Missions-Harpen« med mange gode nyere og gamle Salmer, der blev udbredt rundt i Nordslesvig, og de bidrog i høj Grad til, at Folk fik Øje og Øre for Fordelen ved den kraftige Sang ved Møderne, hvor Tone og Ord blev levende, hvorimod i Kirken Degnen var den eneste, der sang og tit lempede Salmen efter Melodien. Ogsaa enkelte Lægmandsbevægelser fortjener at nævnes, som har været med til at bane Vej for den nye Salmesang. Saaledes den i flere Henseender fortjente Mads Jensen, Jægerup, der baade ved sit varme Ord og vakre Smaaskrifter, særlig i 70'erne, har haft Betydning, som fortjener at mindes saa meget mere, som det var en Tid, hvor der endnu var Mathed over det sønderjydske Folkeliv og endnu kun faa Livstegn at spore. Ligesaa kunde Ungdommen, som havde opholdt sig i Kongeriget eller været paa Højskole, ikke undgaa at mærke Forskellen paa dansk Kirkeliv og det derhjemme.

Det unaturlige Forhold gik efterhaanden op for Befolkningen, at Præsten, som skulde være Sjælesørger og Vejleder i aandelige Spørgsmaal, tidt gik i en modsat Retning. Mens der efter de danske Præsters Fordrivelse og de tyskes Indsættelse kun var faa, der følte Sorg og Harme, og de fleste holdt sig temmelig ligegyldige (det ene kunde være ligesaa godt som det andet), og enkelte af de tyske Præster godt forstod at vinde Indpas dels ved den pietistiske Tvang, dels ved en vis Evne til at gøre sig populær og paa samme Tid omgive sig med en Slags Nimbus, saa bevirkede den fra 1871 begyndende Fortyskning af Skolerne, hvortil Præsterne stærkt medvirkede, at Befolkningen fik Øjnene op for disse Folk. De gennemskuede deres forlorne Gudelighed og saa, at deres Stræben efter at nedsætte det nationale til en Ubetydighed i Forhold til Guds Rige var et Krigspuds, et Forsøg paa »at snakke som e Ræv for e Gæs«. Derved voksede Mistilliden til de tyske Præster, der tidt talte Tysk baade i og uden for deres Hjem og til Omgangskreds tidt valgte tysksindede, selvom disse var temmelig ukirkelige, men ogsaa ved alle Lejligheder, særlig som Skoleinspektør, gik Regeringens Ærinde. Da Spørgsmaalet om en ny Salmebog kom frem for Alvor, havde Præsterne ikke den Indflydelse som nogle Aar før og kunde ikke blive Færere i den Sag. Fra Synodeforfatningen 1876 var indført, blev det muligt at faa Salmesagen ind i et Spør, hvor der ved Lovens Medhold kunde øves et Tryk paa Autoriteterne. I Nordslesvig blev der 5 Provstisynoder, hvor de Danske havde Overtallet og kunde gøre sig gældende. Hvor betydningsløs Synodeforfatningen end er i kirkelig Retning, saa kan det ikke nægtes, at den har hjulpet den nordslesvigske Befolkning til at faa en god Salmebog....

Provst Valentiner, Gl. Haderslev, paatog sig Udgivelse af *Kærnesalmer* til Brug i Skolerne⁵⁾ (2. Oplag 1872). Det er foruden nogle af Brorson og Kingo tyske Oversættelser taget af Pontoppidan. Meningen dermed skulde nok være at sige, at næsten alt godt stammede fra Tyskland. Det var Kærne, det andet Avner og Skaller! »Kærnesalmerne« blev indført ved Tvang i Skolerne, særlig hvor Konventssalmebogen brugtes, men vakte Uvilje og Spot. Folkevittigheden sagde, at om man ogsaa saaede Kærne nok saa meget, faar man ingen Smør. Dens Indførelse paataltes ogsaa i Synoderne. Valentiner lod sig ikke forknytte. I 1876 udgav han en revideret Udgave af Pontoppidan. Han havde forbedret Rytmen og udgivet de gamle Salmer i en bedre Skikkelse og tilføjet nogle ny (næsten ingen af Grundtvig), men Hestefoden stak frem, idet Melodiangivelserne i Reglen var tyske.

Saa vidt jeg har kunnet se, er Provst Valentiners Bearbej-

⁵⁾ »Vor Kirkes yndigste og lifligste Kærnesalmer for Skole og Hjem« 1869.

delse af Pontoppidan første Gang offentlig omtalt i Dannevirke 1879 Nr. 169. Denne Omtale indeholder dog ikke nogen Kritik, men er i det væsentlige kun en Gengivelse af Bogens Forord (se her S. 50 f). I Pastor Wackers tysksindede „Kirkeligt Søndagsblad“ 1879 blev den nye Pontoppidan rost i høje Toner. I „Dannevirke“ skrev Valentiner selv, at det nu „vilde være muligt med Tiden at faa en fælles dansk Salmebog indført i det nordlige Slesvig, dersom baade gejstlige og Læg-mænd vilde antage sig Salmebogen, saaledes at de henvendte deres Interesse til den reviderede Pontoppidans Indførelse“. Et gyseligt Dansk af en, der var født og opvokset her i Landet! En saadan Sætning viser jo tilfulde, hvor daarligt den tyske Provst var hjemme i det danske Sprog. Naar han ikke engang kunde skrive en saa ligefrem Sætning nogenlunde fejlfri, hvordan skulde han saa være i Stand til at bedømme det danske Sprogs Udtryk paa det dybeste og højeste Omraade? At han ikke duede til det, skulde han da ogsaa snart faa at vide paa det eftertrykkeligste fra mange forskellige Sider. Der begyndte en Avisfejde i „Dannevirke“, som der ikke var set Mage til i Sønderjylland. Debatten blev væsentlig ført af sønderjydske Læg-mænd mod en Del af deres Præster. De nedlagde en hvas Indsigelse mod Valentiners Løsning af Salmebogsvanskeligheden og sigtede fra første Færd mod Udarbejdelsen af en ny Salmebog.

En Indsender, der skriver under Mærket e, vistnok den senere Redaktør Jessen, paaviser en Del tyske Ord i Pontoppidan, f. Eks. „geling“, „gør mig al min Last til Lyst“. Han vilde ikke have den gjort til almindelig Salmebog i Nordslesvig. „Vil vi have en fælles Salmebog, hvorfor da ikke Roskilde Konvents? Den indeholder Kærnen af den ældre og nyere Salmelitteratur i rent og klangfuldt Sprog . . . . Der arbejdes sandelig nok i vor Tid paa at oprejse Skillevægge mellem os og de øvrige Danske. Det vilde være sort Utaknemmelighed mod gamle Pontoppidan, om vi vilde misbruge hans Værk i et saadant Øjemed“.

Omtalen i Pressen viste, hvor stor den sønderjydske Befolkning's Interesse for Salmebogssagen var. Nu havde den i lange, lange Tider slidt sig igennem den Del af Gudstjenesten, hvor det ellers særlig var dens Sag at give sit levende Bidrag. Og saa blev der budt den en Salmebog, der om muligt var daarligere og mere fremmed end den, som Størstedelen af Kirkefolket hidtil havde maattet nøjes med.

Da Stemningen saaledes vendte sig imod Valentiner, optraadte denne i „Kirkeligt Søndagsblad“. Pastor Lorentzen, Haderslev, skrev en lang Afhandling gennem tre Numre af Dannevirke, hvori han kaldte Afskaffelsen af Pontoppidan et „Helligdomsran“ og beskyldte Konventssalmebogen for at føre falsk Lære, for at forbigaa alt det om Jesu Død og Vunder og for at være „belemret med hedenske Billeder og Forestillinger“ m. m. Ord som Helgen fandt han uforstaaelige. Er Salmebogen hverken fri for Rationalisme eller Grundtvigianismens Surdejg, saa er Tillæget „aldeles gennemsyret af de grundtvigianske Vildfarelser“. — Hensigten var at reklamere for den rev. Pontoppidan og gøre Folk bange for Konventssalmebogen, men Angrebet skød over Maalet og fremkaldte dygtige Indlæg, hvorved der vaktes yderligere Opmærksomhed og Interesse for Sagen, som det saaledes i Virkeligheden gav-nede.

Pastor Lorentzen fik Svar paa Tiltale. Under Mærket v skrev Pastor V. Topsøe i Hejls 8. Oktober 1879. Derefter fulgte en Række Indlæg bl. a. af Gaardejer og Rebslager Mads Jensen, Jægerup, Fru Amalie Nielsen og hendes Mand Gdr. Jes Nielsen, Kassø. M. Jensen paataler Lorentzens manglende Sans for Poesi; ved Omtalen af sidste Vers af „Rejs op dit Hoved“ udbrød denne: „Vis mig den Menigmand, der formaar at tænke sig noget ved disse Ord“. I „Kirkel. Søndagsbl.“ blev Provst Valentiner tilbagevist af Br. og „en Røst fra Menigheden i Nordslesvig“, saa Brodden blev hurtig brudt af disse Angreb. Et Forsøg paa Tilbagetog fra Pastor Lorentzens Side faldt ynkeligt ud.

Hele dette Ordskifte hjalp godt til at klare Stillingen. Det var nu aabenbart, at de tyske Præster vilde modarbejde Sagen og kunde gøre Regning paa de kirkelige Autoriteter. De fik den reviderede Pontoppidan autoriseret i Kiel (det antages i Almindelighed, at Valentiner og Generalsuperintendent Godt var i Kompagni. Det vilde jo ogsaa have været en god Forretning). I Døstrup lykkedes det dem at faa den indført trods det, at Flertallet var for Konventssalmebogen. Det var dog vist ogsaa deres sidste Sejr. Det viste sig, at Stemningen havde vendt sig ude i Menighederne og nu var imod den reviderede Pontoppidan. Efterhaanden som dette blev klart, lød nu Parolen fra Præsternes Side, at man skulde lade det blive ved det gamle.

Pennefejden blev stadig livligere. I rigelig en Snes Nr. af Dnv. hørte den til det faste Stof. I Dannevirke Nr. 200 underkaster -e i en Artikel paa rigelig 4 Spalter Valentiners Arbejde en grundig Kritik. Udgiveren har bl. a. ikke det Kendskab til dansk Salmedigtning, som den nødvendig maatte have, der skulde udføre et saadant Arbejde til Gavns. Han har vraget gode Salmer af Kingo o. fl. og optaget Salmer „af temmelig almindeligt Indhold og af mindre Værd. Han har vraget en god Form og optaget en Salme i en daarlig Form.“ Hvad det særlig gjaldt om, naar man vilde føje nye Salmer til den Pontoppidanske Salmebog og derigennem give et mere levende Indtryk af det mest ejendommelige ved den danske Salmeskat, var at faa en lille Samling af de ægte kirkelige Salmer, som den er saa rig paa, Salmer, der udtaler, hvad der i egentligste Forstand er fælles for Herrens Menighed. Det er i saa Henseende betegnende, at der i Valentiners Tillæg kun er optaget 6 Salmer af Grundtvig.

Pastor Nansen i Taps mener, at det bedste og heldigste vilde være, om man kunde faa Roskilde Konvents Salmebog i Forbindelse med dens Tillæg almindelig indført, „hvad der imidlertid efter al Rimelighed fra Autoriteternes og Præsternes Side vil blive lagt Hindringer i Vejen for.“

Mads Jensen fik Mod til at skrive en lang Række Artikler i „Dannevirke“ om „den danske (nordiske) Menigheds folkelige og kristelige Livssyn“.

Valentiner opgav dog ikke Ævret. Vilde de voksne ikke indføre hans Pontoppidan i Kirkerne, saa skulde deres Børn blive tvunget til at lære en Del af dens Indhold i Skolen! Saa tog de maaske engang med Glæde imod, hvad deres Forældre havde forkastet. Hverken Forældre eller Lærere var dog særlig villige til at anskaffe hans „Kærnesalmer“. I 1880 meddeles det, at han har bestræbt sig for at faa sine „Kærnesalmer“ ind i Skolerne. Det er ikke lykkedes ham ved at gøre sin Indflydelse gældende paa Præsterne som Lokalskoleinspektører, ja ikke engang ved Kredsskoleinspektørens velvillige Bistand. Imidlertid har Regeringen 5. Marts befalet, at den skal indføres i alle Skoler i Haderslev Amt, vel ogsaa i de andre nordslesvigske Amter. At de saakaldte Kærnesalmer ved Tvang blev indført i Skolerne, anstaa man med Rette som det første Skridt til Indførelsen af den reviderede Pontoppidan i Kirkerne. Det satte paany Liv i Salmebogs-spørgsmaalet. Dog blussede den tidligere offentlige Drøftelse ikke op paany. Der er kun at notere, at „Dannevirke“ 9. Juli bragte en Artikel, der løb ud i en Anbefaling af P. A. Fengers Kirke-Salmebog,⁹⁾ som maaske kunde bruges her. Det kom der dog ikke videre ud af.

I 1880 blev Salmebogen endnu slet ikke nævnt paa Provstisynoderne, men den var ikke glemt. I Stilhed arbejdedes der med den. I Sommeren 1881 kom Salmebogssagen første Gang frem paa en af Provstisynoderne, hvor den blev ret velvillig modtaget. En Grund dertil var maaske, at en Indsender i Dannevirke Nr. 30 havde hævdet, at der kunde være Fare for, at den præjsiske Union kunde trænge ind i Nordslesvig, men man kunde undgaa denne Fare ved at træde ud af Statskirken og danne Frimenigheder. „Vi kunde da godt bevare den aan-

⁹⁾ P. A. Fengers »Kirke-Psalmebog« (1880) var oprindeligt trykt som Tillæg til Evangel.-christelig Psalmebog 1857.

delige Forbindelse med den danske Folkekirke og nyde godt af det Liv, der har udviklet sig i den, fremfor alt den danske Salmesang, der altid vil blive os forholdt, saafremt vi bliver i den tyske Statskirke“.

Den Mulighed gjorde, at navnlig Præsterne, men vel ogsaa andre kirkelige Embedsmænd saa mere velvilligt paa et Forehavende, der dog muligvis kunde styrke den lutherske Statskirke.

Lægfolk rejser Sagen paa Synoderne.

Under disse Forhold var det et Held, at Synodeforfatningen var blevet indført. Medlem af Aabenraa Provstisynode Gdr. Jes Nielsen, Kassø, (eller maaske snarere hans Kone), fandt, at denne Institution maatte kunne bruges til Løsning af det indviklede Salmebogsspørgsmaal.

12. Juli 1881 stillede Jes Nielsen Forslag om, at der skulde vælges et Salmebogsudvalg af de fem Provstisynoder, hvor der var dansk Kirkesprog, for at fremme Indførelsen af en god kristelig Salmebog til Brug for den danske Menighed i Nordslesvig. I sin Begrundelse af Forslaget udtalte han (iflg. Dannevirke 13. Juli): „Den overraskende Fremkomst af den saakaldte valentinske Salmebog, der bebudede at ville raade Bod paa alle Brøst, og som skulde erstatte Pontoppidan, har mødt en saa skarp Kritik baade offentlig og privat, at den er bleven helt umulig. Det vilde ogsaa kun end mere vanskeliggøre en Ordning, om et saa ufuldkomment Arbejde optoges f. T. i Menigheden ved Siden af de andre.“ Konventssalmebogen tror han ikke kan indføres i Almindelighed. Evang. christel. kan der ikke være Tale om. Som Grundlag for videre Forhandling vil han foreslaa Meyer-Boesen, forsynet med et godt fyldigt Tillæg, indført overalt, hvor det ønskes. Der bør vælges et Udvalg til at indlede Sagen; de andre Synoder opfordres til at gøre det samme.

Lærer Asmussen fra Søest støttede varmt dette Forslag, men vilde helst have Konventssalmebogen. Pastor Hoeck,

Rinkenæs, erklærede, at Konventssalmebogen var til megen Glæde og Velsignelse i hans Sogn. Provst Göttig og Pastor Tonnesen, Aabenraa, tilraadede at overlade Ledelsen af denne Sag til Synodeudvalget. Det overdroges til Pastor Tonnesen og Jes Nielsen at føre Sagen videre ved Henvendelse til de andre Synoder.

I Haderslev Provstisynode 20. Juli fik Provsten Sagens Behandling afvist af formelle Grunde. Det Forslag interesserede ikke Provst Valentiner og hans Venner. Da Sagen var vel forberedt blandt Lægmandene, gik den glat i de andre Synoder. I Sønderborg valgtes Pastor Clausen, Dybbøl, og Gdr. Knudsen, Lysholm, Als, i Tønder Pastor Prahl, Møgeltønder, og Grev Schack-Schackenberg, i Tørninglen Pastor Bruhn, Gram, og Gdr. Rs. Hansen, Kastrup.

Imidlertid er Jes Nielsen kommen til det Resultat, at det skulde være en selvstændig Salmebog, og han havde sammen med Nansen, Taps, og Topsøe udarbejdet et Forslag nærmest efter Fengers. Det havde han med til et Komitémøde i Aabenraa 14. 4. 1882. Jes Nielsen indledte og bad Grev Schack være Formand. Det blev en livlig Forhandling, J. Nielsen foreslog en efter sønderjydske Forhold ændret Udgave af Fenger, men en ny Salmebog vilde Komitéen ikke gaa med til; man enedes om at udarbejde et Tillæg, indtil Sagen kunde føres videre. Det bedste Udbytte var, at Komitéen lærte hinanden at kende, og J. Nielsen opdagede, at han havde en god og kyndig Meningsfælle i Grev Schack. Til de forskellige Synoder stillede man følgende **A n d r a g e n d e**:

„Om endskønt de Salmebøger, der bruges i Menighederne i Nordslesvig, med Undtagelse af evangelisk-christelig, staar paa Troens Grund, anser vi det for ønskeligt at faa en ny fælles Salmebog, men da det vil tage længere Tid, førend denne Plan kan realiseres, er det ønskeligt, at den forberedes ved, at der med Konsistoriets Samtykke indføres et fyldigt Tillæg til de hidtil brugte Salmebøger.

Enhver Synode bedes derfor vælge to Medlemmer til en

Kommission, som det overdrages at udarbejde et Tillæg ved Hjælp af sagkyndige Mænd, de skal tillige gøre Forslag med Hensyn til Fremgangsmaaden ved Affattelsen af den ny Salmebog.

Endvidere bedes enhver Synode stille 100 M. til denne Kommissions Disposition“.

Dette Andragende blev forelagt de forskellige Provstisynoder, som traadte sammen 1882, men de vaklede. Præsterne søgte at forhindre Andragendets Vedtagelse. I Sønderborg, hvor Gdr. Hans Nissen, Viby, var en god Støtte, blev det vedtaget. I Haderslev kom det til et hæftigt Sammenstød mellem Provsten og nogle af Lægmandene, navnlig Gdr. Philip Møller, Jægerup, der rettede et hvast Angreb paa Præsterne. Provst Neiling i Tyrstrup erklærede, at hans Menighed ønskede at beholde den gamle Pontoppidan, og undsaa sig ikke ved at paastaa, at der bag Bestræbelserne for at faa en ny Salmebog kun laa Ønsket om at faa Konventssalmebogen indført, som var en „Partibog“, det var politisk Agitation. Konsul Amorsen viste sig som en dygtig og besindig Forhandler. idet han tilsidst fik vedtaget et Forslag om at overdrage Synodeudvalget vedblivende at samarbejde med de andre Synodeudvalg i Salmebogen.

I Aabenraa blev det paa Forslag af Tonnesen vedtaget, at hvor der trængtes til Indførelse af en ny Salmebog, skulde det være Meyer-Boesens med et fyldigt Tillæg. Jes Nielsen havde søgt at hindre Vedtagelsen, men samtlige Præster stemte for det og desuden enkelte Lægmand, der helst vilde have Ende paa Sagen; det blev dog kun vedtaget med kneben Majoritet. I Tønder lod man Sagen falde.

Det syntes nu, som om der ej kunde ventes at komme noget ud af det, da Synoderne ikke var bleven enige. Især var Præsterne for det meste ivrige imod al videre Forhandling i Haab om, at Sagen kunde dø hen. Men af flere, særlig af Monrad, Flensborg, blev Jes Nielsen opfordret til ikke at slippe Ledelsen af denne Sag, hvilket var saa meget mere nød-

vendigt, som flere af de mest fremragende Førere i politisk Henseende ikke ret havde Øje for denne Sags Betydning. Efter moden Overvejelse besluttede saa Jes Nielsen med Hjælp af sin Hustru (hun var en Datter af den gamle Pastor Hansen, Hjordkær, der efter Trearskrigen en Tid lang var (konstitueret) Biskop i Slesvig, før Boesen blev udnævnt) at forsøge at give et Udkast til en Omarbejdelse af Meyer-Boesen med Udeladelse af de mange mindre gode Salmer og i Stedet optage nye, særlig af Grundtvig. Naar han tænkte at lægge Meyer-Boesen til Grund, var det, fordi den var forlagt og autoriseret i Slesvig. Som Følge deraf var den jo ikke udsat for Indførselsforbud som f. Eks. Roskilde Konvents. Det viste sig imidlertid ugørligt, særlig for Nummerrækkens Skyld. Saa var der ikke andet at gøre end at arbejde paa Fremstillingen af en ny Salmebog, men det havde da ogsaa det gode ved sig, at Jes Nielsen netop derved fik Lejlighed til at vise, at de, der ønskede Sagen Fremgang, vilde have alt med af de gamle brugte Salmer. Derved kunde de gendrive de Præster, der idelig søgte at skræmme Folk med, at de vilde berøve dem deres gode gamle Salmer, selvom det nok saa tidt var bleven sagt, at dette ikke var Tilfældet.

Sit Udkast, hvortil J. Nielsen havde haft nogen Hjælp i det tidligere Forslag (nærmest Fengers), fik han derpaa trykt som Tillæg til Nordslesvigsk Søndagsblad Nr. 5 1883 under Titel: „Fortløbende Fortegnelse til en ny forbedret Udgave af Meyer-Boesens Salmebog“ i over 5000 Eks. og omdelt til alle, der holdt danske Blade, og til Præsterne, hvor Kirkesproget var dansk.

Dette gav Sagen en ny Vending. Nu mærkedes det, at det var Alvor. De tyske Præster fnøs og fandt, det var en Anmasselse af en Lægmand at give et Udkast til en ny Salmebog, men han fik Tak af andre Præster, for hvem det var en vigtig Sag, bl. a. Pastor Nielsen, Sommersted. Dog kunde denne ikke døje „Tag det sorte Kors fra Graven“ og andre af Grundtvigs Salmer.

I „Nordslesv. Søndagsbl.“ blev Udkastet velvilligt og rosende anmeldt af v (Topsøe)⁷⁾, og fra mange Lægsmænd i Nordslesvig modtog J. Nielsen Tak. Der kom et Indlæg i Nordsl. Søndagsbl., vist af Pastor Tonnesen, Aabenraa, om at gaa tilbage til Meyer-Boesen og lave et Tillæg til den, det vilde være lettere at gennemføre.⁸⁾ J. Nielsen tilbageviste det i et følgende Nummer med stor Klarhed, idet han paaviste, hvor lidt Udbredelse MB havde, og at det var umuligt at udarbejde et Tillæg, der passede baade til den og Pontoppidan.

Der var paany kommen Røre i Sagen. Det var godt, da Provinssynoden var indkaldt til Møde i Sommeren 1883. Det traf sig saa heldigt, at der blev fremlagt en ny tysk Salmebog for Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg. Den var nu endelig færdig efter en Forhandling gennem 19 Aar (Kommissionen var nedsat af Frederik VII), og endnu var der en hel Del at udsætte paa den især fra den saakaldte fritheologiske Retnings Side, som vilde have den mere rationalistisk. Nu blev den endelig vedtaget efter lang Forhandlen om Udstyrelse og Indførelse. Derved var Jordbunden forbedret for det, som Nordslesvig nu krævede. Man maatte lade de samme Regler gælde her som hist.

I Begyndelsen af Forhandlingerne følte de Danske sig noget mistrøstige, særlig overfor Kirkeregeringen. De indtog derfor en meget reserveret Stilling af Frygt for at blive overløst. Det viste sig ubegrundet, da der i Provinssynoden endog

---

⁷⁾ v. skriver: »Maatte det nu lykkes at føre denne Salmebog, hvortil Udkastet foreløbig er tegnet i J. Nielsens Fortegnelse, ud i Virkeligheden, da kunde man vistnok lykønske den nordslesvigske Menighed til at faa en saa god og righoldig Salmebog, som nogen Folke-Menighed er i Besiddelse af«.

⁸⁾ I Nr. 17 peger en Præst i Nordslesvig paa adskillige Vanskeligheder, der vilde komme i Vejen for Jes Nielsens Plan. Han mener derfor, at Meyer-Boesens Salmebog bør blive i sin egentlige Skikkelse, men »for at nu de ny Salmer, som i de senere Aar har erhvervet sig Borgerrret i den danske Folkekirke, ogsaa kunde blive tilgængelige for Nordslesvig, bør det allerede forhaandenværende Tillæg til MB, der indeholder en Del gode Salmer, forøges ved, at der tilføjes 50, 100 eller flere«.

blandt Tyskere raadede en mere uhildet og frisindet Aand, særlig blandt de derværende Præster.

J. Nielsen havde taget flere Eks. med af sit Udkast; de blev omdelt til dem, der forstod Dansk. En god Støtte blev Fischer, der før 1848 var i Aabenraa, nu Amtsdommer i Pløn. Han var tysksindet, men en hæderlig og dygtig Mand. J. Nielsen kendte ham fra tidligere. Han blev ham en god Hjælp, og uopfordret gav han sig til at arbejde for Sagen blandt sine Kolleger. Han havde megen Indflydelse. Han var i sin Tid af Carl Moltke bleven ansat i det slesvigske Ministerium og siden Herredsfoged i Broager. I 1864 gik han over til Magthaverne. Han døde 1891.

Efter nogle Dages Forløb kom den ene efter den anden og talte med J. Nielsen om Sagen, idet alle ytrede, at hvad de Danske var enige om indbyrdes, vilde de stemme for. J. Nielsen mødte ogsaa mere Medhold hos General-Superintendenten end ventet saavel som hos Konsistoriets Formand Dr. Mommensen, som i en længere Samtale med ham viste sig meget imødekommende og lod til at have Interesse af at tale om danske Forhold. Han fungerede tilige som kgl. Kommissarius ved Provinssynoden, og da han i denne Stilling øvede Indflydelse, var det til Lykke for Sagen.

Da Andragendet havde faaet det fornødne Antal Underskrifter for at kunne indbringes i Provinssynoden og ogsaa var underskrevet af de fleste Præster for de danske Provstier, der var Medlemmer af den, paatog Pastor P. Kier (da i Ø. Løgum, senere i Tønder) sig at indbringe det.⁹⁾

I Andragendet var det foreslaaet, at Konsistoriet i Betragtning af den store Salmebogsforvirring og Salmebogsnød i Nordslesvig skulde nedsætte en Kommission af 10 Medlem-

⁹⁾ De øvrige Underskrivere var Jes Nielsen, Kassø, S. Amorsen, Haderslev, J. M. Johansen, Tyrstrup, H. Lawaetz (da Præst i Sottrup, sen. i Ulkebøl paa Als), H. Nissen, Viby, A. Andersen, Skelle, Schmidt (Præst i Svenstrup paa Als og Provst for Sønderborg Provsti), H. Thomsen, Roost, A. P. Lund, Rejsby ved Ballum, L. Rentow (Præst i Ladelund, sen. i Rise). Sagen behandlede i Synoden 8. og 9. Juli 1883

mer, 2 (en gejstlig og en verdslig) fra hver Provstisynode, med det Hverv at udarbejde Udkast til en ny Salmebog for de danske Menigheder i Nordslesvig. Grundlaget skulde være de Salmer, der i Tidens Løb var blevet disse Menigheders Fælleseje.

Pastor Kier udtalte, at det kunde ikke nægtes, at „der i de danske Distrikter var stor Trang til at faa Salmebogssagen ordnet“. Der var ikke alene 5—6 Salmebøger i det lille Omraade, men naar man regnede Tillægene med, var der 11. Forvirringen gik saa vidt, at der i 4 sammenstødende Sogne fandtes 4 forskellige Salmebøger. Selv om man holdt meget af den Pontoppidanske, maatte man indrømme, at „dens Mangler er meget store og en Forbedring nødvendig“. Grunden til, at den i 1881 nedsatte Komité ej havde udrettet noget, var, at den ansaa sig for et privat Selskab, hvis Arbejde ingen Udsigt havde til at faa offentlig Anerkendelse. Dette maatte nødvendigvis virke lammende paa dens Arbejde. Som Grund til, at Kommissionens Medlemmer skulde udvælges af Synoderne, anførte han, at hvis en ny Salmebog skulde trænge igennem, maatte den foruden at være en virkelig god Salmebog være udgaaet fra Folket selv. Kun da kunde man vente, at den vilde blive Folket kær.

Under den livlige Debat, hvor foruden mange holstenske og slesvigske Præster bl. a. ogsaa Konsul Amorsen havde Ordet, fastslog man: „Grundstammen i den ny Salmebog maa efter Synodens Anskuelse dannes af de Salmer af de nu i Brug værende Salmebøger, som er bleven Fællesejendom og det kristelige Folk i hine Egne kære“.

Den kongelige Kommissarius (Dr. Mommsen) stillede sig i sit Svar meget imødekommende overfor Sagen selv. Han anførte, at der i Varnæs ikke fandtes et eneste fuldkomment Eksemplar af Ægidius' Varnæssalmebog, som brugtes der. Men han fraraadede Maaden, hvorpaa man tænkte sig den fremmet, idet han ansaa en Kommission paa 10 Medlemmer for alt for stor. Han ønskede at man vilde overlade Konsistoriet at be-

stemme Maaden, og mente, at det var nok, at Provstisynoderne blev hørt, forinden det færdige Udkast forelagdes Provinssynoden.

Herom kom Striden væsentlig til at dreje sig, og der fremkom da et Mæglingsforslag af Dr. Jess (Præst i Kiel, død 1891), som gik ud paa, at man skulde overlade Konsistoriet at bestemme Antallet af Medlemmerne af Kommissionen og at vælge disse blandt de Tillidsmænd, de 5 Provstisynoder dertil vilde foreslaa.

Da det var at befrygte, at Regeringen vilde nægte sin Sanktion, og at Sagen saa vilde strande, hvis man fastholdt Kiers Forslag om Kommissionens Sammensætning, sluttede Sagens Venner sig til Dr. Jess' Forslag, idet de mente, at det netop nu gjaldt at benytte den velvillige Stemning, som fra alle Sider vistes mod Forslaget's Realitet, saa meget mere som den kgl. Kommissarius afgav den Erklæring, at „de kunde stole paa, at det er Konsistoriet om at gøre, at der vælges Folk ind i Komitéen, der i Sandhed nyder de nordslesvigske Menigheders Tillid“.

Imidlertid blev ved en Fejltagelse ved Afstemningen ikke Dr. Jess' Forslag, men et dette nær beslægtet af Pastor Dohm i Altona (Konsistoriet fik derved endnu friere Hænder) vedtaget med 40 Stemmer mod 39. Det var derfor ikke uden Betænkelighed, at flere af Sagens Venner saa paa Udfaldet, idet de frygtede for, at Konsistoriet ved Kommissionens Sammensætning ikke vilde føle sig bundet af det Tilsagn, dets Formand som kgl. Kommissarius havde givet.

Senere paa Sommeren holdt Provstisynoderne deres aarlige Møder. I Aabenraa udtalte Pastor Tonnesen, at den Kommission, som Jes Nielsen og han var Medlemmer af, ikke havde kunnet udrette stort, og nu var dens Hverv endt, da Provinssynoden havde taget Salmebogssagen op. Pastor Kier, Østerløgum, afgav Beretning om Forhandlingen paa Provinssynoden og dens Resultat. Pastor Engel, Hjordkær, tilraadede at beholde den gamle Pontoppidan og ikke indføre „moderne He-

denskab saadan som i Salmen: Tag det sorte Kors fra Graven“. Pastor Tonnesen derimod talte smukt for Indførelsen af en bedre Salmebog og gjorde Indsigelse imod, at man beskyldte en af Provinssynoden nedsat Kommission for at ville „indføre Hedenskab i en ny Salmebog“. Ogsaa Lærer Asmussen tog til Genmæle mod Pastor Engel; han imødesaa den ny Salmebog med Glæde. I Overensstemmelse hermed tog en Insender i Dannevirke, A. N., Præsterne alvorligt i Skole for deres Mangel paa Forstaaelse overfor en Salme som „Tag det sorte Kors fra Graven“.

Der meldes intet om, at Salmebogssagen blev omtalt paa Synoden i Tønder en Uge senere, ej heller i Sønderborg og Tørninglen. Derimod aflagde Pastor Groth, Maugstrup, Beretning i Haderslev. Han havde ikke underskrevet Kiers Forslag, da han mente, at en ny Salmebog var unødvendig.

En Artikel i Dannev. Dec. 1883 gav Udtryk for de Bekymringer, mange af Salmesagens Venner nærede. Det gav J. Nielsen Anledning til at erklære, at han saa lyst paa Sagen og troede, at den nu var kommet i det rette Spor. Dette var den eneste Vej, ad hvilken den under de nuværende Forhold kunde føres frem. — Red. gav Udtryk for sin Tvivl overfor denne Tillidsfuldhed ved at tilføje [?] — Den næste Dag erklærede Konsul Amorsen, at han fuldt ud delte Nielsens Syn. — Denne lod Provinssynodens Forhandlinger om Salmebogssagen oversætte og offentliggøre i alle danske Blade. (Dannevirke 17., 18. og 19. Dec. 1883).

Hans Haab blev heller ikke beskæmmet, thi næsten samtidig (kort før Jul) kom Konsistoriets Reskript, der anordnede, at der i hver af de til Sommeren 1884 sammentrædende Provstisynoder med dansk Kirkesprog skulde vælges to Medlemmer, af hvilke Konsistoriet saa vilde udtage 5, der skulde danne det Udvalg, som skulde udarbejde Forslag til en ny Salmebog. Konsistoriet viste herved en anerkendelsesværdig Imødekommenhed og Loyalitet ved i Praksis at følge det af Dr. Jess fremsatte Forslag, som Sagens Venner havde ønsket vedtaget.

Nu først var der naaet et Maal, som gav Udsigt til og godt Haab om at faa en tidssvarende Salmebog udarbejdet, som kunde vente almindelig Tilslutning hos de danske Menigheder i Sønderjylland. Nu var Modstanden brudt endog blandt Præsterne, som havde set, med hvilken Velvilje Sagen var bleven forhandlet i Provinssynoden, og nu fik Bevis paa, at Kirkeregeringen behandlede den i samme Aand ved Nedsættelse af Kommissionen.

Det gjaldt nu om, at de Valg, som de fem Provstisynoder ved deres Sammentræden i Sommeren 1884 skulde foretage, kunde falde heldigt ud og derved give Sikkerhed for et godt Udfald af Kommissionens Sammensætning. Jes Nielsen havde naturligvis været selvskreven som Medlem, da han hele Tiden havde været Drivhjulet lige fra det Øjeblik, da Sagen var kommen i Gang, men da han havde tre Sønner, hvoraf ingen paa Grund af ulykkelige politiske Forhold kunde være hjemme, og han selv alt var en ældre Mand, hvem Gaardens Drift efterhaanden blev mere og mere besværlig, besluttede han sig i Foraaret 1884 til at skille sig af med sin Ejendom i Kassø og købe Gaard i Jelling. Dog sørgede han for at gøre, hvad han kunde, for at sikre et godt Udfald af de Valg, de enkelte Synoder skulde foretage. Han fik sammenkaldt et privat Møde i Aabenraa af en Del Synodemedlemmer fra de forskellige Provstier, kort før Synoderne traadte sammen. Her enedes man om, hvilke Mænd hver Synode skulde vælge; da han havde Kendskab til de forskellige Partiers Stilling til Sagen, kunde han bedst udpege, hvem der helst skulde vælges.

Saaledes forberedt faldt Synodernes Valg heldigt ud. I Gram valgtes Pastor Nielsen, Højrup, Møller Jakobsen, Brøns, og Degn Lycke, Gram, i Tønder Grev Schack-Schackenborg, Pastor Prahl, Møgeltønder, og Gdr. A. P. Lund, Rejsby, i Sønderborg Pastor Clausen, Dybbøl, Pastor Nissen, Asserballe, og Gdr. Hans Nissen, Viby, i Aabenraa Grev Schack, Pastor Tonnesen, Aabenraa, og Gdr. Nis Callesen, Lerskov. Det mest opsigtsvækkende var Valget i Haderslev. Her var der

større Spænding mellem Lægmandene og Præsterne end de andre Steder, vel sagtens som Følge af Provstens Forsøg paa helt at faa Sagen forpurret. Nu benyttede Lægmandene deres Overtal til at lukke Præsterne ude, efter at en af disse havde foreslaaet at vælge to Præster og een Lægmand. Valgt blev Gaardmændene P. Skau, Bukshave, og Philip Møller, Jægerup, samt Konsul Amorsen, Haderslev.

Konsistoriet traf ligeledes et heldigt Valg, da det skulde udpege de Mænd, som den endelige Kommission kom til at bestaa af. Disse fem var Præsterne Clausen, Dybbøl, Nielsen, Højrup (senere Sommersted), og Prahl, Møgeltønder (senere Gl. Haderslev), samt Lægmandene Grev Schack-Schackenburg og Gaardejer P. Skau, Bukshave. Af disse var Clausen selvskreven som den grundigste Kender af saavel den ældre som den nyere Salmedigtning. Nielsen havde vist varm Interesse for Sagen. Prahl var ligeledes godt inde i den og velstemt, dertil musikkyndig og en liturgisk Begavelse. Sammen med Organist Heinebuch i Flensborg udgav han senere en god Melodisamling til Salmebogen beslægtet med Th. Laubs.

I Grev Hans Schack havde Jes Nielsen altid fundet en god Meningsfælle. Greven var Jurist og Videnskabsmand. I Løbet af kort Tid satte han sig grundigt ind i sin nye Opgave. Han var de gejstlige Herrer fuldt ud jævnbyrdig. Grev Schack fik efterhaanden Broderparten af Salmerne at bearbejde. Heri havde han en god Medhjælp i sin Hustru, der stod den grundtvigske Retning nær.

P. Skau følte sig som den eneste rigtige Lægmand i Kommissionen. Han var den, der nærmest traadte i Jes Niensens Sted. Ret betegnende spurgte Konsistoriet sig for, om alle de tre Lægmand, der var udpeget i Haderslev, var prøjsiske Undersaatter. P. Skau havde fra sin Ungdom Kendskab og Kærlighed til den danske Salmesang. Han stod som en af Nordslesvigernes bedste Tillidsmænd med aaben Sans for alle aandelige Rørelser i Folket. Da han blev udnævnt, søgte han

over til Topsøe i Hejls. „Jeg havde store Betæneligheder ved at modtage et saa ansvarsfuldt Hverv, hvortil jeg følte mig helt uskikket. Da sagde De til mig: „De skal ikke bearbejde Salmer, men sidde til Doms over de andres Arbejde. Deres Dom er Folkets Dom eller saa omtrent.“ Det var dette Deres Ord, som bortvejrede mine Betæneligheder. . . . I et af Kommissionens første Møder udtalte jeg . . . at jeg følte meget godt min Uformuenhed til at levere noget Arbejde, men jeg betragtede mig som Kommissionens Ballast. . . . Min Udtalelse vandt Anerkendelse.“ P. Skau kom ofte til at fungere som Opmand i Tilfælde af Meningsforskel om, hvor vidt en ny Salme skulde med, og Greven især appellerede gerne til hans sikre Sprogsans i Spørgsmaal om, hvad der var det bedste Dansk. Selv har Skau senere udtalt den Mening, at han var bleven valgt, fordi man ogsaa i tyske Kredse godt nok vidste, at han havde særdeles livlig Forbindelse med Salmekyndige Nord for den daværende Grænse. Disses Sagkundskab yldede man nok drage Nytte af uden dog aabenlyst at henvende sig til dem. I hvert Tilfælde kom Skau nu og da til at virke paa denne Maade. Derom vidner følgende Brev:

»19. Maj 87, Vemmetofte, — Faxø.
Sjælland.

Højtærede Hr. Proprietær P. Skau-Bukshave!

Jeg mindes Dem godt fra Skamling, ligesom Deres ansete Navn jo er godt kjendt i Danmark, og det er mig kun en Tilfredsstillelse, hvis min lille Salme (skrevet for over 30 [Aar] siden eller meer) skulde kunne finde Plads i en Salmebog for Slesvigs danske Menigheder — selv i en ændret Skikkelse.

At hine, af Dem paapegede, Linier, skulde kunne vække Anstød, er sørgeligt nok; men for den første Linies Vedkommende til Nød forstaaeligt. Maaske der da i Vers 2 L. 1 og 2 kunde sættes:

Nu By ved By en Korsets Kirke stander,
og i dets Lignelse Guds Hus man danner¹⁰⁾

eller L. 2:

i Korsets Lignelse Guds Hus vi danner
og i Vers 4 L. 1:

Ja, Frelser-Navnet bares over Bölge,¹⁰⁾

¹⁰⁾ Stregtet med Blyant af Kommissionen.

eller:

Det Ord om (Golgatha)¹¹⁾ Korsets Trøst fløj over Bølge.

.Endret paa en af de angivne Maader, antager jeg, Salmen maatte tænkes antagelig ogsaa for meget mistænksomme Øjne.

Siden mit Forfatterskab er kommet paa Bane i denne Forbindelse, tør jeg maaskee ved samme Lejlighed henlede den ærede Kommissions Opmærksomhed paa en lille »Missionspsalme«, der findes i min Digtsamling »Billeder og Sange«, og mulig kunde fortjene at komme i Betragtning.

Med hjerteligt Ønske om, at der maa komme noget Smukt og Godt ud af de dansktalende Medlemmers ihærdige og varme Bestræbelser, beder jeg Dem særlig bringe Pastor Nielsen i Højrup venlig Hilsen og tegner mig som Deres venligt og ærbødig forbundne
Chr. Richardt.«

Provst Valentiner rasede over at være sat ud af Spillet. I „Kirkeligt Søndagsblad“ skriver han i en Artikel om „den danske Kirkes Salmebøger“ til Indledning, at han først offentliggjorde den, „da den politiske Agitation mod den reviderede Pontoppidan havde begyndt, og at han vilde have sendt den til alle Provstisynoder for at foreslaa en Superrevisions-Kommission: da inden Agitationen senere paa den perfideste og skammeligste Maade gik sin Vej gennem Sammenkomster og Forsamlinger, maatte jeg efter min Mening anse det for umuligt at give mig af med saadant Selskab. Det var mig Sagen dog for hellig til. Naar Pressen paa sin giftige Maade kan tilsvine den under Skin af barnlig Fromhed, naar Partiet gør en Mand som P. Skau i Bukshave, en Mand, der aldrig har brugt Kirke og Salmebog, til Medlem af Kommissionen, kun til Løn for hans Rejse til Ringkøbing og hans ondskabsfulde, tysk-fjendtlige Tale dér, saa er det gaet vidt“.^{11a)}

¹¹⁾ Stregtet af Chr. R.

^{11a)} »Als die politische Agitation gegen den revidierten Pontoppidan begonnen hatte, damals auch alle Probsteisynoden wollte um die Bildung einer Superrevisions-Commission vorzuschlagen: als ehe die Agitation später in der perfidesten und schämlichsten Weise ihre Runde durch die Zusammenkünfte und Versammlungen nahm, musste ich es meiner Meinung nach als unnützlich finden mich mit solcher Gesellschaft zu befassen. Dazu war auch die Sache mir doch zu heilig. Wenn die Presse in ihrer giftigsten Weise unter dem heiligsten Schein kindlicher Frömmigkeit dieselbe besudeln kann, wenn die Partei einen Mann wie P. Skov in Buxhave, der sich

Valentiner forstod ikke, at den danske Menighed nu var langt rigere end paa Pontoppidans Tid, og langt mindre forstod han, at den — navnlig med Grundtvig — havde sejlet den tyske Menighed agterud. Han begreb derfor ikke, at Salmebogsforholdet i Sønderjylland ikke kunde forbedres ved at lappe lidt paa en 150 Aar gammel Salmebog. Der skulde noget nyt til, og det danske Folk havde nyt nok at øse af. Vi forstaar nok hans Harmen over at se et Arbejde, han havde paataget sig, blive afvist af dem, han havde gjort det for, men kan ikke hjælpe ham i den.

Fra Kommissionens Forhandlinger.

Generalsuperintendent G o d t indkaldte Kommissionen til Møde i Haderslev 10. April 1885. Godt var tilbøjelig til at lade de valgte Medlemmer arbejde og raade. Det blev det eneste Møde, han kom til at lede, han døde 12. Juni samme Aar. Efter Konsistoriets Paalæg ledede Pastor Clausen Salmebogsarbejdet, indtil en ny Generalsuperintendent blev udnævnt. Det varede næsten et Aar, og i den Tid skred Arbejdet kun smaat frem. Der var ikke sat nogen Frist, indenfor hvilken den skulde være færdig. Den tyske Salmebog havde man arbejdet paa i 24 Aar.

Paa det første Møde havde man vedtaget følg. Retningslinier:

- 1) Kommissionen vil bevare den gamle kirkelige Salmeskat.
- 2) Den nyere danske kirkelige Salmeskat, for saa vidt som den har virkelig kirkelig Værdi for vore Menigheder, gøres tilgængelig for dem. Tallet af Salmer sættes til ca. 600.
- 3) Den første Halvdel af Salmebogen skal slutte sig til Kirkeaaet, altsaa til det festrige Halvaar. Den anden Halv-

---

nie mit Kirche und Gseangbuch zu bekümmern pflog, nur zum Lohn für seine Reise zu Ringkjöbing und hoshaft deutschfeindliche Rede daselbst zum Mitglied der Kommission macht, dann ist es weit gekommen.«

del toges der ikke Beslutning om. Grev Schack fik overdraget Juletiden, Clausen Paasken og Nielsen Pinsen.

Allerede 27. Juli kunde Clausen meddele i en Indberetning til Konsistoriet, at han var færdig med Passionssalmerne og haabede om en Uge at blive færdig med Paaskesalmerne.

Efter Opfordring af Konsistoriet indbød Clausen midt i August Kommissionen til et Møde, der skulde vælge stedfortrædende Formand, hvortil han selv blev valgt. Ved denne Tid forlangte Konsistoriet Indberetninger fra Provsterne om, hvilke Salmebøger der brugtes i de enkelte Sogne. Resultatet var:

E v a n g e l i s k - c h r i s t e l i g S a l m e b o g med Tillæg brugtes i 27 Sogne, nemlig Døstrup, Rømø, Emmerlev, Daler, Hvidding, Arrild, Branderup, Toftlund, Agerskov, Bevtoft, Tirs-lund, Hygum, Skodborg, Tinglev, Nybøl, Broager, Ulkebøl, Hørup, Lysabild, Tandslet, Asserballe, Notmark, Ketting, Oks-bøl, Havnbjerg, Svenstrup og Egen.

D e n P o n t o p p i d a n s k e S a l m e b o g brugtes i Lin-trup, Mjolden, Skads, Jerpsted, Visby, Vodder, Skærbæk, Skrydstrup, Haderslev, Oksenvad, Jels, Hammelev, Vedsted, Hoptrup, Vilstrup, Halk, Starup, Grarup, Aastrup, Vons-bæk, Fjelstrup, Aller, Tyrstrup, Hjerndrup, Stepping, Frørup, Moltrup, Bjerning, Jægerup, Sommersted, Holbøl, Ringenæs, Felsted, Kværs, Kliplev, Ensted, Bjolderup, Bedsted, Hellevad, Egvad, Jordkær, Riis, Østerløgum, Løjt, Dybbøl, Abild, Brede, Nørreløgum, Løgumkloster, Hostrup, Burkal og Højer, tilsam-men 52 Sogne.

R o s k i l d e K o n v e n t s S a l m e b o g brugtes i Ballum, Møgeltønder, Højrup, Roager, Øsby, Gram, Fol, Lintrup, Hjer-ting, Rødding, Skrave, Østerlindet, Nustrup, Adsbøl, Graasten, Sønderborg, Kajnæs, Sottrup, Nordborg og Tønder, ialt 20 Sogne.

M e y e r - B o e s e n s S a l m e b o g brugtes i Gl. Haders-lev, Aabenraa, Uge, Ravsted, Højst, Bylderup og Ladelund, ialt 7 Sogne.

Den forordnede Kirke-Salmebog af Kingo, trykt 1701, vistnok sidste Gang udkommet i 1752, brugtes kun i Spandet og Brøns.

Varnæssalmebogen, udgivet af Ægidius 1717, brugtes i Varnæs og Ullerup.¹²⁾

Idet Generalsuperintendenten sender disse Meddelelser til Konsistoriet, tilføjer han følgende Bemærkninger:

I Brøns, hvor der endnu findes nogle faa Eksemplarer af Kingo i Kirken, og i Ullerup, hvor der er lige saa faa af Varnæssalmebogen, er den reviderede Pontoppidan indført, i Varnæs derimod Meyer-Boesen. I Spandet blev Begyndelseslinjen skrevet op paa Tavlerne; der var nemlig ingen Numre i Kingos Salmebog. — Roskildesalmebogen „er især yndet i grundtvigske Kredse og ikke uden politisk betænkelige Salmer af dansk national Farve.“ (Den sidste Sætning er dog overstreget med Blyant).

Den 28. Dec. 1886 indgav Konsistoriet en Beretning til Ministeriet. Da der havde været Tale om et Forbud mod Roskilde Konventssalmebog og Evangelisk-christelig Salmebog, mener Konsistoriet, at det maa vente, til Salmebogen er færdig og kan indføres. Derfor skal den fremskyndes. Denne Grund kunde meddeles Grev Schack og Præsterne — altsaa ikke Skau.

Kommissionsmedlemmerne er af den Mening, at Forbud vilde fremkalde stærkt Røre i Nordslesvig. De er bange for, at det vil ophidse Sindene mod den ny Salmebog, hvis Forbudet kommer samtidig med denne. Hvis der da blev givet den Parole, at man ikke burde indføre den, vil hele det store Arbejde være spildt. De mener derfor, at det vil være gunstigere, naar det allerede nu blev bekendt, at et saadant Forbud var i Udsigt, fordi Ophidselsen saa vilde have lagt sig, inden Salmebogen kom. Kaftan mener ogsaa, at det er rigtigt.

---

¹²⁾ Se iøvrigt »Sønderjyllands Kirkesalmebøger«. Sdj. Aarb. 1909. If. Moos har denne Salmebog tidligere været brugt i Bylderup, Ravsted og Højst.

Konsistoriet hævder, at Forbudet ikke kan komme, før Salmebogen er færdig, da de Sogne, der bruger de to Salmebøger, derved vilde nødes til at anskaffe en anden, og saa vilde den nye ikke blive indført der. Derfor kan dette Sammentræf ikke undgaas.

Den 9. Dec. 1886 stiller Kaftan et Andragende til Konsistoriet om at lade det blive bekendt allerede nu, at et Forbud mod Roskilde og Evang.-christelig Salmebog er forestaaende, men af venlig Hensyntagen holdes tilbage, indtil den ny Salmebog foreligger. Imidlertid meddeler Kultusministeriet 26. Maj 1887 Gehejme-Konsistoriet, at de ikke anser det for rigtigst at lade noget blive bekendt om det forestaaende Forbud, men at det vil, at Salmebogen skal være færdig til at forelægges Fællessynoden i Marts 1889. Salmebogskommissionen maatte saaledes arbejde under et voldsomt Pres.

Et Medlem om Arbejdet inden Døre.

I et Foredrag i Nr. Tønder Provstisynode 7. Dec. 1888 har Pastor P r a h l givet en god Skildring af Kommissionens Arbejde, da det var i friskt Minde. Manuskriptet dertil findes endnu i den Samling Optegnelser, som Grev Schack pietetsfuldt har opbevaret paa Schackenborg. Jeg anser det for det rigtigste at lade ham selv faa Ordet til en Meddelelse om, hvad der foregik indenfor Kommissionens fire Vægge. Efter en kort Indledning hedder det:

»Allerførst blev Planen for den ny Salmebog lagt og drøftet. Der besluttedes, at Ordningen af Salmerne udelukkende skulde ske, eftersom Kirkeaaaret og den enkeltes kristelige og personlige Liv gav Anledning dertil, altsaa med Udelukkelse af alle rent dogmatiske Synspunkter. Afdelinger som: Guds Væsen og Egenskaber, Skabelsen osv. maatte altsaa forsvinde. Den første Afdeling dannede Søndagen baade som Hviledag og Helligdag i Almindelighed og dernæst som den Dag, paa hvilken Menighedens offentlige Gudstjeneste, den saakaldte Højmesse, fandt Sted. Alle Salmer, som var oprundne af enkelte Led af denne, blev her samlede, som det ogsaa havde været Skik i Fordumstider, t. Eks. i Kingos Salmebog, selvfølgelig ikke for at de nu allesammen skulde synges ved Højmessen, hvilket

jo vilde være en fuldkommen Umulighed, men for at blive i det gamle Spor og derved tillige give Menigheden et anskueligt Billede af Gudstjenestens Gang og Sammenhæng. Derpaa fulgte saa de tre store Højtider, hver med sin ejendommelige Kreds af Salmer, og her til sluttede sig alt det, som desuden havde Kirkeaaet eller enkelte Dage af samme til Genstand. Den følgende Afdeling maatte saa handle om Kirken, dens Liv og dens Naadelov. Herefter fulgte Overgangen til den enkeltes Liv baade i kristelig og i menneskelig Henseende. Slutningen dannedes selvfølgelig af de sidste Ting, altsaa Døden og Dommen. Imod denne gennemsigtige og i Sagens Natur begrundede Inddeling af Salmerne, som siden nøjagtig blev overholdt, vil der næppe være noget at indvende.

De enkelte Afdelinger fordeltes nu til Forberedelse iblandt Kommissionens Medlemmer paa følgende Maade: I Pontoppidans, Valentiners, Meyer-Boesens, Roskilde Konvents Psalmebog med Tillæg, Fængers og den nye danske Salmebog¹³⁾ udpegedes alle de Salmer, som hørte ind under samme Rubrik. Den, der havde Rubrikken at bearbejde, maatte saa forelægge et skriftligt Forslag angaaende disse Salmers Antagelse eller Forkastelse for den samlede Kommission. Paa denne Maade opnaaedes der, at der ikke er een Salme i alle de nævnte Salmebøger, uden at den er læst og drøftet. Selvfølgelig fandtes der mange Salmer i flere, ja i alle Salmebøger, men ofte i en meget forskellig Form. Med Hensyn til disse blev enhver Afvigelse fra Originalen noteret med Opgivelse af Findestedet. Referenten foreslog saa een af Varianterne til Optagelse, og Kommissionen afgav derefter sin Kendelse. Over Forhandlingen ved Møderne optoges et Protokollat, og Forslaget tilligemed Protokollen sattes siden i Cirkulation. Ved rolig endnu en Gang at gennemgaa Forhandlingen i Hjemmet og endnu en Gang at overveje de forskellige Meninger kom den enkelte naturligvis mangan Gang til et andet Resultat og meddelte saa dette paa et særligt Ark til Referenten. Var Cirkulationen endt, saa forelagdes Resultaterne af Behandlingen tilligemed de indløbne nye Forslag anden Gang til Drøftelse. I enkelte Tilfælde, hvor Meningerne var meget delte, eller ogsaa hvor det handlede sig om særdeles vigtige Salmer, blev Forhandlingen optaget paany, indtil et definitivt Resultat var opnaaet. Selvfølgelig var det Kommissionens Ønske i hvert enkelt Tilfælde at holde sig til en eller anden Autoritet og saa lidt som muligt blande sit eget ind i Salmerne. Den samlede foruden de nævnte Salmebøger alt, hvad den desuden kunde faa fat paa. Jeg nævner her de ældre Salmebøger af Hans Thomison, Moltke og Casuben, Kingo, Ægidius, Guldberg, Grundtvig, Brandt og Helvegs Værk om den danske Salmedigtning, Skaars meget grundige Undersøgelse af den norske Salmesang, Landstads norske Salmebog, der i Særdeleshed var til stor Nytte, naar det gjaldt om at

¹³⁾ Forslag til Salmebog for Kirke og Hjem 1885 (Brandt).

bringe gamle Salmer i en heldig Form, Kingos og Brorsons Salmer, Grundtvigs samlede Sange, Mau's og Monrads Salmebøger, Ingemanns, Boyes og Timms Værker og Holms Harpe. Var en Salme oversat fra et andet Sprog, saa blev naturligvis Originalen sammenlignet. Vi søgte altid at blive den ældste danske Original saa tro som muligt. Kun naar Sproget eller Tankens Uklarhed forbød dette, holdt vi os til Meyer. Undertiden var vi nødsagede til at hjælpe os selv, som vi bedst kunde. Dette var i Særdeleshed Tilfældet med Kingos Passion. Da denne intetsteds fandtes i en Form, som kunde bydes Menigheden, var der først Stemning for at udelukke den aldeles af Salmebogen, men vi blev snart oplyste om, at dette af mange vilde næsten anses som et Kirkeran, og vi har selv siden været meget glade ved, at vi har bevaret den, skønt vi jo som sagt paa ikke faa Steder var tvunget til at forandre.

Naar Salmerne var drøftet anden Gang, blev den vedtagne Form renskrevet, og fandtes det nødigt, saa cirkulerede ogsaa Renskriften, hvorved vi jo først fik et klart Billede af, hvad vi egentlig havde optaget. Herved blev igen meget forandret, og tilsidst den afgørende Dom om den enkelte Salmes Optagelse eller Forkastelse fældet. Med Hensyn hertil var Kommissionen meget heldig sammensat. Der fandtes i den Talsmænd for den ældste Hymne- og Salmeskat, for den Brorsonske og for den nyere Salmedigtning, som især karakteriseres ved Grundtvigs Navn, og dette sikrede en fordomsfri Behandling for hver enkelt Salme. Men der har aldrig været Tale om at majorisere; ligesom vi hver Gang samledes under Bøn og Herrens Paakaldelse, saa har ogsaa Fredens Gud været med os fra det første til det sidste Møde og forhindret, at Ufred og Trætte kunde komme frem. Generalsuperintendenten stod altid over Partiernes, og jeg kan ikke andet end ogsaa her takke ham for den retfærdige og aldeles gode Maade, paa hvilken han ledede Forhandlingerne og aldrig tænkte paa at gøre sin Værdighed som Biskop eller Formand gældende.

Naar en Afdeling var afleveret og drøftet tredje Gang, naar de Salmer, som den skulde indeholde baade med Hensyn til Form og Indhold var definitivt fastsatte, blev de befordret til Trykken, og derefter blev der flere Gange læst Korrektur paa den. At Salmebogen saaledes maatte trykkes, alt eftersom den blev færdig, var et slemt Vanheld. Vi havde naturligvis helst først fuldenendt Arbejdet og saa set det endnu en Gang igennem. Men Konsistoriet erklærede, at det ikke kunde give os Tid dertil. Vi maatte arbejde fremad af alle Kræfter, for at Salmebogen kunde forelægges den førstkommende Fællessynode. Konsistoriet har selvfølgelig haft sine Grunde dertil, men for os var dette en meget slem Efterretning at faa, efter at en stor Del af den Tid, der kunde stilles til vor Disposition, ved Dr. Godts Død var gaaet ubenyttet bort. Hvad den tyske Kommission havde brugt mange Aar til, skulde vi under saa meget

vanskeligere Forhold fuldende i rigelig to Aar, skønt vi naturligvis ikke havde ret megen Indsigt i Sagen, da vi begyndte paa Arbejdet. Vi har altsaa maattet arbejde med yderste Anstrengelse af alle Kræfter, og det Vidnesbyrd kan vi give os selv, at vi har gjort, hvad der nogenlunde stod i vor Magt. For os gejstlige Medlemmer af Kommissionen var det vistnok værst, da vi ikke blot maatte lade vore private Anliggender skøtte sig selv, men ej heller var i Stand til at gøre for vore Menigheder, hvad vi ellers vilde have gjort. Vi maatte trøste os med, at ogsaa dette Arbejde skete til Herrens Ære og under hans naadige Velsignelse kunde tjene til Gavn og Opbyggelse for denne og for kommende Slægter.

Havde vi endnu en Gang kunnet gennemarbejde Salmebogen, da den var færdig, saa vilde, bortset fra, at vi maaske endnu havde foretaget Forandringer i det enkelte, og at en mere ensartet Orthografi var blevet gennemført, vistnok endnu hist og her en Salme være blevet udelukket, en anden optaget. Det første i Særdeleshed med Hensyn til den festlige Halvdel af Kirkeaaaret, det sidste med Hensyn til Salmerne om den enkeltes Liv i Troen og Timeligheden. Fra Begyndelsen havde vi rigtignok slaaet fast, at det, Menigheden mest bør synge om i Herrens Hus, er Guds store Gerninger til vor Frelse, som Luther synger: »Frisk op, du Kristenmenighed«. En Festlighed mere, som den danske Salmedigtning i det hele taget er meget rig paa, maatte altsaa faa en fremragende Plads i vor Salmebog. Desuden syntes vi, at de moraliserende Salmer, saakaldte rimede Prædikener, maatte indskrænkes til de ligefrem klassiske og uundværlige. Dette Princip anser vi endnu alle uden Undtagelse for det eneste rigtige. Alligevel vil man vistnok undertiden savne en Salme, som man har vunden kær, fordi den har faaet Betydning for ens Liv. Vi maa saa undskyldte os med Hastværket, hvortil vi var tvunget. Der fandtes Salmer, som vi ogsaa selv meget nødig vilde undvære, men det var os ikke muligt at finde dem i en Form, hvori vi kunde byde Menigheden dem, og til at forsøge paa selv at bringe dem i Lave havde vi ingen Tid. Desuden havde vi at betænke Muligheden af, at en ny Salmebog, selv om den var den fortrinligste, ikke kunde fyldestgøre hvert Krav, den enkelte stiller til den. Paa de Steder, hvor den nye Salmebog indføres, kan jo den gamle, t. Eks. Pontoppidan, vedblive at være Husets Ven og Sjælens Trøst som før.»

Efter en længere Omtale af Vanskeligheden med Melodibetegnelserne fortsætter Prah!:

»Man vil have lagt Mærke til, at vi har optaget den gamle, herlige Chor- og Vekselsang paany. Dette er sket efter modent Overlæg, og efter at Erfaringen paa sine Steder havde vist, hvor meget dette hidrager til en livlig og god Salmesang. Det findes ogsaa i alle Salmebøger indtil den nyeste Tid. Guldbergs og Roskilde Konvents

Salmebøger er de første, der har brudt denne gamle kirkelige Skik, som endog Evang.-christel. Salmebog paa sin Maade har søgt at være om. De som synes om det, beder vi om at gøre et praktisk Forsøg med Sagen. Sker dette paa den rette Maade, er vi overbevist om, at de snart vil blive Venner deraf. Det er den Fremgangsmaade, vi har fulgt, for at byde Menigheden de bedste gamle og nye Salmer i et godt og rent Sprog og i en passende Form.«

Enkelte Træk fra Kommissionens Arbejde.

Protokollen ved Møderne blev ført paa Dansk af Skau. Saa vidt man kan se, er Forhandlingerne i det hele ogsaa ført paa Dansk, det fremgaar bl. a. af enkelte Ytringer af Generalsuperintendent Kaftan (Erlebnisse S. 186). Af Kommissionens Medlemmer var Grev Schack, Pastor Clausen og P. Skau dansksindede, medens Pastor Prahl og Pastor Nielsen stod venlige og forstaaende overfor Danskheden.

De fem valgte Medlemmer var alle besjælede af et levende Ønske om, at det Arbejde, de gjorde, skulde blive noget virkelig godt. De tog fat med god Vilje og grundig Flid. De delte Arbejdet saaledes, at Grev Schack fik Advents- og Juletiden, Pastor Clausen Faste- og Paasketiden, Nielsen Pinse- og Trinitatistiden, og Prahl Salmerne om Kristenlivet. Det var heldigt, at Grev Schack paa en Maade kom til at begynde Arbejdet med Advents- og Julesalmerne, idet han gennemarbejdede dem med overordentlig Dygtighed, Flid og Kærlighed til Sagen, thi derved kom Arbejdets Gang af sig selv ind i det rette Spor. Han fik ogsaa senere mange af de Salmer, der findes længere henne i Bogen (Morgen- og Aftensange, Aarsskiftet, Familieliv m. m.) at bearbejde og har i det hele stor Fortjeneste af den heldige Maade, hvorpaa Opgaven blev løst. Med sin faste, tydelige Haandskrift afskrev han Salmernes forskellige Redaktioner i Kolonner ved Siden af hinanden; paa Kommissionens Møder understregede han de Vers og Linier, som skulde benyttes, snart i den ene, snart i den anden Kolonne. Pastor Nielsen afskrev blot Salmerne i den Form, han vilde foreslaa. Pastor

Prahl klippede ud af gamle Salmebøger og skrev sine Rettelser ved Siden af den trykte Tekst som paa et Korrekturark

Ved Mødet 5. og 6. Juli 1886 fastlagde man Plan for Salmebogens Inddeling. Prahl overtog Indledningen, Søndagssalmerne, Kirken, Jesu Efterfølgelse, Kærlighed til Gud og Kærlighed til Næsten. Nielsen fik en Del af Afsnittet Bod og Tro, aandelig Frimodighed, Bøn og Aarvaagenhed, kristelig Kamp og Sejr. Clausen paatog sig Afsnittene Kors og Genvordighed, Guds Lov og Tak og „De sidste Ting“.

Efter at Kaftan var bleven udnævnt til Generalsuperintendent i Slesvig, blev det jo hans Sag at lede Arbejdet med at forme Salmebogen. „Kaftan var en meget liberal Formand og god at komme af Sted med“ (P. Skau). Grev Schack kendte Kaftan godt fra den Tid, han var Provst i Tønder; han bad nu om, at Møderne maatte blive holdt paa Schackenborg i Stedet for paa et Hotel — et Tilbud, som alle Kommissionens Medlemmer modtog med Glæde. Her var baade Ro, Hjerterum og Husrum.

26. Juni 1888 var Salmebogen færdig og renskrevet. Renskrivningen var besørget af Lærer Holm i Møgeltønder (senere Haderslev), som Pastor Prahl kendte som særlig dygtig til det Arbejde.

13. August fandt et Møde om Melodierne Sted. Da Grev Schack var bortrejst, holdtes det i Haderslev. Paa dette Omraade var Pastor Prahl den særlig kyndige. Ved den Lejlighed blev syv Salmer udskudt, mest „aandelige Sange“. Af saadanne blev der dog 50 i Behold, men derunder staar saa lødige Salmer som: „Denne er Dagen“, „Guds Menighed syng“, „Hyggelig rolig“, „Blomstre som en Rosengaard“, „I al sin Glans nu straal Solen“, „Alt staar i Guds Faderhaand“ og „Den store hvide Flok“.

Ogsaa Bearbejdelsen af den liturgiske Del var overladt Pastor Prahl, der vistnok var den eneste kyndige paa det Omraade. Efter Anmodning havde han taget det mest anvendte af danske Messesange med. Under sit Arbejde hermed blev

han overrasket af den Rigdom, der fandtes. Han var næsten bange for at nævne meget af det, han havde fundet, som dansk. Det kunde gerne fra begge Sider blive brugt i den politiske Agitation og derved blive til Skade for Salmebogen og dens Indgang. Saa omhyggelig var man!

Skønt ingen af Salmebogskommissionens Medlemmer var Tilhænger af Grundtvig, ja skønt der vel næppe var nogen af dem, der kendte synderlig til ham og hans Gerning — det skulde da være Pastor Clausen og P. Skau — saa viste det sig, da de var naaet nogenlunde til Ende, at de havde faaet mange flere af hans Salmer med, end de havde tænkt sig.¹⁴⁾ Han havde simpelt hen ikke været til at undgaa, skriver Grev Schack til Kaftan. Ganske vist var han nu stærkt repræsenteret, men det kunde dog ikke gaa an at stryge nogle af hans Salmer, der var bleven valgt for deres gode Indholds Skyld. Det kunde let, „og maaske ikke uden Grund“, blive anset for et politisk Skaktræk, som vilde skade Salmebogen, og hvad værre var, Menighedslivet. Iøvrigt er Myndighederne jo selv Skyld i det ved at presse paa med saa forhastet Trykning.

Omtrent ved samme Tid skriver Pastor Prahl til Kaftan, at 300 Numre stammer fra Pontoppidan, mens desuden mange er fra Reformationstiden.

Henved 200 er fra 19. Aarhundrede, ca. 300 har nordslesvigske Salmebog fælles med Roskildekonvent, deraf 91 helt ordret. Der er 91 af Grundtvig, 90 af Brorson, 51 af Kingo og 29 af Ingemann.

I November 1888 drøftede man fra tysk Side Salmerne: „Behold os Herre ved dit Ord“ og „Lover Gud, I Christne fromme“. Det var især Vendingerne: „Trods Pavens Løgn og Tyrkens Mord“ og „Men, trods Band og Pave, Herren lod sit Guld opgrave“ og „Paveløgn og Munkedrømme“. Konsistoriet havde til stor Forundring for Greven og hele Kommissionen

---

¹⁴⁾ P. Skau: Grundtvig slog igennem ved hans Bearbejdelser af »Davids Salmer«, hvor næsten alle hans Oversættelser fra Grundsproget erklæredes for de bedste.

taget Anstød af „Løgn“, men ikke af „Mord“. Ministeren ligeledes. Kaftan forsvarer dog de to Salmer, som da ogsaa blev optaget uforandret.

Midt i Maanedens meddeler Kaftan Konsistoriet, at Bogen er færdig til at forsendes. Konsistoriet opfordrede straks Provsterne til at forberede Indkaldelsen af Provstisynoderne.

Salmebogen indføres.

I første Halvdel af Julemaanedens 1888 holdt Provstisynoderne Møde. Tønder lagde for 7. Decbr. Her blev Forslaget rost af mange, men ogsaa kritiseret paa flere Punkter. Ved Afstemningen blev Bogen dog anbefalet til Indførelse. Kun et af Sognene — Højer — ønskede ikke at indføre den, men holdt længe fast ved Meyer-Boesen.

Et Par Dage senere holdtes Haderslev Provstisynode. P. Skau havde i et Brev til Kaftan omtalt, at dér paa et privat Møde af Synodemedlemmer var megen Stemning for Salmebogen, ja fuld Enstemmighed om at godkende den, men at der kunde ventes Modstand fra enkelte Præster; maaske var det godt, om Kaftan vilde paavirke Provsten. Paa Synoden gik det som ventet: Fra Præsternes Side kom der megen Kritik til Orde (Provst Valentiner havde her flere Venner mellem Præsterne end paa de andre Egne), men samtidig var det danske Element her saa stærkt, at det tog Luven fra den tyske Modstand og udtalte sig for Indførelse af den ny Salmebog. Det betød heller ikke saa lidt, at de Danske her havde lettere ved at komme i Forbindelse med salmekyndige Nord for Grænsen end Folk paa andre Egne. Det havde de ganske vist ogsaa i Tørninglen, men der havde en stor Del af de mest kirkeligt vaagne og salmekyndige forladt Statskirken og var gaaet over til Frimenighederne i Rødding, Bovlund og Forballum, som havde forsynet sig med Grundtvigs Festsalmer. Man vilde vel ikke engang have fundet sig i det, hvis disse havde blandet sig i et saadant Spørgsmaal, der alene vedkom Statskirken. Fra

tysk Side ankede man i Haderslev som andre Steder over, at Tiden til Udarbejdelsen havde været for kort, og at det samme nu var Tilfældet med Tiden til Bedømmelsen af det foreliggende Arbejde. Man foreslog derfor en Frist til 1. Marts. Dette Forslag blev støttet af Provst Müller i Haderslev.

Som den sidste Synode behandlede Tørninglen Salmebogen i Gram 14. December. Her blev Forslaget varmt anbefalet af Gdr. Rs. Hansen, Kastrop. Provsten sluttede sig helt til ham, og hele Forsamlingen fulgte med, selv om mange var godt tilfreds med Roskilde Konvents, der var indført i 11 af Provstiets Sogne.

Topsøe skriver, at Synoden i Sønderborg krævede enkelte mindre Forandringer af Hensyn til den evang.-christel. Salmebog, som den her skulde afløse. P. Skau meddeler (3/4 89): Vi bekvemmede os til at tage nogle, som tillige findes i Rosk. Konv., af de mest uskyldige.

Konsistoriet var rask paa Færde med en Tak til Synoderne, sendt gennem Provsterne; det havde ikke alene hurtig Expedition at takke for, men hvad mere var: venlig Modtagelse af Salmebogen.

Provst Kier var meget imod Titlen „Evangelisk-Luthersk Salmebog for Nordslesvig“, som man havde tænkt at kalde den, hvad der var meget nærliggende. „Nordslesvig“ var et Begreb for sig, som paa ingen Maade maatte blive officielt anerkendt. Han vilde derfor have den kaldt: „Salmebog for dansktalende Menigheder i Provinsen Slesvig-Holsten“. Denne ramme Slesvigholstenisme blev dog ikke godkendt i Kommissionen. Pastor Prahl vidste ikke, hvad „Provinsen“ skulde der. Vilde man ikke have „Nordslesvig“, kunde man jo sætte „dansktalende Menigheder i Slesvig“. At nævne Holsten i den Forbindelse var meningsløst. For Resten betød det hele ikke meget. Titlen blev „Evang.-luth. Salmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig“, men Mand og Mand imellem blev den ogsaa før Genforeningen kaldt „den sønderjydske Salmebog“.

Det Arbejde, her var gjort, roser K a f t a n højt i sine „Oplevelser og Iagttagelser“: „Den Salmebog, der blev Frugten af denne Kommissions Arbejde, var et udmærket Værk. Kun sjældent er et Kommissions-Arbejde bleven modtaget med saa stor Glæde og fastholdt saa taknemmeligt af dem, det var bestemt for, som denne nordslesvigske Salmebog. I kort Tid erobrede den hele Omraadet. Endog fra Danmark hørtes der Røster, der lovpriste den, til Dels i høje Toner. Jeg personlig har ingen Del i den. Jeg har kun ledet Arbejdet og givet Udslaget i forskellige Spørgsmaal. Men det er for mig en stadig Glæde at have været medvirkende ved dette Værk, om end i beskeden Grad“.

T o p s ø e skriver: „Det maa erkendes, at Arbejdet var lykkes over Forventning, og at der var udarbejdet en Salmebog, som var bedre end nogen af dem, der endnu er i almindelig Brug i Kongeriget, en Salmebog, der har bevaret af gamle Salmer saa godt som alt, hvad der endnu var i levende Brug og havde hævdet sit Værd gennem Tiderne, og dertil har den føjet et righoldigt Udvalg af de bedste nye danske Salmer, særlig Grundtvigs“.

Den endelige Vedtagelse fandt Sted paa P r o v i n s s y n o d e n i R e n d s b o r g 28.—29. Marts 1889. Grev Schack og P. Skau var lige indvalgt for denne Sags Skyld. Det Udvalg, der lagde Sagen til Rette for den endelige Behandling i Provins-synoden, bestod af Pastor Nielsen, Sommersted, Amtsraad Fischer, Pløn, Gdr. H. Nissen, Viby, og Grev Schack med Provst Kier, Tønder, som Sekretær.¹⁵⁾ Ved første Behandling var der almindelig velvillig Stemning for den; baade Præster og Lægmænd erklærede, at den her foreliggende Salmebog var meget bedre end den nye tyske, der var bleven vedtaget af Pro-

---

¹⁵⁾ Vi sørgede for at faa Folk valgt ind i Udvalget, som vi forud vidste var Bogen velvillig stemt, idet vi havde en stille Angst for, at vi havde taget for mange med af Grundtvig. Det gik bedre, end vi troede. Udvalget slettede rigtignok 2 af Grundtvig, men optog som nye 4 andre af ham, saa det fik en god Udgang. (P. Skau til Topsøe.)

vinssynoden i 1883. De holstenske og særlig de lauenborgske Præster var slaaet af Forundring over den Sagkundskab og Dygtighed, hvormed de danske Lægmænd virkede for denne Sag. — Den endelige enstemmige Vedtagelse fandt Sted den følgende Dag (29. Marts). Af de danske Synodemedlemmer talte kun Konsul Amorsen, Haderslev, der udtrykte sin Paaskønnelse af den loyale Imødekommenhed, som var blevet denne Sag til Del fra de forskellige Sider; han bragte Kommissionen en varm Tak for dette Arbejde, som den havde gjort færdig paa tre Aar. — Kort efter blev Salmebogen autoriseret (allerhøjest godkendt) af Regeringen, hvorefter den i 1890 blev udgivet af Konsistoriet i Kiel.

Efter at P. Skau paa Opfordring af Pastor Lawaetz i Ulkebøl i Februar 1891 i en Artikel, som blev optaget i alle de danske Blade i Nordlesvig, havde opfordret Menighederne til at indføre Salmebogen, og der ligeledes i „Nordslesv. Søndagsbl.“ for 29. Marts havde staaet en velvillig og anbefalende Anmeldelse (af V. T.), blev den indført i de allerfleste Menigheder, kun faa Steder modsatte Kirkeforstanderskabet sig dens Indførelse (Abild, Burkal, Ravsted, Højst og Højer, hvor Tysskerne allerede da havde Overtaget, samt Randerup). Ogsaa her var der saadan Fart paa, at Konsistoriet i Kiel allerede i November 1891 kunde meddele, at 97 af de 111 Sogne med dansk Kirkesprog havde vedtaget at indføre Salmebogen. I Vilstrup skulde den dog bruges jævnsides med Pontoppidan. I Aabenraa, Varnæs og Uge vilde man se det paa, fordi man for faa Aar siden havde indført Meyer-Boesens, i Nørborg, fordi man for 30 Aar siden havde indført Roskilde Konvent.

V. Topsøe skriver:

»Salmebogen staar som et smukt Vidnesbyrd om, hvad der under vanskelige Forhold har været muligt at opnaa ved Befolkningens eget Initiativ og ved en klog, besindig Udnyttelse af Forholdene.... Naar der nu foreligger en ny dansk Salmebog, saa god som man under de nuværende Forhold med Billighed kunde ønske den og i Stand til at vinde Tilslutning fra de forskellige Sider i Menigheden, har dette sin store Betydning i kirkelig Heseende. Arven fra

Fortiden, de Salmer, der har været Fædres Lys i trange Tider, blev reddet fra Forglemmelse; i en forbedret Skikkelse, rensat for senere Tidens Forvanskninger lyder de atter paa Menighedens Tunge. Til lige er der optaget mange nye Salmer, hvorved der aabnes Mulighed for en inderligere Forbindelse med og Befrugtning af det vakte kirkelige Liv i Kongeriget. Salmebogen er af ægte luthersk Aand paa en Tid, hvor den præsiske Unionskirke har Vind i Sejlene og behersker det teologiske Fakultet i Kiel; Salmebogen kan tjene som et Værn mod denne Retning, paa lignende Maade som Pontoppidan i sin Tid var et Værn mod den gamle Rationalisme. Men det har ogsaa stor Betydning i folkeligt Henseende. Jo mere kendt og udbredt de danske Salmer bliver, des mere vil ogsaa det folkelige Liv og Sammenholdet styrkes derved.«

Efter at have peget paa en Række Salmer, der savnes, slutter Topsøe:

»Forhaabentlig kan der engang komme andre og lykkeligere Tider, da det vil være muligt at tilvejebringe et Tillæg. Der kan samle de bedste af disse og derved udfylde de Mangler, der endnu klæber ved Salmebogen«

— en liflig Profeti om Ammundsens Genforeningstillæg af 1925.

Efter at denne Afhandling var skrevet, er det store Forarbejde, som de sønderjydske Menighedsraads Salmebogskommission har udført, fremlagt. I Beretningen meddeler dens Formand Pastor A. Malling en Del Bidrag til den Salmehogshistorie, vi her har beskæftiget os med. Han skriver:

Den nordslesvigske Salmebog udmærker sig ved sit historiske Præg. Udvalget vilde hellere bevare noget gammelt i en nænsomt restaureret Form end eksperimenterer med noget nyt. Ikke sjældent optog man gamle Salmer i Landstads Tekst, og flere af hans egne Salmer gled med; derved er den nordslesv. Salmebog bleven den danske Salmebog, der har den videste nordiske Horisont. — Grundtvigs Salmer kom godt med og ofte med en fortrinlig Tekst, selv om man af og til kunde vige tilbage for hans kraftige folkelige Vendinger. — Den har bevaret en stor liturgisk Arv. — Frem for alt

er den evangelisk-luthersk. — Derimod er det paa-faldende, i hvor høj Grad bibelhistoriske Salmer mangler.

Den nordslesvigske Salmebog er en virkelig dansk Salmebog. Alle Udvalgets Medlemmer har haft den rent saglige Indstilling, at Opgaven var at skabe en dansk Salmebog. Paa et Synodemøde, hvor Salmebogsudkastet blev drøftet, skal Pastor Obbarius fra Hammelev have sagt: „Der er so mange Fughle und so mange Blomster i den Salmebog“, hvortil Pastor Nic. Nielsen svarede: „Jeg vil gøre Pastor Obbarius opmærksom paa, at Salmerne ikke alene skal være rimede Prædikener, men Poesi.“ Den lyriske Tone er stærkere i danske end i tyske Salmer. Paa enkelte Steder rettede man de danske Salmer af rent nationale Hensyn. Det gik ikke an at synge om Kristus, at han „fo'r til Himmels hvid og rød“. — Den nordslesvigske Salmebog var kommen til Sønderjyderne som en god Gave, og den blev et nationalt Fristed omtrent samtidig med, at det danske Sprog blev fortrængt fra Skolen.

Dette svarer nøje til, hvad V. Topsøe skrev i et privat Brev til P. Skau (9/1 89): „Underligt skulde det jo være, om Prøjserne paa samme Tid, som de forbyder og udrydder Dansken i Skolerne, vilde taale, at det oplives i Kirken, thi at denne Salmebog, hvis den bliver indført, vil være en udmærket Støtte i national Henseende, kan jo ej betvivles. . . . Men der har jo aabenbart været en saadan vidunderlig Lykke og Velsignelse over den Salmebogssag. . . . Det er jo dog ogsaa Guds Sag, h a n s Ære og h a n s Rige, det gjælder“.

Elev-Portegnelse

fra

Christiansfelds Kostskoler 1775-1891.

Af Jens Holdt, Brede.

Nærværende Elev-Portegnelse skal give et Billede af Herrnhuterbyen Chrisitansfelds Indflydelse udadtil paa Opdragelsens Omraade. Den spænder over godt eet Aarhundrede, nemlig fra Skolernes Oprettelse i 1775 til deres Overgang til offentlig, statskontrolleret Realskole i 1891, da samtidig Kostskoleordningen blev opgivet. Opført er alle Elever, der kom udefra til Christiansfeld, nemlig 1) Pensionærerne, der under Skoleopholdet — i Regelen de 3—4 Aar før Konfirmationen, i den første Tid dog helt fra 6 Aars Alderen — boede paa selve Skolen, deriblandt ogsaa Menighedens Diasporaarbejder- og Missionærbørn, og 2) det med Aarene voksende Tal af saakaldte Dagskole-Elever, der boede hjemme eller var privat indlogerede paa Stedet og kun modtog Undervisningen paa Skolen, deriblandt ogsaa enkelte, der kun kom til Christiansfeld et halvt Aarstid for at forberedes til Konfirmationen (alle mærket med *). Ikke medtaget er Christiansfeld-Menighedens egne Børn, der paa Forhaand var henviste til Skolegang i Byen. Der anføres iøvrigt 1) Aaret for Elevens Indtrædelse, 2) Navn, 3) Fødselsaar, 4) Hjemsted, 5) Faderens Stilling. I Noter tilføjes om enkelte Elever nogle Oplysninger, der skønnes at have en vis personalhistorisk Interesse.

Geografisk spænder Christiansfelds Skoleopland over et vældigt Landomraade, nemlig fra Moskva til New York og fra Grønland til Syd Afrika, betinget ved Brødre-menighedens vidtspændende Missionsforetagender. Det egentlige Elev-Op-land er dog de tre skandinaviske Hovedlande Danmark (med Hertugdømmerne), Norge og Sverige, medens der kun kommer en enkelt Elev fra Finland og Island. Til dette skandina-

viske Omraade var Skolen bestemt, og her fik den ogsaa sin betydelige Indflydelse — trods skiftende Konjunkturer og Resultater. Kun undtagelsesvis møder vi Elever fra selve Tyskland, medens der efter 1864 spores et Tilløb til Søgning fra England. Mere lokalt fik Skolen desuden med Tiden sin store Betydning for Egnen mellem Kolding og Haderslev Fjorde, idet den — trods Konkurrencen fra Skolerne i Kolding og Haderslev — drog ved sin kristelige og pædagogiske Egenart. Man saa saaledes det Særsyn, at Børn fra „de otte Sogne“s Proprietærgaarde ogsaa efter 1864 vedblev med at søge over den nye Statsgrænse til Christiansfeld.

I Skolebyen Christiansfeld mødtes man da med Folk fra praktisk talt Alverdens Lande. Her færdedes stejle Nordmænd, stilige Svenskere, smilende Danskere, flittige Tyskere, tænksomme Hollændere, nøgterne Englændere, iltre Franskmand, en enkelt Italiener, et spansk Soldaterbarn, og saa de ikke faa verdensberøjste fra de oversøiske Lande. Der var saaledes i denne Klosterby noget at se og at høre fra Jordklodens brogede Folkearena.

Men ogsaa kulturelt fandt Yderpunkterne Berøring med hinanden paa dette særprægede Sted. Overklassen, Meneskeslægts kulturelle Top, var — som venteligt — rigeligst repræsenteret. For saa godt som alle dens forskellige Grene var der Repræsentanter til Stede. Der var ikke faa Ætlinge af gamle Adelsslægter, fra Sverige f. Eks.: Snoilsky, Köhler, Fröhlich, Otter, Fock, Posse, Höpken, Krusenstierna, Mannerstråle, Bergenstråle, Dalman, Dahlcrona, Fleetwood, Döbeln, Jägerschöld, Stiernblad o. a., fra Danmark: Lüttichau, Krogh, Stemann, Teilman, Holstein, Holten, Haxthausen, Buchwaldt, Bülow, Rantzau Lehn, Reventlow, Levetzow, Ahlefeld, Wistleben, Schubart, Gersdorf, Kaup o. a.

Andre Elever kom fra førende Handels- og Industrislægter i Skandinaviens Havnebyer, fra Sverige f. Eks.: Keyser, Hülphers, Bager, Björkman, Flensburg, Hedman, Leffler, Plank, Dahl, Ekman, Prytz, Broms, Bagge, Santesson, Zachrisson o.

a., fra Norge: Collet, Collin, Moe, Valløe, Cappelen, Schjeldepup, Kiørboe, Stoltenberg, Hauff o. a., fra Danmark: Hammerich, Tutein, Zeuthen, Drewsen, Esche, Voigt, Baumgarten o. a.

Men ogsaa Læger og Apotekere, Officerer og Embedsmænd, Proprietærer og især Præster sendte deres Ungdom til Opdragelse i Christiansfeld. Af mere kendte Præsteslægter kan nævnes, fra Norge: Hørbye, Crøger, Arup, Wergeland, Bugge, Flood, fra Sverige: Andrén, Rhedin, Silvander, fra Danmark: Ewald, Balslev, Boesen, Mygind, Brandt, Salling, Leth, Wiberg, Kaalund, Blicher, Plum, Gutfeld, Reiersen, Praëm, Brøndsted, fra Hertugdømmerne: Godt, Kaftan, Valentin, Grauer, Prehn, Augustiny, Matthiesen, Windekilde, Vent, Neergaard, Ebbesen.

Fantasiens faar yderligere Vinger til fortsat Flugt over Aandslivets Verden, naar man blandt Christiansfelds Skoleelever møder Navne, der i Dag er paa alles Læber, fra Litteratur, Videnskab og Kunst saaledes: Heiberg, Marstrand, Ploug, Bloch, Eckersberg, Malling, Lüttken, Rimestad, Østrup, Forchhammer. Høffding, Zoëga, Ryge, Gebauer, Munksgaard, Salicath, Balle, Stolpe, Fogeklou, Gleerup, Scheel, Horrebøw, Gran, Hagerup, Treschow, Groth, Bischof, Wilkens, Drews, Frensen, endvidere fra Missionsgerningen ude og hjemme: Børresen, Hallbeck, Asboe, Budde, Oxholm, Stockfleth, Koefoed, Steinthal, Riddervold, Solem, Lehmann, Lammers, Malmstrøm, Ries, Lawaetz, Paul Otto Petersen, Bramsen, fra Storpoltikken: Marx, Clodius, Sabroe, Estrup, Hatt, Quisling, Wallenius, Holland, og endelig fra den sønderjydske Grænsekamp: Finnemann, Timmermann, Kylling, Kiil, Staal, Refshauge, Tonnesen, Zachariassen. Eskildsen, Hørlyck, Kloppenborg o. a. Der er saa sandt ingen Mangel paa inspirerende Navne, „fra Vedersø til Jerusalem“ og „fra Nebukadnesar til Hitler“, selv om de enkelte Bærere her kan være ganske ukendte. Kendte er derimod blevet Camilla Wergeland, Welhavens Tilbederinde, og Riborg Voigt, H. C. Andersens første Kærlighed.

Men over alle disse Kulturlivets kendte Navne bør vi ikke

glemme Menneskeslægtens Rod, det sunde, friske Blod, hvoraf Kulturen til Stadighed næres, Bonde- og Haandværkerslægtterne, der staar paa Grænsen mellem Natur- og Kulturstadet, Ogsaa de var rigeligt mønstrede i Christiansfelds Skoleinstitutter, især fra det snævrere Opland Nordslesvig. Hundreder af sønderjydske Mænd og Kvinder har i deres Ungdom her modtaget den Aandens og Hjertets Dannelse, som siden hen satte dem i Stand til at indtage en ledende Stilling i deres Hjemsgognes offentlige Liv. Det kan man møde fra Sogn til Sogn Nordslesvig over, fortrinsvis paa Vestkysten. Jeg nævner f. Eks.: P. D. Timmermann i Skærbæk, J. P. Petersen i Bredebro, Chr. Finnemann, Taarninggaard, Falle Lildholdt i Løjt, Johanne Høyberg, f. Feddersen i Visby, Bolette Krüger, f. Thomsen i Bevtoft.

Det var i denne Forbindelse uundgaaeligt, at Christiansfeld-Skolerne — villet eller uvillet — maatte blive placeret ogsaa indenfor Grænselandets Nationalitetskamp. En saadan folkelig Totalitetskamp paa Liv og Død tillader ingen Neutralitet. Og det maatte da ganske naturligt — efter det 19. Aarhundredes nationale Vækkelse — blive den hjemmetyske Lejr i Nordslesvig, som i denne Skole af tysk Oprindelse og Præg fandt en velkommen Forbundsfaelle, medens den til Gengæld mere og mere blev en Torn i Danskhedens vaagne Øje. Der er ogsaa Eksempler paa Hjem, der efter Afgørelsen i 1864 flyttede fra Nord til Syd over Statsgrænsen og sendte deres Børn til Christiansfeld.

Ogsaa religiøst-kirkeligt var der vid Udsyn fra Klosterskolen i Herrnhuterbyen — i Overensstemmelse med Brødremenighedens hele universelle Syn paa kristen Tro og Tanke. Man blev her ikke stængt inde i snævre Bekendelsesgrænser og draget ind i golde Lærestridigheder, hvorved man i Regelen kun styrkes i sin egen Selvtilstrækkelighed. Nej, ogsaa paa dette det dybeste Aandsomraade blev Portene slaaet op for Menneskelivets og dermed ogsaa Kristenlivets sundt individuelle og rigt nuancerede Mangfoldighed. „Hyrden er

een, og saa hans Hjord, er end fuldmange hans Folde“, som Grundtvig efter Evangeliet har udtrykt det, men blandt Kirkeafdelingerne har egentlig kun Brødremenigheden for Alvor praktiseret denne evangeliske Grundtanke. De fleste Elever i Christiansfeld tilhørte — ifølge Omstændighederne — den lutherske Konfession, men der fandtes ogsaa Hussitter, Reformerte, Mennonitter og Katolikker. Ogsaa Jøder fandt Optagelse, af hvilke en Elev, Wera Nürnberg fra København, i 1888 blev kristen undervist og døbt paa Stedet.

Horisonten var — som det ses — aaben og høj over Skolestuerne i Christiansfeld — trods Byens og Menighedens kvantitative Lidenhed og relative Ubemærkethed. Men netop i denne Uforstyrrethedens Stilhed kunde Aandens Skabertime lykkes, kunde der i Opdragelsens Helligdom hentes baade karakterdannende Visdom og kristenpræget Medmenneskelighed. Og Christiansfeld-Idyllen blev utvivlsomt til Dåd i adskillige unge Sind gennem Aarene.

Kildematerialet til Fortegnelsen findes i Arkivet i Christiansfeld, suppleret med Oplysninger fra andre Arkiver. Paa Grund af Christiansfeld-Materialets delvis ret store Ufuldstændighed maa der ved Siden af de aabne Huller ogsaa regnes med skjulte Unøjagtigheder. Af Pladshensyn er der foretaget visse almindelige Forkortelser, som gennemgaaende vil være let gennemskuelige. Pastor Paul Fabricius i Christiansfeld har ydet værdifuld Bistand, naar det gjaldt at gøre Fortegnelsen saa fuldstændig og nøjagtig, som det under de nuværende Krigsforhold lod sig gennemføre.

A. Drengene:

Navn	Fødselsaar og Hjemsted	Faderens Stilling	Navn	Fødselsaar og Hjemsted	Faderens Stilling
1775			Jon. Ritter	75 Odense	
Johs. Ewald ¹⁾	66 Hviding	Præst	Chr. Harpyth	72 Jylland	
Chr. Heinr. Ewald	68 Hviding	Præst	Jon. Kramer	75 Burkal	Soc.A.
Christl. Mahler	64 Kbh.	Lærer	Søn. Sønnichsen ¹⁾	70 Hellevad	Møll.
Ole Alsing	65 Drammen		Chr. Vothmann	66 Sønderb.	Grtn.
J. C. Ebbesen	68 S. Bjært	Præst	Andr. Lorentzen	65 Flensb.	Kbm.
Johs. Hansen	68 Bjerndr.	Brand.			
J. A. Vieth	66 Kappel				
Johs. Sørensen	67 Glückst.				
J. J. Bæsel	68 Altona				
	¹⁾ Soc.Arb. i Lifland				
1776					
Jørg. K. Hamrum	66 Kbh.	Hskr.			
Henr. Balslev	63 Guldbj.	Præst			
P. Arboe	69 Drammen	Læge			
Jac. Hansen	71 Bjerndr.	Brand.			
Hans Lassen	67 Flensb.				
F. G. Michaelsen	67 Egernf.				
Joh. H. Thiel	68 Petersb.				
Georg J. Thiel	70 Petersb.	Br.A.			
F. L. Hornung	71 Moskva	Br.A.			
C. F. Hornung	73 Moskva	Br.A.			
1777					
J. Beck Holm	67 Kbh.				
Nils Müller ¹⁾	69 Hjerting	Tldk.			
Andr. Warnke ²⁾	67 Drammen	Kbm.			
P. Henningsen	71 Egerens.	Gdm.			
	¹⁾ Læge i Chrflid. ²⁾ Soc.Arb. i Stockh.				
1778					
A. F. Kiørboe ¹⁾	65 Oslo	Kbm.			
Fred. Berner	68 Oslo				
Knud Hansen	71 Skien				
	¹⁾ Bestyrer af Handelshuset i Chrflid.				
1779					
J. J. Backer	72 Drammen	Soc.A.			
1780					
Mich. Holm	74 Kbh.				
P. C. Ritz	73 Kbh.	Pedel			
			Jon. Ritter	75 Odense	
			Chr. Harpyth	72 Jylland	
			Jon. Kramer	75 Burkal	Soc.A.
			Søn. Sønnichsen ¹⁾	70 Hellevad	Møll.
			Chr. Vothmann	66 Sønderb.	Grtn.
			Andr. Lorentzen	65 Flensb.	Kbm.
			¹⁾ Skoleinsp. i Chrflid.		
			1781		
			H. Angel Gude	71 Moss, Norge	
			H. Sønnichsen	72 Hellevad	Møll.
			Johs. Sønnichsen	75 Hellevad	Møll.
			Corn. Adolph ¹⁾	70 Nolde	Gdm.
			J. G. Hornung	76 Petersb.	Br.A.
			¹⁾ Missionær i Surinam 1797—1806		
			1782		
			Chr. Leth Holm	71 Kbh.	
			Jens Holm	76 Kbh.	
			Ludv. Ritz	75 Kbh.	Pedel
			Johs. Boesen	74 Nimtofte	Præst
			O. N. Allelef	76 Drammen	
			B. H. Santesson ²⁾	76 Göteb.	Gross.
			J. J. Ekman ¹⁾	71 Göteb.	
			Gust. H. Ekman	74 Göteb.	
			H. N. Sønnichsen	77 Hellevad	Møll.
			Johs. Kramer	78 Burkal	Soc.A.
			¹⁾ Læge i Gøteborg. ²⁾ Kommerceraad		
			1783		
			J. P. Ingversen	73 Fr-ia	
			P. Kiørboe	78 Oslo	Kbm.
			Andr. Giædda	75 Oslo	
			Henr. M. Plank	75 Gøteb.	
			Joh. L. Plank	77 Gøteb.	
			Benj. Plank	79 Gøteb.	
			Johs. Dahl	75 Gøteb.	Kbm.
			Nic. Dahl	75 Gøteb.	Kbm.
			Lor. P. Bagge	75 Gøteb.	
			C. F. Schönfeldt	78 Gøteb.	
			Andr. Giærbling	Gøteb.	Kbm.
			Sante Santesson	78 Gøteb.	Gross.

Nic. Schmidt	Bredsted	
Joh. N. Schmidt	74 Bredsted	
J. Ren. Plitt	78 Hamb.	Kbm.
J. A. Düppel	71 Hrnht.	Br.A.

1784

J. Brodersen	79 Kbh.	
J. Hallander	77 Kbh.	Kntr.
J. G. Høpfner	72 Kbh.	Bgtr.
P. Wagner	73 Drammen	
Henr. Leffler	Göteb.	Kbm.
Sven P. Leffler	76 Göteb.	Kbm.
Joh. Abr. Leffler	78 Göteb.	Kbm.
J. Schönfeldt	80 Göteb.	
J. Giærling	79 Göteb.	Kbm.
Jac. Giædda	78 Göteb.	
P. C. Ebbesen	74 S. Bjært	Præst
C. G. Thomassen ¹⁾	78 S. Thomas	

¹⁾ *Moderen Mulatinde***1785**

J. J. Osbek	79 Fäsberg	Præst
Johs. Boldt	77 Tønder	Præst
J. G. Møller	74 Bredsted	
G. F. Andersen	76 Slesvig	

1786

L. M. Æ. Bugge	79 Bergen	Soc.A.
A. Sjöström	80 Göteb.	Skom.
Johs. Sjöström	81 Göteb.	Skom.
Vilh. Fast	79 Göteb.	
J. W. Eckberg	81 Stepping	Dia.A.
A. N. Bojsen	76 Høgsbro	Gdm.
Johs. Clausen	76 S. Farup	Gdm.
Nic. Kramer	80 Burkal	Dia.A.
J. Heinr. Ebers ¹⁾	81 Flensb.	Dia.A.

¹⁾ *Dr. med., Overlæge i Breslau***1787**

Nic. L. Høyer	77 Aadum	Præst
J. N. v. Dalman ¹⁾	74 Karlskr.	Major
G. H. v. Dalman ²⁾	78 Karlskr.	Major
C. F. Sønnichsen	81 Taarning	Møll.
Jørg. Mygind	78 Stepping	Præst

¹⁾ *Br. Lærer i Neuwied 1800—10.* ²⁾ *Br. Lærer i Amerika og Stockh.*

F. Val. Ritter	82 Flensb.	Fabr.
Jon. D. Schmidt	79 Bredsted	
F. Steen Petersen	83 Bredsted	

1788

Nils Sadolin ¹⁾	78 Vive	Præst
N. U. Ellgreen	82 Göteb.	
C. N. Finnemann	80 Dynved	Gdm.
Nic. Schmidt	82 Flensb.	Kbm.
Heinr. B. Schmidt	82 Bredsted	
N. H. Bannier	78 Rendsb.	
C. D. Gebauer ²⁾	77 Neusalz	Br.Pr.

¹⁾ *Præst i Torriid 1826* ²⁾ *Dyremaler, Prof., † 1831***1789**

Mich. Røding	82 Kbh.	Gross
Ludw. Düppel	Hrnht.	Br.A.
* Johs Abel	79 Stepping	Gdm.

1790

Nils Høyer	80 Aadum	Præst
J. G. Kjørboe	83 Oslo	Kbm.
H. V. Bugge	85 Oslo	Soc.A.
G. v. Dahlerona ¹⁾	81 Stockh.	
A. S. Winding	83 Höja	Præst
P. K. Schmidt	83 Flensb.	Kbm.

¹⁾ *Kancellist i Stockh., † 1834 af Kolera***1791**

F. H. Brøllund	85 Stauning	Præst
P. Treschow		
Hanson ¹⁾	83 Laurvig	Jern.
J. V. Lejonanker	89 Stockh.	Adm.
Isaac Dahl	82 Göteb.	Kbm.
Peter Dahl	83 Göteb.	Kbm.
Daniel Dahl	86 Göteb.	Kbm.
Nis Lorenzen	84 Egersns.	Tegl.
H. P. Thomsen	81 Kluesgd.	Prop.
Jürg. D. Thomsen	83 (Flensb.)	Prop.
G. H. Ritter	85 Flensb.	Fabr.
H. Scharring-		
hausen	86 Chrflid.	Soc.A.

¹⁾ *Lærer ved Kadetskole i Oslo, Fuldmægtig i Finans-Dep.***1792**

Mart. Hammerich	84 Kbh.	Gross.
S. H. Røding	84 Kbh.	Gross.

Johs. Stengård	87	Toarp	Dia.A.
Johs. Lejonmark ¹⁾	70	Stockh.	Præst
J. F. Silvander	84	Göteb.	Præst
Im. Norling	84	Göteb.	Bager
Sven A. Norling	85	Göteb.	Bager
C. Gust. Norling	86	Göteb.	Bager
Carl Stolpe	86	Allerum	Dia.A.
A. Sønnichsen	85	Taarning	Møll.
K. P. Mygind ²⁾	82	Stepping	Præst

¹⁾ Hofmarskalk. ²⁾ Postm. i Chrflid.

1793

Christl. Røding	87	Kbh.	Gross.
H. V. Høyer	85	V. Nebel	Præst
Elef B. Omsted	85	Drammen	
J. S. Jørgensen	85	Skien	
Did. S. Jørgensen	87	Skien	
Erasm. L. Stare	84	Visby	Dia.A.
J. A. Engman	86	Göteb.	
Isaac G. Sjöström	89	Göteb.	Skom.
G. A. Henningsen	84	Egerns.	Gdm.
Wilhad. Zoëga	87	Stenderupgd.	Prop.

1794

Christl. J. Buch	87	Kbh.	
A. Sal. Reiersen	87	Nibe	Prov.
Lars V. Prytz	82	Göteb.	Gross.
Josef Gjærling	86	Göteb.	Kbm.
Elieser Gjærling	88	Göteb.	Kbm.
Gust. Leffler	86	Göteb.	Kbm.
Johs. Leffler	89	Göteb.	Kbm.
C. S. v. Hårdt	83	Stockh.	Bnkm.
J. G. v. Snoilsky ¹⁾	82	Stockh.	Greve
Gust. v. Snoilsky ²⁾	86	Stockh.	Greve
J. P. Stolpe	89	Allerum	Dia.A.
C. F. Schønfeldt	87	Uddevala	
Chr. E. Schmidt	86	Flensb.	Kbm.
Jac. Linnich	86	Altona	Kbm.

¹⁾ Bankass. i Uhyst. † 1801. ²⁾ Officer

1795

R. P. Brandt ¹⁾	89	Svendb.	Kbm.
Jørg. Bang Høyer	89	V. Nebel	Præst
Lars G. Longberg	82	Stockh.	

¹⁾ Fader til Pastor C. J. Brandt.

J. V. v. Döbeln ²⁾	85	Björkh.	Gods.
Gust. Th. Keyser	85	Stockh.	Gross.
Johs. Andrèn	87	Göteb.	Præst
Joh. V. Minten	89	Göteb.	Raadm.
Sam. J. Mygind	84	Stepping	Præst
Lor. H. Schmidt	88	Flensb.	Kbm.

1796

Jens Hørbye	87	Krogstad	Prov.
Jens Valløe	87	Tønsberg	Reder.
Patr. Gegerfelt	86	Göteb.	Obst.
G. Wennerstrøm	90	Göteb.	Kbm.
J. Wennerstrøm	91	Göteb.	Kbm.
Petter Hedman	91	Göteb.	Kbm.
C. W. S. v. Mannerstråle	86	Jädersbruk	Gods.
J. V. v. Dalman	87	Roo	Jern.
L. R. v. Dalman	89	Roo	Jern.
Jon. L. Winding	89	Engelsh.	Gods.
Ed. Th. v. Goes	90	Russelbacka	Gods.
Joh. C. Ritter	90	Flensb.	Fabr.
Im. B. Thomassen	91	St. Thomas	

1797

Joh. Schoustrup	89	Kbh.	Kbm.
Hans J. Praëm	89	Øsløs	Præst
Joh. L. Busch	86	Göteb.	
Oluf v. Giers	88	Göteb.	Obst.
Andr. v. Giers	89	Göteb.	Obst.
Joh. v. Giers	91	Göteb.	Obst.
William Maurice	87	Göteb.	
Mismor Maurice	89	Göteb.	
Carl L. Prytz	88	Göteb.	Gross.
Joh. G. Broms	92	Göteb.	Gross.
Jos. O. Norling	90	Göteb.	Bager
C. A. L. v. Bergenstråle	88	Bråborg	Kpt.
Gust. A. v. Bergenstråle	89	Bråborg	Kpt.
C. A. v. Fleetwood	89	Rynningsb.	Baron
M. I. v. Mannerstråle	90	Jädersbruk	Gods.
Fred. v. Mannerstråle	91	Jädersbruk	Gods.
Friedr. Abraham	91	Tønning	
H. Dav. Höier	92	Zeist	Br.A.

²⁾ Prof. Dr. med., Overfættlæge, Hatufættel til Helten fra den finske Krig

1798

Mog. C. Muhle	90 Erholm	Prop.
Johs. Jacobsen	92 Skjern	Dia.A.
J. C. Stoltenberg	88 Drøbak	Kbm.
E. V. Holmstedt	89 Philipst.	Bruk.
P. L. Bergman	93 Göteb.	
J. V. Zachrisson	92 Göteb.	
Gust. S. v. Köhler	Stockh.	Baron
	Højesteretspræs.	
Hans v. Fock	90 Göthala	Baron
C. v. Jägerschöld	90 Karlskr.	Obst.
S. L. v. Jägerschöld	91 Karlskr.	Obst.
Hinr. v. d. Smissen	87 Altona	Gross.
Herm. v. d. Smissen	87 Altona	Gross.
Johs. Linnich	91 Altona	Gross.

1799

Fr. Haugaard	94 Als J.	Prov.
Ove C. J. Reiersen	89 Nibe	Prov.
J. Green Hørbye	92 Krogstad	Prov.
Nils A. Nilsen	91 Drammen	Kbm.
Ole H. Weberg	93 Drammen	Kbm.
Mart. V. Rhedin	90 Allingås	Prov.
Seb. v. Otter	90 Hjo	Baron
Im. Wennerström	93 Göteb.	Kbm.
C. M. v. Krusen- stierna	91 Eksiö	Obst.
Jørg. Ahrnkiel Lorenzen	91 Aller	Møll.
Peter Nissen	89 Ullerupl.	Gdm.
Johs. Mannhardt	93 Hanerau	Gods.
Heinr. Mannhardt	91 Hanerau	Gods.
* Peter Bugge	89 Oslo	Soc.A.

1800

Rasm. Rasmussen	91 Orme- høj (Fyn)	Prop.
Søren Rasmussen	93	
Hans Hanson	91 Laurvig	Jern.
Aug. v. Hårdt	93 Stockh.	Bnkm.
F. Wahlberg	94 Göteb.	
J. F. Bergman	95 Göteb.	
Carl O. Andrén	93 Göteb.	Præst
Carl C. Sass	91 Hadersl.	Apo- teker
Georg Alex. Sass	93 Hadersl.	

1801

J. Chr. Jacobsen ¹⁾	95 Skjern	Dia.A.
P. Abr. Hülphers	91 Stockh.	Gross.

Lars V. Lindstedt	91 Stockh.	
J. F. Sahlefeldt	93 Stockh.	
Lor. L. Berger	94 Stockh.	Kbm.
Arvid U. Berger	96 Stockh.	Kbm.
Jørg. Borgström	93 Landskr.	
Jürg. P. Todsen	91 Tønder	Kbm.
Jens Hansen	98 Husum	Væver.
Arrien Wallichs	90 Witzwort	Kbm.
Jan de Jager	95 Altona	Kbm.
Johs. Moehne	95 Grønland	Br.M.

¹⁾ Br. Biskop i Amerika

1802

Ebbe L. Schough	90 Varberg	Insp.
O. J. Wennerholm	93 Göteb.	
E. P. Wennerholm	95 Göteb.	
Joh. P. Hedman	97 Göteb.	Kbm.
Chr. Møller	94 Hålsingb.	Kbm.
Jac. H. Kloppen- borg ¹⁾	94 Gram	Tngskr.
P. O. Dinsen	93 Burkal	Gdm.
Andr. Meyer	94 Magstrup	Gstg.
Laust Nissen	94 Ullerupl.	Gdm.
Chr. H. Vent	92 Hade- marschen	Præst
Claes J. Ney	92 Altona	Kmd.
Benj. Herbrich	98 Chrflid	Br.M.

¹⁾ Forf. til „En gammel Soldats Erindringer“

1803

Thom. Nilsen	Drammen	Kbm.
C. A. Kullgreen	Uddevalla	
J. P. Tønningh	Hålsingb.	Kbm.
J. U. Mjøberg	Göteb.	
Sven A. Broms	96 Göteb.	Gross.
Jens A. Beyer	91 Skærbæk	Sgnf.
Georg A. Boysen	94 Tønder	Knipl.
C. F. Klentze ¹⁾	Altona	Prok.
Hinr. de Jager	Altona	Kbm.

¹⁾ Syndikus i Uetersen

1804

P. C. Simmelkier	95 Helsingør	Hskr.
F. C. Knudsen	95 Borum	Præst
J. V. F. Crøger	Hitter- dalen	Præst
Georg N. Crøger		Præst
C. A. Sjøgreen	98 Karlskr.	

Jon. Stolpe		Karlskr.	Dia.A.
Hans A. Beyer	93	Skærbæk	Sgnf.
Claus Müller		Kastrup	Ldm.
P. Wallichs		Witzwort	Kbm.
P. C. Hering	97	Altona	
Franz Nielsen	97	Altona	Br.Pr.

1805

J. M. Gottschalk		Haarby	
Jørg. Leth	93	Svaninge	Præst
Lars Balslev Leth	97	Svaninge	Præst
Otto E. Petersen		Kolding	
Isaac N. Kastberg		Stockh.	
A. U. Cronsiöe		Cronetorp	Gods.
Jean J. Cronsiöe		Cronetorp	Gods.
Franz A. Cronsiöe		Cronetorp	Gods.
R. v. d. Lancken		Lund	Ritm.
G. F. v.d. Lancken		Lund	Ritm.
Las Danielsen	92	Skærbæk	Gdm.
Peter Meyer	96	Magstrup	Gstg.
Jens Janniksen	97	Barsbøl	Gdm.
Hen. Henningsen	99	Egerns.	Gdm.
C. S. Münster		Altona	Pstm.

1806

Andr. P. Hørbye		Sørumgd.	Hrrf.
Gust. A. v. Giers		Göteb.	Obst.
Ephraim Stare		Göteb.	Soc.F.
Lars Tønningh		Hälsingb.	Kbm.
Joh. Peterson		Slåthult	Gdm.
		(Rigsdagsm.)	
Jürg. F. Jensen	93	Tønder	Fabr.
Georg Jessen	95	Tønder	Tldf.
H. G. Callsen		Altona	
Wilh. Glöde		Hamb.	
W. Beckmann	98	Hamb.	
J. F. de Saint Chenoy		Hamb.	Port.

1807

Jac. V. Satterup	02	Kbh.	Kbm.
Andr. Jacobsen		Skjern	Dia.A.
Vilh. E. Weberg	01	Drammen	Kbm.
Peter Todsens	97	Højer	Kbm.
Lor. Kamp Todsens	98	Højer	Kbm.
Friedr. Wallichs		Witzwort	Kbm.
J. H. Pupke		Altona	Kbm.

1808

P. Nørregaard		Kbh.	Kbm.
Joh. F. v. Leth	00	Odense	Kpt.
Laur. Sommer	99	Middelf.	Byf.
Jørg. C. Sommer	01	Middelf.	Byf.
Term. Hillerup	96	Søbygd.	Prop.
Nic. Smidt		Vejle	Kbm.
Joh. P. Frik	97	Voldberg	Møll.
Lor. C. Anderson		Sverige	
Rob. P. Payne		Tønning	

1809

Chr. Jørgensen		Kbh.	
Jørg. Sorterup ¹⁾	01	Næstved	Vinh.
Holger J. Fahnøe	98	Bogense	Kbm.
H. v. Lüttichau	04	Grundet.	Gods.
Sam. Bentzen	01	Haugd.	Prop.
Andr. Raben	98	Bøgeskov	Gdm.
Chr. Gynoes	95	Feldum	Gdm.
Iver Nissen	00	Ullerupl.	Gdm.
Niels Nissen	02	(Skærbæk)	Gdm.
Peter Prehn	99	Glücksb.	Præst
J. C. Sievers	03	Altona	Kbm.
John Hayken	03	Altona	Skbf.
W. Beckmann		Hamb.	
Herm. Hayunga	99	St. Thomas	Br.M.

¹⁾ Jurist**1810**

P. Björkman	99	Malmö	Kbm.
Sam. Björkman	01	Malmö	Kbm.
Fr. D. Stenbom	99	Toarp	Dia.A.
J. C. F. Klemm	03	Altona	
Lucas F. Klentze	01	Altona	Prok.
Chr. Menzel	04	Grønland	Br.M.

1811

Gysbert Münster		Altona	Pstm.
-----------------	--	--------	-------

1812

Ad. F. Tutein	02	Kbh.	Gross.
C. F. Hammerich		Odense	
Rasm. Nielsen		Fyn	
W. v. Halling	03	Petersh.	Prop.
Chr. U. v. Halling	04	Petersh.	Prop.
Friedr. Ebbesen	03	Hammelev	Præst
Chr. R. Moehne ¹⁾	00	Grønland	Br.M.

¹⁾ Miss. i Vestindien 1817—20

1813

Fr. v. Voss	03	Rodstens- eje	Kmrj.
Sev. Buchwaldt	97	Viborg	Skræ.
Heinr. Klentze		Altona	Prok.
Chr. E. Riegen		Altona	Kbm.

1814

Niels Buchwaldt	02	Viborg	Skræ.
Fred. Springborg	03	Aalborg	Apo- teker?
J. C. Springborg	03	Aalborg	Soc.F.
Jonas Stare		Göteb.	

1815

Ebbe J. Buch	03	Vordingb.	Farv.
Nic. P. Buch	08	Vordingb.	Farv.
S. Chr. Brandt	06	Svendb.	Kbm.
Heinr. Hammerich		Odense	
P. A. Rasmussen		Bramstr.	Prop.
Joh. C. Bau		Vanse	Dia.A.
Peter Bager		Catrinetorp	Kbm.
Isaac A. Stähle		Hälsingb.	Brgm.
Peter F. Stähle		Hälsingb.	Brgm.
P. Möller		Hälsingb.	Kbm.
Georg Hayunga		St. Thomas	Br.M.
Peter Friestedt		St. Jan	Lndf.

1816

Carl R. v. Holten	06	Odense	Et.R.
H. J. Hillerup	02	Bramstr.	Prop.
T. R. v. Teilman	05	Endruph.	Gods.
Lars F. Gram		Hälsingb.	
Wilh. Klentze		Altona	Prok.
Lor. W. Riegen		Altona	Kbm.
Rob. Mc.Cormick		St. Croix	Mægl.
John Mc.Cormick		(Flensb.)	Mægl.

1817

Ernst C. Ludwig		Kbh.	Slagt.?
A. F. Brøndsted	07	Varde	Præst
Friedr. v. Krogh	08	Taabdrup	Gods.
Jul. v. Steman		Hadersl.	Obst.
J. C. Eskildsen	07	Runde Møl.	Møll.
M. J. Klentze		Altona	Prok.
Fr. J. Weinmar		St. Thomas	Br.M.

1818

Jul. Lund		Kbh.	
P. J. Haagesen		Kbh.	Skom.

A. P. Andersen		Kbh.	
W. C. Andersen	06	Sorø	
Jørg. Nielsen	12	Flensb.	
Chr. Tanck ¹⁾		Rendsb.	
Fr. J. Grillich	06	Grønland	Br.M.

¹⁾ *Læge i Tønder?*

1819

Fr. Jørgensen		Kbh.	
Theod. C. Ross	09	Kbh.	Kbm.
Peter Petersen		Kbh.	Skom.
Chr. Matthiesen	10	Kbh.	Gross.
Hartv. v. Linstow	10	Frydenl.	Prop.
Ax. J. v. Stiernblad	10	St. Markie	Baron
Fred. v. Stiernblad	10	St. Markie	Baron
Will. Weinmar	11	St. Thomas	Br.M.

1820

Carl E. Friis	06	Kbh.	
Peter J. Hois	10	Kbh.	Kbm.
Ludw. Klein	10	Kbh.	Bager
Carl Klein	11	Kbh.	Bager
Ferd. Klein	1½	Kbh.	Bager
J. Chr. Gebauer ¹⁾	08	Kbh.	Dyre- maler
Carl Gebauer	08	Kbh.	
Thomas Selmer	13	Hørsholm	Ju.R.
Term. Fabricius	08	Ansager	Præst
Erich G. Warnke	11	Stockh.	Soc.A.

¹⁾ *Komponist, Organist ved Helligaandskirken, † 1884.*

1821

Aug. Esche		Kbh.	Gross.
Vald. Ryge		Kbh.	Sksp.
Andr. E. Bau ¹⁾	15	Vanse	Dia.A.
Hans Nicolaisen	10	Løgumkl.	Glr.
Ed. Wright	16	St. Thomas	Br.M.

¹⁾ *Miss. i Surinam 1852-77*

1822

Jul. Esche		Kbh.	Gross.
C. F. Schumacher		Kbh.	
Wilh. Gebauer		Kbh.	Maler
H. J. Hansen	17	Kbh.	
Carl Göransson		Stockh.	Apo- teker?
Rudolf Göransson		Stockh.	
Jul. v. Stiernblad	13	St. Markie	Baron

1823

Conr. Wallis		Stockh.	Gross.
Em. Steinthal	16	Hamb.	Kbm.
Ferd. Hoyer		St. Thomas	Br.M.

1824

Carl S. Grønlund	12	Lundum	Prov.
------------------	----	--------	-------

1825

Joh. P. Bager	18	Malmø	Kbm.
Lor. Th. Bager	19	Malmø	Kbm.
Aug. Hoyer	19	St. Jan	Br.M.

1826

C. Christiansen ¹⁾	16	Kbhn.	
Vilh. F. Herre		Oslo	Gross.
Sam. Hofman		Chr-sund	
Elias M. Bau ²⁾	19	Vanse	Dia.A.
Lor. I. Bager		Malmø	Kbm.
C. Ambd. Brorson	19	Nordb.	Styrm.

¹⁾ Kbm. i Petersb., gift med Datter af Pastor Roentgen i Chrfl. ²⁾ Miss. i Surinam 1849-61

1827

Vald.v.Stockfleth	15	Kolding	
Carl Nilsen		Drammen	Kbm.
Oluf Roll		Trondh.	Ass.

1828

O. v. Haxthausen	21	Oslo	
Ole Taarvig	14	Arendal	
C. Forchhammer	14	Tyrstrup	Præst
Ed. Rollwagen	14	Reval	Br.A.

1829

Em. Wissing		Kolding	Kbm.
Carl Th. Wissing		Kolding	Kbm.
Peter Collet	18	Oslo	Kbm.
G. Ed. Dahl	16	Göteb.	Kbm.
J. Fred. Dahl	19	Göteb.	Kbm.
Chr. L. Marsch	16	Skast	Gstg.

1830

Heinr. Zuvan	17	Oslo	
Andr. Krogness		Trondh.	
Gust. Warnke	18	Stockh.	Soc.A.
Chr. Lehmann		Grønland	Br.M.

1831

Mich. Dahl	19	Holstebro	Prop.
Jac. Dahl	21	Göteb.	Kbm.

1832

George v. Deurs¹⁾ 25 Nakkebølle Prop.

¹⁾ Miss. i Vestindien 1852-53

1833

C. P. A. Basberg	20	Oslo	
Thure C. Norling	24	Stockh.	Dir.
Alb. Wallis	24	Stockh.	Gross.
Ephraim Bager ¹⁾	24	Malmø	Kbm.
Jürg. Marcussen	20	Aabenraa	Orgb.
Niels L. Ocksen	21	Skærbæk	Gstg.
Johs. H. Petersen	19	V. Alslev	Gdm.
Jac. J. Plaettner	27	St. Croix	Br.M.
Joh. A. Plaettner	29	St. Croix	Br.M.

¹⁾ Præst i Tygelsjø, Dr. phil. 1847. Provst 1872. død 1890 (jfr. J. Hartler i „Lunds stifts jubok 1942, Side 1-20)

1834

Kai Schumacher	18	Hadersl.	Læge
Antoni Beck	19	Gravesl.	
* Valentin Ritter	24	Flensb.	Ldm.

1835

Fred. Brandt	25	Trondh.	Lt.
--------------	----	---------	-----

1836

Corn.A.Sjökrona ¹⁾	24	Gustafsl.	O. Jæ-
Hans A.Sjökrona	25	(Hälsingb.)	germ.
Peter N. Marsch	22	Skast	Gstg.
Otto D. Marsch	23	Skast	Gstg.
J. G. Mehlhose	27	Grønland	Br.M.
Fr. W. Mehlhose	30	Grønland	Br.M.
Fr. Münzer	29	Antigoa	Br.M.
* Wald. v. Bielke		Chrfl.	Forp.

¹⁾ Generalmajor, Ejer af Helgenæs

1837

Henr. P. Tranberg	25	Varde	Kbm.
Carl J. Th. Bock	23	Witzegd.	Prop.
Ldw. P. C. R. Bock	27	(Aalb.)	Prop.
Em. Winter	27	Fr-hald	
Theod. Radich	23	Fr-hald	Kpt.
Carl J. Lund	24	Fr-hald	Kbm.
C.M. Matthesen ¹⁾	20	Oversø	Br.M.
C. G. Lorenzen	25	Refsø	Gods.
Jul. Renkewitz	31	Jamaica	Br.M.

¹⁾ Arkivar i Rigsarkivet

1838

Guido Brandt		Trondh.	Lt.
Ludv. Hammar	29	Hälsingb.	
C. E. Hedström	30	Hälsingb.	Kbm.
Jürg. C. Petersen	23	Dalby	Prop. (Stænderdep.)
Carl Friis	27	Hadersl.	Kbm.
Gottl. Marsch	25	Skast	Gstg.
F.M. Matthiesen ¹⁾	23	Oversø	Præst
H. Windekilde	26	Dorpat	Dia.A.
Carl E. Werner	28	Hapsal	Dia.A.
Ed. A. Werner	31	(Lifl.)	Dia.A.

¹⁾ *Fader til Past. H. I. F. C. M., sidst i Hadersl.*

1839

Victor Müller	28	Kbhn.	
Thorv. H. Valløe	28	Tønsb.	Reder
Herm. A. Valløe		Tønsb.	Reder
And. Valeur Valløe	30	Tønsb.	Reder
Peter Bager	24	Malmø	Kbm.
Hans H. Petersen	26	Dalby	Prop.
Johs. H. Petersen	27	Dalby	Prop.
Ed. v. Simesen	26	Hadersl.	Prlt.
C. F. Thraen	31	Antigoa	Br.M.
John Münzer	33	Antigoa	Br.M.
Fr. Th. Renkewitz	33	Jamaica	Br.M.
* J. D. Johansen	24	Vonsild	Urm.
* Ernst Ritter	29	Flensb.	Ldm.

1840

H. H. Laffrenz	33	Horsens	Klkt.
Peter Blom	28	Drammen	Skbf.
Stevelin Urdahl		Fr-stad	Skbf.
Chr. Tøgesen	27	Stenderup	Ldm.
P. Benn. Hansen	26	Aabenraa	Kbm.
John M. Mudie	31	St. Croix	Forv.
William A. Mudie	32	St. Croix	Forv.

1841

C. F. Paulsen	29	Kjølstrup	Prop.
H. O. S. C. Gross	27	Kolding	Tldk.
G. Ferd. Tranberg	27	Varde	Kbm.
Jul. Christensen	30	Lemvig	Sagf.
Ed. Thomsen	27	Trondh.	
Jens R. Valløe	25	Tønsberg	Reder
N. Fr. Hauff	27	Sandefj.	Knsl.
Johs. Hansen	26	Hadersl.	Lærer

M. H. Mathiesen	26	Bylderup	Gdm.
Em. Ihrer	35	Grønland	Br.M.
* Caj W. Salling	30	Vonsild	Præst

1842

H. Rübner Møller	27	Konst-borg	Prop.
N. Rübner Møller	30	(Aarhus)	Prop.
H. A. Valløe	30	Tønsb.	Reder
Andr. Staude	28	Hamb.	Slag-ter
Jul. F. C. Staude	31	Hamb.	

1843

Johs. Lange	30	Rødkilde	Gods.
Palle H. Elkiær	28	Vellinggd.	Prop.
Jens C. Aamodt	30	Chr-sand	Tldk.
Joh. C. Rasch	30	Drammen	S.Skr.
Aug. G. Flood	35	Trondh.	Præst
Th. H. Schlytter	30	Laurvig	Mægl.
G S. Jacobsen	33	Fr-hald	
G. J. Gleerup	28	Lund	Bogtr.
S. P. A. Björkman	29	Malmø	Kbm.
V. Th. Björkman	30	Malmø	Kbm.
J. A. Haastrup	31	Ødis	Gstg.
Chr. Tonnesen	28	Stenderup	Gdm.
Jannik J. Beyer	30	Barsbøl	Gdm.
Chr. K. Beyer	32	Barsbøl	Gdm.
* Georg Ribbins		Antigoa	

1844

Joh. C. Arneberg	32	Vanse	Præst
Fr. Hauf Valløe	32	Tønsb.	Reder
Lars Westergaard	28	Arendal	Kbm.
C. Joach Mohn	32	Bergen	Kbm.
Ole Throness	30	Chr-sund	
Cl. N. Helsing	30	Chr-sund	
C. Th. Dahl ¹⁾	30	Göteb.	Kbm.
G. Rasmussen		Hadersl.	
P. B Neumann	28	Vilstrup	Gdm.
Herm. Klentze		Altona	Prokur.
* Peter Schiøtz	27	Stavanger	By-
* Søren D. Schiøtz	28	Stavanger	foged
* U. C Boesen	28	Vordingb.	

¹⁾ *Miss. i Surinam 1866-89.*

1845

Ad. v. Hein	38	Bygholm	Prop.
P. Olivarius Flood	29	Trondh.	Præst
Elias Flood	37	Trondh.	Præst

Johs. Flood	39	Trondh.	Præst
G.M.Schamvogel	34	Røraas	Apot.
Oluf Løvdold	30	Egersund	Læge
Anton Dahl	34	Göteb.	Mægl.
Mich. Tonnesen	31	Stenderup	Gdm.
Detl. Lorenzen	32	Refsø	Gods.
Johs. Hinsch	31	Olufskær	Propr.
Mich. A. Beyer	30	Brøns	Gdm.
Hans A. Winter	31	Søndernæs	Gdm.
Antoni Hansen	30	Bredebro	Farv.
P. Br. Hansen	31	Bredebro	Farv.
Georg Lund	40	Surinam	Br.M.
* Jng. Svendsen	31	Stavanger	Skbf.
* Gottl. Flood		Trondh.	Præst

1846

C. M. Røding	37	Kbh.	Gross.
Chr. J. Voss	35	Tysnæs	Præst
Oluf Th. Svanøe	32	Bergen	Kbm.
Oscar C. Svanøe	34	Bergen	Kbm.
Fred. Petersen ¹⁾	39	Stavanger	
Fred. Schiøtz		Stavanger	Byf.
J. A. Björkman	35	Malmø	Kbm.
Herm. v. Laer	32	Bæierh.	Propr.
Thom. Th. Meyer	34	Magstrup	Gdm.
Jürg. Bruhn	38	Aabenraa	Skbf.
Heinr. Beerwald	34	Ladegd.	Propr.
H. P. Winter	31	Laurup	Gdm.
H. Th. Nissen	31	Havsted	Gdm.
Leop. Werner	36	Hapsal	Dia.A.
L. E. J. Hansen	32	Hadersl.	Apot.
* Chr. Hansen	33	Hadersl.	Kbm.
* Ad. Andersen	33	Hadersl.	Kbm.
* Georg Frey	34	Hadersl.	Kbm.
* J. H. Borchers	30	Jels	Sadel.
* Ole Aarberg	31	Stavanger	

¹⁾ Prof. theol.?**1847**

Em. Baumgarten		Kbh.	Skbb.
Aug. v. Hein	40	Kokkedal	Propr.
P. Sager J. Holck	33	Møballegd.	Propr.
C. J. de Besche	34	Oslo	Læge
Hjalmar Heiberg	37	Oslo	Prof., Dr.med.
Ph. A. Söderlund	32	Gøteb.	

E. G. Rosenquist		Lund	
H. C. Christensen	35	Ballum	Skbf.
John Coates	32	Antigoa	Br.A.
* Jac. E. Kall	33	Ejsbøl	Gdm.
* W. Jul. Petersen	35	Hadersl.	Rector
* Nis Lundbeck	32	Hadersl.	Skbf.
* Math. Dall	32	Seggelund	Gdm.
* Sim. J. Vildfang	33	Feldum	Gdm.
* Aug. J. Vildfang	35	Feldum	Gdm.
* Andr. Petersen	36	Dalby	Propr.
* Poul F. Hansen		Flensb.	
* Mart. J. Buch	31	Skærbæk	Væver

1848

H. A. Neumann	33	Vilstrup	Gdm.
Thomas Nissen	33	Havsted	Gdm.
Boy Mathiesen	34	Højer	Gdm.
W. A. Lorenzen	32	Offenbüttel	Lærer
* Vilh. J. Kjær	33	Straarup	Gdm.
* Søren N Dahl	32	Ødis	Gdm.
* P. Cl. Tonnesen	34	Stenderup	Gdm.
* Niels Lagesen	32	Taps	Gdm.
* Jesper C. Meyer	36	Magstrup	Gdm.
* Harald Koch	37	Jelsgd.	Propr.
* Waldemar Koch	39	Jelsgd.	Propr.

1849

Haagen v. Astrup	43	Dollerup	
Th. W. A. Radon	36	Østerbygd.	Propr.
I. Björkman		Malmø	Kbm.
* Chresten Frost	34	Stenderup	Gdm.
* Heinr. Hansen	40	Hadersl.	Apot.
* Joh. N. Becker	38	Ø. Lindet	Gdm.

1850

Jens G. Rynning	42	Thoten	Kapt.
Mand. Magnesen	41	Stavanger	Kbm.
Har. Halfd. Meyn	37	Kongsb.	Oberst
Aug. E. Carlsson	38	Hälsingb.	Kbm.
Lor. Björkman	40	Malmø	Kbm.
E. Runnerström	40	Malmø	Kbm.
Carl Engelke	35	Uddevalla	Konsul
Julian H. Høffding	38	Amsterdam (Kolding)	Skbf.
* Peter Uldall	34	Varmark	Gdm.
* Rasm. Bramsen	35	S. Bjært	Gdm.
* Andr. M. Wissing	38	Vonsild	Gdm.

* Ad. H. C. Fehr	36	Stepping	Præst
* Jul. Johansen	38	Hadersl.	Gæstg.
* Carl G. Borchers	34	Jels	Sadel.

1851

Ludv. E. Iversen	41	Dorthesm.	Propr.
Fred. Freiesleben	37	Aarhus	Oberst
Lars Berentsen	38	Stavanger	Kbm.
F. A. H. v. Bildt	36	Uddevalla	Kbm.
Carl F. Signeul	41	Karlsham	Kontr.
C. O. Th. Sylvan	38	Ystad	Domm.
Bror A. Sylvan	39	Ystad	Domm.
J. H. E. Dieden	40	Malmø	Kbm.
Otto V. v. Bennet	40	Malmø	Major
Corn. H. F. Roll	35	Hadersl.	Læge
Caspar Nissen	35	Hadersl.	Rebsl.
P. A. Göhlmann	35	Hadersl.	Garv.
J. G. Göhlmann	41	Hadersl.	Garv.
Wilhad. B. Ernst	41	Hadersl.	Hatt.
Heinr. Nissen	43	Hadersl.	Kbm.
Peter Neumann	35	Vilstrup	Gdm.
Jes. P. Neumann	35	Vilstrup	Gdm.
Iver B. Holm	36	Vilstrup	Gdm.
P. C. Christiansen	35	Siverkro	Gæstg.
Caspar F. S. Dircks	37	Stockseehof	
F. H. G. Otte	44	London	Skom.
Georg Zschoch	45	Petersb.	Br.A.
Th. Renkewitz	44	Jamaica	Br.M.
* C. Volquardsen	40	Hadersl.	Ldm.
* P. Volquardsen	43	Hadersl.	Ldm.
* Eug. v. Laer	38	Beierh.	Propr.

1852

Tage A. Sylvan	35	Ystad	Domm.
E. I. Flensburg	41	Malmø	Kbm.
Joh. Dall	37	Seggel.	Gdm.
Nis P. Biehl	37	N. Hjarup	Gdm.
And. P. Lund ¹⁾	42	Ballum	Gdm.
Jul. M. Lund	42	Grønl.	Br.M.
Georg F. Lund	45	Grønl.	Br.M.
* Jac. Østergaard	37	Grønholt	Gdm.
* Truels J. Schmidt	36	Seest	Gdm.
* Heinr. A. Paulsen	39	Tønder	Arbm.
* Nic. Traustedt	38	Løjtved	Gdm.
* H. P. Petersen	36	Ølgod	Husm.

¹⁾ Næstfmd. i Skoleforen. 1892—1901.

1853

Mart. V. Albinus	43	Kolding	Kanc.R.
Jens Simonsen	39	Ravnholt	Gdm.
Jeppe Chr. Bank	41	Gimsing	Gdm.
Reinh. Magnesen	43	Stavanger	Kbm.
Fritz E. Follin	42	Posiöh	Ritm.
Peter Kjerrulf	40	Præst-	Bruks-
G. F. J. Kjerrulf	42	hytte	patron
Lars G. Österberg	40	Chr-stad	Bygm.
P. J. Wissing	40	Vonsild	Gdm.
C. Th. Lassen	39	Bjerndr.	Gdm.
H. H. Neumann	37	Vilstrup	Gdm.
H. H. Posselt	41	Frørup	Gdm.
P. J. Damgaard	38	Tapsur	Gdm.
Mart. S. Gronnet	38	Bastrup	Gdm.
Jac. Matzen	39	Løjtved	Sgnf.
Jørg. A. Petersen	38	Bredebro	Bager
Jens P. Petersen	40	Bredebro	Bager
Jonas Asboe	47	Grønland	Br.M.
* C. E. Andersen	46	Hadersl.	Kbm.
* Axel Carstens ¹⁾	47	Borum	Præst
* Hans I. Staal ²⁾	38	Taarning	Møll.
* Soph. F. Kjær	38	Straarup	Gdm.
* Otto A. Kjær	40	Straarup	Gdm.
* Fritz H. Kjær	43	Straarup	Gdm.
* Peter Knuth		Flensb.	

¹⁾ Tandlæge, Fmd. for de samvirkende sønderjydske Foreninger. ²⁾ den bekendte Medstifter af Skamlingsbanke-Selskabet.

1854

Chr. S. Bøving	41	Egtved	Præst
Søren Buus	40	Ørumgd.	Propr.
Carl F. J. Frick	40	Malmø	Kbm.
Niels J. S. Silow	42	Malmø	Kbm.
Sam. F. Hedman	43	Göteb.	Kbm.
Laust Thygesen	40	Ballum	Kbm.
Hans B. Gram	41	Ballum	Skbf.
P. C. Nissen	39	Havsted	Gdm.
Chr. P. Hansen	38	Hjolderup	Gdm.
Georg Andersen	41	Tyrstrup	Forp.
H. Mertelmeyer	45	Lübeck	Vinh.
Edm. Child	36	Wanstead	
F. L. Meynell	42	Engl.	
* Bertel H. Dahl	43	Taarning	Gdm.

* Chr. Finnemann¹⁾ 42 Taarning Gdm.
 * Gust. Petersen 41 Hjerndr. Gdm.

¹⁾ uddøist 1902-07 (Sprogforen. Almanak 1931, S. 70-73).

1855

Mart. J. Schmidt 39 Lundersk. Gdm.
 Hans Schou 42 Sæby Kbm.
 P. A. Wissing 42 Kolding Kbm.
 Oluf Lea 41 Stavanger Garv.
 Elias Due 45 Stavanger
 Aug. E. Dyberg 42 Malmø Kbm.
 G. F. Björkman 47 Malmø Kbm.
 Jac. C. Kull 44 Quiddinge Kantor
 Chr. Aug. Lassen 42 Bjerndr. Gdm.
 H. Rostgaard
 Evald 40 Højrup Gdm.
 Andr. Lorenzen 39 Knud Gæstg.
 Jørg. Jørgensen 41 Brændur Møll.
 Chr. Iversen Lund 41 Brøndlund Gdm.
 Rich. S. Jobson 41 Scottl. Ldm.
 Corn. Heiliger 49 St. Croix Br.A.
 Dav. Marx 40 New York Br.A.
 * Vald. Kjær 45 Straarup Gdm.
 * Axel Kjær 45 Straarup Gdm.
 * Jens Raben 42 Tyrstrup Gdm.
 * Mads E. Nielsen 42 Hjerndr. Ldm.
 * Jesper Clausen 44 Harreslev Gdm.:

1856

Hans J. Berg 42 Fr.havn Kbm.
 Jac. R. Hald 44 Keldby Provst
 Carl C. Wolff 42 Herningh. Propr.
 Jac. E. J. Walther 46 Chr-sund Kbm.
 Hans M. Moe 45 Chr-sund Prlt.
 Ludv. A. Hatteberg 45 Bergen Gdm.
 Soph. L. Sticklers 47 Malmø Smed
 Math. Flensburg 43 Malmø Kbm.
 Rud. F. E. Planius 44 Chr-stad Kbm.
 Oscar A. Planius 46 Chr-stad Kbm.
 C. J. H. Schwieler 45 Stockh. Gross.
 H. A. Oksen 42 Skærbæk Gdm.
 E. L. Timmer-
 mann 44 Skærbæk Gdm.
 Jens Jensen 40 Jægerup Gdm.
 Marcus Neumann 40 Vilstrup Gdm.
 Jacob H. Neumann 43 Vilstrup Gdm.

Bendix Mommsen 41 St. Tønde Gods.
 H. C. J. Todsen 45 Meierh. Propr.
 Poul O. Petersen¹⁾ 44 Højer
 E. G. J. Fürsen 40 Leck Gdm.
 Oscar C. Clason 40 Hamb. Fabr.
 Louis Hansen 42 Lübeck Kbm.
 Ditlef H. Lorenzen 42 Offenbüttel Lærer
 Herm. Jannasch 49 Syd Afrika Br.M.
 * C. Arnold Juhl 48 Tyrstrup Læge
 * Andr. Andersen 49 Tyrstrup Forp.
 * Jeppe H. Krog 40 Vejstrup Gdm.
 * Joh. Paulsen 41 Brabæk Møll.

¹⁾ Miss. i Tirupati 1875-88.

1857

Chr. V. Kyhl 42 Julianeb. Propr.
 Fr. Theod. Kyhl 46 Julianeb. Propr.
 P. Seest Boesen 45 Petersm.] Propr.
 Gust. Gundersen 43 Chr-sund Skræ
 W. M. Westrell 45 Malmø Kbm.
 A. H. Göransson 43 Gefle Konsul
 Ernst F. Göransson 45 Gefle Konsul
 John N. Göransson 46 Gefle Konsul
 Chr. J. v. Rappe 43 Strøms- Baron
 Erik N. Rappe 45 Irum Baron
 Jonas R. Bagge 43 Hernösand Bruk.
 Peter Beyer 44 Barsbøl Gdm.
 Chr. Carstensen 41 Rørkær Gdm.
 Andr. Toft Car-
 stensen 43 (Tønder) Gdm.
 Jens Seneberg 43 Hadersl. Bogtr.
 Jac. Horsbøll 42 Langetved Gdm.
 Woldem. Garve 43 Altona Br.Pr.
 Reinh. Garve 46 Altona Br.Pr.
 Victor E. Pallisen 44 Petersb.
 * Niels P. Brandt 50 Bjerndr. Husm.
 * Mich. Michaelsen 41 Stavanger Garv.
 * Rasm. Michalsen 42 Stavanger Garv.

1858

Niels C. Sabroe 47 Alstedgd. Propr.
 Oscar Brusewitz 44 Göteb. Kæm.
 Gust. H. Carlsson 47 Malmø Mægl.
 Gust. V. E. Berg 48 Karlsham Kbm.
 P. H. Petersen 47 Binderup Gdm.

P. Degn Timmermann ¹⁾	46	Skærbæk	Gdm.
Jøst G. Netlohes	42	St. Croix	Br.M.
* Fr. ¹⁾ Erdmann	43	Labrador	Br.M.

¹⁾ Jfr. „Haabets Mænd“, S. 233-38 (1923).

1859

L. R. Kaspersen	49	Kbh.	
C. Estrup Hansen	49	Odense	Kbm.
O. F. C. Sørensen	51	Vejle	Kbm.
L. M. Svendsen	46	Stavanger	Kbm.
H. Isaachsen	47	Venstøb	Kbm.
W. Spechmann	47	Trondh.	Sadel.
Erik A. Hallbeck	44	Malmø	Fabr.
C. R. Björkman	50	Malmø	Kbm.
P. Gerh. Ovenius	47	Malmø	Konsul
Arvid Hultgren	48	Mariastad	
F. V. Österberg	44	Chr-stad	Bygm.
Andr. P. Eeg	43	Skartved	Gdm.
P. P. Vesterbye	43	S. Bjært	Gdm.
P. M. Petersen	44	Bredebro	Bager
Gust. W. Holst	47	Graasten	Gods.
Jos. Thompson	46	New York	
* O. Val. Juhl	50	Tyrstrup	Læge
* Jac. Michaelsen	44	Stavanger	Garv.
* J. H. Lund	51	Chrflid	Dia.A.
* Peter Brandt	50	Bjerndr.	Husm.

1860

Carl Høegh	45	Trondh.	Læge
Sam. H. Trennery	47	Trondh.	Værkm.
H. P. Wolter	53	Trondh.	Soc.A.
Peter Eggen		Trondh	
Hans E. Halse	48	Trondh.	Garv.
Oluf Halse	52	Trondh.	Garv.
Em. Ringheim	45	Karlskr.	Kptit.
John Martinsson	47	Malmø	
Gotth. Dieden	48	Malmø	Fabr.
Barthold Dieden	49	Malmø	Fabr.
Carl Peters	45	Stockh.	} Regi- strator
Henr. A. F. Peters	48	Stockh.	
C. Gust. Fock	46	Lidköp.	Kpt.
Otto Tullberg	47	Lund	Provst
Theod. Petterson	46	Lund	U.off.
Carl Nissen	49	Torreberga	Ldm.
Kaj H. Lind	49	Vonsild	Gdm.
Math. Holgersen	47	Halk	Husf.

Evans Willerup	47	Strassbourg (Penn.)
* Alb. v. Bülow		Skanderup Propr.

1861

Carl A. Bock	54	Chr-sand	
Nic. Løkke	53	Trondh.	
C. J. Burchardt	50	Oslo	Kpt.lt.
A. Th. Grønwall	47	Rydeholm	Audit.
Fr. H. Flensburg	46	Malmø	Kbm.
Oscar H. Silow	49	Malmø	Kbm.
Carl H. Ovenius	49	Malmø	Konsul
Otto H. Collin	47	Sölvitsb.	Kbm.
Ed. J. Wiberg	48	Ronneby	Kbm.
Ax. F. Ritter	49	Glimminge	Insp.
Greg. Jørgensen	47	Stenderup	Gdm.
Jørg. A. Jørgensen	52	Seggel.	Gdm.
Mik. Uldall Juhl	48	Binderup	Gdm.
Ed. Huesmann	47	Tellingst.	
Andr. Asboe ¹⁾	54	Grønland	Br.M.
W. Jannasch	53	S. Afrika	Br.M.
Lewis Hassé	53	Gracehill	Br.Pr.
* Laur. H. Klyhn	49	Nordborg	Skibsf.
* Tøn. Michaelsen	46	Stavanger	Garv.

¹⁾ Miss. paa Grønland 1884-88.

1862

Ephraim Wolter	54	Kbh.	Soc.A.
Güst. Aarøe	53	Kbh.	Pr.lt.
Carl Aarøe		Kbh.	Pr.lt.
C. Th. Oxholm	50	Kolding	Kbm.
Fr. v. Arenstorff	49	Overgd.	Propr.
Carl v. Arenstorff	51	Overgd.	Propr.
L. N. H. Lorenzen	48	Clasonsby.	Propr.
Johs. Stephansen	48	Yttren	Kbm.
Joh. P. Collin	49	Sölvitsb.	Kbm.
Bror Jesper Collin	50	Sölvitsb.	Kbm.
Sven O. Collin	53	Sölvitsb.	Kbm.
Knut E. Collin	54	Sölvitsb.	Kbm.
Herm. Th. Müller	48	Malmø	O.læge
Joh. P. J. Hintze	49	Chr-stad	
Carl Lönblad	53	Chr-stad	
Gust. E. Holm	47	Chr-stad	Kond.
Pehr J. Bagge	49	Kramfors	Insp.
C. Fr. Bagge	49	Kramfors	Insp.
Joh. Kullmann	47	Näsby	Gdm.
Chr. Balle	47	Hejls	Gdm.

J. Rich. Petersen	48	Olufskær	Propr.
Johs. Danielsen	47	Fredsted	Propr.
E. Jul. Danielsen	49	Fredsted	Propr.
Evelin R. Hassé	55	Gracehill	Br.Pr.

1863

H. Chr. Ferslev	54	Horsens	Propr.
Jac. H. Werner	51	Chr-sand	Kbm.
Seth A. Franzén	50	Umeå	Major
Aug. Österberg	48	Chr-stad	Bygm.
Henr. Th. Wilkens	49	Karlskr.	Kbm.
Göthe Th. Wilkens	40	Karlskr.	Kbm.
C. Wilh. Ek	49	Lund	Dommm.
Andr. Petersen	48	Dalby	Propr.
H. Chr. Thomsen	50	Skodborg	Gdm.
Nils Thomsen	49	Hjarup	Gdm.
Ludv. Ruge	55	Hadersl.	Apot.
Chr. Jürgensen	50	Hadersl.	Kbm.
P. A. Jensen		Hadersl.	
Adolf Nissen	49	Havsted	Gdm.
Peter H. Toft	48	Hornse	Gdm.
Sam. Glöckler	51	Surinam	Br.M.
* Asmus Leu	49	Taarning	Møll.
* Wilh. Leu	52	Taarning	Møll.
* H. W. Holm	50	Ulstrup	Gdm.
* Anton R. Lund	47	Stavanger	Skbf.

1864

Math. S. Wolter ¹⁾	56	Kbh.	Soc.A.
Andr. W. Holck	52	Horsens	Propr.
Fr. Münchmeyer	50	Marieholm	Gods.
Heinr. Lorenzen	51	Refsø	Gods.
Jørg. H. Jørgensen	50	Stenderup	Gdm.
Chr. Petersen	50	Dalby	Propr.
Knud P. Dahl	49	Taarning	Gdm.
Niels Chr. Asboe	56	Grønland	Br.M.
* Johs. Simonsen	54	Tyrstrup	Vej-
* S. Th. Simonsen	55	Tyrstrup	insp.
* P. D. Paulsen	55	Skovrup	Snedk.
* C. v. Ahlefeld	54	Chrfl.	Postm.
* L. v. Fischer-Benzon	56	Chrfl.	Tldk.
* W. H. Wriedt	55	Chrfl.	Tldk.
* L. Berthelsen	50	Arrild	Gdm.

¹⁾ Miss. i Vestindien 1894-1926.**1865**

A. J. H. Bergendahl	51	Chr-sand	Gross.
T. W. Bergendahl	52	Chr-sand	Gross.
K. A. Bergendahl	54	Chr-sand	Gross.
Carl L. Halén	52	Hernösand	Gross.
Falle Tr. Uldall	49	Binderup	Gdm.
Mads N. Have	51	Vonsbæk	Gdm.
Franz Hinrichsen	51	Kollund	Gdm.
Peter Hinrichsen	54	Kollund	Gdm.
* Otto Valentiner	54	Tyrstrup	Præst
* Max Valentiner	56	Tyrstrup	Præst
* Jos. v. Neergaard	52	Aller	Præst
* Tr. Neergaard	53	Aller	Præst
* E. Schwerdtfeger	54	Bramdrup	Gdm.
* Chr. Asmussen	51	Tyrstrup	Gdm.
* Johs. Lehmann	51	Tyrstrup	Slagt.
* Chr. Lehmann	56	Tyrstrup	Slagt.
* Th. C. Møller	49	Kappel	Guld.
* Carl Herbrich	56	Grønland	Br.M.
* C. E. van Laer	54	Auburn	(Am.)

1866

Hans Jørgensen	55	Ferup	Gdm.
P. Neerg. Madsen	56	Grumstrup	Gdm.
H. O. F. Kunig	54	Trondh.	Tømr.
Jeppe N. Juhl	51	Skartved	Gdm.
Math. S. Jørgensen	52	Stenderup	Gdm.
Georg C. Petersen	53	Dalby	Propr.
Herm. Dehm	57	St. Croix	Br.M.
* W. v. Fischer-Benzon	58	Chrfl.	Tldk.
* Fr. Valentiner	58	Tyrstrup	Præst
* Fr. Bohnfeldt	50	Fjelstrup	Sgnf.
* P. C. Fallesen	51	Knud	Gdm.
* Iver Lorenzen	51	Knud	Gdm.
* Laur. Thorø	50	Anslet	Gdm.
* J. J. Jensen	52	Brabæk	Gdm.
* Heinr. Rudebeck	57	Tyrstrup	Husm.
* Carl Lorentzen	51	Hadersl.	Kbm.

1867

Mart. Albrethson	57	Tromsø	Skbf.
Gust. U. Silow	53	Malmø	Kbm.
Gust. Møller	50	Göteb.	Kbm.
L. A. W. Meyer	51	Lund	Adj.
Ernst G. H. Meyer	56	Lund	Dr. ph.

Nis O. Juhl	53	Skartved	Gdm.
P. Bramsen	53	Binderup	Gdm.
Lor. Hansen	54	Aabenraa	Ldm.
F. W. H. Hermann	55	Texas	Bager
Alb. Dehm	58	Antigoa	Br.A.
* Asmus Nissen		Chrfld.	Gend.
* Julius Nissen		Chrfld.	Gend.
* Peter Nissen		Chrfld.	Gend.
* Peter Petersen	52	Aller	Gæstg.
* P. C. Bogh	60	Binderup	Gdm.
* Math. N. Skøtt	51	Faustrup	Gdm.
* Joh. Runde	54	Chrfld.	Gend.
* Emil Runde	54	Chrfld.	Gend.
* Ludw. Ferdinand	53	Chrfld.	Tldk.
* Siegr. Ferdinand	56	Chrfld.	Tldk.
* Hugo Ferdinand	58	Chrfld.	Tldk.
* Valentin Juhl	59	Chrfld.	Læge
* Jac. Jørgensen	50	Haderslev	Kbm.

1868

Bertram Hegge	54	Trondh.	Hatt.
C. Christiansen	55	Trondh.	Gæstg.
Laur. O. Juhl	54	Skartved	Gdm.
Nis G. Lind ¹⁾	55	S. Bjært	Gdm.
F. Hinr. Feddersen	53	Tømmesh.	Gdm.
Ude Thaden	52	Arnis	
Ethelb. Saunders	56	London	
* Carl Jørgensen	53	Brændur	Møll.
* H. Andersen	52	Aller	Gdm.
* Jeppe Barsøe	57	Skovbøll.	Gdm.
* Laue Friis	55	Stubbum	Gdm.
* Marius Madsen	53	Aller	Degn.
* Nils Liin	59	Aastorp	Gdm.
* Mart. Boysen	53	Løgumgd.	Gdm.
* Joh. Iwersen	56	Tøstrup	Urm.

¹⁾ Kontorchef i Kbh.

1869

Chr. Th. Wolter ¹⁾	61	Kbh.	Soc.A.
Laur. Bramsen	58	Stenderup	Propr.
Chr. Petersen	54	Hadersl.	Kbm.
Alfred Raben	54	Hadersl.	Tldk.
Aug. Ohlsen	55	Stendetg.	Gdm.
Martin Adolf	56	Vollerup	Gdm.
Jes. P. Brodersen	54	Ulemborg	Gdm.
Otto Lück	56	Meldorf	Kbm.

Ernst Wilde	55	Lübeck	Kbm.
Harry Isitt	53	Bedford	
* Jørg. P. Have		Brabæk	Gdm.
* Andr. Bruhn	54	Seggel.	Gdm.
* Chr. Jørgensen	55	Brændur	Møll.
* Adolf Jørgensen	56	Brændur	Møll.
* Ferd. Jørgensen	59	Brændur	Møll.
* Johs. Bogh	57	Binderup	Gdm.
* Chr. Juhl	62	Chrfld.	Læge

¹⁾ Miss. i S. Afrika 1895—1914.

1870

J. H. Bjerrisgaard	54	Egum	Gdm.
Just. Justesen	55	Krathus	Gdm.
Johs. Tippmann	61	Trondh.	Soc.A.
Clemens Coumbe	55	London	
Sidney Hartman	58	London	
* C. v. Ahlefeld	64	Chrfld.	Postm.
* Arth. Ferdinand	63	Chrfld.	Tldk.
* P. Lauritzen	57	Fr-ia	
* Fritz Martens	62	Husum	

1871

Nicolai Hiis	57	Arendal	Skbf.
Mart. Gundersen	58	Arendal	Kbm.
H. P. Brodersen	59	Ulemborg	Gdm.
Johs. J. Groth	56	Büsum	Gdm.
Rud. Thedens	57	Heide	Hesteh.
Em. Schlichting	59	Kronpr.	
Walt. Schlichting	62	Kog.	
Ch. Stahlschmidt	56	London	Mægl.
H. Stahlschmidt	56	London	Mægl.
F. Stahlschmidt	58	London	Mægl.
William Holland	56	London	
Arthur Holland	60	London	
* P. Petersen		Tagkær	Gdm.
* P. C. Hansen	57	Tyrstrup	Gend.
* Johs. Hansen	58	Tyrstrup	Degn
* Jørg. Barsøe	62	Skovbøll.	Gdm.
* Ernst Asboe ²⁾	63	Grønland	Br.M.
* J. Brodersen ¹⁾	56	Ulemborg	Gdm.

¹⁾ Forf. til „Fra gamle Dage“. ²⁾ Miss. i S. Afrika 1890—1927.

1872

Søren Hørlyck	58	Bastrup	Gdm.
H. Uldall Juhl	58	Binderup	Gdm.

Hans Matthiesen	57	Bergen	Fabr.
Andor Hiis	58	Arendal	Skbf.
Gust. Hultman	59	Karlskr.	Kbm.
Nic. Hansen	57	N. Vollum	Gdm.
Oscar Krieg	61	Neusalz	Fabr.
Ed. Roest	61	Lifland	Dia.A.
Theophil Roest	64	Lifland	Dia.A.
Nic. Ehlers	61	Frikaten	
Thom. Nicolson	61	Glasgow	
Henry Lodge	58	Liverpool	
Lenoard Logde	60	Liverpool	
Herb. Swinden	59	Liverpool	Læge
W. Stahlschmidt	58	London	Mægl.
Ch. Hedley	58	Derby	Insp.
* Jul. Mazanti	58	Høkkelb.	Tldk.

1873

Ludv. Lawaetz	59	Refsnæsg.	Propr.
Herm. Eriksen	57	Oslo	
Carl M. Hiis	59	Arendal	Skbf.
Even Hansen	60	Arendal	Kbm.
Søren Berner	59	Stavanger	Kbm.
Hagb. Schielderup	59	Bergen	
Falle Lildholdt ¹⁾	58	Løjt	Gdm.
Joh. Oldenburg	57	Ep.wöhrd.	Gdm.
Fried. Bartels	62	Busenwurth	
Franz Kaestner	58	Bordesh.	Læge
William Bell	57	Manchester	
Lewis Helbling	60	Manchester	
Dym. Hustwayte	58	Derbysh.	Ldm.
Edw. Browse	58	Yarner	
Corn. Bradley	59	Herford	Kbm.
Walther Cohen	63	Dublin	
Rich. Cohen	64	Dublin	
* Ole Juhl	65	S. Bjært	Propr.
* Fr. v. Ahlefeld	66	Chrflid.	Postn.
* Søren Bodholdt	58	Fauervraa	Gdm.
* Ferd. Rottier	58	Baren (Holland)	

¹⁾ Sprogf. Alm. 1927, S. 75—77.

1874

Gottfr. Abelstedt	60	Kolding	Garv.
Ernst Abelstedt	62	Kolding	Garv.
Johs. Danielsen	63	Fovslet	Propr.
Mads N. T. Smith	60	Arendal	Reder

Iver Svenningsen	59	Arendal	Kbm.
Ejnar Kahrs	61	Bergen	
Joh. Gran	61	Bergen	
Jens Schielderup	63	Bergen	
Leon. Albrethson	63	Tromsø	Skbf.
H. C. W. Barthel	61	Sundsvall	Skvær.
P. G. C. Hölk	63	Ditmar-	
Emil Schoof	61	schen	
Floyd Standisch	60	London	
John Wells	61	London	
Regin Irwin	61	London	
Harry Moy	59	London	
Fred. Rodwell	59	Norwich	
Herberd Rodwell	60	Norwich	
Sidney Rowsell	59	Surrey	
William Hedley	61	Derby	
Chr. Sivertsen	62	Capstad	

* Iver Nielsen			
* Chr. Thomsen	60	Fauervraa	Gdm.
* Iver Bodholdt	59	Fauervraa	Gdm.
* Jul. Jørgensen	60	Brændur	Møll.
* Jeppe Hansen	58	Simmerst.	Gdm.
* Chr. Petersen	60	Sjølund	Gdm.
* Jul. Petersen	62	Sjølund	Gdm.
* Dins Paulsen	60	Skovrup	Gdm.
* Johs. Stegmann	67	Chrflid.	Gend.
* Jes Schütt	61	Stubbum	Gdm.
* Mathias Schütt	63	(f. i Vonsild)	

1875

Joh. R. S. Troye	62	Bergen	Kbm.
Vitus Fürst	63	Arendal	Skbf.
O. Bohmansson	62	Chr-stad	
Edw. Wilson	62	Mitcham	
Herbert Dickes	62	Brixton	
Ernest Rowsell	61	Surrey	
Will. Sumner	60	Blackpool	
Edw. Helbling	63	Clapham	
Henry Martin	60	London	
Eugen V. Roest	67	Lifland	Dia.A.
* Jens J. Kau	61	Dover	Gdm.
* Paul Behrens	62	Dover	Gdm.
		(f. i Seem)	
* Erich Schmidt	64	Frørup	Gdm.
* Mathias Liin	64	Aastorp	Gdm.
* Herm.v.Ahlefeld	68	Chrflid.	Postn.

* Niels Schau 63 | Chrfl. Gdm.
 * Peter Schau 65 | (f. i Lind) Gdm.
 * Friedr. Ashoe Chrfl. Br.M.

1876

Hans Hørlyck 63 Bastrup Gdm.
 Ambrosius Berner 65 Stavanger Kbm.
 Joh. N. Kløcker 62 Arendal
 Christopher Blick 63 Arendal Sagf.
 Jørg. Løversen 64 Sandviken Skbf.
 C. Andersson 65 Landskr. Kbm.
 J. Fr. Mommsen 64 | Kværn- Forp.
 Sønnich Mommsen 66 | holt Forp.
 * Andr. Barsøe 68 Skovbøll. Gdm.
 * Heinr. Buchholdt 64 Fauervraa Kbm.
 * Fr. Buchholdt 66 Fauervraa Kbm.
 * Aug. Buchholdt 67 Fauervraa Kbm.
 * Jac. Jessen 61
 * Jul. Ahrenkiel 62 Stubbum Gdm.
 * Ægidius Holm 67 Aller Gdm.
 * Paul Dall 65 Seggel. Sognf.
 * Jeppe Corydon 64 Tyrstrup Væver
 * J. P. Hansen 61 Felsted Gdm.
 * Carl Schlüsen 67 Chrfl. Postk.?
 * Corn. Hansen 63 Goldelund

1877

Har. Grønneberg 66 Kbh.
 Peter Schmidt 62 Hungerbj. Propr.
 H. Christiansen 62 Stenderup Gdm.
 Hans L. Frost 62 Stenderup Gdm.
 Andr. Cl. Frost 63 Stenderup Gdm.
 Oscar Kløcker 63 Arendal Sagf.
 Henr. Sunne 63 Ø. Moland Skbf.
 Andr. T. Mathiesen 63 Højer Gdm.
 L. v. Reventlow 64 Husum
 Carl Johannesen 68
 Boy Jensen 64
 Adolf Bruhn 65 Aabenraa Skbf.
 Harry Harrison 60 Manchester
 Frank Bennet 63 Cedars
 Ed. Stahlschmidt 62 London Mægl.
 Arthur Robson 63 England
 Hans Sivertsen 64 Capstad
 * H. Th. Dall 63 Tyrstrup Gdm.
 * Ad. P. Bryde 63 Tyrstrup Gæstg.

* Otto Beck 63 Aller Snedk.
 * Iver Matthiesen 61 Tyrstrup Smed
 * Jens Kallesen 65
 * Bernh. Albertsen 69
 * A. Westergaard 61

1878

Carl F. Møller 62 | Oslo
 Hans L. Møller 64 | (Kjølstad
 Oscar Møller 65 | Aas)
 Halfdan Bugge 62 Oslo
 Niels Pedersen 64 Staubo
 Morten Pedersen 65 Staubo
 Chr. Andresen 66 Hadersl. Fabr.
 William Andersen 65 Hadersl. Just.R.
 Hans Knudsen 63 Højer Kbm.
 Hans Feddersen 65 Højer Kbm.
 Ebbe Sønnichsen 65 Højer Slagt.
 Andr. Jessen 64 Bylderup Gdm.
 H. Stahlschmidt 64 London Mægl.
 * Johs. Ahrenkiel 64 Stubbum Gdm.
 * Chr. Pedersen 64 Kabdrup Gdm.
 * A. Zachariassen 64 Skobøl Teglv.
 * Carl Schmidt 69 Frørup Sognf.
 * Chr. Schmidt 70 Frørup Sognf.
 * Theod. Schmidt 70
 * Johs. Hansen 70 Chrfl. Mejer.
 * W. Schwarzrock 71 Chrfl. Gend.
 * Rud. v. Ahlefeld 70 Chrfl. Postm.
 * Johs. Hagge 64
 * S. M. Paaskesen 64 St. Andst Husm.

1879

Carl Schmidt 66 Hungerbj. Propr.
 Claus Frost 64 Stenderup Gdm.
 Ad. E. Janssen 69 Hadersl. Læge
 M. Chr. Mathiesen 65 Højer Forp.
 * Nis Dall 67 Tyrstrup Gdm.
 * Johs. Neiling 65 Chrfl. Læge
 * Gust. Wilckens 68 Bøgeskov Gdm.
 * J. M. Pedersen 69 Seggel. Gdm.
 * Iver Dall 68 Seggel. Gdm.
 * Hans Holm 71 Aller Gdm.
 * Jørg. Sievers 71 Høkelb. Gend.
 * Fr. Schwarzrock 72 Chrfl. Gend.
 * Jonas Schütt 67 Solderup Gæstg.

* Nis H. Hansen	65	Felsted	Gdm.
* Peter Petersen	71		
* Peter Andersen	63		
* P. I. Rønsberg	63	Selbo (Norge)	
* Johs. Danielsen	63	Sneumgd.	Propr.

1880

Olof Nyegaard	65	Tapsur	Gdm.
Ant. Mangor Fürst	66	Arendal	Skbf.
Halfdan Fürst	68	Arendal	Skbf.
Haakon Selsbak	68	Chr-sand	Apot.
Rob. Bagge	66	Kramfors	Brukf.
Manus Bagge	67	Kramfors	Brukf.
Gustaf Bagge	69	Kramfors	Brukf.
Otto Feddersen	66	Røj (Møgelt.)	Gods.
Rich. Møller	66	Rødning	Gulds.
P. L. Neumann	66	Kjelstrup	Gdm.
Iver Straarup	67	Grønningh.	Gdm.
* Karl Feil	70	Chrflid.	Gend.
* W. Andersen	65		
* Thom. Schultz	65	Frørup	Gdm.
* Nis Fallesen	68	Knud	Gdm.
* H. Chr. Hansen	71	Tagkær	Gdm.
* Teod. Holm	72	Aller	Gdm.
* Aug. Ahrenkiel	68	Stubbum	Gdm.
* Oscar Schmidt	72		

1881

Nic Lorenzen.	70	Chr-inedal	Propr.
Andr. Morell	68	Oslo	Gdm.
Peter Hansen	66	Wonsmosg.	Gdm.
Ad. Cornelsen	67	Rabsted	Gdm.
Heinr. Hansen	66	Haderslev	
Falle Kiil	68	Højrup	Gdm.
Jac. J. Riis	66	Pamhule	Gdm.
Heinr. Lassen	68	Flensb.	
* Peter Jessen	69	Høkelb.	Husm.
* Paul Trummer	66	Frørup	Gdm.
* Herm. Wilckens	70	Bøgeskov	Gdm.
* Math. Dall	69	Seggel.	Gdm.
* Hans Dall	73	Seggel.	Gdm.
* Peter Juhl	65	Seggel.	Ldm.
* Jes N. Raben	68	Fauervraa	Gdm.
* Jørg. Christensen	65	Fauervraa	Ldm.
* Ole Aarup	66	Københ.	Gdm.
* MortenSuurballe	68	Lejrskov	Gdm.
* Chr. Erichsen	78	Chrflid.	Drejer

1882

Sigurd Asp	70	Hälsingf.	Prof.
Wilh. Herrmann	70	Husum	
Karl Raben	68	Haderslev	Murer.
Marcus Neumann	69	Vilstrup	Gdm.
Jes Johannsen	68	Vilstrup	Gdm.
Fr. v. Buchwaldt	71	Glücksbg.	Slotsf.
Rob. Goldstücker	70	Altona	Læge
Johs Dam	74	Labrador	Br.M.
* Jørgen Friis	67	Stubbum	Gdm.
* Carl Nielsen	68	Agtrup	Møll.
* Peter Schütt	68	Hvinderup	Gdm.
* P. Refshauge ¹⁾	69	Hvinderup	Gdm.
* Søren Jacobsen	68	Øsby	Møll.
* Aug. G. Wilckens	70	Kabdrup	Gdm.
* Wilh. Wilckens	72	Kabdrup	Gdm.
* Hugo Wilckens	73	Kabdrup	Gdm.
* Nis Thuesen	67	Aller	Gdm.
* C. Hinrichsen	74	Haderslev	Tldk.
* Jacob Riis	69	Skærbæk	Gdm.
* Nis H. Holm	68	Bodum	Gdm.
* Claus Dahl	69		
* Walter Padel	75	S. Afrika	Br.M.

¹⁾ „Bonden, der blev Laudraad“. 1941.**1883**

Claës Rudbeck	68	Upsala	Oberst
Rasm. Cornelsen	68	Rabsted	Gdm.
Hugo Stolley	69	Flensb.	Tandl.
Max Kaftan	74	Slesvig	Biskop
* Anton Lassen	69	Bramdrup	Gdm.
* Rudolf Tams	74	Aller	Møll.
* Rasm. Thuesen	71	Gammelby	Gdm.
* Knud Raben	71	Fauervraa	Gdm.
* Andr. Petersen	69	Bøgeskov	Gdm.
* Jac. Becker	74	Aller	Præst
* Chr. Boysen	74	Aller	
* Mads Schütt	70	Hvinderup	Gdm.
* Jørgen Schultz	67	Frørup	Gdm.
* Johs Trummer	67	Frørup	Gdm.
* Fr. Krüger	76	Tyrstrup	Gend.

1884

Christen Holst	72	Ringkøb.	Just.R.
Jac. Jacobsen	71	Oslo	Kbm.
P. J. Poulsøn	70	Trondh.	Kbm.

Ernst Nordblad	70	Malmö	
Allan Nordblad	72	Malmö	
Hjalmar Törnquist	74	Landskr.	
Chr. A. Brodersen	71	Slesvig	Ass.
Hugo Moll	88	Hamb.	
Paul de Wolff	72	Scotland	Kbm.
Paul Dam	77	Labrador	Br.M.
* Jes Juhl	75	Brabæk	Gdm.
* Iver Schmidt	73	Hoptrup	Gdm.
* Chr. Kjærbøll	76	Hellevad	Lærer

1885

Carl H. A. Ørum	70	Oslo	Skbf.
Hans Bang	72	Hadersl.	Fabr.
Johs. Lundbye	72	Hadersl.	Kbm.
Peter K. Petersen	74	Stepping	Møll.
Hans Dam	71	Brændstr.	Ldm.
Johs. Knuth	75	Flensb.	
Jul. Stender	74	Slesvig	Rektor
Heinr. Topf	75	Husum	Kbm.
Alfred Kreich	70	Kiel	Gods.
Max Kreich	74	Kiel	Gods.
Walter Moltrecht	74	Hamb.	
Jan Sluis	87	Enk-	
Pieter Sluis	71	huisen	
* Mart. Hansen	69	Vonsmosg.	Propr.
* Barthold Hansen	70	(Vilstrup)	Propr.
* Hans Hansen	73		Propr.
* Wilh. Jessen	76	Brændur	Gdm.
* Nis Thuesen	72	Fjelstrup	Gdm.
* Hans Becker	76	Aller	Præst
* Nis Bruhn	72	Hjerndr.	Gdm.
* Laue Bruhn	74	Hjerndr.	Gdm.
* Peter Schmidt	71	Sønderbal.	Gdm.
* Chr. Holm	77	Rørkær	Skbf.
* Erik Wiborg	78	Bøgeskov	Gdm.
* Ole Christensen	77	Chrfld.	Post.
* Joh. Biester	72	Broager	

1886

Hans Pettersen	75	Arendal	
Chr. H. Winther	71	Brede	Gdm.
Barth. Andresen	72	Hadersl.	Fabr.
Chr. Meyer	72	Kappel	Garv.
Hans Godt	76	Slesvig	
George Sharpley	71	Limber	

Ed. Nissen	74	Philadelphia	
Alf. Brockman	69	Calcutta	
* Erik Work	76	Tagkær	Ldm.
* Johs. Jespersen	72	Hadersl.	Fabr.
* Jes From	75	Rørkær	Gdm.
* G. W. Andersen	78	S.skovgd.	Gdm.
* Sophus Becker	78	Aller	Præst
* Stephan Møller	73	Aastorp	Gdm.

1887

Iver Ohlmann	74	Hadersl.	Vinh.
Johs. Eckell	74	Vedsted	Præst
Johs. Kier	72	Aabenraa	Skbf.
Ernst Walter	79	Altona	
Eduard Thiele	77	Altona	
O. v. Levetzow	74	Pinneb.	Postm.
* Chr. Matthiesen	74	Sommerst.	Møll.
* Dan I. Petersen	73	Bøgeskov	Gdm.
* E. Christensen	78	Fauervraa	Ldm.
* Jac. Petersen	78	Aller	Forp.
* Jesper From	73	Aller	Gdm.
* Jos. Hamann	78	Brabæk	Forp.
* Hans Hamann	79	Brabæk	Forp.
* Thomas Petersen	75	Tagkær	Gdm.
* Otto Padel	79	S. Afrika	Br.M.

1888

Jac. Matthiesen	75	Alslev	Gdm.
Jul. Thomsen	73	Billund	Gdm.
* Jos. Madsen	80	Cathrinesm.	Gdm.
* Jørg. Petersen	80	Aller	Gdm.
* Ernst Becker	80	Aller	Præst
* J.A.Zachariassen	73	Aller	Gdm.
* Will. Martensen	74	Stepping	Gdm.
* Aug. Dinse	78	Tyrstrup	Gend.
* Herm. Klaue	80	Tyrstrup	Gend.
* Friedr. König	76	Høkkelb.	Toldk.
* Jürg. Lauesgaard	75	Simmerst.	Gdm.
* Andr. Lehmann	77	Hadersl.	Styrm.
* Knud Dinesen	77	Tagkær	Skræ.
* Hans Dinesen	79	Tagkær	Skræ.

1889

Andr. Hansen	74	Bergen	Kbm.
Bengt Wallenius	73	Göteb.	
Adolf Bruhn	76	Aabenraa	Skbf.

Jesenius Bruhn	76	Aabenraa	Skbf.
Chr. H. Winther	75	Laurup	Gdm.
Adolf G. Paetz	79	Husum	
Allan Gulliland	73	Glasgow	
James Robertson	73	London	
Johs. Dam	74	Labrador	Br.M.
Paul Dam	77	Labrador	Br.M.
* Andr. Juhl	75	Anslet	Gdm.
* Fedder Lund	81	Taarning	Møll.
* Nis Refshauge	76	Hvinderup	Gdm.
* P. Frederiksen	75	Fauervraa	Gdm.
* Erik Fallesen	75	Skovby	Gdm.
* Math. Jørgensen	75	Skovby	Gdm.
* Johs. Neiling	81	Chrfld.	Læge
* W. Petersen	81	Chrfld.	Dia.A.
* Wilfried Padel		S. Afrika	Br.M.
* Chr.P.Mathiesen	74	Aarslev	Møll.

1890

Jac. Neumann	75	Kjelstrup	Gdm.
Albert Stolley	74	Flensb.	Tandl.
Harold Jones	75	Brighton	
Luc.des Mesnards	77	Saintes	
* Nis Mikkelsen	76	Simmerst.	Gdm.

* Jes Hansen	78	Tyrstrup	Degn
* Andr. Raben	79	Hvinderup	
* Johs. Augustiny	79	Chrfld.	Postm.
* Will. Suurballe	77	Chrfld.	
* P. Petersen	82	Chrfld.	Dia.A.
* Oluf Kragh	77	Nørbygd.	Propr.
* Heinr. Posselt	77	Gudse-	Møll.
* Niels Posselt		mølle	Møll.
* Siegfried Padel	78	York	Br.M.

1891

Peter Boyens	77	Garding	
* Ferd. Tams	79	Aller	Forp.
* Henning Work	82	Tagkær	Ldm.
* Chr. Juhl	77	Anslet	Gdm.
* Jesper Lund	83	Taarning	Møll.
* Niels Møller	83	Faustrup	Kbm.
* Chr. Jessen	77	Vejbøl	Gdm.
* Jul. Neiling	83	Chrfld.	Læge
* Jens Mordhorst	79	Bøgeskov	Lærer
* Heinr. Scheuber	83	Tyrstrup.	Forp.
* Mart. Ohlmann	77	Hadersl.	Vinh.
* Laue I. Hansen	82	Anderupp.	Forv.

B. Piger:

<i>Navn</i>	<i>Fødselsaar og Hjemsted</i>	<i>Faderens Stilling</i>
1775		
Mgr. Iisager ¹⁾	66 Glomstrup	Propr.
Anna Fabricius ²⁾	62 Humptrup	Præst
Hedw. Schmidt	70 Bredsted	
Joh.e Danielsen ³⁾	66 Loitmark	Forv.
Anna M. E. Plitt	69 Hamb.	Kbm.
Mgr. C. Plitt	71 Hamb.	Kbm.

¹⁾ g. 94 Skoleinsp. D. Schiffert, Chrfld.²⁾ g. 90 Soc.Forst. J. F. Wick, Stockh.³⁾ g. 89 Læge J. Wiediger, Chrfld.**1776**

Mette M. Tong	67	Kbh.	
Anna Bischof	69	Flensb.	
Anna C. Brücher ¹⁾	68	St. Thomas	Sekr.

¹⁾ g. 95 Apoteker A. Padel, Chrfld.**1777**

Anna Rhode	68	Kbh.	Farv.
Anna M. D. Müller ¹⁾	66	Hjerting	Toldk.
Maria C. Ritter	67	Flensb.	Fabr.

¹⁾ g. 95 Soc.Forst. E. Stare, Göteborg.**1778**

Mgd. L. Sinsel	70	Kalvø	
Karen Borg	68	Oslo	
Martha Kiørboe	67	Oslo	Kbm.
Joh.e W. Kiørboe	70	Oslo	Kbm.

1779

Chr.e M. Bryde	68	Kbh.	
Birg. M. Hamrum	69	Kbh.	Kbm.
Else C. Petersen	69	Kbh.	

Ingeb. Petersen 71 Kbhcn.
 Abel Hammond 73 Kbhcn.
 Mette Chr.e Abel 74 Stepping Gdm.
 Cathr. G. Adolph 71 Nolde Gdm.
 Anna B. Petersen 69 Burkal Gdm.

1780

Fr.e Sønnichsen 73 Hellevad Møll.
 Chr.e Vothmann 69 Sønderb. Gartn.
 Maria Thomsen 71 Ballum Gdm.

1781

Anna B. Lauridsen 70 Kbhcn.
 Else M. Jensen 68 Kbhcn.
 Mette C. Jensen 73 Kbhcn.
 Mgr. Lyngbye 71 Æbeltoft Præst

1782

Louise Holm 73 Kbhcn.
 Gertr. Müller 71 Hjerting Toldk.
 Mgr. Müller 74 Hjerting Toldk.
 Anna Allelef 75 Drammen
 Ellen Petersen 74 Burkal Gdm.
 Anna S. Bischof 73 Flensb.
 Anna Michaelsen 73 St. Croix

1783

Else M. Müller 73 Kbhcn.
 Fr.e J. Schouboe 76 Kbhcn.
 Chr.e Tang 73 Herning Propr.
 Chr.e Reiersen 78 Gørding Provst
 Joh.e Santesson 74 Göteb. Gross.
 Inger Norling¹⁾ 71 Göteb. Bager
 Anna M. Norling 73 Göteb. Bager
 Mgd. D. Norling 75 Göteb. Bager
 Maren Geil 78 Tapsur
 Anna C. Heinsen 74 Grelsbøl Gdm.
 Maren Thomsen 72 Holm Sognf.
 Anna M. Iversen 78 Lydersh. Gdm.
 Mette M. Adolph²⁾ 77 Nolde Gdm.
 Anna H. Petersen 72 Bov Lensf.

¹⁾ g. 92 Kbm. A. Kiørboe, Chrflid.

²⁾ g. 08 Gross. J. Hammerich. Kbhcn., Moder til Prof. Fr. H.

1784

Dor.e Hallander 78 Kbhcn.
 Cathr. S. Buch 79 Kbhcn.

Cathr. H. Rhode 73 Kbhcn. Farv.
 Anna Mgr. Ekman 79 Göteb. Lektor
 Anna Bonnichsen 79 Bov Gdm.
 Maria Thomassen 77 St. Thomas

1785

Cathr. D. Reiersen 80 Gørding Provst
 Bodel Gaul 75 Kjørby Gdm.
 Cathr. D. Ebbesen 77 S. Bjært Præst
 Anna B. Outzen 73 Brede Knipl.

1786

Maria Chr.e Ellert 81 Kbhcn.
 Dor.e Mgr. Buch 80 Kbhcn.
 Cathr. M. Røding 80 Kbhcn. Gross.
 Maren Tang 75 Herning Propr.
 Anna E. Bugge 83 Bergen Soc.A.
 Mgd. v. Dalman 76 Karlskr. Major
 Maria Schmidt 77 Bredsted
 * Louise Hegner 79 Barby Br.A.

1787

Joh.e Chr.e v. Barth 82 Kbhcn. Musik.
 Maria Chr.e Stolpe 84 Båstad Dia.A.
 Maria H. Suter 75 Ebersdorf Br.A.

1788

Reb.a Chr.e Buch 82 Kbhcn.
 Mgr. U. Astrup 80 Viborg Stiftspr.
 Ingeb. C. Riis 80 Løgumkl. Glarm.
 Maria Sønnichsen 83 Taarning Møll.
 Bot. Thomsen 77 Stokkebro Gdm.

1789

Ulr.e Aarslev 82 Nyborg Kbm.
 Fre.e D. Mygind 80 Stepping Præst
 Mgr. B. Ritter 84 Flensb. Fabr.

1790

Charl. A. Østrup 80 Vigerslev Præst
 Anna S. Kiørboe¹⁾ 79 Oslo Kbm.
 Ingeb. Schönfeldt 82 Göteb.
 Anna Thomassen 85 St. Thomas

¹⁾ g 04 Skoleinsp. S. Sønnichsen, Chrflid.

1791

Gertr. W. Bolte 82 Assens Bager
 Ing. M. Sjöström 84 Göteb.

Eva B. Andrén 85 Göteb. Præst-
 Ebba v. Dahlkrona 86 Stockh.
 AnnaMgd.Bannier 80 Rendsb.

1792

Charl. L. Buch 84 Kbh. n.
 Soph. M. Clausen 84 Svanninge Præst
 Cathr. H. Lyngbye 82 Æbeltoft Præst
 Sara Minten²⁾ 85 Göteb Raadm.
 Volratine Minten 86 Göteb. Raadm.
 Chr.e Malmström 83 Stockh. Soc.A.
 Soph. Ribben¹⁾ 84 Ulvstorp Læge
 Anna Schmidt 85 Flensb. Kbm.

¹⁾ g. 05 Baron C. H. v. Posse, Ulvstorp.

²⁾ g. 09 Læge J. J. Ekman, Göteborg.

1793

Petron. Aarslev 87 Nyborg Kbm.
 Ambr. Preuss 86 Kongsb.
 Petr. v. Cappelen 85 | Drammen Kbm.
 Anna v. Cappelen 85 | Drammen Kbm.

1794

Joh.e E. Minten 83 Göteb. Raadm.
 M. Elise Minten 86 Göteb. Raadm.
 Fre.e Car. Minten 87 Göteb. Raadm.
 Theod.e v.
 Schröder 85 Tønning

1795

Else Chr.e Andrup 89 Kbh. n. Kbm.
 Mgr. E. Ribben¹⁾ 88 Ulvstorp
 M. Henningsen 88 Egernsund Gdm.
 Anna E. Ritter²⁾ 88 Flensb. Fabr.

¹⁾ g. 08 Hofmarskalk J. A. Lejonmark, Stockh.

²⁾ g. 11 Postm. C. Mygind, Chrflid.

1796

Rosina M. Bath 84 Kbh. n. Urm.
 Chr.e S. Thurman 83 Oslo Kbm.
 Karen Hanson 89 Laurvig Jernv.
 Anna Valløe 87 Tønsberg Reder
 Sara Marschall 86 Göteb.
 Mgd. Gustafschöld 84 Kr-stad Gen.Lt.
 Maria Petersen 87 Bramdrup Gdm.
 A.M. Schumacher 80 Nordborg Skom.
 A. Chr.e Lind 88 Dynved Gdm.
 Maria Miecke 91 St. Croix Br.M.

1797

Sara Hülphers 90 Stockh. Gross.
 BeateChr.eKeyser 91 Stockh. Gross.
 Sara Chr.e Busch 89 Göteb.
 Maria Charl.Busch 91 Göteb.
 Fre.e v. Bergen-
 stråle¹⁾ 87 Djurön Baron
 Anna Kjær Nissen 86 Stepping Gdm.
 MariaChr.eStrauch 88 Zeist Br.A.
 * Eva Schönfeldt 89 Göteb.

¹⁾ g. 15 Brukspatron C. Tisell, Storberg.

1798

Mette Chr.e Høyer 91 V. Nebel Præst
 Else M. Bering 88 Skjern Præst
 Ambr. G. Omsted 94 Tønsb.
 Cathr. Paulsen 89 Tapsur
 Maria E. Fink 92 Bredsted
 Hel. v. d. Smissen 85 Altona Gross.
 Maria de Jager 87 Altona Gross.

1799

Karen S. Brandt 91 Svendb. Kbm.
 M. Chr.e Spaak 91 Uddevalla
 Joh.e Gjærbling 92 Göteb. Kbm.
 Hel. S. Marschall 88 Göteb.
 A. Chr.e Windisch 95 Amsterd. Br. Arb.
 * Elise v. Barth 86 Rendsb.

1800

BeateE.Wahlberg 90 Göteb.
 Chr.e M. Hansen 91 V. Sottrup Snedk.
 Am. Schumacher 90 Nordborg Skom.
 Bened. E. Ritter 92 Flensb. Fabr.
 Maria E. Sass 95 Hadersl. Apot.

1801

Maria B. Wick 96 Kbh. n. Soc.A.
 Maren B. Andrup 94 Kbh. n. Kbm.
 Louise E. Boesen¹⁾ 92 Vigerslev Provst
 Anna E. Muhle 92 Erholm Propr.
 Petrine Muhle 94 Erholm Propr.
 Ingeb. Mgr. Nilsen 93 Drammen Kbm.
 Henr.e P. Omsted 95 Tønsberg
 Agneta de Jager 94 Bergen Gross.
 Maria Keyser 96 Stockh. Gross.
 Dor.e M. Hansen 91 Husum Væver

A. Chr.e Bundesen 91 Vellerup Ldm.
Helena Linnich 93 Altona Kbm.

¹⁾ g. 14 Kbm. R. P. Brandt, Nyborg.

1802

Gertr. M. Høyer 96 V. Nebel Præst
Hedv. E. Muhle 93 Erholm Propr.
Em.a A. Zoëga 94 Stenderup, Propr.
Joh.e Hayken 92 Altona Skbf.
Henr.a Hayken 95 Altona Skbf.

1803

M. Mgd. Høpfner 92 Kbh. Bogtr.
Anna Chr.e Møller 96 Svendb. Skom.
Maria Lammers 91 Kongsb. Major
Edel S. Nilsen 97 Drammen Kbm.
Hedw. B. Stare 98 Göteb. Soc.F.
Cathr. Henningsen 94 Egersund Gdm.
A. C. Henningsen 95 Egersund Gdm.
Ingeb. Henningsen 97 Egersund Gdm.
Maria B. Hamel 98 Altona Kbm.
Anna D. Steffens 93 Tating

1804

Wilh.e A. Gutfeld 93 Hørsholm Provst
Anna H. Gutfeld 95 Hørsholm Provst
A. Chr.e Crøger 00 Hitter-
dalen Præst
Joh.e C. Weberg 97 Drammen Kbm.
Mgd. Weberg 98 Drammen Kbm.
Mar. v. d. Lancken 96 Lund Ritm.
Sara M. Linnich 96 Altona Kbm.
Nan. Hampkens 95 Tating
Louise Roentgen 97 Hamb. Kbm.
Cathr. Heinsen 97 Grelsbøl Gdm.

1805

Joach.e U. Boesen¹⁾ 95 Vigerslev Provst
Cathr. E. Jacobsen 98 Allested
Cathr. L. Kastberg 94 Stockh.
Elisab. Kastberg 98 Stockh.
Cathr. M. Todsens 96 Tønder Kbm.
Dor.a Windekilde 96 Vilstrup Præst
Maria L. Riegen 96 Altona
Cathr. Riegen 98 Altona
Mariane Sievers 95 Altona Kbm.

Maren F. Sievers 96 Altona Kbm.
A. Mgr. C. Sievers 00 Altona Kbm.
Mgr. Beets 95 Altona
Henr.e J. Linnich 98 Altona Kbm.

¹⁾ g. Pastor S. P. Lassen, Østrup.

1806

Tabithe S. Plum 95 Kbh. (Stiftspr.
Oline Cicilia Plum 97 Kbh. Dr. th.
Maria Bjørn Muus 97 Kbh. Toldk.
Anna Nicolaisen¹⁾ 99 Fr-gave
Salome Michaelsen 01 Hugetgd. Propr.
Flora Gust.a Stare 01 Göteb. Soc.F.
Chr.e Nicolaisen 96 Løgumkl. Glarm.
Anna D. Nicolaisen 97 Løgumkl. Glarm.
Amalie Gløde 97 Hamb.
Carol. Beckmann 97 Hamb.
Joh.e M. Ch. Treu²⁾ 97 Finland

¹⁾ Underholdes af Greven.

²⁾ døbt Jødinde.

1807

Magna Horrebow 96 Kbh. Prof.
Andrea P. Gutfeld 97 Kbh. Provst
Christence Frik 96 Voldberg Møller
Maria M. Ernst 97 Slesvig
Chr.e Hayken 99 Altona Skbf.
Fr.a Horns 99 Breitenb.
Hanne Müller 98

1808

Fr.e Chr.e Kall 97 Kbh. Kbm.
Maria Soph. Kall 99 Kbh. Kbm.
Soph. Hjort 99 Kbh.
Nic.e Hillerup 99 Søbygd Propr.
Joh.e R. Jacobsen Allested
Maria C.A. Hansen 99 Fr-ia
Mette M. Blicher 02 Spentrup Præst
Fr.e v. Wistleben 00 Vejle
Anna Schmidt 99 Vejle
Nic.e Windekilde 98 Fjelstrup Præst
Dor.a Harding 02 Elsbüll Lensm.

1809

Cathr. M. Tutein¹⁾ 00 Kbh. Gross.
Martha Sorterup²⁾ 98 Næstved Vinh.
Elisb. M. Sorterup 00 Næstved Vinh.

Dor.a C. Balslev	99	Haarslev	Præst
Mgr. Chr.e Ploug	99	Faaborg	Kbm.
Chr.e C. Ploug	01	Faaborg	Kbm.
Mette Chr.e Tang	99	N.Vosborg	Gods.
Chr.e Ebbesen	01	Hammelev	Præst
MetteChr.Paulsen	99	Hajstrup	Sognf.
Carol.M.Lorenzen	04	Aabenraa	
Ellen Eskildsen	01	Runde Mølle	
Joh.e H. Hering	01	Altona	
Louise Keetmann	98	Hamb.	
Anna Hayunga	04	St. Thom.	Br.M.
* Elisab. Adolph	03	St. Kitts	Br.M.

) g. 22 C. Frisch, Charlottendal.

) g. Apoteker C. Møller, København, Vesterbro.

1810

Mgr. G. Rübner	00	Aalborg	Apot.
Henr.e Rübner	02	(Hadersl.)	Apot.
Wedeline Clausen	00	Tønder	Husf.
Ch. de St. Chenoy	02	Hamb.	Port.
* Adh. Windekilde	03	Fjelstrup	Præst

1811

Herm.e U. v. Kaup	05	Parceel	Gods.
-------------------	----	---------	-------

1812

Maria E. Gebauer	06	Kbh.	Maler
M. C. R. v. Bülow	99	Svendb.	Oberst
M.S. Hammerich	08	Faaborg	Farver
Henr.e J. Høyer	03	V. Nebel	Præst
Mgr. E. Langheim	04	Haderslev	Apot.
Aug.eW.M.Lassen	99	Slesvig	
Chr.e Menzel	06	Grønland	Br.M.

1813

Arnold.e L. Lund ¹⁾	02	Gunders-	Propr.
Joh.e Petr. Lund	04	levholm	Propr.
Birg.e Sorterup	03	Næstved	Vinh.
CiilieS.Sorterup ²⁾	04	Næstved	Vinh.
Paul.e Chr.e			
v. Rantzau Lehn	03	Hvidkilde	Greve
Louise A.F.v.Kaup	08	Parceel	Gods.
Soph. Ad. v. Kaup	09	(Angel)	Gods.

¹⁾ Moder til Venstrepolitikeren, Overretsprø-
kurator Theod. Leth. ²⁾ g. Pastor Hansteen,
Samse.

1814

Regina S. Carstens	01	Ærøskøb.	Landf.
Maria Mgd. Stare	06	Göteb.	Soc.F.

Maria Brandt	07	Aabenraa	Skbf.
Joh.e E. Gjelstrup	07	Skærbæk	Præst

1815

Chr.e C. Brandt	03	Svendb.	Kbm
Karen Govinello ¹⁾	08	Nakkebølle	
Nina C. v. Holten	04	Odense	Et.R.
Fre.e A. v. Holten	05	Odense	Et.R.
Maria Rasmussen	06	Bramstrup	Propr.
Vill.e Rasmussen	06	Bramstrup	Propr.
Joh.e E. Rübner	05	Aalborg	Apot.
Anna C. Bau	07	Vanse	Dia.A.
Ebba Nordenstedt	06	Stockh.	
Anton.e Jansen ²⁾	05	Hadersl.	
Nic.e Windekilde	06	Vilstrup	Præst
Wilh.e Hansen	04	Slesvig	Kontr.

¹⁾ Spansk Soldaterbarn, underholdes af Rosen-
ørn Lehn, Ounebygd. ²⁾ Underholdes af Amt-
m. v. Ahlfeld Dehn, Itzehoe.

1816

Ingeb. M. Jepsen	05	Rinkenæs	Sekr.
Anna Mgr. Tanck	10	Rendsb.	

1817

Fre.e C. Gutfeld	05	Kbh.	Provst
Henriette Gutfeld		Kbh.	Provst
Dor.a M. Mohr	05	Kbh.	
Nicoline Mohr	07	Kbh.	
Helena Treschow	08	Kbh.	Amtm.
Eline v Bülow	04	Svendb.	Oberst
Mgr. Jepsen	03	Rinkenæs	Sekr.
Aug.a Block ¹⁾	08	Glücksb.	
Louise Stackmann	08	St. Thomas	Br.M.
Anna Stackmann	10	St. Thomas	Br.M.
Maria Stackmann	14	St. Thomas	Br.M.

¹⁾ Underholdes af Hertuginde Carolina Bruns-
vig-Bevern.

1818

Joh.e Christensen	05	Kbh.	Kbm.
Chr.e M. E. Krogh	09	Kbh.	Brygg.
Ulr.e C. Boesen ¹⁾	07	Kbh.	Gross.
Maria M. Boesen	09	Kbh.	Gross.
Nic.e C. Øllgaard	08	Kbh.	Kon-
Louise C. Øllgaard	10	Kbh.	tor-
Carol.eW.Øllgaard	13	Kbh.	chef

Mariane Schmidt 05 Odense
 Joh.e Hammerich 12 Faaborg Farv.

¹⁾ *g. 33 C. F. Balslev, sidst Biskop i Ribe.*

1819

Chr.e Nørregaard 11 Kbh. Kbm.
 Car.e G.A. Astrup¹⁾ 08 Kbh. Gen.Krigs-
 komm.

Anna Ch. Carstens 08 Ærøskøb. Landf.
 Riborg K. Voigt²⁾ 06 Faaborg Kbm.
 Elise Fre.e Voigt 07 Faaborg Kbm.
 Hansine E. Birch 06 Vedersø Præst
 Julie E. Birch 07 Vedersø Præst
 Hedw. Hjorth 10 Flensb.

¹⁾ *Understøttes af Dronningen.* ²⁾ *H.C. Andersens første Kærlighed, jfr. H. C. Andersens Levnedsbog 1805—31, udgivet af H. Brix, 1926, S. 159 ff.; H. Brix; H. C. A. og hans Eventyr, S. 82—84 (1907); Fr. Bødtk: H. C. Andersen, S. 168 ff. (1939).*

1820

Dor.a Pfefferkorn 07 Kbh. Urm.
 Joh.e D. Gülich 09 Kbh. Farv.
 Mgr. F. Gülich 12 Kbh. Farv.
 Cathin. Johansen¹⁾ 14 Kbh.
 Fred.e Schiødte²⁾ 08 Kbh. Præst
 Wegul.e Mackholt 11 Slagelse Gross.
 Maria B. Selmer 11 Hørsholm Just.R.
 Elise M. Lund 09 Gyldenst. Gods.
 Mar.e L. Døcker 08 Odense Kbm.
 Louise Th. Døcker 10 Odense Kbm.
 Jnger Ch. Selmer 11 Vejle Amtm.
 Elisab. S. J. Quist 14 Vesløg. Propr.
 Charl. L. Warnke 14 Stockh. Soc.F.
 Cathr.M.Thomsen 07 Skodb. Gdm.
 Ingeb. Mathiesen 08 Visby Gdm.
 Wilh.e Johannsen 08 Fr-stad
 Chr.e M. Graf 15 Surinam Br.M.
 Maria Johannsen 13 St. Kitts Br.M.
 Soph. Johannsen 15 St. Kitts Br.M.

¹⁾ *Plejeædatter af Fabr. J. C. Drewsen, Svane-møllen.* ²⁾ *Moder til Pastor. Johs. Clausen, sidst i Vonsild.*

Ca. 1820

* Cathr. Paulsen Nordsl.
 * Chr.e S. Schmidt Nordsl.

* Jac.e Windekilde 13 Vilstrup Præst
 * Anne B. Petersen Nordsl.
 * Julie Astrup Kbh. Gen.Krigs-
 komm.
 * Ulrikke Knudsen Samsø?
 * Birg. v. Dalman Sverige
 * Fred.e v. Dalman Sverige

1821

Vict.e M. T. Ryge¹⁾ 10 Kbh. Skuesp.
 Clothilde N.S. Ryge 16 Kbh. Skuesp.
 Anna Beckmann 11 Kbh. Ritm.
 Simine E. Dons 09 Fr-dal
 Mar. v. Lüttichau 10 Grundet. Gods.
 Anna R. Wright 14 St. Thomas Br.M.

¹⁾ *Skuespillerinde. g. ¹⁾ 48 Grev Ahlefeldt. ²⁾ 13 Grev Holck.*

1822

Oline S. Rimestad Kbh. Just.R.¹⁾
 Betsy E. Jacobsen Helsingør Bogh.
 Laur.e Kroyer Odense
 Henr.e Jacobsen Aarhus
 Isab.a v. Bülow Hadersl.

¹⁾ *Birkedommer, Politimester og Vejfiskal.*

1823

Car.e M. Petersen 11 Neksø
 Henr.e D. Petersen 14 (Fr-stenbrud)
 Soph. v. Gersdorf 09 Hanstedgd. Propr.
 Maria S. Arndt 12 Glückb.
 Elisa Steinthal ¹⁾ 15 Hamb. Kbm.
 Aug.a Steinthal 16 Hamb. Kbm.
 Joh.a F. Lehmann 16 Grønland Br.M.
 Anna B. Lehmann 18 Grønland Br.M.

¹⁾ *døbte Jødinder.*

1824

Henr.e v. Schubart Odense Baron
 Fred.e Lange 12 Ørbækklund Lt.
 Anna Friborg 14 St. Thom. Br.M.
 Chr.ane S. Friborg 16 St. Thom. Br.M.

1825

Cathr. P. Thune 17 Paaby Præst
 Amalie J. Valeur 16 Viborg Apot.

S. R. v. Mansbach 16 Oslo Frih.¹⁾
E. B. D. v. Mansbach 18 Oslo Frih.

¹⁾ Adj. hos Kongen. Chef for den Kgl. Norske Krigsskole.

1826

Julie Hoffmann Chr-sund
Louise C. Schultz 16 Drammen

1827

Cam. Wergeland¹⁾ 13 Eidsvold Provst
Maria E. Herre 17 Oslo Gross.
Joh. a C. Herre 18 Oslo Gross.
Em. e K. Roll 17 Trondh. Ass.
Nic. e C. Jusness 15 Lillesand
Aug. a v. Höpken 13 Stockh. Baron
Chr. ane v. Schultz¹⁾ 12 } Aller Kpt.
Mathilde v. Schultz 15 } Aller Kpt.
Elisa v. Schultz 17 } Aller Kpt.
Anna Thygesen 15 Varmark Gdm.
Chr. e Marsch 12 Skast Gæstg.
Chr. e M. Meyer 17 Ullerup Præst
Aug. a F. Franzén Sørup Præst
Thom. e J. Mun- 17 Langen- Krigs-R.
derloh felde

¹⁾ g. Grosserer Collet. Forfatterinde, Skildring af Skoleopholdet i Chrld. i „I de lange Nætter“, 1893, heri ogsaa Skildring af Veninden Christiane, som døde lige efter Konfirmationen

1828

Maria C. Meinert 21 Kbh. Gross.
Mgr. Lindstedt 19 Lerbæk Forp.
Carol. C. Lindstedt 23 Lerbæk Forp.
Amalie Kjøsterud Drammen
Betsy Eckersberg 20 Drammen Kbm.
Joh. a B. Johnsen 12 Oslo Glarm.
Adolf. e M. Smith 15 Oslo O-sagf.
Thom. e Jusness Ll.sand
Carol. Lorenzen 15 Svanstrup Gdm.

1829

Louise Solem Oslo Kbm.
Elisab. Grøndahl Oslo Bogtr.
Joh. a H. Moe 16 Chr-sund Lt.
Chr. e A. Moe 17 Chr-sund Lt.
Carol. Thomsen 16 Skodborg Sognf.

Charl. v. Laer Beierholm Propr.
Anna B. Nielsen 16 Brede Gdm.

1830

Charl. C. Schow 18 Oslo
Mart. e Howland 17 Oslo
Agnes L. Grüning 16 } Ondals Konsul
Jeanette Grüning 17 } Jernv. Konsul
Beate S. Warnke 21 Stockh. Soc.A.

1831

Cathr. v. Stockfleth Kolding

1832

Soph. Knudsen Samsø Insp.
Joh. a M. Kjær 14 Rømø
Henr. Isernhagen 17 Altona

1833

Maren N. Müller 21 Aastorp Ldm.

1834

Joh. a S. v. Posse 19 Ulvstorp Baron
Bolette Thomsen¹⁾ 21 Skodborg Sognf.
Chr. e C. Thomsen 22 Skodborg Sognf.

¹⁾ g. H. A. Krüger, Bevotf.

1835

Chr. e Tranberg 24 Varde Kbm.
Petrea Cohn 20 Varde Kbm.
Bred. e Riddervold Fr-hald Provst
Hanna Lund Fr-hald
Kaja Boysen Fr-hald
Clara Bager Malmø Kbm.
Beate Tøgesen 23 Stenderup Ldm.
Carol. Ihrer Grønland Br.M.

1836

Nielsine Knudsen 22 Samsø Insp.
Emma Knudsen 28 Samsø Insp.
Caroline Lund 30 Skjern Dia.A.
Petron. Seglun 20
Hedv. v. Fröhlich 19 Katrineb. Baron
Anna Thomsen 24 Skodborg Sognf.
Joh. e Mehlhose 28 Grønland Br.M.
Mary Münzer 28 Antigoa Br.M.
* Helene Ritter 26 Flensb. Ldm.

1837

Amalie Cohn	22	Varde	Kbm.
Chr.e Petersen	24	Dalby	Propr.
Maria Müller	24	Aastorp	Ldm.
Joh.e Michaelsen	23	Styding	Gdm.
Hildur Scheving	18	Island	
Julie A. Hansen		St. Croix	
Henr.e L. Pfeiffer	29	Jamaica	Br.M.
* Emma Bock	24	Witzegd.	Propr.
* Chr.e Bock	29	Witzegd.	Propr.

1838

Marie Leth	29	Odense	Kam.R.
Chr.e Lassen		Stavanger	
Laura Dahl	27	Chr-sand	Præst
Amalie Friis	23	Hadersl.	Kbm.
Ingeb. Holgersen	22	Hadersl.	Husf.
Jensine Holgersen	25	Hadersl.	Husf.
Claudine Mammen		Fr-stad	
Aug.e Mammen		Fr-stad	
Laur.e Cantor	31	St. Croix	Br.M.
Mgr. Pimberton	28	St. Croix	Br.M.
Esther Pimberton	31	St. Croix	Br.M.
Henr.e Kintling			

1839

Rud.e S. Lund	33	Skjern	Dia.A.
S. Quisl. Sandberg	24	Fr-stad	
Olafva Bèen	26	Hälsingb.	
Charlotte Bèen	27	Hälsingb.	
Marie C. Petersen	25	Aastorp	Ldm.
Math.e Jørgensen	26	Brændur	Møller
Soph. Davidsen	24	Aabenraa	Præst
Anne M. Petersen	25	V. Alslev	Gdm.
* Laur.e Hansen	33	Skanderb.	Murer

1840

Anne S. J. Jermiin	27	Aasumgd.	Propr.
Mette Hansen	30	Eltang	
Mariane C. Blom	29	Drammen	Skbf.
Mariane Ottesen	27	Drammen	Præst
Chr.e M. Melsom	25	Tønsberg	
Cathr. Bugge	22	Oslo	Rektor
Chr.e van Laer	25	Beierholm	Propr.
Nic.e Matthiesen	26	Oversø	Præst
* Aug.e Salling	28	Vonsild	Præst

1841

Elise v. Smidten	28	Faaborg	Herrf.
Louise Husted	29	Ringkøb.	Kbm.
Chr.e Munksgaard	23	Ringkøb.	Kbm.
Marie Riddervold	27	Fr-hald	Provst
BoelM.Riddervold	30	Fr-hald	Provst
Anna M. Faye	29	Fr-hald	Kbm.
Wilh.e Th. Lund	29	Fr-hald	Kbm.
Betsy C. Meyer	26	Fr-værn	Kpt.
Thura L. Gude	29	Rygge	Præst
Mgr. Petersen	28	Dalby	Propr.
Soph. E. Matzen	28	Tørning	Gdm.
Carol. Renkewitz	35	Jamaica	Br.M.
* Elise Page	24	London	
* Emma Münzer	35	Antigoa	Br.M.

1842

Isab.v.Benningsen	32	Næstved	Ritm.
Anna M. Møller	33	Const-borg	Propr.
Chr.e H. Lassen	27	Fr-stad	Lt.
KajaA.Diedrichson	28	Fr-stad	Kpt.
Just.e W. Bing	30	Fr-stad	Sorskr.
Gjertinde Valløe	28	Tønsberg	Reder
Marie Wright	30	Langesund	Præst
Cathr. Hauff	29	Sandefj.	Kbm.
Kathinka Garman		Fr-hald	
Clara Voigt	28	Oslo	St.R.
Eline Kjær	29	Straarup	Gdm.
Anna B. Winther	29	Abterp	Gdm.
Mgd. Mathiesen	28	Højer	Gdm.
* Julie Holtermann		Trondh.	Præst.

1843

Laura Hygum	28	Kbhn.	Postk.
Chr.e M. Koefoed	33	Timgd.	Propr.
Laur.e M. Holbeck	32	Albæk	
Cathr. Hvistendahl	30	Tønsb.	Kbm.
Annet. Hvistendahl	30	Tønsb.	Kbm.
Marie Ingier	29	Skien	Præst
Susanne Hauff	31	Sandefj.	Kbm.
Inger Jacobsen	29	Fr-værn	
Ellen D. Arup	30	Drammen	Biskop
Cathr. C. Arup	30	Drammen	Præst
Anna C. Collet	32	Drammen	Kbm.
Wilh.e L. Collet	34	Drammen	Kbm.
Eline C. Dahl	32	Drammen	Byf.

Hedv. M. Rasch	32	Drammen	Sorskr.
Karen Mgd. Bugge	29	Stordalen	Provst
Maren J. Bugge	32	Stordalen	Provst
Cathr. Mgd. Flood	31	Trondh.	Præst
Marie M. Flood	33	Trondh.	Præst
Ebba Follin	30	Hälsingb.	Ritm.
Marie C. Tøgesen	29	Stenderup	Ldm.
Else Frey	29	Galsted	Gdm.
Henr.e D. Fries	30	Ullerup (Ballegd)	Forp.
Maria A. Wolf.	30	St. Croix	Br.M.
* Anna Sønnichsen	32	Ladelund	Ldm.
* Julie Page	28	London	
* Cathr. Page	30	London	

1844

Adam.e D. M. Lund	38	Skjern	Dia.A.
Amalie C. Lüttken	27	Ringkøb.	
Anna M. Jensen	28	Ringkøb.	Farver
Sophie Schiøtz	32	Stavanger	Byf.
Oline Svendsen	29	Stavanger	Kbm.
Bojine Børresen	30	Stavanger	
Abigael Dircks	31	Aamodt	Præst
Dor.a Barsøe		Moss	
Dor a Petersen		Moss	Konsul
Bolette Nissen	} 1)	Oiers	Provst
Nicoline Nissen		Oiers	Provst
Alida M. Clausen	30	Chr-sund	Konsul
Henr.e Kjempe	31	Chr-sund	Skbf.
Carol. Nicolaisen	29	Løgumkl.	Glarm.
Aura M. Lund	38	Surinam	Br.M.

) Niæcer til Oberst Fibiger, Kbh.

1845

Anna Frick	31	Rosenlund	Gods.
Marie M. Frick	33	Rosenlund	Gods.
Anne E. Hagerup	30	Trondh.	Kpt.lt.
Caspara Hagerup	32	Trondh.	Kpt.lt.
Nic.e L. Groentved	32	Oslo	Sorskr.
Christopha Budde	33	Porsgr.	Tidass.
Fre.e Ch. Ingier	31	Romnæs	Præst
Hanna E. Ingier	33	Romnæs	Præst
Elise Westergaard	29	Arendal	Kbm.
Carol. Aagaard	33	Hognæs	Propr.
Helena Crøger	29	Stavanger	Kpt.
Juliane Petersen	30	Dalby	Propr.

* Math.e Olsen		Drammen	Kbm.
* Gustava Olsen	31	Drammen	Kbm.
* Petra Bjørn		Moss	
* Chr.e Johansen	30	Burkal	Degn

1846

Fanny Zeuthen	30	Kbhn.	Kbm.
Carol. L. Zeuthen	32	Kbhn.	Kbm.
Math.e Finne	29	Oslo	
Laura Kock	32	Oslo	
Thura Oppergaard	30	Oslo	Propr.
Randine Holm	30	Buskerud	
Betsy Hutchinson	32	Drammen	Kbm.
Lucie Ch. R. Mohn	34	Bergen	Kbm.
Gottliebe Mohn		Bergen	Kbm.
Anna M. Humeland	33	Stavanger	Skbf.
Jacobine Toft	35	Arendal	Kbm.
Joh.e B. Toft	36	Arendal	Kbm.
Anna Björkman	33	Malmø	Kbm.
Fre.e Mathiesen	31	Højer	Gdm.
* Anna Thraen	37	Antigoa	Br.M.

1847

Nic.e M. N. Røding	34	Kbhn.	Gross.
Ida W. Schiander	32	Moss	Fuldm.
Sine M. Nickelsen	32	Oslo	
Joh.e M. Struck	36	Oslo	
Elise F. Clausen	33	Chr-sund	Konsul
Mariane C. Clausen	35	Chr-sund	Konsul
Helene M. Dahl	35	Fr-værn	Toldk.
Henr.e S. Paus	32	Elverum	Sagf.
Anna Sjøkrona	32	Sköno- bæk	
Pauline Sjøkrona	34		
Mar.e Björkman	38	Malmø	Kbm.
Emma M. Dahl	38	Göteb.	Mægl.
Fanny Lehmann	33	Göteb.	Gross.
Cathr. Petersen	32	Dalby	Propr.
Doris S. Petersen	32	Hoptrup	Præst
Minna S. Petersen	34	Hoptrup	Præst
Wilh.e Schmidt	35	Berlin	
* Helene F. Thraen	39	Antigoa	Br.M.
* Ingeb. Nissen	38	Burkal	Gdm.
* Anna Nissen	33	Burkal	Gdm.
* Chr.e Bruhn	31	Trondh.	Kpt.
* Inger Christensen	40	Øsløs	Gdm.
* Aug.a Ritter	32	Flensb.	Ldm.

1848

Cathr. Boesen	35	Vejle	Kbm.
Hanna Berg		Moss	
Mathie Petersen	36	Hadersl.	Sadel.
Cathr. Christiansen	34	Siverkro	Gæstg.
* Marie Engström	33	Drammen	
* Carol. Paulsen	32	Uberg	Gdm.

1849

Joh.e K. Knudsen	35	Samsø?	
Cathr. C. Scheel	35	Oslo	
Helene M. Scheel	35	Oslo	
* Charlotte Rolfs		Nordsl.?	
* Anna Daugaard	34	Grejs	Snedk.
* Dor.a Hansen	33	L. Barsbøl	Propr.
* Charl. Buchwaldt	35	Slesvig	Ldm.
* Emil. Buchwaldt		Slesvig	Ldm.

1850

Kaja S. Gundersen	38	Stavanger	Kbm.
Chr.e Fasting	36	Levanger	Toldk.
Marie Tonnesen	37	Stenderup	Gdm.
Chr.e M. Frost	36	Stenderup	Gdm.
Emma Petersen	34	Hadersl.	Postm.
Laurentine Fehr	40	Stepping	Præst
* Bertine Andersen	44	Tyrstrup	Forp.

1851

Maren E. Malling	36	Oslo	Bogtr.
Caroline Lund	37	Farsund	Skbf.
Hilda Österberg	40	Chr-stad	Bygm.
Joh.e E. Hansen	35	Hadersl.	Apot.
Anna H. Kall	35	Ejsbøl	Gdm.
Marie Nissen	36	Havsted	Gdm.
Dor.a M. C. Otte	45	London	Skom.
* M. Volquardsen	35	Hadersl.	Toldk.
* Bodil Jessing	35	Ørsted	Ldm.
* Martine Lund	42	Grønland	Br.M.

1852

Car. F. Lindegaard	40	Svendb.	Skom.
Math.e Petersen	42	Odense	
Dor.a L. Glitsch	41	Middelf.	Farver
A.te B. Johnson	39	Trondh.	Glarm.
Math.e N. Lind	38	Skartved	Gdm.
Louise M. Tams	38	Aller	Møll.

Adam.e Feddersen	38	Møgelt.	} Gods-
Carol. Feddersen	40	Møgelt.	
Marie D. Grauer	38	Kliplev	Præst
Anna L. Lund	43	Grønland	Br.M.
Berta Schulz	44	Ndietend	Br.A.

1853

Anna E. Holders	42	Kbhn.	Guld.
Ida A. Hølders	45	Kbhn.	Guld.
Hildur Jacobsen	38	Oslo	Toldk.
Cæcilie Meyer	39	Skodborg	Gdm.
Marie C. Winther	39	Brede	Knipl.
* Anne M. Nielsen	40	Harres	Gdm.
* Henr.e W. Dörr	43	Jægerspris	
* Henr.e Bertram	40	Cathrinel.	
* Eleonore Ritter	38	Tyrstrup	Gdm.

1854

Agnes Holst	44	Frørup	Gdm.
Ing Finnemann	40	Taarning	Gdm.
Cathr. Mgd. Skøtt	40	Seggel.	Gdm.
Marie C. Wiborg	40	Bøgeskov	Gdm.
Anna C. Jensen	39	Vedsted	Præst
Maren Hansen	40	Hjolderup	Gdm.
Carol. H. Winding	41	Højer	Læge
Ottilie Todsén	39	Højer	Gdm.
Andrea Hinrichsen	41	Højer	Kbm.
Herle Nicolaisen	41	Mølby	Møll.
Lucie Jensen	43	Trausted	Gdm.
Anna Brodersen	39	Lydersh.	Gdm.
Aug.a Meynell	46	Dublin	

1855

Thora Repsdorph	41	Holstebro	Sagf.
Elise C. Wittrup	42	Mariager	Præst
Dor.a C. Tønsberg	40	Oslo	Konsul
Marie M. Bruhn	41	Aabenraa	Skbf.
Anna Jørgensen	39	Hadersl.	Garv.
Anna M. Ravn	41	Tyrstrup	Gdm.
Betty Ch. Holst	40	Frørup	Gdm.
Camilla Petersen	46	Hjerndrup	Gdm.
Carol. F. Tams	41	Aller	Møll.
Ing. L. M. Holm	41	Aller	Gdm.
Soph. M. Lorenzen	41	Knud	Gæstg.
Mgr. M. Lorenzen	42	Knud	Gæstg.
Dor.a Simonsen	42	Gjesten	Gdm.
Emilie Sønnichsen	40	Hestholm	Gdm.

1856

Joh.e C. Ferslev	44	Kbh.	Guld.
Marie H. Berg	45	Fr-havn	
Charl. Krarup	41	Ringkøb.	Postm.
Elise Clausen	40	Chr-sund	Kbm.
Hanna Clausen	42	Chr-sund	Kbm.
Marie Marstrand	42	Chr-sund	Skbf.
Ida H. Marstrand	43	Chr-sund	Skbf.
Reg.e Rognskoug	42	Chr-sund	Kbm.
Carol M. Salicath	41	Arendal	Kontor- chef
Laura Isaachsen	45	Skien	Kbm.
Math.e Låstbom	42	Bolstad	Præst
Ing. Berthelsen	44	Stenderup	Degn
Dor.a Højsager	42	Stenderup	Gdm.
Marie F. Uldall	45	Binderup	Gdm.
Mariane Sørensen	44	Ødis	Gdm.
Mgr. Ravn	42	Tyrstrup	Gdm.
Eline N. Jacobsen	42	Hadersl.	Instrm.
Cathr. L. Lund	43	Hadersl.	Slagt.
Wilh.e S. Obel	43	Hadersl.	Kbm.
Laura H. Ganner	40	Hadersl.	Slagt.
Jens.e Neergaard	41	Roager	Gæstg.
Meta Feddersen	42	Tønder	Insp.
Anna Nissen	42	Lydersh.	Gdm.
Annette Todsen	43	Meierh.	Propr.
Mgd. Mommsen	43	St. Tønde	Gods.
Marie Brodersen	45	Fr-kog	Insp.
Goda Lorenzen	41	Offenbüttel	Lærer
* Chr.e Staal	41	Taarning	Møll.
* Jensine Staal	42	Taarning	Møll.
* Gustava Staal	44	Taarning	Møll.

1857

Aug.e Rasmussen	43	Samsø	
Fre.e Hinselmann	42	Lerbæk	Forp.
Elisab. Hinselmann	43	(Mølle)	
Chr.e Ganner	43	Hadersl.	Slagt.
Bertha Simonsen	45	Hvinderup	Gdm.
Joh.e Martens	45	Drederup	Propr.
Henr.e Petersen	46	Drederup	
Elsbe Hansen	42	Hjolderup	Gdm.
Anna C. Jespersen	43	Ragebøl	Gdm.
Chr.e Nissen	43	Havsted	Gdm.
Anna M. Tanck	45	Tønder	Læge
Carol. Feddersen	43	Røj	Insp.

Lydia Hatt	43	Zeist	
Anna Schwensen	50	Surinam	Br.M.
Maria Schwensen	52	Surinam	Br.M.
* A. Christophersen	42	Oslo	Vognm.

1858

Elisab. Sabroe	44	Alstedgd.	Propr.
Mgr. Fabricius	46	Bram-	Propr.
Terma Fabricius	46	mingegd.	Propr.
Nina Hauowitz	49	Aarhus	Skuesp.
Agnes S. Frey	46	Oslo	Hattem.
Kathinka M. Frey	48	Oslo	Hattem.
Soph. A. Tønsberg	45	Oslo	Konsul
Thalet. Gundersen	45	Trondh.	Skræ.
Mally V. Johnsen	45	Trondh.	Glam.
Joh.e Jørgensen	43	Chr-sund	Apot.
Lydia Dahl	45	Chr-sund	Kbm.
Doris Clausen	44	Chr-sund	Kbm.
Amanda Bagge	47	Kramfors	Forv.
Thekla Fogelklou	46	Malmø	Kass.
Elisab. Feddersen	45	Møgelt.	Insp.
Caecilie Todsen	42	Tønder	Kbm.
Harriet Slater	38	London	
* Gunde Lund	43	Hadersl.	

1859

Cathr. M. Wolff	44	Herningh.	Propr.
Paul.e Hinselmann	45	Lerbæk	Forp.
Helene Schmidt	45	Hoptrup	Gdm.
Chr.e E. Kragh	46	Hoptrup	Gdm.
Cecilie Kjær	45	Hadersl.	Maler
Anna Seneberg	45	Hadersl.	Bogtr.
Cathr. E. Beyer	44	Skærbæk	Gdm.
Marie Brodersen	45	Højer	Insp.
Joh.e Feddersen ¹⁾	46	Møgelt.	Insp.
Louise Koopmann		Altona	
Elise Jannasch	51	S. Afrika	Br.M.

¹⁾ g. 31 Fr. Høyberg, Visby.

1860

Carol. Clausen	46	Chr-sund	Konsul
Harriet Bennecke	46	Oslo	
Anna Siems	45	Ørkedal	Propr.
Ida Björkman		Malmø	Kbm.
Hansine Uldall	45	S. Bjært	Gdm.
Anna C. Schultz	47	Dalby	Gdm.

Bothilde Beyer	46	Skærbæk	Gdm.
Marie Grauer	46	Rise	Præst
* Anna Simonsen	48	Gjesten	Gdm.
* Maria Berg	45	Aalborg	Kbm.
* Maria Schønberg	44	Svodborg(?)	Bager

1861

Joh.a W. Ferslev	48	Horsens	Propr.
Maria Ferslev	50	Horsens	Propr.
Anna Løkke	49	Trondh.	
Emma Løkke	48	Oslo	Kbm.
Henr.e Vibe	49	Oslo	Kbm.
Alice Bock	48	Chr-sand	Gross.
Soph. Østerberg	46	Chr-stad	Bygm.
A.Chr.e Petersen ¹⁾	47	Dalby	Propr.
Cathr. Lauritzen	47	Hejls	Gdm.
Doris Lassen	48	Tønder	Amtsf.
Aug.e F. Herbrich	53	Grønland	Br.M.
Adolf.e Herbrich	55	Grønland	Br.M.
Ingeb. Asboe	53	Grønland	Br.M.
* Chr.e Müller	50	Hadersl.	Maler
* Louise Grøn	47	Fr-hald	
* Sylvia Jacobsen	47	Langø	Toldk.

¹⁾ g. Pastor Scheel, Abild, Moder til Prof. Scheel, Kiel.

1862

Nanna C. Engh	49	Raavold	Sorskr.
Maria Wischmann	53	Oslo	Fotogr.
Hort.e Ringheim		Karlskrona	
Maria Kylling	51	Bøgeskov	Gdm.
Dor.a Friedrichsen	47	V. Terp	Gdm.
Elise Petersen	47	Højer	Kbm.
Hanne E. Lübbes	47	Egernf.	Sagf.
* Emma Juhl		Chrfld.	Læge
* Cille Sørensen	49	Fovslet	Gdm.
* Luise Larsen	47	Mandal	Snedk.

1863

Emma C. Ferslev	52	Horsens	Propr.
Anna D. Magnus	49	Oslo	Kbm.
Hanna Smith	52	Skeberg	
Leonore Clodius	52	Tromsø	Kbm.
Marie Kullmann	50	Chr-stad	
Ingeb. Brodersen	48	Lydersh.	Gdm.
Bot.eM. Brodersen	48	Ulemborg	Gdm.

* Mgd. Have	49	Frørup	Gdm.
* Botille Have	52	Frørup	Gdm.
* Chr.e Finnemann	50	Taarning	Kbm.
* Joh.e Brandt	48	Bjerndrup	Væver

1864

Louise Roscher	51	Ringerike	Dir.
Marie Buchholdt	52	Langkær	Gdm.
Chr.e Dethlefsen	51	Rørkær	Gdm.
Marie Asboe	57	Grønland	Br.M.
* Meta Schmidt	56	Fauer- vraagaard	Forv.
* Ida Juhl	56	Chrfld.	Læge
* Anna v. Fischer- Benzon	49	Chrfld.	Toldk.
* Chr e v. Fischer- Benzon	52	Chrfld.	Toldk.
* Elise v. Ahlefeld	50	Chrfld.	Postm.

1865

Soph.v. Arenstorff	54	Overgd.	Propr.
K. R. v. Arenstorff	55	Overgd.	Propr.
Math.e Roed	50	Eriksholm	Forp.
Anna C. Engel	57	Aarhus	Bager
Cathr. Dietrichson	53	Drammen	Sorskr.
Emma L. Holst	52	Rønhøjgã.	Forp.
Soph. Valentiner	56	Tyrstrup	Præst
* Agnes Lehmann	54	Tyrstrup	Slagt.
* Mgr. Autzen	52	Tyrstrup	Gdm.
* Maria Schmidt	58	Fauervraa	Forv.
* Anna K. Hansen	51	Andrupgd.	Forv.

1866

Anna v. Holstein	52	Eriksholm	Kam.h.
Kirstine B. Friis	53	Stubbum	Gdm.
Soph. Grauer	53	Burkal	Præst
* Anna v. Ahlefeld	56	Chrfld.	Postm.
* Cathr. Skøtt	53	Hammelev	Gdm.

1867

Anna Albrethson	55	Tromsø	Skibsf.
Gertha Dahl	54	Skeberg	Lenstm.
Ing. K. Kahrs	53	Surendalen	Læge
Thyrese Bruhn	53	Bramdrup	Gdm.
Ing. Brodersen	52	Ulemborg	Gdm.
Hel.e Lichtfeld	53	Ammersw.	Gods.
Elisab. Schmidt	55	Meldorf.	Vinh.

* Anna Bøgh	55	Binderup	Gdm.
* Mette Lind	52	S. Bjært	Gdm.
* Amalie Schmidt	61	Fauervraa	Forv.

1868

Anna Wolter	59	Kbhn.	Soc.F.
(Lara J. Petersen ¹)	55	Dalby	Propr.
Marie Hegge	57	Trondh.	Hattem.
Cam.aChristiansen	58	Trondh.	Gæstg.
Chr.e Ohlsen	53	Hadersl.	Skom.
Anna M. Dahl	58	Taarning	Gdm.
Adele Meyer	56	Siesebye	Læge
* Anna Asboe	59	Grønland	Br.M.
* Maria Barsøe	54	Skovbøll.	Gdm.
* Chr.e Barsøe	59	Skovbøll.	Gdm.

¹) g. Pastor Doose, Stepping.

1869

Marie Jørgensen	54	Stenderup	Gdm.
Chr.e Jørgensen	54	Stenderup	Gdm.
Mgr. Hørlyck	57	Bastrup	Gdm.
Marie Michaelsen	57	Ladegd.	Gdm.
Joh.e Lildholdt	56	Løjt	Gdm.
Meta Boesen	55	Mjolden	Gdm.
Am. Matthiesen	55	Randerup	Gdm.
Carol. Toft	56	Ø. Terp	Gdm.
Carol. Lück	55	Meldorf	Reder
Hel.e Schlichting	56	Kronpr. Kog	Gdm.
Emma Thedens	56	Busenwurth	Hesteh.
Wiebke Lichtfeld	56	Ammers- wurth	Gods.
* Emilie Asboe	61	Grønland	Br.M.
* E. Ferdinand	60	Chrflid.	Toldk.
* Lisette Bolte	55		

1870

Carol. Hørlyck	56	Bastrup	Gdm.
Carol. Frey	57	Oslo	Hattem.
Cathr. Schlichting	57	Kronp. Kog	Gdm.
* Sophie Larsen	62	Jamaica	Br.M.
* Louise Guericke		Grønland	Br.M.
* Carol. Asboe	62	Grønland	Br.M.
* Louise Bock	62	Bobøl	Sgnf.

1871

Karen Omholt	53	Arendal	Kbm.
Hanna Th. Omholt	55	Arendal	Kbm.

Chr.e Omholt	58	Arendal	Kbm.
Ing. Gundersen	52	Arendal	Kbm.
Amalie Gundersen	60	Arendal	Kbm.
Anna Hammer	58	Arendal	Konsul
Anna Thede	56	Hadersl.	Hesteh.
Marie S. Adolph	57	Nolde	Gdm.
Cathr. Ballein	62	S. Afrika	Br.M.
Kaja Ballein	67	S. Afrika	Br.M.
* Maren Petersen	57	Hammelev	Gdm.
* Emilie Ravn	57	Kjelstrup	Gdm.
* Chr.e Petersen	58	Tapsur	Gdm.
* Dor.a Petersen	59	Tapsur	Gdm.
* Carol. Schmidt	63	Fauervraa	Farv.

1872

Adele Andersen	59	Haugesund	
Soph. Mathiesen	60	Bergen	Fabr.
Anna Shetnan	60	Chr-sund	Skibsf.
MaryStahlschmidt	58	London	Mægl.
Ed. Stahlschmidt	60	London	Mægl.
* Chr.e Beck	62	Taarning	Møller
* Anna Dahl	58	Tyrstrup	
* Anna Andersen	57	Fauervraa	Gdm.
* Dor.a Schröder	64	Tyrstrup	Kontr.
* Adolf.e Schröder	65	Tyrstrup	Kontr.
* Mette K. Sabro	58	Tarm	Insp.
* Math.e Asboe	65	Grønland	Br.M.

1873

Dor.a Hørlyck	60	Bastrup	Gdm.
Joh.e C. Hansen	57	Arendal	Kbm.
Marie Hansen	59	Arendal	Kbm.
Helene Gjertsen	59	Bergen	Kbm.
Anna Gjertsen	62	Bergen	Kbm.
Bertha Goll	61	Bergen	Kbm.
Mgr. M. Møller	61	Oslo	Kbm.
Hilda Koch	64	Bodø	Konsul
Anna Nissen	59	Havsted	Gdm.
Elise Göttig	63	Flensb.	Propr.
		(Wilh-höhe)	
Aug.a Frenssen ¹)	57	Barlt	Snedk.
* Marie Bargum	60	Høxholt	Gdm.
* Chr.e Hansen	59	Høxholt	Gdm.
* Kirsten Sørensen	59	V. Alslev	Gdm.
* Cath. Sønnichsen	60	Tyrstrup	Ldm.

¹) Søster til Digteren Gustav Frenssen.

1874

Angla Svensson 60 Kolding Gæstg.
 Cam. Wischmann 65 Oslo Fotogr.
 Emilie J. Wohl 60 TelemarkenRitm.
 * MarthaHoffmann 62 Tyrstrup Brygg.
 * Kunig. Stegmann 64 Chrflid. Gend.
 * Anna Lauesen 66 Chrflid. Gend.
 * Maria Juhl 65 Tyrstrup Skom.
 * Mgr. Kjær 64 Aller

1875

Christoph a Troye 63 Bergen
 Elvine M. Olsen 63 Trondh. Skibsf.
 Henriette Smith 62 Arendal Reder
 Marie C. Petersen 61 Bylderup Gdm.
 Amalie Helbling 61 Surrey
 * Marie W. Posselt 66 S-skovgd. Gdm.
 * Ellen Dahl 61 Tyrstrupgd.
 * Gyda Ravn 66 Tyrstrup Dyr.
 * Charl. Bock 67 Chrflid. Gdm.
 * Elvine Schau 68 Chrflid. Gdm.
 * Therese Barsøe 66 Skovbøll. Gdm.

1876

Mgr. Birck 63 Arendal Kbm.
 Anna Løversen 62 Arendal Skibsf.
 Julie A. Smith 64 Arendal Reder
 Chrestiane Smith 61 Porsgrund
 Inanda Dahl 65 Moss Skibsf.
 Jesm.e Sørensen 68 Drenderup Ldm.
 Marie Andersen 61 Mølmark Husm.
 Emmy Ick 63 Häverwisch
 Jane Stahlschmidt 60 London Mægl.
 Flor. Stahlschmidt 61 London Mægl.
 * Cathr. Schmidt 62 Frørup Gdm.
 * Dor.a S. Schmidt 66 Frørup Gdm.
 * Emilie Schmidt 68 Frørup Gdm.
 * Soph. Buchholdt 66 Fauervraa Kbm.?
 * Marie Jørgensen 63 Brændur Gdm.
 * Karen Lund 67 Chrflid. Toldk.
 * Aug.Schwarzrock 69 Chrflid. Gend.
 * Flor.e Schlünsen 65 Chrflid. Postk.?
 * Charl. Bock 67 Bobøl Gdm.

1877

Dag ny Grønneberg 67 Kbh.
 Thora Petersen 62 Staubo

Dor.a Bruun 63 Marstrup Gdm.
 Anne M. Winther 64 Ballum Gdm.
 Aug.e Matzen 64
 Ina Jones 63 England
 * Cathr. Juhl 64 Tyrstrup Læge
 * Ellen Dall 61 Tyrstrup Gdm.
 * Cathr. Erichsen 70 Chrflid. Drejer
 * Marie Schütt 65 Vonsild Gdm.
 * Mgd. Sørensen 64 Seggel. Gdm.
 * Chr.e F. Schmidt 68 Frørup Gdm.
 * Fre.e Hansen 60 Hadersl. Læge

1878

Henr. H. Schmidt 63 Arendal Bogtr.
 Cecilie Jacobsen 64 Hadersl. Orgelb.
 Marie Marcussen 63 Aabenraa Orgelb.
 * Carol. Jørgensen 68 Stenderup Gdm.
 * Carol. Damgaard 67 Tapsur Gdm.
 * Marie Damgaard 68 Tapsur Gdm.
 * Dor.a Danielsen 62 Sneumgd. Propr.
 * Anna Hagge 66
 * Soph. Hagge 70
 * Emma Johansen 72

1879

Carol. Stahnke 69 Kolding Kbm.
 Hanna Bøllelose 68 Oslo Kbm.
 * Meta Barsøe 70 Skovbøll Gdm.
 * Elise Barsøe 71 Skovbøll Gdm.
 * Martha Leschke 68

1880

Laura Jensen 67 Kolding Kbm.
 Agnes Samson 64
 Mary Scott 64 Bristol
 Mgr. Mc. Callum 64 London
 * Henr.e C. Bæk 64 Aller Snedk.
 * Elisab. Ellegaard 66 Anslet Kbm.
 * Anita Barkog 68
 * Alfred.e Møller 67 Faustrup Kbm.
 * Frieda A. Schmidt 72 Frørup Sgnf.
 * Math. Danielsen 64 Vojensgd. Forp.

1881

Atlant a Hentzen 69 Kolding
 Georgia Lorenzen 68 Christinedal Propr.
 * Helene Andresen 67

* Marie Tippmann 65 Trondh. Soc.A.

1882

Frieda Schmertz 69
 * Gertr. Blume 74 Chrflid.
 * Anna Becker 69 Aller Præst
 * Maria Becker 71 Aller Præst

1883

* Charl. Becker 72 Aller Præst
 * Amalie Becker 73 Aller Præst
 * Elly Hoffmann 75 Tyrstrup- Bryg-
 gaard gem.
 * Amanda Sievers 74 Høkkelb. Gend.
 * Chr.e Erichsen 75 Chrflid. Drejer
 * Math.e Danielsen 67 Augusten- Forp.
 hof

1884

Joh. E. Petersen 69 Stepping Møll.
 * Anna Juhl 74 Brabæk Gdm.
 * Anna Nissen 72 Bøgeskov Gdm.
 * Gertr. Padel 76 S. Afrika Br.M.

1885

Aug.e Russ 71 Oslo
 Mary J. Juhler 71 Løjt Skbf.
 Elwine Juhler 73 Løjt Skbf.
 Cæcilie Kreich 75 Kiel Gods.
 Else Schnarcke 75 Danzig
 * Anna Møller 73 Errested Gdm.
 * Marie Refshaug 73 Hvinderup Gdm
 * Anna Hansen 77 Skovrup Gdm.

1886

Linnhe Janssen 73 Hadersl. Læge
 Marie K. Drews 72 Wessel. Lærer
 buren
 * Meta Beck 78 Tyrstrup Bager
 * Bertha Kloss 76 Tyrstrup Gend.
 * Lieschen Kloss 76 Tyrstrup Gend.
 * Cam. Schmidt 78 Frørup Sgnf.
 * Clara E. Wilckens 77 Kabdrup Gdm.

1887

Wera Nürnberg¹⁾ 72 Kbhn.
 Petra Holm 72 Oslo Postk.

Andrea Arentz 70 Trondh.
 Ella Stange 75 Flensb.
 * Anna Sohl 75 Tagkær Ldm.
 * Maria Hamann 74 Brabæk Forp.
 * Anna Völkel 79 Høkkelb. Toldk.
 * Mgr. Møller 79 Faustrup Kbm.
 * Anna Kylling 72 Bøgeskov Gdm.
 * Emilie Freitag 74 Chrflid. Toldk.
 * Jenny Holm 79 Chrflid. Skbf.
 * Hanna Erichsen 79 Chrflid. Drejer
 * Irmg. Padel 78 S. Afrika Br.M.

¹⁾ Jødinde, døbt i Chrflid.

1888

Emma Lorenzen 75 Chr-inedal Propr.
 Maria Arentz 72 Trondh.
 Soph. Castberg 75 Trondh.
 Märtha Ryding 76 Hernösand
 Carol. Lausen 74 Hadersl. Gæstg.
 Mgr. Jensen 73 Sønderb. Guld.
 Soph. Biehl 74 Sønderb. Skbf.
 * Ing. Schmidt 74 Sønderballe Gdm.
 * Cathr. Ravn 74 Ringtved Gdm.
 * Freya Jessen 76 Brændur Gdm.
 * Hedw. Dinse 80 Tyrstrup Gend.
 * Maria König 74 Høkkelb. Toldk.
 (f. i Broager)
 * Anna Dinsen 75 Tagkær Skræ.
 * Gustava Petersen 76 Stepping Møll.

1889

Elisab. Rasmussen 74 Chr-sand
 Camil. Rasmussen 76 Chr-sand
 Louise Lohrbauer 74 Oslo
 * Chr.e Jessen 76 Bylderup Gdm.
 * Else Padel York Br.M.

1890

Dora Boysen 76 Altona
 * Charl. Paulsen 76 Taps Læge
 * Astrid Paulsen 80 Taps Læge
 * Gertr. Claussen 82 Tyrstrup Præst
 * Cæcilie Hansen 77 Højrup Gdm.
 * Fre.e Erichsen 82 Chrflid. Drejer

Nogle statistiske Tal:

Fortegnelsen omfatter ialt: 2457 Elever (1416 Dreng + 1041 Piger),
deraf fra Danmark ..... 545 (254 + 291)
Hertugdømmerne ..... 1035 (618 + 417)
Norge ..... 376 (163 + 213)
Sverige ..... 319 (254 + 65)
Tyskland ..... 33 (18 + 15)
England ..... 64 (50 + 14)
Andre Lande ..... 85 (59 + 26)
Hertil kommer fra Christiansfeld Menigheden: 465 (243 + 222), som ikke er medtagne i denne Fortegnelse.

Forkortelser:

(af tekniske Grunde ikke helt ensartede).

Adj. Adjunkt	Et. R. Etats Raad
Adm. Admiral	
Amtm. Amtmand	Fabr. Fabrikant
Amtsf. Amtsforvalter	Farv. Farver
Apot. Apoteker	Forp. Forpagter
Arbm. Arbejdsmand	Forv. Forvalter
Audit. Auditor	Fotogr. Fotograf
Ass. Assessor	Frih. Friherre
	Garv. Garver
Bnkm. Bankmand	Gdm. Gaardmand
Bgtr. Bogtrykker	Gend. Gendarm
Brand. Branddirektør	Gen. Lt. General Løjtnant
Br. A. Brødre Arbejder	Glm. Glarmester
Brgm. Borgmester	Gods. Godsejer
Br. M. Brødre Missionær	Gross. Grosserer
Br. Pr. Brødre Præst	Grtn. Gartner
Bruk. Brukspatron	Gstg. Gæstgiver
Brukf. Bruksforvalter	Guld. Guldsmed
Brygg. Brygger	
Byf. Byfoged	Hatt. Hattemager
Bygm. Bygmester	Hesteh. Hestehandler
	Hoskr. Hosekræmmer
Dia-A. Diaspora Arbejder	Hrrf. Herredsfoged
Dir. Direktør	Husf. Husfoged
Domn. Dommer	Husm. Husmand

Insp. Inspektør
Instrm. Instrumentmager

Jern. Jernværksejer
Ju. R. Justits Raad

Kam. R. Kammer Raad
Kanc. R. Kancelli Raad
Kass. Kasserer
Kbm. Købmand
Kmd. Kommandør
Kmrj. Kammerjunker
Knipl. Kniplingshandler
Knsl. Konsul
Knt. Kontrolør
Kolkt. Kollektør
Kond. Konditor
Kpt. Kaptajn
Kptlt. Kaptajnløjtnant
Krigs R. Krigs Raad
Kæm. Kæmner

Ldm. Landmand
Lensf. Lensfoged
Lndf. Landfoged
Lt. Løjtnant

Mejer. Mejerist
Mægl. Mægler
Møll. Møller

Obst. Oberst
Orgb. Orgelbygger

Port. Portier
Postk. Postkontrollør
Postm. Postmester
Prlt. Premierløjtnant
Prof. Professor
Prok. Prokurist

Propr. Proprietær
Prov. Provst

Raadm. Raadmand
Rebsl. Rebslager
Ritm. Ritmester

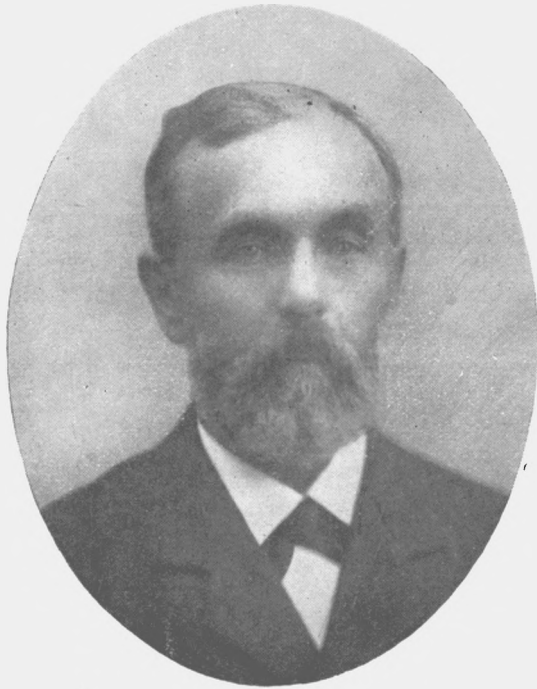
Skr. Sekretær
Sgnf. Sognefoged
Skbb. Skibsbygger
Skbf. Skibsfører
Skom. Skomager
Skrae. Skræder
Sksp. Skuespiller
Slagt. Slægter
Snedk. Snedker
Soc. A. Societets Arbejder
Soc. F. Societets Forstander
S. Skr. Søren Skriver
Styrm. Styrmand
Sadel. Sadelmager
Sagf. Sagfører
Slotsf. Slotsforvalter
St. R. Stats Raad

Tandl. Tandlæge
Tegl. Teglværksejer
Tldass. Toldassistent
Tldf. Toldforvalter
Tldk. Toldkontrollør
Tngskr. Tingskriver
Tømr. Tømrer

U. off. Underofficer
Urm. Urmager

Vinh. Vinhandler
Vognm. Vognmand
Værkm. Værkmester

Peter Lautrups Minder.

Peter Lautrup i Vellerup var en smuk Type af nordslesvigske gårdmandsslægt, rank og høj med et stort mørkt fuldskæg, samtidig vidende om sit eget værd og altid rede til at træde i baggrunden, dybt rodfæstet i overlevering fra fortiden, stærkt optaget af dagens tilskikkelser. Efter „Den nordslesvigske skoleforening“s dannelse i 1892, gjorde Lautrup et smukt arbejde for at skaffe den kredsformænd i den vestlige del af Åbenrå amt og i Slogs herred, og i de følgende år var han altid rede til at udnytte sit udbredte personkendskab i disse egne til gavn for skoleforeningen. Det har maaske været ham selv den største overraskelse, da han blev valgt til medlem af vælgerforeningens styrelse, men også der gjorde han sig smukt gældende, noget tilbageholden, men aldrig i tvivl om, hvor han havde sit stode. En af hans naboer skriver om Peter Lautrup: „Han var en

ædel mand, dygtig og godgørende, i mange henseender konservativ. Skønt han havde en stor, god gård (121 ha), vilde han ikke have tærskemaskine. Først i 1919, da han manglede folk, købte han en binder. Indtil da havde han selv „bundet op“ efter en af leerne. I min ungdom fulgte han altid selv et spænd heste under pløjningen. Mærkeligt nok var han den første på vor egn, der fik cykle (med massivt gummi), men på den var han også noget for sig. Styret havde han ualmindeligt højt, og han sad så rank, så man kunde kende ham en fjerdingvej borte.“

Det var en kreds særprægede mennesker, der samledes om frimenigheden i Bovlund; adskillige af dem nævner Peter Lautrup i sine minder. selv hørte han til iblandt de bedste af dem.

Desværre når hans optegnelser kun til 1864, når ikke frem til skildringen af Lautrups egen manddomstid eller til fortællingen om hans jævnaldrende arbejdsfæller og omgangskreds; men i den indtog han en smuk stilling, en god og varmhjertet dansk mand iblandt gode og levende interesserede danske mænd.

Peter Lautrup i Vellerup fødtes den 31. 1. 1855 og døde 24. 8. 1919 af difteri, alt for tidligt. Han sætter sig selv det skønneste minde ved sine optegnelser, som hans søn velvilligt har overladt til „Sønderjydske Aarbøger“. Det var ikke P. Lautrups mening, at de skulde offentliggøres; men deres værdi synes så stor, at det helt er på sin plads at gøre det. Når han tænkte, at de kun skreves for hans nærmeste slægt, var det sikkert kun hans ønske om at holde sig tilbage, der lagde ham denne tanke nær.

Slægten har givet mig lov til at tage uddrag af optegnelserne. Det er meget lidt, der ikke er taget med. Det er som helhed, at de giver indtrykket af smukt og godt nordslesvigsk bondeliv og af den stovte og gode nordslesvigske gårdmand, der har skrevet dem.

H. Lausten-Thomsen.

Forord.

Det havde været rart, om vore Fædre havde skrevet noget om deres Liv og deres Levned, saa havde vi, deres Efterkommere, vidst mere, end vi nu ved, og kunde have haft stor Glæde deraf. Der er vel flere Grunde, hvorfor de ikke har gjort det. For det første har de fleste af de gamle ikke kunnet skrive, og for det andet er den Tanke vist aldrig kommet op i dem, at det kunde faa Interesse for deres Efterkommere at vide Besked om Fædrenes Liv og Levned. Naar Børnene vidste Besked om, hvordan deres Forældre bar sig ad, var det tilstrækkeligt, mente man. Det sørgelige er jo kun, at der altid gaar noget tabt fra Slægtled til Slægtled som Følge af Tiden og andre Forhold, og havde alle i Danmark tænkt saaledes, havde vi nu ikke faaet nogen Fædrelandshistorie. Det havde nu, da vi desværre var kommet i Tyskens Vold, været til stor Skade for vor Kamp mod Fortyskningen.

For mig har en Borger- eller Bondeslægtshistorie lige saa megen Interesse som Kongers, Grevers eller andre Adeliges og Embedsmænds. Og naar det synes anderledes, saa kommer det af, at der næsten slet ingen Borger- eller Bondeslægtshistorie findes. og de enkelte, som er nedskrevet, gaar kun ganske kort Tid tilbage. Vel er det saadan, at Bonden i Almindelighed ikke direkte har deltaget i de store Begivenheder, der er sket; i hvert Fald ikke i mange Hundrede Aar; men saa har han i det mindste haft sin Part af Byrden at bære derved. Det læser vi jo i Historien. Naar Fjenden var i Landet, brændte og brandskattede, saa var det jo altid Bonden og Befolkningen paa Landet, det i første Række gik ud over. Mange har tilsat alt det, de ejede, ja selv Livet derved.

Alt, hvad jeg nu nedskriver om mine Fædre, er jo kun nærmest bestemt for mine Børn; og det er ikke meget; det er kun nærmest deres Slægtskilder; men jeg haaber alligevel, at mine Børn vil holde det i Ære og fortsætte til deres Efterkom-

mere. Om Gud vil, bliver mit eget Lednedsløb lidt udførligere. At være stolt af sine Fædre, vogte og agte deres Minde, trods al deres Brøst, synes mig at være i god Overensstemmelse med det fjerde Bud.

Vellerup, den 26. Januar 1910.

P e t e r L a u t r u p .

For henved 200 Aar siden bestod Vellerup vistnok af 7 Gaarde a 2 Ottinger, 2 Gaarde a 1^{1/2} Ottinger, 1 Kaad og et Toftegods. Omkring ved 1620 og senere boede paa den tredie Gaard fra Øst en Mand ved Navn Michel Heinsen. Efter ham fik hans Søn Iver Michelsen Gaarden; hans Hustru hed Maren eller Marine; og de havde i deres Ægteskab 3 Døtre, hvoraf en blev gift til Svejlund, en til Hydevad og en vistnok til Kolstrup ved Aabenraa. 1690 var Marine Enke og sad inde med Gaarden. Da blev Peder Lauterup fra Heds, Bylderup Sogn, sendt af sin Svoger for at bejle for denne til Enken. Peder Lauterup var Student; og maaske har Broderen ment, at han derfor var særlig skikket til at føje sine Ord saadan, at Enken kunde bevæges til at give sit Minde; maaske han har været noget undselig, ligemeget! Det endte med, at Enken sagde Nej til Bejlingen; men føjede til: Dersom det havde været dig selv, saa vilde jeg have betænkt mig derpaa! Peder Lauterup drog da hjem til Broderen med den Besked; og saa raadede denne ham til selv at gøre sin Lykke for Enken, da hans egen Sag jo nu var tabt alligevel. Det syntes Studenten godt om og drog da for anden Gang til Vellerup for at bejle til Enken, men denne Gang var det jo for sig selv. Enken gav ham straks sit Ja. Peder Lauterup opgav da Studeringen, ægtede Maren Ivers og blev saaledes Gaardmand i Vellerup. Saa blev han Sognefoged i Agerskov Sogn, og det har nu Søn efter Fader været i Slægten lige til min Farfader, som var den sidste. Peter Lauterup og Hustru har haft følgende Børn, som er op-

tegnede i en gammel Bibel fra Frederik den 2dens Tid, den findes endnu hjemme paa min Fødestavn:

1. „Anno 1692 den 17. Februar ungefehr 2 Stunder før Dag er voris liden Søn født til Verden. Den første Søndag derefter er han bleven delagtig udi Daabens Sacramente og begafuet med det Nafn Ifuer.

Sin Fader var Ridefoged Hr. Detlef Outzen i Roost, min Hustrus Broder Peder Terstensen og Christen Hansen i Hydevad. Sin Faderske var min Moder Ingeborg Peders i Hetz, mit Sydskendebarn Anna Christiansdatter i Hausted. Derefter den 9. Junius Anno 1694 er voris førbenævnteliden Søn salig udi Herren hensofuet og ligger begrafuet her paa Agerskouf Kierregaard.

Gud gifue naadelig at vi kunde findis igien med Glæde og Fryd udi Guds Rige og Herlighed. Amen!

2. Anno 1693 den 16. Martz en Stund før Solens Opgang er voris liden Datter født til Verden. Næste Søndag derefter er hun blefuen delactig udi Daabens Sacramente og gifuen hende dett Nafn Ellen. Hendis Faderer var min Broder Peder Hansen i Hetz, mit Syskendebarn Christen Jepsen i Hausted. Hindes Faskerske var Helvig Høyer i Roost. Anna Vinds udi Agerskouf og Kirstina Maria Erichsdatter af Kaalstrup. Gud gifue Hinde Lykke og Velsignelse Christeligt at lefue og Salig at døe!
3. Anno 1694 den 23. Julius Klokken imellem 12 og 1 slet er voris liden Søn født til Verden. Næste Søndag derefter er hand blefuen christnet og gifuet hannem det Nafn Hans. Sine Faderer var min Moders Broder Peder Laurup i Haystrup, min Broder Christen Pedersen i Hetz og mit Syskendebarn Peder Lauterup i Hafsted. Sin Faderske var min Hustrus Broders Kone Anna Peders i Hydevad og Kirsten Pedersdatter af Hellevad. Gud gifue hannem Naade, Lycke og Velsignelse til at lefue Gud til Ære, Pris og Lof, os Forældre til Trøst og Glæde, Hannem self til timelig og evig Velfærd for Christi Nafns Skyld. Amen!

4. Anno 1696 den 7. Januar om Aftenen Klocken imellem 9 og 10 slet er vores Datter født. Næste Søndag derefter er hun blefuen delagtig udi Daabens Sacramente og gifuet hinde det Nafn Hanna. Hindes Faderer hafuer været Kej Jørgen Bonifacius Gesterup, Peder Jepsen i Hinderup, min Broders Kone Karen Peders i Hetz, Anna Pedersdatter af Haystrup og Marina Christensdatter af Hafsted. Gud forlene hinde christeligt at lefue og salig at døe!
5. Anno 1698 en dødfødt Søn.
6. Anno 1699 en Søn som fik Navnet Tersten.
7. 1701 en Søn som fik Navnet Peter.

Desuden har vor Stamfader Peder Lauterup skrevet følgende bag i den gamle Bibel:

„At Mand kand vide huorledis denne Biblia er kommen afsted, da hafuer salig Michel Heinsen her i Vellerup først ført denne her paa Stafnen. Efter hannem hafuer sin Søn nu salig Ifuer Michelsen arfuet dend. Jeg underskrefuene er nu dend tredie Eiermand til hende, undtagen min Hustru Marina, som hafuer dend udi Arv paa hendis Enke Sæde efter fornøvnede salig Ifuers Død. Der lod jeg dend Anno 1696 indbinde og forbedre paa Bladene udi Tønder, da dend vaar gammel 107 Aar, jeg scrifuer et Hundrede og søf Aar. Gud af Naade gifue, at denne Bog maatte blifue her paa Stafnen med Glæde og Gode og bevare hinde med vort Hus og Hjem fra Tøfue og Røfuere, fra Ild og Brand, fra Finder og Uvenner i min og mine Efterkommeres Tid for din kiere Søns Jesu Christi Nafns Skyld. Amen!

P. Lauterup.

I den gamle Bibel findes ogsaa andre Optegnelser, som er af P. Lauterups Formænd, vistnok mest af Iver Michelsen, Michel Heinsens Søn.

Fredag den 17. September 1675 er maaske bleven anordnet en Bededag i Anledning af, at Krigen var bleven Sverige erklæret den 12. Sep. 1675. I Randbemærkningen, som vist er af Iver Michelsen, og utydelig at læse, er hentydet til følgende

Tekst hos Profeten Zephania 2. Kapitel: „I hadelige Folk, samler eder, vi kommer hid, før Dommen udgaar, at i fare bort om Dagen, som Affner, Før end Herrens vredis grumhed kommer ofuer eder, før end Herrens vredis Dag kommer ofuer eder.“

Lucas 13. Kapitel. Samme Dato den 17. Sept. 1675. Evangelium, som blev holden paa den første Fredag Bodsdag.

Fredag den 1. Oktober 1675 er der prædiket over Teksten Lucas 19. Kapitel: Oc der hand kom nær hen til, oc drog ned ad Oliebjerget, da begyndte hans Dicibles ganske Hob, at lofue Gud med Glæde oc høi Røst, ofuer alle underlige Gierninger, som de hafde seet o. s. v. Det har været den Tid, da Christian den 5. belavede sig til at indtage Wismar. som han begyndte at belejre den 21. Oktober 1675.

I Davids Salmer Side 330 staar en Randbemærkning om en Tekst, hvorover der er talt Lørdag efter 1675. Den lyder: „Gud, jeg vil siunge dig en ny Sang, jeg vil lege for dig paa Psalteren met ti Streng. Du som gifuer Kongerne Seyer, oc frelser David din Tjenere, Af den Ondis mordere suerd. Det kan have været en Takkefest i Anledning af, at Christian den 5. havde indtaget Wismar den 23. December 1675. Hvilket Aars-tal staar under Randbemærkningen.

Mathæus 11. Kapitel: Da begyndte hand at straffe de Steder, som hans Gierninger vare mest gjorde udi o. s. v. Evangelium, som blef holden paa Fredag den 2. Juli 1676.

Den 2. December 1676 Tekst: Amos 5. Kapitel: Søger icke Bethel, oc kommer icke til Gilgal, og gaar icke til Bersaba, thi Gilgal skal bortførís fangen, oc Bethel skal blifue Bethauen!

Det var paa den Tid, da den danske og den svenske Hær stod over for hinanden før Slaget ved Lund i den skaanske Krig.

Den 4. Maj 1677 Tekst: Amos 9. Kapitel: See, den Herre Herres Øyne see paa it syndigt Kongerige, at jeg skal det glat udslette af Jorderige, Alligevel at jeg vil icke glat udslette

Jacobs Hus, siger Herren. Det er vist ogsaa i Anledning af den skaanske Krig, som nu havde taget en for Danmark ugunstig Vending.

I Esthers Bog 4. Kapitel staar Michel Heinsens Navn og lidt mere, som er ulæseligt.

Samme Dato den 4. Maj 1677, prædiket over en Tekst: Lucas 9. Kapitel: „Oc der hand kom nær hen saa Staden, oc græd ofuer hannem o. s. v.“

Evangelium paa St. Mikkelsdag, den 29. Sept.: Mathæus 18. Kapitel.

Alt dette er tilsyneladende skreven af en og samme Haand; enten det saa har været Iver Michelsen eller hans Fader, Michel Heinsen, der har optegnet det.

Jobs Bog 18. Kapitel, Mathæus 1. Kapitel, Marcus 9. Kapitel og Apostlernes Gjæringer 4. Kapitel staar en Del Latin optegnet, som sikkert er af Peder Lauterup, der som sagt havde studeret.

Peder Lauterup og sin Hustru Maren fik ikke Lov til at leve ret mange Aar med hinanden, kun ca. 12 Aar. Han har skrevet i Randen af den gamle Bibel: „Salig Maren Lauterups Ligtekst den 7. Januar Anno 1703: Naar jeg ickun hafuer dig, da skøtter jeg intet efter Himmel og Jord. Dersom end mit Liff oc Siel vansmectis, saa est du dog Gud altid mit Hjertis Trøst oc min Del“. Længere nede staar: „Oc hun døde Anno 1702 imellem den 28. oc 29. December om Natten Klokken imellem 11 oc 12 slet.“

Hun har altsaa ligget Lig i 10 Dage. Det maa jo have været i Brug den Tid. I et gammelt Dokument i Arkivet i Slesvig, som Møller Jørgen Fausbøl i Branderup har set, staar der, at Sognefoged Peder Lauterup stod frem paa Tinge og bevidnede, at der var død meget Kvæg af Kvægsygen; formodentlig Pest, som rasede slemt i gamle Dage. Det var 1720.

1699 levede i Vellerup følgende Mænd: „Morten Refslund, Jens Lauritzen, 1720 Poul Hansen, Hyrden Peder Hansen, Hans Sørensen, Peder Wind og Nis Heinsen. 1724: Madtz Jacobsen,

Nis Henriksen, Niels Wind, Hans Sørensen, Hans Pedersen, Peder Poulsen, Hyrden Jens Pedersen, Lauritz Jensen, Hans Poulsen, Bonde Poulsen, Peder Wind og Jørgen Jensen.”

Peder Lauterup blev en meget gammel Mand, 88 Aar. Han maa være død omkring ved 1750. At han har ført Slægts- eller Stamnavnet Lauterup allerede den Gang er mærkelig nok, da jævne Folk den Gang intet Slægtsnavn førte. Man har jo Jens Hansen, Hans Jensen, og naar det er en Pige Jensdatter eller Hansdatter o. s. v. Oprindeligt er vor fædrene Slægt vistnok udgaaet fra Lauterup i Uge Sogn. Senere hen, da Slægtsnavne blev paabudte, tog mange Navnet efter deres Fødeby; det var da rimeligt, at Peder Lauterup eller en af hans Fædre har gjort det samme. Omkring ved 1720 har Peder Lauterups Søn Hans faaet Gaarden. Hans Hustru hedder —. De har haft følgende Børn: „En dødfødt Søn 1725, Maren Lauterup 1726, Peder Hansen Lauterup 1729“.

Før 1750 har Hans Lauterups ældste Søn Peder Hansen Lauterup faaet Gaarden. Hans Hustru hedder Ellen. De har haft følgende Børn: „Maria Christina, født 1747, død som Barn, Jens Lauterup født 1749, Peter født 1750, Maren født 1752 og Catharina født 1754.“

Af en gammel Delings-, Overladelses- og Aftægtskontrakt, som endnu findes paa min Fødestavn, fremgaar, at da Peder Hansen Lauterup 1773 den 19. April skiftede med sine Børn, har han foruden den halve Gaard med et Toftegods og Kirkens Land her i Vellerup ejet en halv Gaard (2 Ottinger) i Bovlund, som han overlod sin ældste Søn altsammen; det var jo Fæstegods den Gang. Jens Lauterups Fæstebrev er udstedt Aaret efter altsaa 1774 den 1. August af Gehejmerraad, Kammerherre og Amtmand over Haderslev Amt Ridder af Dannebrog Friederich von Klingenberg.

Peder Hansen Lauterups Søn Peder var allerede 1773 gift og bosiddende i Bovlund paa nuværende Brandts Gaard, paa Møllebjerg kaldet Damgaard, formodentlig efter Mølleedammen. Om han har købt den eller giftet sig til den, vides ikke. Hans

Søn Peder Hansen Lauterup har faaet Gaarden omkring ved 1800, Hans Søn igen Peder Lauterup ifølge Kontrakt af 29. Novbr. 1838. 1844 har han købt Musvang i Toftlund Sogn af Gaardejer Hinrich Jessen fra Roost. Gaarden paa Møllebjerg blev da solgt til Peter Erichsen Brandt fra Bedsted for 2000 Daler Courant. Forinden har Peder Lautrup solgt til Christian Petersen her i Vellerup en Eng stor 9 Tdr. 6 $\frac{1}{2}$ Skpr. Engen hedder Nørkjær. Gaarden var da ved Salget kun ca. 49 Tønder stor. Gaarden Musvang fik Sønnen Peder Hansen Lautrup efter Faderen; men han satte den overstyr i faa Aar ved Svir og Drik og anden Galskab, saa at den maatte sælges i 70erne til andre. Peder Hansen Lautrups Søn Peder Lautrup er nu da dette skrives 1910 bosat som Skræder i Toftlund, og der siges, at det gaar ham godt.

Peder Hansen Lautrups 2 Døtre var gift; den ældste, Maren, med Gaardmand Jens Hansen paa nuværende Niels S. Bøttchers Gaard her i Vellerup, og den yngste, Catharina, var gift med Jens Johansen i Tinglev.

En Dødsattest, som findes i den gamle Kontrakt fra 1773, lyder saaledes: „At Peder Lautrup og Ellen Peders Enke, Jens Lautrups Sognefogdens Forældre, er begge hendøde, meddeles herved af

Reimer.

Agerskov, den 26. Maj 1789.“

De er altsaa ikke bleven saa synderlig gamle.

Allerede den 27. Maj 1789 er Aftægten bleven slettet i Skyld- og Panteprotokollen af en Gundermann i Roost, hvor Protokollen da maa have været.

Hvorledes Peder Hansen Lauterup er blevet Ejer af den Bovlund halve Gaard vides ikke; om han har faaet den efter sin Fader, eller han har faaet den med sin Hustru, kan ikke siges. Den ejedes ikke af den første Peder Lauterup. Gaarden har ligget imellem begge Jacob Arnums Gaarde, som indtil 1871 laa nede i Bovlund Nørreby. til disse 2 Gaarde er den bleven indkøbt og delt saaledes, at de fik hver en Otting, saa at de fra 2 nu blev 3 Ottingsgaarde. Jacob Arnums Broder-

søn Laust Arnum, som arvede begge Gaarde har nedbrudt den og bygget en stor flot Gaard paa Højden lidt længere mod Øst. Der er endnu en Eng til Gaarden, som kaldes Jens Laurups Rør.

Det var altsaa 1773, at Jens Lauterup tog Gaardene i Fæste efter sin Fader. Han var allerede den Gang Sognefoged, som kan ses af Kontrakten. Hans Hustru hedder Anna Lena og var fra Ravsted. De er bleven gifte 1771. Anna Lena var meget lille. saa hun maatte klatre op paa en Stol, naar hun skulde se ud ad Vinduet, naar en Vogn kørte forbi, for hun var meget nysgerrig. Da hun var let og smidig, voldte det hende dog ingen stor Ulempe. Jens Laurup var kyndig paa Heste og Kvæg og deres Sygdomme og vidste Raad for mange Ting. Dog synes det ikke, han har været saa dygtig til at ernære sig, siden han solgte den Bovlund Gaard. Men det kan jo ogsaa nok være, at han har søgt Tilladelse til at sælge den, for at have lidt at medgive Børnene, naar der skulde skiftes. At hans Omstændigheder ikke har været saa gode, ses af følgende: „En Gang havde han tilladt sig at købe en ny Stads-vogn; det var ikke fordi, at den var saa statelig; det var kun en tostellet Kassevogn; men saa havde han faaet Bøjle-Agestole med Messing-Knapper, og det stak Folk i Øjnene. Det var navnlig Slægten Poulsen, som følte sig forarget derover. Det synes, som der har hersket gammelt Nag mellem disse 2 Slægter. (Den Poulsenske og den Lauterupske). Saa var det en Gang, da Jens Laurup havde faaet den nye Stadsvogn, at kan kørte med sin Hustru og Børn til Ravsted. Da de nu kom forbi Hans Poulsens Gaard, som den Gang laa nede i Vesterbyen (siden blev den jo udflyttet paa Marken, og nu er den udstykket og delt), stod Hans Poulsen i Gaarden og raabte efter dem: „Min lille Øst! (Rumpe) kan du taale det, saa kan du taale mere!“ Hvortil Jens Laurup raabte tilbage: „Aa, kan det ikke bære, saa kan det briste!“

I Jens Laurups Tid var Gaardene i Vellerup af følgende Størrelse begyndende fra Vest:

Peder Hansens Gaard	117	Demat
Hans Poulsens Gaard	118	do.
Jens Jørgensens Gaard	132	do.
Jens Hansens Gaard	127	do.
Simon Chrestsensens Gaard	243	do.
Jens Lautrups Gaard	211	do.
Mads Jacob Bundesens Gaard	194	do.
Anders Nissens Gaard	138	do.

Jens Lautrup og Hustru Anna Lena havde følgende Børn: „1. Peder Lautrup født 1772, 2. Monke Lautrup født 1773, 3. Ellen Lautrup født 1776, 4. Jacob Pedersen Lautrup født 1778, 5. Maria Kjestine Lautrup født 1780 og 6. Johan Pedersen Lautrup født 1782.“

1804 afstod Jens Lautrup Gaarden til sin ældste Søn Peter Lautrup, som blev Sognefoged efter ham. 1805 er Fæstebrevet udstedt paa Gaarden med noget Kirkensland samt paa Toftegodset, som sagdes at udgøre 30 Tdr. Den 2. Februar 1805 er Aftægten bleven indført i Skyld- og Panteprotokollen i Roager, hvor den da maa have været, af ovennævnte Gundermann.

I Kontrakten findes følgende Dødsattest:

„Ovennævnte Jens, forhen Sognefoged, findes anført i Agerskov Kirkeprotokol at være død i Vellerup den 16. Juni 1820. Hans efterladte Enke Anna Lena Lautrup død i Vellerup den 1. August 1834. Dette bevidnes.

Aagaard.

Agerskov, den 20. Februar 1834 (skal være 1835).”

Aftægten er slettet i Protokollen den 28. Februar 1835 i Brøns af Stemann.

Jens Lautrup blev 71 Aar gammel; og da hans Hustru overlevede ham i 14 Aar, er hun vel bleven over de 80 Aar. Af Børnene blev Monke gift med Enkemand Jørgen Jensen her i Vellerup, hvis Søster Engeborg blev gift med Monkes ældste Brøder Peder Lautrup. De holdt dobbelt Bryllup, altsaa paa en og samme Dag og paa et og samme Sted. Ellen blev gift

med sin Fætter Peter Johansen som var Farver og Gaardmand i Tinglev. Maria Kjerstina blev gift til Ravsted ligeledes med sin Fætter Jacob Petersen, som ogsaa var Farver og Gaardmand dersteds. Hvor Sønerne Jacob og Johan er kommen hen, ved jeg ikke; om de er bleven gift, ved jeg heller ikke; i hvert Fald synes det ikke, at der har været Børn efter dem.

Det var i Aaret 1802, at min Farfader Peder Laurup og hans Søster Monke holdt Bryllup med de 2 Søkende Engeborg og Jørgen Jensen Tilgaard her i Vellerup. Medens Monkes Ægteskab forblev barnløst, (Jørgen Jensen havde 2 Sønner af første Ægteskab), blev min Farfaders Ægteskab velsignet med mange Børn; hele otte, nemlig:

„Anne Helene Laurup født 1803, Stine Marie Laurup født 1804, død som ganske lille Barn, Christina Laurup født 1805, Sindet Maria Laurup født 1808, Jens Peder Laurup født den 1. Jan. 1810, Ingeborg Maria Laurup født 1812, Jens Jørgen Laurup født 1814, Peter Christian Laurup født 1816.“

Da min Farfader Sognefoged Peter Laurup 1804 overtog Gaarden efter sin Fader, oprandt en tung Tid for vort Land. Det var jo Napoleons-Tiden, og Krigen rasede i alle Europas Lande. Længe holdt Danmark sig udenfor, og dets Handel blomstrede. saa Velsignelsen steg; men i Længden kunde det lille Land ikke holde sig neutralt, hvor gerne det end vilde; det blev tvunget til enten at erklære sig for eller imod Napoleon.

Danmark vilde ikke godvillig udlevere sin Flaade; og saa gik Englænderne i Land og omringede København, som blev bombarderet med gloende Kugler og maatte efter faa Dages Forløb overgive sig og udlevere sin stolte Flaade.

Nu erklærede Danmark England Krig og sluttede sig til Frankrig; det var uklogt; men det var vel tvunget dertil af Omstændighederne.

England kaprede næsten alle dets Handelsskibe, saa at Danmarks forhen saa blomstrende Handel ødelagdes og der-

med Kilden til dets Velstand. Det gik saavidt, at Staten maatte erklære sig fallit; den kunde ikke indløse de alt for mange Seddelpenge, den havde udstedt, med klingende Mønt. En Hundrede Daler Seddel var ganske værdiløs. Efter at Krigen i 1814 var afsluttet, og Danmark havde maattet afstaa Norge, fordi Stormagterne vilde det saaledes, saa det derfor sørgeligt ud i Danmark. Fattigdommen var grænseløs. En Mand kunde drives fra sin Ejendom, naar han skulde betale nogle faa Dalere. Papirspengene var jo værdiløse; og Sølv og Guld var der intet af. En stor Del af Bønderne kunde ikke svare deres Renter, men maatte gaa fra Hus og Hjem, naar de ikke kunde faa Henstand.

Saadan var den første Tid, da Farfader overtog sin Fødegård.

Der er bleven sagt, at Farfader var ikke saa dygtig som Bonde; men hvem var vel det paa den Tid? Gaarden blev dreven, som Fædrene havde gjort i over 100 Aar. Det meste af Jorden henlaa i Hede, og Kvægbestanden var ikke stor. Farfader holdt kun halvt saa meget Kvæg, som Fader siden. Der blev kun saaet Boghvede og Rug; senere, da Mærglingen begyndte, lidt Byg og Havre.

Farfader havde faaet sig en dygtig Hustru i Engeborg Jensdatter Tilgaard. Hun forstod til Gavns at holde Fattigdommen fra Dørene. Der var jo ikke Raad til at købe noget til Føde eller Klæder. Rug til Brød og Boghvede til Grød, kunde de faa af Marken; Flæsk og Kød, Mælk og Smør behøvede de heller ikke at købe. Desuden var hun dygtig til Haandgøring; hun kunde spinde og væve Tøj til Klæder baade til Gang og Sengklæde, saa intet behøvedes at købes, hvad der jo heller ikke var Raad til. Til Folkeløn gaves heller ikke stort ud. Tyendet fik i Reglen Føden og Klæderne og et Par Daler i Løn; det var det hele. Folk var nøjsomme den Gang; det var de jo nødt til; Føden og Klæderne var tarvelige. Til daglig bestod Farfaders Klæder af en strikket blaa og hvid Uldhue paa Hovedet, som han bar baade ude og inde, en ulden Trøje

og dito Knæbenklæder, hvide uldne Strømper og Træsko paa Fødderne. Farmoders Hovedtøj bestod af en Hølle og en saakaldt Holdklud af Kniplinger, saaledes som den ses paa Billedet af den ene af de sønderjydske Piger. Klædedragten bestod af en Vadmels blaa farvet Trøje med Talje, et uldent Skørt i Reglen brun, blaa eller sort farvet, sorte Uldstrømper og Klodser paa Fødderne. Til Søndags eller naar der rejstes ud, var de gamle naturligvis finere; saa havde Farmoder en Kniplings Opstanderhue eller Kappe under Holdkluden, som tog sig meget godt ud. Desuden en Kamgarns Tossels Kjole, et sort Silkeforklæde samt Sko med Sølvspænder, som var en gammel Slægtsarv. Farfaders Klædedragt var ved saadan Lejlighed en høj Cylinderhat, mørkeblaa Vadmelsklæder, Sko ligeledes med Sølvspænder. Ved Lejligheder som Begravelse eller Bryllup bares dog Brudgomsklæderne, som bestod af Klæde.

Som Sognefoged rejste min Farfader i Reglen en Gang om Ugen til Haderslev i Embedsmedfør. Han red altid paa en Hest, som man gjorde den Gang. Vejene var jo daarlige, og han skulde rejse hjemmefra længe før Dag, naar han skulde klare Turen paa en Dag. Lønnen, han fik som Sognefoged, var kun lille, savidt jeg husker 50 Mark lybsk aarlig. Boligen var paa Farfars Tid de fleste Steder her i Byen indrettet paa følgende Maade: En smal Forstue eller Framguly, som gik gennem hele Husets Bredde; derfra var der paa den ene Side 2 Døre, en til Dagligstuen og en til Køkkenet, paa den anden Side, var en Dør til Loen, som man skulde igennem for at komme til Hestestalden og Kostalden. I Dagligstuen eller Dørns, som det kaldtes, og som var 3 Fag i Firkant, var der 3 Alkovesenge, en Bilæggerkakkellovn, 1 Bord og nogle Stole samt 1 Chatol, ved Bjælkerne var der Hylde, hvor Mælken stod om Vinteren; det var hele Bohavet. Bræddegulvet var bestrøet med hvidt Sand. Fra Dørnset kom man ind i Pisselen, hvor der ogsaa var Alkovesenge; Bohavet var en Del store Kister, som stod langs alle Sider fulde af al Slags Klæder,

Tøj og Lærred. Ved Siden af Pisselen, som var 4 Fag i Fir-kant, var den saakaldte Kløv, et smalt Rum, hvortil der var Adgang fra Køkkenet. Den brugtes til Opbevaring af alle Slags Køkkenredskaber, hvorfor den var forsynet med Hyl-der til at hensætte Delene paa; desuden var der en Seng der, hvor Karlene sov. Ovenfor Pisselen var der 2 Kamre, som brugtes til Sovested for overnattende Gæster; i det ene var der Alkovesenge, i det andet stod en Himmelseng, det vil sige en fritstaaende Seng med Kattuns Forhæng om, og en Himmel over. I begge Kamre var der Bord og Stole. I det fineste var der Bræddegulv, i det andet brændte, saakaldte Bovsten (hvide Mursten). I Pisselen var der ogsaa Stengulv af samme Slags. Længere tilbage i Tiden havde man alle Steder stampet Lergulv. Naar vi ser hen til Bønderboligerne her i Vellerup nu til Dags med al den Luksus, der forefindes, malede eller oliet Gulve, malede og dekorerede Loft og Vægge, Fjederstole og Sofaer med Sofabord, Spejl med Konsol, Skrivebord, Tobaksbord, Sybord, Serverebord, hvid Kakkelovn, smukke Billeder paa Væggene samt flotte Gardiner for Vinduerne, maa vi jo rigtignok sige, at der er stor Forskel. Det var jo endog-saa kun Dagligstuen, jeg her har beskrevet; i Stadsstuen eller Salen er det endnu langt finere. Om Folk nu om Dage er gladere og lykkeligere end vore Fædre, er dog et Spørgsmaal. De gamle var mere nøjsomme og arbejdsomme end Folk nu om Stunder, dertil ikke nær saa forlystelsessyge som Nutidens Mennesker.

Farfaders største Fornøjelse var Jagten; han var en ivrig Jæger, med hvilket Navn han ogsaa betegnes i en Ramse om 8 Perer, som levede i Vellerup paa hans Tid. Ramsen lyder saaledes:

„Lil Per, stor Per, Per Hansen og P e r J e j e r,

Per Jøsterby, Per Vesterby, Per Thamsen og Per Skrejer.“

Den Gang var der ingen Jagtrettighed; den tilhørte Kongen; og den udøvedes af hans Skovrider med dennes Karle i Lindetskovs Skovriderdistrikt, hvorunder Vellerup hørte. Far-

fader drev altsaa Krybskytteri, hvilket var ulovligt; men det gjorde alle den Gang, hvem der drev Jagtsporten. Det ansaas ikke for nogen Forseelse, om end man vidste, at der vankede stor Straf, naar nogen grebes i den Haandtering eller kunde overbevises om at have skudt et Stykke Vildt. Bønderne syntes jo, de kunde godt tage de Harer og Ræve, der løb paa deres egne Marker, der var mere end nok til Skovrideren endda; han havde dog ikke Brug for alt det Vildt, der var paa Markerne den Gang.

Mangen en gjorde ligefrem en Næringsvej af Jagten; men saa kunde det nok være, at Skovrideren med sine Karle kunde faa i Sinde at gaa lidt strengere frem mod Krybskytterne, naar han fik Kundskab om, at den eller den drev det alt for vidt med den ædle Sport.

Saaledes gik det Farfader. Det var i Aaret 1847, han var den Gang 75 Aar gammel og kunde næppe se at skyde; saa blev det dejligt Sporsne, som det kaldtes, tæt før Jul. Saa paa Juleaftensdag fik den gamle Lyst til at gaa paa Jagt; men saa blev han greben af Skovriderens Karle, der nok vidste, at naar der var Sne, var der mange Krybskyttere ude, særlig nu lige før Jul. Det var ikke langt syd for Gaarden; Bedstefader kunde ikke i Tide se dem, fordi de kom nordfra. De fra-tog ham saa hans gode Bøsse og hans andre Jagtredskaber; og saa maatte han desuden betale en klækkelig Bøde i Penge. For Tabet af Pengene klagede den gamle ikke; men det gik ham nær, at han ikke fik Lov til at beholde sin gamle Jagtbøsse, som havde været hans Glæde alle Dage; Fader trøstede ham med, at han nok skulde give ham en anden. Folk syntes, det var ikke smukt gjort af Skovriderkarlene saa meget mere, som de altid havde haft frit Logi hos Sognefogdens, naar de kom her paa Egnen; og Farfader var jo den Gang for gammel til at gøre Vildtet synderlig Skade.

Et morsomt Træk om Farfader kan jeg endnu fortælle. Paa et gammelt Egetræ i Haven var en Storkerede. Naar nu Stor-ken om Vaaren vendte tilbage og stod paa Reden, saa gik den

gamle ud i Yderdøren, tog sin Hue af og hilste gladelig paa den kærkomne Gæst med de Ord: „Velkommen Per!“ Per er jo en gammel dansk Benævnelse paa Storken. Farfader gik til dagligdags under samme Benævnelse.

Farfader var kærnedansk, som alle hans Fædre. I Slutningen af 30erne og Begyndelse af 40erne, da de saakaldte Slesvigholstenere begyndte at rejse Krav om Sønderjyllands og Holstens fuldstændige Adskillelse fra Danmark, saa det kunde blive et eget Hertugdømme og komme under Tyskland med den augustenborgske Hertug som Regent, vaagnede ogsaa Danskheden i Sønderjylland; og Farfader var straks paa det rene med, paa hvilken Side han stod. Da Talen en Gang, jeg ved ikke ved hvilken Lejlighed, var om, at nu kom vi snart løs fra Danmark, da udbrød Farfader: „Æ Tyskere skal den tejet it faa Hertugdømmet Slesvig!“

Kong Frederik den 6. og hans Styrelse var rigtig hans Ideal af en Konge, Landsfaderen, og hans Regering; selv havde han tjent Kong Frederik som Soldat, han havde været Kavallerist. Det var altid Farfaders Fornøjelse at fortælle om de Aar, han havde ligget ved Oksenvad Lager, som det kaldtes. Det var en Øvelsesplads paa Oksenvad Hede, som i Kong Frederik den 6.s Tid blev benyttet til Mønstring og Øvelse en Gang aarlig for Soldaterne og Reservisterne. Det var ellers strengt nok med Soldatertjenesten i Kong Frederiks Tid. Der vankede Prygl i stor Stil; dertil kom den lange Tjenestetid; der var dem, der laa Soldat i 8—14 Aar. I 1848, da Slaget stod ved Slesvig, vilde Hans Krüger rejse en Landstorm for at fordrive Fjenden. Alle vaabenføre Mænd blev opfordrede til at stille; men Vaabnene de havde, duede jo ikke; én havde en Le, én en Fork, én en Høtyv, én en gammel Bøsse o. s. v., og de var jo alle uøvede; og ingen duede til at kommandere. Moder syntes, det var bedst, de blev hjemme og lod de Narrestreger fare; de kunde dog intet stille op mod indøvede Soldater; men saa kan det nok være, at Farfader blev vred, og i sin Iver udbrød han: „Æ tænt et, den tej et, nok min Pig, te de var en tysk Storm

i æ Hals aa dæ!“ Det tog Moder meget fortrydeligt op, for tysk var hun ikke, om hun end ikke den Gang endnu var vaagnet til fuld dansk Bevidsthed; hun klagede derover til Fader. Fader blev vred og sagde til sin Fader: „Det kan jeg sige Eder! Til mig kan I sige, hvad I vil, men min Kone skal I lade i Fred!“ Saa sundede Farfader sig lidt, saa sagde han: „De kan æ de tej et li min Søn! staa du kun med din Kuen!“ Med Rejsningen gik det, som man kunde vente. Folkene kom kun til Hellevad, saa skiltes de, og enhver drog til sit, der var ingen ordentlig Kommando og Disciplin. Farfader oplevede ikke at se Ende paa Krigen, han døde i Efteraaret 1848 i en Alder af 76 Aar. Farmoder overlevede sin Mand i over 15 Aar. Hun havde alle Dage haft et godt Helbred, og som forhen sagt været en dygtig og stræbsom Kone, hun var tillige klog paa Husraad. Den Gang var der ingen Læger, ikke at tale om Apoteker paa Landet. Og naar det skete, at en Læge blev hentet til en Syg, var det en stor Begivenhed. Det var tit, at en Syg sagde, naar Tale var om at hente Lægen: „Skal jeg have Doktoren, saa dør jeg!“ Det kom vel deraf, at Lægen kun i Reglen blev hentet, naar nogen var dødssyg. Der var mange, der søgte Raad hos gamle Engeborg Laurups! og hun hjalp gerne, hvor hun mente, hun kunde. Om Sommeren bjærgede hun alle Slags Urter ind: Ræverølliker, Kirsebærblade, Bukkeblade, Bittersød, (en Rørart, som vokser ved Bredden af Bække og Damme), Hyldeblomster, Lavendler, Thimian, Salvie, Malurt, Graabunke og flere andre Slags. Hun kunde tilberede et Plaster for bulne Fingre eller anden udvortes Bulenskab. Plasteret bestod af Faartalge, Bomolie, lidt Terpentinolie, Voks, Hyldebark og Faaregødning samt brun Tjære. Naboen Thammes Hansen Refslund var en meget hastig Mand; tit kunde han blive saa vred og umedgørlig, saa at hans Husfæller næsten ikke kunde være i Hus hos ham; saa sendte de Bud efter gamle Engeborg, hun kunde altid tale ham til Rette. Da Farmoder var ca. 88 Aar gammel, havde hun det Uheld ved et Fald at miste sin Førlighed. Fra den Tid kunde hun

ikke gaa, men maatte hele Tiden sidde paa en Stol; og saa begyndte hun ogsaa aandelig at svækkes, hun gik i Barndom, som det kaldtes. Det er fra den Tid, jeg kan huske hende. Hun sad paa en Lænestol ved Kakkelovnen og talte med sig selv. Saa sad hun undertiden og saa paa Kakkelovnen, saa sagde hun: „Saadan Kakkelovn havde vi akkurat ligesaadan hjemme i Vellerup“, hun bildte sig nemlig ind, at hun ikke var hjemme, hvor hun mente sig at være, ved jeg ikke, jeg tror nok, hun mente. Hun var hos hendes ældste Datter, som var gift i Alslev. Stundom kunde hun være saa ulykkelig derover, at hun græd, og for at tilfredsstille hende, maatte vi prøve paa at gaa hjem med hende, som hun kaldte det. Et Par Piger fik hende da oprejst og støttede hende udenfor Huset, men det varede ikke længe, saa var hun saa forpustet, at hun kunde ikke længere, og saa kunde hun nok skønne, at det var bedst, hun kom ind og kom til Hvile igen. Naar saa Moder sagde til hende, hvorfor vil I rejse fra os Bedstemoder? er vi da ikke gode mod Eder? saa svarede hun altid: „Jo, det ved da Gud, I er, men jeg kan da ikke altid blive her, jeg maa jo dog hjem en Gang“. Efter en saadan Tur kom Rejselysten ikke saa let op i hende igen. Om Natten, naar hun vaagnede, kunde hun faa i Sinde at ville op af Sengen, hun sagde, hun skulde op for at faa Davren færdig til Per; som forhen sagt, rejste hendes afdøde Mand jo tit til Haderslev paa Embedsvegne. Det lod sig imidlertid ikke saa let gøre, da hun laa i en Alkove med 2 Luger for, hvoraf den ene var forsvarlig bunden, for at hun ikke skulde faa den op. Hun skændte tit efter det lille Hul, som hun kaldte det, der var saa snævert, at hun ikke kunde komme ud. Moder hørte sædvanligt, naar Farmoder begyndte at rumstere, og hun kunde ogsaa altid faa hende til Ro igen, naar hun talte venligt og alvorligt med hende derom. Jeg kan dog huske en Nat, da det var lykkedes for den gamle at komme igennem det lille Hul; da laa hun paa Stuegulvet og havde stødt et Hul i Hovedet; men hun havde intet Mên deraf. Mærkværdigt nok kaldte hun altid os Drenge for Hans, hun

sagde altid lille Hans, naar hun talte til en af os, ligemeget om det var til Hans, Christian eller mig, hun talte. Naar jeg saa undtærtiden sagde til hende, jeg hed jo ikke Hans, Oldemor! (saadan kaldte vi hende i daglig Tale), saa sagde hun altid: „Hvad hed du da?“ og naar jeg saa sagde, Peter!, saa sagde hun: „Saa er du jo min lille Mand!“ Nej sagde jeg saa, jeg vil ikke have dig, Oldemor! Det svarede hun ikke paa. En Gang legede vi Børn med en Bold ude i Haven, og Hans kom da til af Vanvare at slaa Bolden ind gennem Vinduet, saa Glasstumperne røg hen ad Bordet. Farmoder, udbrød da i sin Forskrækkelse: „Nej, skal det saadan være, saa vil jeg ikke være her, Gud fri os!“ Moder kom ved Larmen ind fra Køkkenet og begyndte at skænde dygtig paa Hans, men da Farmoder hørte, det var Hans, der havde haft det Uheld, saa sagde hun: „Var det dig lil' Hans? Tys du kun! jeg skal nok betale det for dig“.

Min ældste Søster og saa en Pige ved Navn Stine, som vi havde, vilde hun absolut forære sin Snustobaksdaase, for de snusede, sagde hun, hun havde nemlig set, at de en Gang imellem for Løjers Skyld havde taget en Pris af hendes Daase for at komme til at nyse. Farmoder havde tit om Vinteren kolde Hænder, skønt hun sad nær ved Kakkellovnen, der var godt opvarmet, naar vi saa af og til varmede et Klæde og svøbte hendes Hænder deri, var hun altid saa glad og taknemlig og sagde: „Du est en skønne Dreng!“

Naar vi havde Fremmede og hun fik en Kop Kaffe med Smaakager til, saa drak hun Kaffen, men Kagerne nænnede hun ikke selv at spise, dem delte hun ud til os Børn. Det maatte hun naturligvis ikke for Moder, for Kagerne var jo til hende og ikke til os, men saa blinkede Oldemor og gjorde Mimer til os, det forstod vi nok, det vilde sige saa meget som: „Tys kun, til hun er gaaet, I Smaabørn, saa skal I faa dem allesammen.“ Det var ogsaa et Vidnesbyrd om hendes gode og kærlige Hjertelag.

Farmoder kunde aldrig lide, at man spejlede sig, naar hun

saa det, sagde hun altid: „Spejl dig Mus, hvor glat du er!“

Oldemor havde ogsaa en Hund, den hed Dine, den sad altid om Dagen under hendes Stol, men den var tit saa arrig, at ingen af os Børn turde røre ved den. Den blev jo tit drilllet af os, derfor kom det vel, at den intet vilde have med os at gøre. Om Natten laa den hos Farmoder i Alkoven og varmede hende. Den Hund fik en sørgelig Ende. En Gang havde vi sat Gift for Mus under Alkovesengen, det var Pandekager med Arsenik i, deraf havde den ædt noget, hvilket naturligvis havde Døden til Følge. Om Natten skændte Farmoder paa Hunden, fordi den laa saa urolig, hun vidste jo ikke, den havde faaet Gift, om Morgenen laa Dine død i hendes Arm, da hun vaagnede. Siden fik hun et Varmebækken til at varme sig paa, hun brød sig ikke om at have nogen Hund mere.

1863 lige før Jul blev Farmoder syg og døde et Par Dage derefter. Gud undte hende en let Udgang fra denne Verden. Smerter følte hun ikke, hun sov for det meste hele Tiden, indtil Døden lukkede hendes Øjne. Hun blev begravet imellem Jul og Nytaar. Hendes Alder blev over 91 Aar. Det var et langt og virksomt Liv, der her blev afsluttet. Farfaders og Farmoders ældste Datter An Lene, som hun kaldtes, blev gift til Alslev i Højsted Sogn, som før er nævnt, med Smed og Gaardmand Martin Callesen, de havde ingen Børn, hvorfor de tog en Søsterdatter af An Lene til sig og opdrog som deres eget Barn. De døde begge 1871 og ligger begravede paa Højsted Kirkegaard.

Den næstældste Datter Christine, som i sin Ungdom havde været den skønneste af dem alle, gik det meget daarligt. Hun blev gift med Christen Autzen i Fogdrup, Ravsted Sogn. Han ejede baade en Gaard og en Kro i Fogdrup, men var drikkelig og udsvævende, saa han satte alt overstyr. Faster tog af Sorg og Græmmelse sin Død derover. 4 Børn, som de havde, blev udsatte hos deres Slægt. Den ældste Iver kom til en Farbroder i Maugstrup, den næstældste Peter kom til sine Bedsteforældre her i Vellerup, den 3. Jakob, kom til sin Mo-

ster i Løjtved og den 4. Marie kom som nævnt til Alslev. Der syntes, som om der hvilede en tung Skæbne over disse Børn. Iver blev drikfædig og udsvævende som sin Fader, og rejste 1869 eller 70 til Amerika, siden er der intet hørt om ham. Han er vist forlængst død. Peter, som var opdraget hjemme, rejste i 1856 eller 57 til Australien for at grave Guld, hvor han satte Livet til, ved at en Mine styrtede sammen om ham. Jakob blev gift og bosatte sig i Løgumkloster, men han døde allerede det første Aar. Marie blev gift med en Drukkenboldt fra Salling, havde med ham 4 Børn og døde saa ligesom hendes Moder af Sorg og Græmmelse. Faderen Chr. Autzen blev gift igen med en Kvinde, der ligesom han var drikfædig. De drak sig begge ihjel en Nytaarsnat.

Den 3. Datter Sindet Mari blev gift med en Købmand Jensen i Aabenraa, som døde for tidligt, saa det var heller ikke saa rigeligt for hende. Hun havde 2 Børn, en Søn og en Datter. Sønnen døde som Barn, Datteren blev gift med Kaptajn Thomsen 1877 og rejste med ham til Søs i nogle Aar, hvor de tjente ret godt. Saa rejste hun hjem for at faa Børnene, hvoraf de havde 3 (Dreng), døbte. Det var jo Meningen, at Manden skulde følge efter, naar han havde tjent Penge nok. Ved min Kusines Hjemkomst erfarede hun ved et Telegram, at hendes Mand var død kort efter, at hun havde forladt ham. Selv døde hun et Par Aar efter, og hendes Smaadrenge blev da sat i Pleje hos deres Faders Søster, Enkefru Juhler i Aabenraa. Faster Sindet Mari døde 1881 og ligger begravet paa Aabenraa Kirkegaard hos hendes Mand og Børn. Hun var altid saa mild og venlig i sin Færd, dertil saa dansk i Sind og Skind. Hun havde altid stor Tro til, at vi snart skulde komme hjem til Danmark igen. Som saa mange andre, blev det dog ikke hende forundt at opleve dette.

Den 4. Datter Ingeborg Mari, som var 2 Aar yngre end Fader, og den Søster han holdt mest af, blev gift til Løjtved i Nørreløgum Sogn med Gaardmand Hans Madsen., De havde ialt 4 Børn, 2 Døtre og 2 Sønner. Den ældste Datter (Anna)

blev gift i en meget ung Alder med Kromand og Gaardejer Laust Hansen i Uge, som var en Fætter til Laust Arnum i Bovlund. Den anden Datter Maria (hendes fulde Navn var Engeborg Maria), blev gift med Jørgen Jørgensen, Kromand i Poulskro ved den gamle Oksevej i Kliplev Sogn. Den ældste af Sønnerne fik Gaarden hjemme i Løjtved og en Hustru fra Holebøl Sogn. Den yngste af Sønnerne (Peter Lautrup Madsen) fik sig en Hustru med en Gaard i Bolderslev i Bjolderup Sogn. Sønnen, der fik Gaarden hjemme hed Hans Peter. Slægten i Løjtved blev omkring ved Ulykkesaaret 1864 meget tysksindet, saadan at de forandrede deres gode gamle danske Slægtsnavn til Matzen. Det samme gjorde de andre Bymænd i Løjtved, de er tysksindede næsten allesammen og fører omtrent alle Slægtsnavnet Madsen (Matzen). Efter 1864 kom vi ikke meget sammen med vor Slægt i Løjtved. Det kom deraf, at vi ikke havde ens Sindelag. Midt i Firserne i forrige Aarhundrede døde begge de gamle. De ligger begravede paa Nørreløgum Kirkegaard. Faster var den længstlevende. Siden Begravelsen over hende, som nu er 24 Aar siden, har jeg ikke været i Løjtved. Nu har jeg jo ogsaa mange nærmere Slægtninge, og det gaar jo altid saadan, at naar først ens Forældres Søskende er døde, og Søskendebørnene er dragen hjemmefra og bosatte, saa hører Omgangen op, naar de da ikke bor i den nærmeste Omegn. Den ældste af Faders Brødre, Jens Jørgen, blev Købmand, bosatte sig i Flensborg og blev gift med en Pige fra Hamborg og havde i sit Ægteskab 3 Børn, 2 Sønner og en Datter. I Flensborg kunde han ikke klare sig, saa flyttede han til sin Hustrus Fødeby Hamborg, men der gik det ham ikke bedre, saa rejste han til Amerika for at søge Lykke der. Det var just den Tid, da Nord- og Sydstaterne førte Krig med hinanden angaaende Slaveriets Afskaffelse. Farbroder meldte sig til Soldatertjeneste paa Nordstaternes Side, blev Officer og faldt i Krigen. Nu stod hans Hustru, som hed Franciska, ene tilbage med 3 ukonfirmerede Børn, og det var ikke saa let en Sag for hende at

tjene Brødet til dem, imidlertid gik det hende dog ganske godt. Hun fik en Vaskeforretning i Gang, som gik godt, saa hun behøvede ikke at have Sorg for Næring. Hendes velhavende Slægtninge i Hamborg har vel nok hjulpet hende tilrette i Førstningen. De tre ovennævnte Børn, Vilhelm, Terese og Eduard hed de, blev gifte og bosiddende i Hamborg og Omegn. Om de lever endnu, ved jeg ikke, jeg har aldrig set dem lige saa lidt som deres Forældre. Det er sært at tænke paa, man har saa nære Slægtninge, som man aldrig har set. Naar vore Efterkommere engang skulde se eller læse Navnet Laurtrup oppe fra det tyske, ligger det nær at antage, at det er en Gren af vor Slægt, som imidlertid for stedse er gaaet tabt for det danske.

Den yngste af mine Bedsteforældres Børn, Peder Christian Laurtrup, slog sig paa Handelen. Først handlede han med Uldvarer, siden gik han over til Handelen med Heste og Kvæg. Han var dygtig til den Handel og kunde maaske ved den have erhvervet sig Velstand, men saa døde han omkring ved 1840 kun 24 Aar gammel.

Af et gammelt Dokument, som endnu er i mit Eje, ses, at 1827 er alle By-, Mark- og Engveje blevne opmaalte og skiftede efter Gaardens Størrelse, efter Ottinger. En hel Gaard havde 4 Ottinger, en halv Gaard altsaa 2 osv. Nu er det mærkeligt nok, at Ottingerne ikke nær var lige store i de forskellige Byer. En 3 Ottings Gaard i her i Vellerup var f. Eks. lige saa stor som en 4 Ottings Gaard i Nabobyen Bovlund.

Dokumentets Indhold lyder saaledes:

Den østligste Gaard:

Peder Nissen	1 ¹ / ₂ Otting	faar af Byvejen	182 ¹ / ₂ Lod	a 3 Alen.
Christian Pedersen	2 ¹ / ₂ Otting		305 Lod.	
Peder Laurtrup	2 Otting		244 do.	
Tammes H. Refslund	3 Otting		365 do.	
Niels Sønnichsen	2 Otting		244 do.	
Jørgen Jensen	2 Otting		244 do.	
Catharina Knudsen	1 ¹ / ₂ Otting		183 do.	
Hans Poulsen	1 ¹ / ₂ Otting		183 do.	

Angaaende Markvejene, da er de saaledes bleven behandlede, at den saakaldte Søndermarksvej og Torengvej kunde efter forudgaaende Opmaaling og nøje Beregning svare til de 9 Østerbys Ottinger, imod at Bovlund Vej og Overvejen hørte til Østerbyens 7 Ottinger, og dermed var enhver tilfreds.

Broer og Sile er fælles Sag, og hvad Skade der sker der ved paa Vejene. enten i Tø-Brud eller anden Vandskyl, sættes da i Stand af hele Byen efter Ottingspart, og dermed var enhver fornøjet, hvilket vi med vores Hænders Underskrift stadfæster; og tillige indsender vi samme til de høje Kongelige Amtshuse i Haderslev og Apenrade underdanigst bedende om naadigst Approbation. Peder Nissen. Christian Pedersen. Peder Lautrup. Thomas Hansen (Refslund). Niels Sønnichsen (Bøttcher). Jørgen Jensen (Tilgaard) i Fuldmagt for Katrine Knudsen (Vilsen). Jørgen Jensen. Hans Paulsen.

Førend jeg nu gaar videre, vil jeg fortælle lidt om, hvad jeg ved om de forskellige Gaarde og deres Beboere her i Byen helt til nærværende Tid. Jeg begynder da med den vestligste Gaard. Der levede i Begyndelsen af forrige Aarhundrede en Mand, som hed Peder Knudsen Vilsen. Han var gift med Jens Jørgensen Tilgaards Datter Catharina her af Vellerup, altsaa en Søster til Farmoder Engeborg. Han maa have været en stor Mand, for det er ham, der i forhennævnte Ramse er kendetegnet med Navnet Stor Per. Han nedbrød de gamle Bygninger og byggede en ny efter den Tid ret anselig Gaard. P. Knudsen døde tidlig, og hans Enke overlevede ham i mange Aar. I deres Ægteskab havde de kun to Døtre, hvoraf den yngste Mette Catharina blev gift med Bertel Refslund af Bovlund og bosat i Nørre Vollum, Døstrup Sogn. Den ældste Datter Sindet Maria fik Gaarden hjemme og blev gift med Peter Frederik Johansen Lund af Gestrup, Søn af Gaardmand Johannes Lund sammesteds. Dette Giftermaal kom lidt hovedkulds. Sindet var nemlig forlovet med deres Karl Jørgen Thiim, senere Gaardmand i Mellerup, men da Peter Lund bejlede til hende, syntes hun bedre om ham, og besluttede at hæve

Forbindelsen. Det skete da en Søndag, da baade Sindet Maria og Peter Lund var til Kirke, at hun gav ham tilkende i Vaabenhuset, at hun var villig til at gifte sig med ham. Hun gik stiltiende hen og traadte ham paa Foden, saa vidste han Besked, han forstod nok halvkvædet Vise. Nu gjaldt det jo om skyndsomst at faa Bryllup i al Stilhed, for at ikke Jørgen Thiim skulde mærke Uraad og gøre Indsigelse, hvad han som hendes Forlovede nok kunde gøre. De løste da Kongebrev, som det hed, derved undgik de Tillysningen de tre Gange i Kirken. Brylluppet blev holdt i al Stilhed. Peter Lund fik altsaa Gaarden med sin Hustru og havde med hende 3 Børn, Cathrine, Marie og Peter Christian, som fik Gaarden efter dem. Han giftede sig i en ung Alder, 20 Aar, det var i Forsommeren 1862. Det er det første Bryllup, jeg har været med til, jeg husker det godt endnu, jeg var dengang en lille Dreng paa 7 Aar. Saa mange Mennesker havde jeg aldrig set før, og jeg følte mig derfor i Førstningen lidt fremmed og forlegen. Dertil kom Musiken, som jeg ikke godt kunde taale at høre som Barn, naar der var saa mange, der spillede. Tante Marie, som senere vil blive omtalt, var Bordpige og hjalp mig tilrette, men jeg husker godt endnu, hvor Graaden sad mig i Halsen, hvergang Musikanterne spillede. Efter en lille Tids Forløb blev jeg dog fortrolig dermed og morede mig ganske godt. Min Broder Christian, som var 2½ Aar yngre end jeg, gik det værre. Han var med til Brylluppet paa anden Dagen, men saa snart Musikanterne begyndte at spille, græd han og sagde, at han fik ondt i Maven, saa Enden blev, at Moder maatte gaa hjem med ham. Da vi to Brødre blev større, var der intet, vi hellere vilde høre, end Musik. Peter Christian Lund ejede kun Gaarden til 1880. Han og hans Hustru Else, som var fra Overby i Døstrup Sogn, var meget selskabelige, de havde for tit Fremmede, og rejste for tit ud. Saa ved man jo nok, hvorledes alt bliver passet hjemme. Dertil kom, at de i 1876 fik den Idé, at bygge et nyt Stuehus, fordi det gamle var for lavt. Enden blev da, at de maatte overlade det

hele til Kreditorerne 1880. Blandt dem var ogsaa Fader, som tabte 1000 Mark kourant ved den Løjlighed. Kreditorerne solgte samme Foraar Gaarden til en Mand, som hed Johan Jessen, gift med Elsebeth Catrine Møller, opdragen i Herslevgaard. Gaarden kostede uden Besætning 38 Tusinde Rigsmark. Nu 1910 har Johan Jessen udlejet Gaarden til sin ældste Søn Christian, som vel nok en Gang bliver dens Ejermænd. 1854 solgte Peter Lund et Stykke Land til Pottemager Chr. K. Langelund og Hustru Trine, som havde tjent hos ham i flere Aar. Derpaa byggede de et Hus, hvor de drev Pottemagerhaandværket. P. C. Lund solgte 2 Enge til Mads Jakob Petersen, og et Stykke Agerland (Skibelund) til P. Petersen fra Ager-skov Nymark, hvorpaa der ogsaa blev rejst en Bygning.

Paa den næstvestligste Gaard synes Slægten Poulsen Pauli at have levet i det mindste over Hundrede Aar. 1699 findes i Kirkebogen Navnet Poul Hansen, senere Hans Poulsen, Peder Poulsen, Bonde Poulsen. Som før nævnt, var det en Hans Poulsen, som levede paa Oldefader Jens Lautrup's Tid, der flyttede Gaarden ud paa sin Mark nordvest for Byen. Han havde 2 Sønner, hvoraf den ældste Hans Poulsen Pauli fik Gaarden og den anden blev bosiddende i Refslund, Branderup Sogn. Slægten her i Vellerup er nu uddød paa Mandssiden; og den i Refslund vil ogsaa uddø, da der kun nu er 2 Døtre af Sønnesønnen Hans Pauli. Men en Broder til denne lever dog endnu; han hedder Chr. Pauli, er Kromand i Vojens, og har 2 Sønner. Slægten Hans Poulsen synes at have været af et noget varmbloedigt Temperament. Der er mange Historier om dem i saa Henseende, som dog ikke her skal fortælles. Den sidste Hans Poulsen her i Vellerup havde en Datter, som fik Gaarden efter ham. Siden blev hun gift med en Fætter i Roost, Martin Hansen. Saa blev Gaarden efter nogle Aars Forløb solgt til Kvæghandler Peter Winther fra Bjerndrup i Nørreløgum Sogn for 30 Tusind Mark kourant. Peter Winther solgte den 1874 til Hans Hynding fra Bovlund for 93 Tusind Rigsmark; men da var der dog ogsaa købt en Del Agerland og

Eng ind til den. Det var Hans Hyndings Enke, som udstykkede Gaarden. jeg tror det var i 1890. En Levning af Bygningerne med noget Land til beboes nu af en Mand, som hedder Hans Kjær; men han har forpagtet den til sin Søn Thomas Kjær.

Slægten Tilgaard, som nu er uddød paa Mandssiden, har ogsaa været gammel. De beboede den 3. Gaard fra Vest. Nu den anden, siden Hans Poulsens Gaard er bleven delt. Fader og Søn efter hinanden har ført Navnet Jørgen Jensen, Jens Jørgensen o. s. v. Hvornaar de har antaget Stamnavnet Tilgaard, vides ikke. Jens Jørgensen Tilgaard, som levede samtidig med Oldefader, Bedstefader, havde 3 Børn. Hans Hustru hedder Sindet; Børnene Jørgen Jensen, Engeborg og Catharina. Døttrene er jo forhen omtalt. Sønnen blev gift med en Pige ved Navn Ingeborg, med hvem han fik en Gaard i Havsted, Ravsted Sogn, hvor han vistnok har boet til sin Faders Død, eller i hvert Fald til sin Hustrus Død, som maa være sket omkring ved 1800. Med sin Hustru havde han tvende Sønner. Den ældste hed Jakob Jørgensen og den anden Jens Jørgensen Tilgaard. De er begge fødte i Havsted. 1802 maa Jørgen Jensen have ejet Gaarden her i Vellerup, for da holdt han Bryllup med sin anden Hustru Monka Laurtup samme Dag, som Farfader holdt Bryllup med Jørgen Jensens Søster, Farmoder, Engeborg, som før er nævnt. Om Brylluppet stod her paa Gaarden eller hjemme paa min Fødegård, ved jeg ikke. 1803 købte Jakob Jørgensen i Forening med hans Mosters Mand Peder Knudsen Vilsen noget Græsland samt 46 Karlslæt Eng paa Bovlund Mark af Knud Christensen i Langeland for 4900 Mark kourant. Det havde før hørt til en Gaard, som laa østligst i Bovlund kaldet Holmers Gaard. Græslandet blev solgt igen. Men Engene beholdt de i Fællesskab, indtil de blev skiftede i Midten af forrige Aarhundrede. Jakob Jørgensen maa have været ganske ung den Gang; for først omkring ved 1830 er han bleven gift. Han var 2 Gange gift, først med Karen Villumdatter af Hulvad, med hvem han havde en Datter Ingeborg,

som 1851 blev gift med Bunde Refslund i Bovlund; siden med sin Hustrus Søster Enke Kirsten Marie Lassen fra Hundsbæk Gaard i Læborg Sogn. Hun havde med sin første Mand Salomon Lassen 2 Døtre, Magdalene og Mette Kjestine. Jakob Jørgensen var Sandemand og Auktionsholder. Hans Broder Jens Jørgensen købte Gaarden Budsholm i Højsted Sogn. Hans eneste Barn, en Søn hed Hans; han kom ulykkelig af Dage, ved at han kørte løbsk hjem fra Tønder Marked; han slog sig ihjel paa en Sten, da han væltede og var død paa Stedet; med ham var den Gren af Slægten uddød paa Mandssiden. Jakob Jørgensen, som jo var en Fætter til Fader, har faaet Gaarden her i Vellerup før 1830. Som nævnt havde han med sin første Hustru kun Datteren Engeborg, der var en meget smuk Pige, og derfor var meget eftertragtet af de unge Mandfolk. Hun havde imidlertid allerede, da hun gik i Skole skænket sit Hjerte til sin Skolekammerat Bunde Refslund, sagde man, og det er troligt nok, for Bunde saa ogsaa godt ud, dertil var han meget klog og opvakt, og kunde blive Ejer af den største og bedste Gaard i Agerskov Sogn. Det var altsaa en Barndomskærlighed, den første og den bedste, og den holdt troligt ud, ja voksede i deres over 40-aarige Ægteskab, skønt de havde megen Sorg og Modgang. Jak. Jørgensens anden Hustru Kirsten Marie, var en pæn og venlig gammel Kone. Det var et smukt Syn at se hendes Køkken, hvor der sken baade Kand o Kél, o ren vaar Pot og Gryer, som der staa i Karsten Thomsens Vise. Vist er det, at i det gamle Køkken var der en Mængde Kobber og Messingtøj, som holdtes saa blankt ved daglig Pud-sning, at det skinnede som Guld. Der var Kedler, Potter, Pan-der Kærter, Lysesakse, Bækken, Morter, Fyrfad og mange andre Ting af Kobber og Messing. Det kan jo nok være, at Kirsten Marie gik for meget op i hendes Prikkenhed, saa at Haandarbejdet og anden Syssel forsømtes noget derved; i hvert Fald var det ikke altid efter Jakob Jørgensens Sind. Jeg kan saaledes huske, at da han en Gang kom ned til os, som han gjorde saa tit, da han jo var vor nære Slægning, og saa,

hvorledes Farmor, Moder og Pigerne sad om Formiddagen og spandt, kartede og strikkede, da sagde han: „Naa! her bestiller I da noget! oppe hos os gaar de ud af den ene Dør og ind ad den anden og skurer og visker!“ Da Jakob Jørgensens egen Datter var bleven gift til Bovlund, saa fik den ældste af Kjesten Maries Døttre Mette Kjestine Gaarden; ja hun fik den nu ikke; men det var dog Meningen, hun skulde have den; for hun blev gift med Simon Lauridsen, som tjente der, og det var vel ikke saa lige efter den gamles Hoved. I hvert Fald kunde han ikke forliges med Svigersønnen, hvorfor denne blev flyttet over paa en Gaard i Gramby, som det ellers var Meningen, den yngste Datter Magdalene skulde have. Hun blev gift med Kresten Refslund af Bovlund, en Broder til Ingeborgs Mand Bunde Refslund. Jakob Jørgensen overlod dem Gaarden her i Vellerup 1858 for den billige Pris af 4000 Daller dansk Rigmønt. 1861 skulde der have været bygget et Aftægts hus til Jakob Jørgensen og Kirsten Mari, der var allerede kørt en Del Mursten hjem i Nørretoften, hvor det skulde have ligget; men saa døde Jakob Jørgensen, og saa var det jo meningsløst at bygge Hus til Magdalenes egen Moder. Hun blev saa i Huset hos sin Datter, indtil hun døde 1876. 1871 lod Kr. Refslund det gamle Hus ombygge, det vil sige den Del, der brugtes til Beboelse. Han lod Taget opskrue, rejste nye Mure, indsatte nye og større Vinduer og Døre; det gamle havde været saa lavt, at en fuldvoksen Mand næppe nok kunde gaa oprejst under Bjælkerne, og Vinduerne var smaa blyindfattede Ruder rigtig fra den gamle Verden. Saa 1873 den 23. August brændte Gaarden ved Lynnedslag. Det var om Morgenen hen ad Kl. 6, at der trak et svært Uvejr op, saa Folk i Byen var endnu ikke dragne i Marken, derved lykkedes det at være paa Brandstedet næsten i samme Øjeblik, som Nedslaget skete; det var kun lige begyndt at brænde gennem Taget, da vi kom derhen, saa al Ting blev for det meste reddet, hvad reddes kunde. Den skybrudlignende Regn hjalp ogsaa godt til at hæmme Ildens Udbredelse. Det er det sværeste Tordenvejr,

jeg kan huske, Tordenen lød som Kanonskud lige over Hovedet, og det holdt sig længe over, Regnen strømmede ned, saa man ikke kunde se et Bøsseskud frem; Gaden var som en Aa. Gaarden blev nu flyttet op i Toften nordfor Vejen, hvor Aftægtshuset i sin Tid skulde have ligget. Det blev et stort Tab for Kresten Refslund. Han havde forsømt at faa de gamle Bygninger omtakseret i Brandkassen, da han lod det gamle Stuehus ombygge, og de stod meget lavt forsikrede. Det gik tilbage med hans Velstand. Hans Sønner kunde ikke være hjemme og hjælpe ham, da de to ældste var overskrevne til Danmark som 17-aarige, og den 3., som var meget yngre, var en Krøbling fra Barn af. Den eneste Datter blev gift med Lærer R. Thomsen, den senere Frimenighedspræst i Haderslev. 1884 døde Magdalene, hun havde været brystsvag i mange Aar. Og nu raadede Kr. Refslunds Venner ham til at sælge Gaarden jo før jo bedre. Han tilbød mig Gaarden; men jeg havde i Grunden ikke tænkt paa at købe Ejendom endnu, skønt jeg næsten var 30 Aar, og derfor ikke kunde siges at være for ung dertil. Det gav mig imidlertid noget at tænke paa; og efter nogen Overvejelse kom jeg til det Resultat, at jeg nok vilde have Gaarden, saa blev jeg jo da i min Fødeby, som jeg synes er den skønneste i Verden. Jeg talte da med Fader derom, Moder var død den Gang; men han raadede mig just ikke til at købe Gaarden, men dog heller ikke videre fra. Du skal selv vide det, min Dreng, sagde han. Vi talte om, at det var hans Moders Fødegaard, og at det var sørgeligt, om den skulde gaa over paa tyske Hænder; og Enden blev, at Fader og jeg en Dag gik op for at tage Gaarden i Øjesyn; og den blev saa købt nogen Tid senere for 68 Tusinde Rigsmark. Til 1. Novbr. 1884 skulde jeg tiltræde den. Hvad der er mere at sige om nærværende Gaard, vil jeg gemme til jeg, om Gud vil, fortæller min egen lille Historie.

Jeg gaar altsaa til den 4. Gaard.

Der boede 1774 Jens Hansen, som var gift med Maren Laustrup, som var en Søster til Oldefader Jens Laustrup. Hvor

mange Børn de havde, ved jeg ikke. En Søn, der hed Hans Jensen Rostgaard, fik Gaarden efter dem; hans Hustru hedder ogsaa Maren; det var, saa vidt jeg kan se, hans anden Kone, med hvem han havde en Datter, som hed Sindet, der senere boede i Christiansfeld. Med sin første Hustru havde han 4 Børn; derimellem Sønnen Jens Hansen, kendt under Navnet Jens Hansen fra Højset. Denne var en ejendommelig Mand, om hvem der gaar mange morsomme Historier. Et Par af dem skal jeg fortælle: „Engang, han gik hjem fra Ravsted en meget kold Vinterdag, kom han forbi en Eng, hvor der stod en Mølle til at pumpe Vand over Engen. Da han nu var Møllebygger af Profession, fik han Lyst til at se, hvordan en saadan Mølle var indrettet. Han gik derfor over til den, men faldt gennem Isen, der brast under ham, saa han blev ganske gennemblødt til langt op paa Kroppen. I den haarde Kulde frøs Klæderne stive om ham, før han kom hjem, saa der gik Koldbrand i hans Smaataær. Han sagde siden, naar der var Tale om den Tur, at han skar Tæerne af og gav Katten dem, for Hunden vilde ikke have dem. En Gang, da han var bleven gammel, kom han, da han gik rundt og solgte Spiseskeer, ind til os hjemme. Han boede den Gang ved Dravedskov. Efter at have budt Goddag fortalte han, at nu var han bleven skilt fra Konen; Moder forstod i Førstningen ikke den Snak. Jo, sagde Jens Hansen, forleden Dag kørte jeg hende til Løgumkloster og begravede hende paa Kirkegaarden. Han sagde, at han kunde synke en hel Klump, (Bolle), naar den ikke kom paa Tværs, han kunde klappe med Ørene, knase med Næsen og knibe med Tæerne. Han var noget af en Tusindkunstner. Foruden Møllebygger og Tømrer var han Bøssemager, Skomager og mange andre Ting.“

En af Jens Hansens Søstre hed An. Hun blev gift med en Enkemand, som hed Hans Normand, der havde et Kaadnersted paa Vellerup Mark. Samme Kaadnersted havde før ligget i Vellerup By i førnævnte P. Knudsen Vilsens Gadeeng og hørte under Løgumkloster tilligemed P. Knudsens og Hans

Poulsens Gaarde. Disse Ejendomme var skænkede til Klosteret i Løgum 1345 af Frimand Tøger Esbernsen i den sorte Døds Tid, hvad jeg før skulde have fortalt. An Normands havde kun én Datter med sin Mand. De havde det smaat og maatte sælge Stedet. Det købtes omkring ved 1845 af Joh. Appel fra Mellerup. Der blev bygget et ganske lille Hus til de gamle; og de fik en lille Smule Aftægt fra Stedet, men det var jo ikke tilstrækkelig til at leve af, saa de for en Del var henvist til Folks Godgørenhed og da særlig til Vellerup. Gamle An, som vi kaldte hende, sad Enke i mange Aar efter sin Mand. Hendes Datter, som var bleven gift, boede hos hende i det lille Hus. Det kan nok have Interesse at se, hvordan saadan en lille Lejlighed saa ud, og hvor smaat Folk havde det den Gang, selv de, som fra Barndommen havde været bedre vant, som jo var Tilfældet med An. Gennem Yderdøren, som var i Enden paa Huset, kom man lige ind i Køkkenet, hvor Gulvet var af Kampesten; der var en Bageovn, som ogsaa Aftægtsgiverne kunde benytte, en aaben Arne, hvor der kunde koges, et usselt Bord ved en Side, samt en Triangel paa Væggen, hvor der stod en Kaffemølle og nogle Kopper og lidt andet Smaatteri, endvidere et gammelt Skrin til Klæderne. Ved Siden af Ovnen var der en liden Bod med nogle Hylder til det allernødtørftigste Husgeraad. Fra Køkkenet kom man ind i Stuen, hvor der var 2 Alkovesenge, et gammelt Bord, en Bænk samt et Par Stole. Det var hele Bohavet. Gulvet var af gule brændte Sten. Saalænge hun kunde, kom gamle An hver Dag til Vellerup efter lidt Mælk, for Aftægtsmælken kunde ikke slaa til, da Datteren havde flere Børn. Fra Slagtingen faldt der jo ogsaa altid lidt af til An Normands, som i det hele var godt lidt af alle. Hun forstod sig noget paa Vejrliget. Hun kunde forudsige, om vi om Vinteren fik megen Sne eller ej. Det var efter nogle Skyer, som i Hundedagene trak op i Nordøst og gik ned i Nord, hun dømte. Hun kaldte det, at Sneen blomstrede i Hundedagene. Det var mærkeligt nok, for det passede altid, naar hun forudsagde megen Sne. Jeg kan endnu huske,

at hun før Vinteren 1865 spaaede, at vi vilde faa usædvanlig megen Sne. Saa kom vi hen til midt i Januar, uden at der endnu var kommen nogen Sne; og Folk begyndte at tale med hende om. at denne Gang slog hendes Spaadom nok ikke til; hun svarede: giv kun Tid, den skal nok komme; og den kom; aldrig har vi haft saa megen Sne, nogen kan mindes, som denne Vinter. Det begyndte med Snestorm sidst i Januar; og lige saa snart Vejene var gjort ryddelige, brød Snestormen løs igen; og saadan blev det ved helt til April, saa Sneen laa mange Alen højt, og al Færdsel var saa godt som standset i al den Tid; man skovlede Sne i over 12 Uger. Gamle An vilde gerne have Samkvem med de Vellerupper; hun kom tit ned i Byen til Gæst; og da var hun i den bedste Stads, hun havde. Hun regnede sig ogsaa til vor Familie. Hendes Fader var jo en Fætter til Farfader. Hendes største Sorg var, at naar hun blev hjælpeløs og ikke længere kunde gaa, hun da skulde komme paa Fattiggaarden. Da hendes Datter døde, og Børnene var komne ud til andre Folk i Pleje, var det jo ogsaa bleven hendes Lod; men saa syntes man i Vellerup, det var Synd for den gamle skikkelige Kone, og saa enedes man om hver Dag at bære Middagsmad ud til hende. Det var jo kun én Dag i Ugen for hver af Byens 7 Gaarde. Desuden lykkedes det at faa en ældre Kone til at være i Huset hos hende. Hun havde jo saa fri Bolig, og Middagsmad var der nok af til dem begge. Gamle An døde om Vinteren 1879 over 80 Aar gammel. Da Hans Jensens Enke Maren Rostgaard skulde skifte med Børnene, det var før 1820, maatte Gaarden sælges; og der blev nok saa godt som intet til Børnene. Aftægt fik hun dog fra Gaarden til sin Død. Mens hendes Mand levede, var der bleven solgt et Stykke af Marken Skibelund til en Mand, som hed Nikolai Green; han byggede der et Hus til et Par Køer. Gaarden blev solgt til Niels Sønnichsen Bøttcher fra Allerup i Toftlund Sogn for 1800 Daler, saa vidt jeg ved efter hvad der er bleven fortalt mig. Niels Sønnichsens Hustru hed Lene, og var en Søster til den sidste Hans Poulsen; hun var altsaa

født her i Byen; og det var hende, der gerne vilde have Gaarden i Allerup solgt, hvor hun ikke gerne gad være, for at komme hjem og bo i sin Fødeby. Niels Sønnichsen døde i Halvtredserne i forrige Aarhundrede. Men Lene var en dygtig og knøv Kone, hun kunde nok klare sig endda. Med sin Mand havde hun 3 Børn: Anne Marie, Anders og Maren; og de var jo alle voksne den Gang og kunde nok hjælpe til. Tiden var jo ogsaa opadgaaende den Gang. Et morsomt Træk, der viser at Lene var en ægte Datter af Hans Poulsen, bør ikke forglemmes: „Det var i 1864. Vi havde Indkvartering af preussiske Soldater. Boghvedegrød, som er vor Nationalret, kendte de ikke noget til. Da Lene en Aften, som sædvanligt, satte et Fad Grød paa Bordet til Folkenes Nadver, var der en Soldat, som fik i Sinde at smage paa Grøden. Han langede ned med sin Haand i Fadet og tog en Klat; men saa kan det nok være, at gamle Lene blev vred; uden Betænkning slog hun ham ved Hovedet med Grødskeen for saadan Uorden. Soldaten blev naturligvis vred, da den varme Grød brændte ham paa Kinden, og Slaget var vist heller ikke saa lempelig, for Lene plejede ikke at lægge Fingrene imellem, naar hun blev for-tørnet. Hun vilde have faaet Slaget tilbage med Renter, naar ikke en Officer, som havde set Oprinet, var gaaet imellem og forbudt Soldaten at slaa saa gammel en Kone.“

Anders Sønnichsen styrede Gaarden for sin Moder, og hun holdt Hus. De tvende Døttre var blevne gifte, den ældste her i Byen, den yngste i Gammelskov. Først 1866, da Anders var næsten 40 Aar gammel, giftede han sig med Anne Kjestine Vind fra Jørgensby, som tjente hos ham. Gamle Lene, som endnu bar det gamle Hovedtøj og snusede ligesom Mormoder, døde om Sommeren 1883, 89 Aar gammel. Anders Sønnichsen havde med sin Hustru 6 Børn, hvoraf dog kun nu 2 er i Live; de andre ere døde som Børn. Han har arvet noget af det Poulsenske Sindelag; men han har faaet sig en god og besindig Hustru, der forstaar at tage ham paa rette Maade, naar det hastige Sind kommer op i ham. Som nær Nabo maa jeg give

ham det allerbedste Skudsmaal. I de 26 Aar, jeg nu har boet her paa Gaarden, har der aldrig nogensinde været en Kurre paa Traaden mellem os. Jeg har tit været omme hos ham og passiareet om gamle Dage; man kunde altid mærke, at man var saa hjertelig velkommen.

Anders Sønnichsen var en Bonde af den gamle Slags, af dem der ikke saa let løber fra Gaardene. Han var arbejdsom, paapassende og sparsom uden at være gerrig. Derfor arbejdede han sig op til Velstand; ja han var en af de mest velhavende i hele Sognet. De sidste Par Aar af sit Liv kunde han dog ikke arbejde, men maatte for det meste sidde, da han havde Besvær ved at gaa; men saa havde han det saa godt, at han var veltilfreds; han syntes altid, han havde det saa udmærket. Han var kun syg og sengeliggende i ca. 3 Dage. Han døde i Novbr. 1910 næsten 84 Aar gammel. Sønnen Niels har i flere Aar haft Gaarden. Han har flyttet den op i Nørretoften 1906, og vandrer i Faderens Fodspor. Han er født 1870. Søsteren Helene, som blev gift med sin Fætter fra Gammelshov, bor nu i Toftlund. A. Sønnichsens Enke, der var meget yngre end ham, holder Hus for Sønnen.

Den 5. Gaard fra Vest ejedes for over 100 Aar siden af Simon Christensen. Efter ham var Gaarden i nogle Aar forpagtet af en Heisel, hvis Sønner senere var bosatte i Rangstrup. Omkring ved 1815 eller 16 købtes Gaarden af Tammes Hansen Refslund fra Stensbæk, efter hvilket Kro han sædvanlig kaldtes Tammes Stensbæk. Han drev en temmelig udbredt Handel med Heste og Stude, og var dygtig dertil. 1819 brændte Gaarden. Den laa før et Stykke syd for Gaden; men blev nu flyttet op i Toften nord for Vejen lige vest for Kirkeforten. Det var en Hyrdedreng, der satte Ild paa Gaarden i Høstens Tid lige over Middag, da Folkene var dragne til Engene for at bjærge Hø; hvorfor ogsaa næsten alle Køerne brændte, samt det meste af Indboet og det Hø, som var bjærget. Farmoder Engeborg var den første ved Brandstedet; og hun reddede, hvad reddes kunde. Den Gang havde Folk ikke noget for-

sikret i Brandkasserne; det havde derfor været et stort Tab for Tammes, hvis Venner og Naboer ikke var traadt hjælpende til. Men den Gang var Folk mere godgørende og hjælpsomme end nu til Dags. Alle ydede Hjælp efter Evne. Mine Bedsteforældre skænkede blandt andet deres Nabo en af deres bedste Køer. Samme Formiddag, som Gaarden brændte om Eftermiddagen, var mine Bedsteforældres Slægtninge fra Tinglev rejst hjem efter et Besøg. De var komne til Ravsted, hvor de bedede hos deres Slægt, da de blev Ildebranden i Vellerup var; og de var da oppe i Ravsted Kirketaarn for at se hvis Ejendom, det var, som brændte, fortalte de siden. Samtidig med Gaarden brændte ogsaa et Lejehus, som laa lidt nordvest derfor, og som var en Rest af en Gaard, der var bleven solgt og delt. Ligeledes brændte ogsaa Skolen, som laa i Ildlinjen ikke langt derfra, men i Toften nordfor Gaarden. Tammes Refslund var to Gange gift. Hans første Hustru var en Søster til Niels Sønnichsen; de havde følgende Børn: Katrine eller Tinne, som hun kaldtes, der blev gift med Johannes Ratenburg i Bedsted. Anders, der var jævnaldrende med Fader, og som købte og bosatte sig paa Lybæk-Gaard i Tirslund Sogn. Hans Thomsen, der fik Gaarden efter sin Fader. Peder eller Per, som er betegnet med Navnet Per Thamsen i den førnævnte Ramse. Han døde som ung. Marie eller Mitte, som hun kaldtes, der blev gift med Jeppe Hansen i Roost, bedst kendt under Navnet Jep Refsing efter en Gaard, han havde ejet, før han flyttede til Roost. Tammes anden Hustru hed An Mari ligesom den første; hun var en Præstedatter fra Jylland. Hende havde han lært at kende paa sine Handelsrejser. An Mari var en sagtmodig og god gammel Kone. Hun holdt meget af sine Stedbørn; og de holdt af hende igen. Tammes var som før sagt en meget hidsig Mand, og der var tit Rivninger mellem ham og Børnene, der da blev større. Det var An Mari, der maatte tage Stødet af for dem; og naar det blev alt for galt, blev der sendt Bud efter Farmoder, som før nævnt. Naar han var i ondt Lune, kunde han finde paa at slaa Kattene ihjel.

Sine Folk bankede han undertiden; men fortrød det siden efter og gav dem Skillinger til Vederlag. En Gang havde han faaet en stærk nørrejydske Karl, som skulde tærskes. Da Tammes en Dag kom ud i Loen til ham, blev de uenige, og Karlen skulde have Prygl; men det blev Tammes, der fik dem; han løb da ind og sundede sig lidt, men fik i Sinde at prøve en Dyst igen; men det var atter Tammes, der fik Prygl. Saa stod han op, greb i Lommen og gav Karlen en Specie med de Ord: „Du slaar Fanden ta' mig en god Næve“. Han havde stor Lyst til at spille Kort, dog ikke om Penge. Han spillede ikke andet end Rakker; og det var ham ligemeget, hvem han spillede med, enten det var Piger eller Karle; men aldrig vilde han gaa Rakker i Seng. Naar det traf sig ved Sengetid, at han flere Gange i Rad blev Rakker, saa skulde de stadig have et nyt Spil, indtil det lykkedes ham at spille Modparten Rakker. Omkring ved 1840 døde Tammes. Hans Hustru overlevede ham i mange Aar. Hun døde først 1865, næsten 92 Aar gammel. Skønt Hans Thomsen var den yngste af de efterladte Sønner, blev det dog ham, der fik Gaarden efter sin Fader, fordi han bedre kunde lide ham end den ældste Søn Anders, der som før nævnt fik Lybækgaard. Paa den Tid boede Hinrich Jessen i Rost. Han havde før boet i Tønder, jeg tror, han havde været Garver; han købte i den daarlige Tid den store Gaard i Roost, hvortil endvidere hørte Gaarden Musvang og Træerne i Hyrup Skov, for grumme faa Penge. Senere solgte han Musvang og Skoven og havde vel nu Gaarden i Roost omsonst. Han havde en Søn og 6 Døtre. Sønnen døde, og han delte siden den store Gaard mellem sine 2 ældste Døtre; det blev endda 2 store Gaarde. De andre Døtre blev saa udskiftede med Penge. De 6 Døtre hed: Margarete, Hanna, Elisabeth, Agathe, Henriette og Helene. Anders Refslund fra Lybækgaard havde et godt Øje til Agathe, og han havde i Sinde ved given Lejlighed at bejle til hende. Men det samme var Tilfældet med Broderen Hans Thomsen. Da Anders en Gang i Fortrolighed talte med Broderen om, hvad han havde i Sinde, besluttede

denne at komme ham i Forkøbet. Han drog straks til Roost, bejlede til Agathe og fik hendes Ja. Det var, som man kan tænke sig, ikke tilpas for Anders; men Brudeparret kunde jo ikke hæve Forbindelsen for den Sag. Da talte de med ham om, om det ikke kunde gaa an, at han fik Lise, der var ældre end Agathe, i Stedet for. Det syntes Anders, der var Mening i. Han bad derfor sin Broders Forlovede om at forebringe Lise Sagen; men, føjede han til, saa vil jeg ikke have Nej! Det fik han heller ikke. Anders fik Lise og Hans Thomsen fik Agathe; og det var vistnok bedst passende saaledes for dem begge. Ligesom Faderen drev Sønnen Handel og tjente godt derved. Anders blev en rig Mand derved. Hans Thomsen døde tidlig; kun en 6—7 Aar levede han med sin Hustru. De havde 3 Børn: Thomas, Marie og Anne. Enken Agathe eller Kaade, som hun kaldtes til daglig Brug, styrede selv Gaarden og havde til Hjælp først den ene og saa den anden af hendes ældste Søsters Sønner fra Gaarden Sandet, som ejer Halvdelen af den Roost Gaard. Da saa Sønnen Thomas var blevet voksen, overtog han Styret. Den ældste Datter Marie blev 1872 gift med Gaardmand Christian Lund fra Gestrup, den yngste, Anne, blev 1875 gift med Antoni Jensen fra Lovrup i Døstrup Sogn. De købte en Gaard i Mejlby, Lintrup Sogn, var dygtige Folk og slog sig godt igennem. 1879 døde Agathe, 60 Aar gammel. Hun havde i mange Aar lidt af Astma. Hun var overordentlig fed og svær, det var ogsaa Tilfældet med de fleste af hendes Søstre. Det var et morsomt Syn at se alle de svære Søstre sammen. De fem af dem vejede vist over 200 Pd. Før sin Moders Død havde Thomas faaet Gaarden tilskødet. Han var et originalt Menneske af et meget sangvinsk Temperament. Fra Barn af havde han faaet Lov til at gøre, som han vilde; han blev ikke holdt til Arbejde, men gjorde som han selv vilde. Han største Lyst var at ride og køre. Deri blev han en Mester, særlig til at ride. Det var jo ikke saa underligt, da han blev vant dertil fra Barndom af. Der kunde skrives meget om alle de Kunster og Eventyr, han udøvede ved at ride og køre. Engang havde

han faaet en Ridehest, som hed Phillip. Den havde han tillært at gaa over og igennem alt. Med den red han tidlig og silde over Diger og Grøfter, Markled og Hegn. En Gang vandt han et Væddemaal ved at sætte over et 3 Alen højt Stendige. Ofte gik det jo ogsaa uheldigt for ham; men han slap dog altid uskadt derfra. Saaledes vilde han en Vinter ride tværs over Agerskov Enge; men da han lod Hesten springe over Bækken, sank den ned i det bløde Dynd, saa han maatte hente Folk fra Agerskov til at grave den ud. Hesten Phillip byttede han bort med en anden, som sejrede over ham ved et Væddeløb i Agerskov. Folk sagde, at det var godt, for ellers vilde det have endt med, at han brækkede Halsen. Han fik aldrig en Hest mere, der kunde gøre saadanne Kunster. Naar han kørte, skulde det gaa rask fra Haanden; tit kørte han en Hest forfangen, og tit kørte han løbsk. Han var jo meget stundesløs og bandt tit ikke Hestene, naar han gik fra dem; og saa var det jo at de løb. Han var dog ogsaa raadsnar. Engang havde han været til Mølle og lod naturligvis Hesten staa ubunden paa Møllepladsen, da han gik ind for at tænde Piben. Saa hørte han, det gav et Sus paa Stenbroen, og var straks paa det rene med, at det var hans Hest, der løb. Det første, han gjorde, var at løbe ind til Købmanden for at købe Arnika til at vaske Hesten med. Det var fornuftigt nok, for det viste sig, at Hesten havde faaet slemme Hudafskrabninger, da den havde slaaet over Skaglerne. En Gang havde han købt sig en rigtig Løbskløber. Han havde en meget down Hest, og den byttede han med og fik en rask, som han ønskede. Han tænkte, det skulde være sært, om han ikke sagtens kunde styre den. Men den blev hans Overmand; ride den kunde han nok; men saa snart den kom for Vognen, løb den øjeblikkelig løbsk. Mange Kunster skulde prøves for at tæmme den; men intet hjalp; selv to stærke Karle foruden ham selv kunde ikke holde den. Saa maatte han sælge den igen. En stædig Hest, som han havde, skulde hjælpes i Gang ved at en anden Hest trak den afsted. Det hjalp ikke, at den stædige Hest strittede imod, for den forreste, der blev ført ved Munden

af en Karl, var den stærkeste; den slæbte afsted med den med et Reb om Halsen; naar saa de vare kommet i Gang, var det saadan anstillet, at Rebet i en Fart kunde tages af Halsen paa den stædige, og saa gik det løs.

Thomas Refslund var ogsaa flygtig og aandsfraværende saavel i Selskab som i sin daglige Færd. Derom kan der da ogsaa fortælles meget: Han kunde staa og snitte paa en Pind og saa kaste Kniven langt bort i den Tanke, at det var Pinden. Et Barn kan jo være indsmigrende, sød, mildt og elskværdig; men til andre Tider kan det være stædige og uartig. Saadan en ustadig Barnenatur var Thomas, let til Smil og let til Graad. 1879 blev han gift med Line Enemark fra Rejsby Sogn. De havde fem Børn. Line, som i flere Aar havde haft Tæring, døde kort efter den sidste Barnefødsel. Nu oprandt en streng Tid for Thomas Refslund. Hans pekuniære Omstændigheder var daarlige, skønt han overtog Gaarden billig og fik en stor Medgift med sin Hustru. Dertil kom, at nogle af Børnene var svagelige. Og endelig 1901 blev alting solgt. Gaarden blev købt af min Svoger H. N. Hansen fra Hinderup for 68.000 Rigsmark. En stor Lykke var det for Th. Refslund, at han atter var blevet gift; ellers var han blevet trængende; han var jo nu noget til Aars; og det vilde have faldet ham svært at arbejde, som han aldrig havde lært. Hans anden Hustru hed Maren og var en Datter af den bekendte Kvæghandler Jens Friis fra Kops-holdt. Hun havde nogen Kapital hjemmefra, saa hun kunde købe et Landbolsted paa Bjerget her vest for Byen, hvor de nu bor og kan ernære sig. Sønnen Hans har købt Nis Thorsmarks Gaard i Bovlund for 28.000 Rigsmark. Det var, saa vidt jeg husker, 1906, Gaarden her i Vellerup blev udlejet til to Arbejderfamilier. Markerne og Engene benyttes til Græsning og Høslet. Selv bor min Svoger Nissen, som han kaldes, hjemme i Hinderup hos sin Broder, og sparer saaledes Husholdningen, da han skønt 44 Aar gammel endnu er Ungkarl.

Før 1800 boede paa den næststørste Gaard en Mand, som hed Mads Jacob Bundesen; hans Hustru hed Maren. Mads Ja-

cob var saa stærk, at han kunde bære en Sten-Ledpæl hjemmefra og ned til Bolbro paa Søndermarksvejen. Ikke desmindre døde han tidligt, og hans Enke Maren Madsses, som hun kaldtes for, overlevede ham i mange Aar. Maren Madsses var ikke tabt bag af en Vogn; hun forstod udmærket at staa for Styret. Hun var en ivrig, streng Kone, der ikke var bange for selv at tage fat; men hun krævede ogsaa meget Arbejde af sine Folk. De skulde gerne være de første i Marken om Morgen, og det kneb imellem med at faa dem op om Morgen. Hun vækkede dem selv; og naar de saa ikke kom straks, brugte hun undertiden det Kneb at gaa for Karlekammerdøren og tale højt med sig selv sigende: „Nu bliver det dog for galt; nu gaar de andre Folk til Marks, og vores ligger endnu i Sengen!“ Naar Folkene var i Marken, gik hun tit ude ved Huset og saa efter dem, om de bestilte noget. Hendes Hyrdedrenge sang: „Tidligt op og tidligt i Seng! Gid Fanden være Maren Madsses Dreng“ Gik noget hende imod, saa brugte hun det Udtryk mod den eller dem, der var Aarsag deri: „De skulde bankes med gloende Køller!“ En Gang var hun blevet sat op i Skat, for hun var jo velhavende; saa blev hun meget vred og gik om til Farfader, som jo var Sognefoged, og udgød sin Vrede for ham: „Jeg arme Enke! at sætte mig saadan op i Skat, de skulde bankes med gloende Køller“.

Med sin Mand havde Maren Madsses kun en Datter, som altsaa var eneste Arving til Gaarden; hende lod hun gaa i Skole i Christiansfeld, for at hun kunde blive godt oplært i Kristendom og Dannelse. At der ikke fattedes paa Bejlere til saadan en rig Pige, er let at forstaa; ikke desmindre blev hun over 30 Aar, før hun blev gift. Det var med Christian Petersen, som var en Præstesøn fra Løgumgaard i Nørreløgum Sogn. Han havde bejlet til hende 10 Aar før; men da vilde Mor ikke, fortalte hun selv siden, men da han kom igen efter de 10 Aars Forløb, saa vilde Mor. Æ sier de (det var hans Mundheld), saa vilde Mor.

Catharina Bundesen eller Katriin, som hun til daglig kald-

tes, holdt Bryllup med Christian Petersen 1824. Maren Madsses indbød skriftligt til Brylluppet. Brevet er endnu opbevaret hjemme paa min Fødestavn; det lyder saaledes:

Til

Hæderlige og Velfornemme P. Lautrup

Sognefoged i Vellerup.

Vellerup, d. 28. Okt. 1824.

Højtærede Ven og Nabo!

Den sjette Nov. og næste Dag derefter agter min Datter Anna Catharina Bundesen med hendes Brudgom den hæderlige og velfornemme Ungkarl Christian Petersen af Løgumgaard at holde deres Bryllupshøjtid. Første Dag Kl. 10 om Formiddagen forrettes Vielsen i Huset. Paa anden Dags Formiddag Kl. 8^{1/2} agter de at drage til Kirken for at bivaane Gudstjenesten som Ægtefolk. Højtærede Ven og Nabo ville med samtlige Husets Folk der behage paa disse tvende Dage 6. og 7. Novbr. at forøge Brudefolkets Glæde med Eders hæderlige Nærværelse bivaane Vielsen med andægtige Bønner om deres Ægteskabs lykkelige Begyndelse, Fremdragelse og Ende; give og pryde Brudefesten til og fra Kirken med Eders hæderlige Følge; og paa begge Dage nyde og tiltakketage vores tarvelige Bryllupskost og Pleje. Ved samme Bryllups Højtidelighed ville højtærede Hr. Ven og Nabo være af den Godhed og bevise os den Tjeneste paa 1. Dag at være Skaffer og din ældste Datter at være Bordpige ved Brylluppet.

Brudeparret saavel som jeg udlover stedse at være forbunden til skyldigst Gentjeneste.

Med sand Højagtelse

henlever jeg

Maren Madsses.

Christian Petersen opbyggede hele Gaarden fra ny stærk og solid. Han var en godmodig, men ilter, arbejdsivrig Mand. Der er mange morsomme Smaatræk at fortælle om ham. Her skal nævnes nogle: Naar Folkene i Høstens Tid havde haft en travl Dag, man stod den Gang tit op Kl. 2 om Natten og blev

ved med Arbejdet til efter Kl. 10 om Aftenen, saa sagde han til Karlene: „Æ sier de! I Dag har I gjort en god Dags Arbejde, men vi har faaet mere udrettet før.“ Naar han var ude i Engene at se til Høstfolkene, tog han stunddom Leen og slog et Par Hug, saa sagde han: „Æ sier de Karle! saadan skal I slaa!“ Det morsomste derved var, at han ikke selv var vant til dette Arbejde og kunde altsaa heller ikke ret vise sine Karle det. Naar Karlene om Efteraaret var beskæftiget med Oprensning af Enggrøfterne, kunde de nok en Gang imellem krympe sig ved at gaa med de bare Ben saa tidligt om Morgenen, naar saa Christian Petersen kom og saa dem ligge, var det naturligvis ikke efter hans Sind, saa sagde han: „Æ sier de Karle! I maa til at bestille noget!“ En Gang han rakte ned for at fornemme, hvor koldt Vandet var, var der en af Karlene, der gav ham et Puf, saa han trillede ned i Vandet.

Christian Petersen var ivrig efter at faa hele Marken merglet, og tit kom han ud til Folkene at skynde paa dem. De tog det i Røglen med Ro, da de jo var vante til den Overhaling. En Gang havde han dog en Karl, som ikke altid kunde taale det, for en Dag tog denne en Vognkæp, da Christian Petersen kom, og lod, som han vilde slaa ham. „Æ sier de! vil du slaas!“ sagde Christian Petersen. Samme Karl lod nu, som han var fornærmet, og vilde ikke svare sin Husbond ved Bordet om Middagen, naar denne talte til ham; for Christian Petersen var ikke den Mand, der bar Had til nogen, og snakkestylen var han. Det var for en stor Del hans Fejl, at han snakkede alt for meget om løst og fast med sine Folk, saa de ikke altid havde den skyldige Respekt for ham. Saa sagde han til ovennævnte Karl: „Æ sier de: hvorfor svarer du ikke? er du syg?“ Saa kunde Karlen ikke holde sig længere, og Samtalen gik for sædvanlig.

At Karlene fløjtede om Morgenen, kunde C. Petersen ikke lide, saa sagde han: „Æ sier de! Den Fløjten om Morgenen kunde min Fader aldrig lide“. En Gang havde han en ondskabsfuld Karl, som hed Frands. Da C. Petersen en Gang agede paa et

Læs Hø hjem fra Engen med samme Karl, svingede denne, da de kom til Gaarden, i rask Trav ind ad Porten. C. Petersen saa straks, at han vilde komme i Klemme i Porten, da Læsset var temmelig højt, og da han nu var en lille vims Mand, sprang han resolut op paa Taget. Saa raabte han til de andre Karle i Loen: „Æ sier de! Her sidder jeg! tej-mæ æ Lær (Stigen)!“ En anden Gang vilde han age med Frands ind i Engen; og næppe havde han faaet sat sig paa Agebrædtet, før han raabte hyp, hyp! (Hestene maatte ikke holde). Det kendte Karlen nok; og i samme Øjeblik slog han til Hestene, saa de med et rask Spring satte afsted i fuld Fart; derved tabte C. Petersen Ligevægten og faldt paa Ryggen ned paa Bunden af Vognen. Karlen lod, som han ikke saa eller hørte det for Rumlen af Vognen, og blev ved at køre løs, saa det varede noget, inden C. Petersen kunde komme op igen. En Gang, det var i Saatiden om Foraaret, gjorde alle Karlene Skru og løb af Tjenesten. C. Petersen fik da min Fader, som den Gang var en ung rask Karl, til at saa Havre for sig. Karlene kom dog snart i Tjeneste igen; de kom kun ud til Hans Poulsens; han skammede dem ud, saa de faldt til Føje. Deres Husbond tog villig imod dem igen; han var jo altid snar til Forsoning.

En Gang var Chr. Petersen og Fader i Aabenraa med hver et Læs Korn. De drog meget tidlig hjemmefra, saa at det endnu var mørkt, da de kom til Hellevad. Vejene var meget daarlige; og nord for Hellevad Præstegaard væltede C. Petersen. „Æ sier de, Jens Lautrup! her ligger æ! hvad skal vi nu gøre?“ Fader var jo ung og stærk, han hjalp ham at faa Kornet læsset paa Vognen igen; og anden Skade var ikke sket, saa Rejsen snart kunde fortsættes. Christian holdt mange Stude paa Stalden; og han fodrede dem godt, saa de altid var ved godt Huld om Foraaret. Han var ikke lidt stolt af sine Stude. En Gang kom der en Flok Foderstude forbi, som skulde til Hamborg. C. P. mønstrede dem, saa sagde han: „Æ sier de! æ har manne Stude, som bær kund kom te Hamborre!“ Jeg kan ikke huske meget om C. P. Jeg var kun 6 Aar, da han døde. Jeg kan dog huske,

han var en lille undersat Mand, lidt skævbenet, og at han bar den sædvanlige Hue paa Hovedet, som ældre Folk gjorde den Gang. Munden slog ind paa ham, da han, saa langt jeg kan huske, slet ingen Tænder havde, saa naar han spiste, gumlede han næsten Hagen helt op til Næsen. Den Gang kendte man ikke til kunstige Tænder. Jeg kan ogsaa huske, at han efter Julen kom om til os Børn med en Del smaa Pebernødder, som han havde i en Skindpung. Af dem delte ham saa ud til os; enhver fik sin Portion; og vi stod glade og forventningsfulde omkring ham.

Christian Petersen døde 1861 nogle Aar over de 80. Hans Hustru overlevede ham i 12 Aar og opnaede den samme Alder. Hun var nemlig 12 Aar yngre. Hende kan jeg godt huske, da jeg jo var 18 Aar gammel, da hun døde. Hun og hendes Mand havde en smuk Aftægtsbolig i den vestre Ende af den Lade, som ligger nord for Gaarden og Gaden. De holdt en Pige til deres Opvartning. Gamle Katrin kom tit om til os og samtalede om alle mulige Ting. Hun sagde meget Herregud i sin Tale. Hun vilde aldrig nyde noget, naar hun var omme. Prøvede vi paa at koge Kaffe til hende, saa gik hun. Herregud, jeg kommer jo ikke for at trakteres, sagde hun. Hun var heller ikke for, at man fulgte hende til Dørs, langt mindre paa Vejen. Naar hun tvistedes med Moder derom, sagde hun altid: „Aa lidt Sukker er en Hægel (Hægle)“. Hendes Klædedragt var den samme som Farmoders; dog gik hun ikke i Skørt og Trøje som denne, men i Hvergarnskjole. Naar hun gik i Byen, havde hun kun et lille Tørklæde af Silke om Hovedet, selv om det var koldt. I Marts 1873 begyndte gamle Katrin at skrante, og det tog saadan paa hende, at hun hen paa Efteraaret for det meste maatte holde Sengen; det var let at se, at hendes Endeligt nærmede sig. Hun døde kort før Novbr. og opnaede som sagt samme gode Alder som sin Mand. Christian Petersen og Katrin havde følgende Børn:

1. Asmus, som var noget aandssvag. Aarsagen dertil var, saaledes sagde man, at han ikke maatte ægte en Pige, som var

Husjomfru for Præstens i Højsted, og med hvem han var forlovet. Han vilde ogsaa have Gaarden delt i 2 Dele, hvoraf han saa vilde have den ene Del og bygge sig en Gaard paa Rugbjerg; men det vilde de gamle ikke gaa ind paa. Gaarden skulde forblive samlet. Der købtes saa et Landbolsted til ham paa Gestrup Mark. Og han blev halvt nødtvungen til at gifte sig med en Pige, som tjente hos hans Forældre, sagde man. Hvordan det nu forholdt sig eller ikke, saa forløb Ægteskabet dog ret godt; maaske var Opofrelsen fra Pigens Side ikke mindre; det kunde jo synes at være meget betænkeligt saadan at indlade sig i Ægteskab med en aandssvag Mand; for aandssvag var han i høj Grad. Jeg kan godt huske, jeg som Barn var meget bange for ham, naar han var hjemme, og ved saadan Lejlighed kom om til os; han saa saa forvildet ud af Øjnene. Hans Ægteskab varede kun kort, næppe en halv Snes Aar, saa døde han.

2. Maren, gift med Gaardejer Nis Andersen fra Holm. Dette Ægteskab var godt tilpas for de gamle, for Manden ejede en meget stor Gaard. „Æ sier de! Jens Lautrup, sagde Christian Petersen til Fader, Gaarden udgør en hel Plov!“ Syd paa har man Inddelingen i Plove i Stedet for som her i Ottinger. Hvor meget en Plov er, ved jeg ikke; men det er da mindst lig 4 Ottinger. Ægteskabet var just ikke saa lykkeligt, for Nis blev noget drikfældig; og efter en Del Aars Forløb maatte Gaarden sælges og en mindre købes.

3. Mads Jacob, som fik Gaarden efter sine Forældre 1856, gift med Anne Marie Bøttcher, en Datter af Niels Sønnichsen og Lene her i Vellerup. De havde i deres Ægteskab 3 Børn: Catharina og Christian, det tredie var dødfødt, hvorefter Moderen døde 1864. Mads Jacob havde stor Lyst til Handelen; allerede som ung begyndte han dermed. Senere hen drev han en meget stor Handel baade med Heste og Kvæg, navnlig da med Kvæg, hvoraf han aarlig købte og solgte flere Hundrede. Ofte lejede han ogsaa Græsland i Marsken, hvor han da havde mange Stude paa Græs. I mange Aar handlede han i Fælles-

skab med Fritz Kruse fra Elmshorn, og da gik Handelen godt, saa han tjente mange Penge derved; men da de i Længden ikke altid kunde enes, hørte Fællesskabet op, og nu gik det ikke altid saa glimrende. Mads Jacob var kommet i Lag med en Jøde ved Navn Liebstadt. Til denne havde han for stor Tillid; og han sendte ham aarlig flere Hundrede Stude, som Liebstadt saa skulde sælge i de holstenske Byer, saa behøvede Mads Jacob jo ikke saa tit at rejse sydpaa, men kunde klare det med at købe op herhjemme. Der var mange Folk, der sagde, at denne Jøde bedrog ham for mange Penge; vist er det, at da Mads Jacob som 60-aarig Mand nedlagde Handelen, var han nær ved at være en fattig Mand. Mads Jacob var en Mand med meget iøjnefaldende Fortrin og Mangler. Han var ærlig i al sin Færd, han var rettænkende, forsaavidt som han forstod, godgørende og hjælpsom. Men han var ogsaa paastaaelig indtil Stædighed, fordrende og selvraadig. Selv om han havde Uret, vilde han ikke lade sig sige; han var jo selvfølgelig selv overbevist om, at han havde vel Retten paa sin Side; og saa kan man jo kun prise Manden for, at han holdt paa sin Ret. Da hans Hustru var død, fik han en ældre Pige til Husholderske. Hun varetog sin Gerning godt; men var ellers vredladen og vanskelig. Det andet Tyende huede hende ikke; særlig Pigerne yndede hende ikke; de skiftede hvert Aar. Omsider fik de dog en, som holdt ud; hendes Navn var Karen. Hun var fra Oksborg sydvest for Varde. Hun var en usædvanlig dygtig Pige og kunde taale Husholderskens Skænderier. Hun fik en meget stor Løn; men maatte ogsaa være Ene pige. Da Mads Jacobs Datter var voksen, overtog hun Husholdningen. Sønnen lod sig udskrive til Danmark, da han var 17 Aar; det var der saa mange, der gjorde den Gang. Folk vilde kun nødig gaa præjsisk Soldat. Han kunde derfor ikke være hjemme, og hans Fader købte derfor en Gaard til ham i Danmark. Siden blev han gift med Naboens Datter Laura Hanqvist her fra Vellerup. Saa, det var om Sommeren 1886, skete der noget, som satte Folk i stor Forbavselse. Mads Jacob, som da var henad

de tre Snese, giftede sig nemlig med sin Pige, som endog var yngre end Datteren Catharine. Der var ikke mange, der syntes godt om det Giftemaal; man syntes jo, han kunde have gjort det en Snes Aar før, da Børnene endnu var smaa. At det var et haardt Stød for Børnene, er let at forstaa, og da særlig for Datteren, som nu ikke kunde være hjemme og være underordnet hendes forhenværende Pige.

Til alt Held fik Catharine Plads som Husholderske for Laust Arnum i Bovlund, der paa den Tid var blevet Enkemand. 1889 blev hun forlovet med Peter Terp fra Hinderup; han købte Gaarden af Mads Jacob 1890 for ca. 80.000 Mk.; og saaledes kunde Catharina da blive paa sin Fødegaard, og den kom ikke paa fremmede Hænder. Mads Jacob drog mæd sin Kone til Danmark for at bo hos Sønnen der; men snart drog de herud igen og købte dem et Landbolsted paa Hyndingholm, Ravsted Sogn. Efter nogle Aars Forløb døde Grethe, saaledes hed Hustruen, og nu var det ikke saa nemt for den gamle ensomme Mand. Han havde vist næppe nok til at leve af; og det havde set daarligt ud for ham, om ikke Catharina som en kærlig Datter havde taget sig af ham. Stedet paa Hyndingholm blev solgt, og Mads Jacob fik Ophold paa sin Fødegaard hos sin Datter og Svigersøn. Han fik selv en hyggelig Stue og et Sovekammer, og kunde opholde sig inde hos sine Børn, om han lystede, hvad han for det meste gjorde, naar han var hjemme. En Hest og en Vogn stod til hans Raadighed; dem kunde han benytte saa meget, han vilde. Kort sagt, han havde saa gode Dage i sin Alderdom, som han kunde ønske sig. Han var derfor meget glad ved sin Datter og Svigersøn, som ikke var saa sært, og omtalte dem altid med stor Ros.

Paa sine gamle Dage blev Mads Jacob en ivrig Tilhænger af Indre Mission; og han forsømte aldrig at give Møde, naar Missionsvennerne var forsamlede, hvilket tit var Tilfældet, ofte flere Dage paa Rad. Om Vejrliget var aldrig saa daarligt, saa kunde det ikke holde Mads Jacob hjemme; han vilde gerne høre Guds Ord, som han sagde. Og hos ham var det intet

Mundsvejr som hos saa mange andre af Missionsfolkene og andre Kristne i lige Maade. Det lignede ogsaa Mads Jacobs Karakter; hvad han gjorde, det gjorde han fuldtud. Ligesom de andre Missionsfolk her i Sognet var Mads Jacob ikke at formaa til at deltage i Rigsdagsvalget. Dansk var han, og tysk vilde han ikke stemme. At stemme dansk kunde han ikke for sin Samvittighed. Missionsfolkene gik ud fra det Skriftsted: Hvert Menneske være den foresatte Øvrighed underdanig! Thi der er ingen Øvrighed uden af Gud, og de Øvrigheder, som ere, haver Gud beskikket; saa hver, som modsætter sig Øvrigheden, modstaar Guds Anordning, men de, som modstaar, skulle faa deres Dom. Derfor er det fornødent, at være underdanig ikke alene for Straffens Skyld, men ogsaa for Samvittighedens. Det havde deres tyske Præster sagtens indbildt dem. Andre Bibelsprog som f. Eks.: Man bør adlyde Gud mere end Menneskene, lod man ligge.

Det lod dog til, at Mads Jacob paa det sidste var kommet paa andre Tanker. Han sagde selv, at det maaske var Uret, at de havde undladt at stemme. Og han vilde sikkert være parat til Valg næste Gang; men det oplevede han ikke. Han døde i November 1910, næsten 83 Aar gammel. Et stort Følge fulgte ham til Graven, over 60 Vogne. Hans Datter og Svigersøn, som nu har Gaarden, har kun en eneste Datter. Hun hedder Anne Marie Terp og er opnævnt efter sin Bedstemoder. Hun er en meget rar Pige og eneste Arving til Gaarden. Den 4. af Christian Petersens Børn hed Marie; hun døde som ung.

5. Anne, den yngste, blev gift med Gaardmand Hans Refslund af Øbening i Egvad Sogn, Anneks til Hellevad, hvorfor det ogsaa kaldes Lillesognet, og Kirken Lillekirken. C. Petersen sagde ved hendes Forlovelse: „Æ sier de, min Pig! skal du ligge en Sten ved æ lil Kirk?“

Om den østligste Gaard ved jeg ikke meget. 1827 boede der en Mand, som hed Per Nissen; hans Hustru hed Hedchen, hvilket klinger noget tysk; men tysk var de dog ikke. Hedchen sad Enke i nogle Aar efter sin Mand; saa blev Gaarden solgt

til en Mand, som hed Jørgen Nørregaard; han nedbrød de gamle Bygninger og byggede Gaarden op fra ny i sin nuværende Skikkelse. Saa omkring ved 1855 solgte han Gaarden til J. Hanquist, som var en Søn af Svenskeren, den bekendte Kniplingeforhandler O. Hanquist i Tønder. Selv flyttede J. Nørregaard til Billund i Jægerup Sogn, hvor han havde en Gaard og hvor han vel ogsaa var kommet fra.

Hanquist var tysksindet og havde været med som frivillig paa Prøjsernes Side i 1848. 1856 blev han gift med Catharina Christiansen, som var en Datter af Lorenz P. Christiansen fra Sivkro i Bedsted Sogn. De havde følgende Børn: 1. Louise, død som Barn. 2. Oluf Christian, gift med Marie Hynding fra Korntved ved Tønder, hvis Fødegaard han nu har. 3. Margrethe, gift med Cornelius Cornelsen fra Ravsted, nu bosat i Flensborg som Vinhandler. 4. Laura, gift med Mads Jacobs Søn Christian, som før nævnt bosat i Danmark. De bor paa en Gaard, som hedder Refsinggaard i Gjesten Sogn; den samme Gaard, hvorefter Jeppe Hansen i Roost, der var gift med Tammes Refslunds Datter, havde sit Tillægsnavn (Jep Refsing), som før er omtalt.

5. Lorenz, gift med Margrethe Bonnichsen fra Bylderup Sogn.

6. Ludvig, gift med en Pige fra Gestrup og bosiddende i Muspyt, Hellevad Sogn.

J. Hanquist drev sin Gaard paa en anden Maade, end de andre Bymænd i Vellerup. Han havde lært Landbruget paa Herregaardene, som ikke just er passende for mindre Bøndergaarde. Han havde et stort Stykke Land besaaet med Raps; han holdt lutter Køer og Svin. Køerne stod om Sommeren paa Græs baade Nat og Dag, hvorfor man Morgen og Aften kørte med en dertil indrettet Mælkevogn til Malkningen. En Mejske, to Malkepiger, en Barnepige og en 3—4 Karle holdt han. Det var for meget af det gode paa en mindre Gaard; og det havde endt med hans Ruin, om han ikke havde taget Skeen i en anden Haand. Dertil kom deres store Selskabelighed. De

holdt Omgang med alle Omegnens Hjemmetyskere: Daniel Hinrichsen i Østerterp, N. Rattenburg fra Bedsted, Antoni Beck i Gravlund, J. Toft fra Arndrup Mølle, P. Witzke fra Hydevad, d'Aubert fra Rurup og flere. Baade Hanquist og Madam Hanquist, som hun altid kaldtes modsat de andre Koner i Byen, fejrede deres Fødselsdage, som var begge i Maj med 3 Dages Mellemrum. Saa stod der en hel Mængde Vogne i Gaarden; og der blev drukket tappert ved saadan Lejlighed. Da vi i Ulykkesaaret 1864 blev løsrevet fra vort gamle Fædreland Danmark, blev Th. Højer i Agerskov, som var Sognefoged, afsat fra sit Embede, fordi han ikke vilde aflægge Ed til Prøjserne. Hanquist blev da Sognefoged; men havde Møje nok med at forvalte dette Embede, hvorfor han tit maatte have Skolelæreren til Hjælp. Den Maade, hvorpaa Hanquist drev Gaarden, kunde ikke gaa i Længden; og han solgte da hen i Tredserne Kornet paa Marken og Kreaturbesætningen med Undtagelse af nogle faa Køer og udlejede Landerierne til Græsgang og Høslet. Hanquist var usædvanlig tyk og fed, og hen i 1869 begyndte han at skrantte. Han led af Fedt omkring Leveren, sagde Lægen, og om Sommeren 1870 døde han, næppe 40 Aar gammel. Ingen af Børnene var voksen den Gang; og det var en Lykke for Enken, at hendes Mand havde faaet Driften af Gaarden forandret, førend han døde. Enken slog sig ellers godt igennem. Hun indskrænkede den flotte Levemaade og levede mere tilbagetrukket; derfor arbejdede hun sig ogsaa op til jævn Velstand igen. Da den ældste Søn, Oluf, i 90-erne i forrige Aarhundrede var flyttet til Korntved, fik den næste Søn, Lorenz, Gaarden. Han er tysksindet ligesom Faderen, men ellers en ret dygtig Landmand. I Aar 1911 er han blevet Kommuneformand i Stedet for H. P. Brandt paa Møllebjerg, der var blevet for gammel; og det giver jo en ret god Indtægt ved Siden af Gaarden. Gamle Madam Hanquist bor nu rundt om hos sine Børn, dog mest her i Vellerup.

Det var nu lidt om Gaardene i Vellerup. Paa Vellerup ligger for Tiden 5 Landbols- eller Kaadnersteder, som alle er

Parceller fra de Vellerup Gaarde med Undtagelse af forhen-nævnte Hans Normands Sted, der er af gammel Dato og har forhen ligget i nuværende Joh. Jessens Gadeeng, som forhen sagt. Nuværende Hans Høghs og P. Vestergaards Ejendomme var Parceller fra Tammes Refslunds Gaard. Forhenværende Nikolai Grens Sted er kommet fra N. S. Bøttchers Gaard og nuværende Nis Olesens Sted med dets Aflægger Christian Lorenzens Hus er en Parcel fra Joh. Jessens Gaard.

Nu vender jeg saa tilbage til min egen Fødestavn.

Min Fader Jens Peder Laustrup fik i Følge Kontrakt af 15. Januar 1842 Gaarden, da han var 32 Aar gammel. Allerede i en Del Aar var det ham, der havde staaet for Driften. Han arbejdede som en Hest, stod selv i Graven og kastede Mergel, opløjede al Hedejord og merglede den. Ligeledes merglede han al den øvrige Mark, som var opløjet, men som aldrig havde faaet Mergel. Det var tit, naar om Foraaret Sæden var lagt, at de udkørte paa Marken 16—17 Hundrede Læs Mergel. Den Tid dyrkede man jo ikke Roer, og saa havde man Tid til Raadighed indtil Høhøsten. Farfader sagde, da han overdrog Gaarden til sin Søn: „Du skal ikke have Gaarden for dyr, min Søn, for æ har den tej et da aller kund kommen a æ Stej“. Selv havde han heller ikke faaet Gaarden for dyr, for det var jo en Fæstegaard; og i Reglen betalte den ældste Søn ikke stort mere, end hvad Fæstebrevet kostede, saa at der sædvanlig ikke blev stort til de andre Søskende. Fader overtog Gaarden for 1800 Mark Hamb. Kourant, samt et forsvarligt Aftægt til de gamle; de andre Søskende fik, saavidt jeg ved, Sønnerne hver 2000 Mk. og Døtrene hver 1000 Mk.

Fader og hans Søskendes Skolegang var ikke saa regelmæssig som nu; der blev kun holdt Skole om Vinteren, Læreren var ikke uddannet paa Seminariet; han var kun en almindelig Bondekarl, der kunde skrive, regne og læse maaske lidt bedre end de fleste. Han fik vel nok lidt Skillinger for sin Ulejlighed; og saa fik han Kosten skiftevis paa hver Gaard efter Gaardens Størrelse. Om Sommeren tjente han enten hos den

ene eller den anden af Bønderne. At der ikke kunde læres saa synderlig meget hos saadan en Lærer, er jo let at forstaa; men Tiden fordrede heller ikke saa meget den Gang. Naar man kunde læse, skrive og regne nogenlunde, saa var det tilstrækkeligt; mange kunde ikke en Gang det. Nogen Religionsundervisning fik de selvfølgelig ogsaa i Skolen, og siden ved Konfirmationen hos Præsten, samt efter Konfirmationen paa Kirkegulvet. Fader var ogsaa et Aars Tid i Ravsted for at gaa i Skole dér; maaske de har haft en bedre Lærer. Han kunde jo bo gratis hos sin Faster der. Fader og Nabosønnen Anders Refslund, der siden boede paa Lybækgaard, havde mange Spilopper for, da de var Børn. En Gang var de en Morgen gaaet meget tidlig om i Skolen, førend Skoleholderen var kommen. De krøb da op paa Loftet og skjulte sig der. Da saa Læreren kom for at fyre i Kakkelovnen, begyndte de at rumstere deroppe. Læreren, som var en ung Karl og ikke synderlig dristig, stod da stille og lyttede; men saa var Drengene ogsaa rolige. Da han saa igen begyndte at pusle ved Kakkelovnen, saa sokkede Drengene ogsaa oppe paa Loftet. Det blev Læreren for meget, han løb alt, hvad han kunde, til den nærmeste Gaard efter Folk for at fange Tyvene, som jo maatte være kommet ind ad Loftslugen paa Skolen, da Døren ikke var aabnet, før Læreren kom for at lægge i Kakkelovnen. Drengene fik nu travlt med at skjule sig et Sted udenfor Skolen. Noget efter at Læreren var kommet med en Del Folk for at fange Tyvene, kom ogsaa Drengene frem fra deres Skjul og hjalp ivrig med at lede efter Tyvene paa Loftet og allevegne i Skolehuset og Omegnen. Tyvene maatte jo være flygtede, mente Læreren, da de ingen Steder var at finde.

En anden Gang havde de tømret en Slæde sammen, og saa vilde de til at køre i Kane. De spændte saa en Hest for Slæden; men den var ikke vant til at gaa for saadan en Indretning, og det endte med, at den løb løbsk og Drengene fløj i Vejgrøften og Slæden gik i Skaar. Drengene fik siden en Irettesættelse af Tammes i Form af Prygl, hvad de ogsaa hav-

de fortjent. Anders havde, som før nævnt, en yngre Broder, som hed Per. Til ham sagde Karlen efter Slædefarten: „Det var da godt, at du ikke var med lil Per! for saa var du nok fløjet 7 Al op i æ Vær!“

Fader og Anders gik samtidig til Præsten hos Provst Aagaard, hvem de ogsaa altid havde i velvillig Erindring. Fader var ogsaa med til at bære Lysene foran Kisten ved hans Jordefærd. Fader var kun lille af Vækst. da han blev konfirmeret; ikke des mindre maatte han gaa foran ved Græsslætten den første Sommer efter sin Konfirmation. Det var ellers strengt nok for en 15-Aars Dreng. Han fortalte ogsaa siden, at han i Førstningen blev saa øm i Kroppen, som om han var gennembanket. Han fik ellers et godt Haandelag til at bruge en Le, og god var han til at holde den skarp, saa det at slaa Græs eller Korn siden hen kun var som en Leg for ham. Tidlig kom han ogsaa til at forestaa Omsætningen af Heste og Kreaturer, og han blev derfor ogsaa meget dygtig dertil. Fader fortalte en Gang om en meget dygtig Pige, de havde; Farmoder, som ellers forestod Husholdningen, var henne i Løjtved for at pleje sin Datter, som havde faaet en lille Søn. Det var i Høstens Tid, alle Folkene vare i Marken, og Pigen skulde ene klare alt hjemme. En Dag gjorde hun særlig sit Mesterstykke. Da bryggede hun, havde faaet kjærnet, Køerne hentet fra Marken og malket, gjort den sædvanlige Syssel og faaet Middagsmaden færdig, da Folkene om Middagen kom hjem. Det skulde ikke mange gøre hende efter nu tildags.

Da Farmoder blev ældre, og alle Døtre vare komne hjemmefra, sagde hun ofte til Fader: „Du maa se at faa dig en Kone, for jeg kan ikke længere holde ud at forestaa Husholdningen. Fader var langt over de Tredive, og det var jo heller ikke for tidligt for ham at gifte sig. Om han havde tænkt paa andre, ved jeg ikke; men det ved jeg, at han i flere Aar havde tænkt paa Moder; men syntes ikke det kunde nytte at bejle til hende; hun vilde vist ikke alligevel, tænkte han. Desuden blev hun forlovet med Gaardmand Andreas Petersen i Holm, Høj-

sted Sogn; men den Forlovelse var ingenlunde efter hendes Sind; det var jo nærmest hendes Forældre, der havde raadet hende dertil, fordi de syntes, det var et godt Parti, hun dér kunde gøre; og de gjorde det jo i bedste Mening. Efter nogen Tids Forløb hævedes Forlovelsen, vistnok med Tilfredshed paa begge Sider. Min Fader var 37 og min Moder over 30 Aar, da de bleve forlovede. Hun var ældste Barn af Farver og Gaardmand Hans C. Christiansen i Klovtoft, Hellevad Sogn. Det blev saa alligevel hende, han havde tænkt paa i flere Aar, der blev hans Hustru; og jeg tør nok sige, at Ægteskabet blev meget lykkeligt, skønt de havde megen Sorg og Kummer at gennemgaa med hinanden. 1847 holdt de deres Bryllup her i Vellerup, det var den 17. December. Brylluppet skulde ellers have været før November; men saa blev Morfader syg; og Moder maatte blive hjemme for at pleje ham. Han døde ikke længe før Brylluppet; og dette kunde derfor ikke være forbunden med nogen Lystighed. Det var kun den nærmeste Slægt og Naboerne, der vare indbudne. Vielsen foretoges i Huset af Provst Lund fra Agerskov. De havde løst Kongebrev og behøvede da ikke Tillysningen i Kirken, som Moder ikke holdt af.

Min Moders Slægtsregister kender jeg ikke langt tilbage; den gaar kun til min Oldefader, som hed Christian Christiansen. Han var Gaardejer og Farver i Klovtoft; og hans Hustru hed Hanne, efter hende er min Moder opnævnt, som hed Hanne Christine. Oldemor Hanne havde en Søster, som hed Kirsten, der blev gift med Lars Kromand i Agerskov, hvis Datter Esther fik Kroen og blev gift med Jørgen Top fra Arrild. Fra dem nedstammer min Hustru paa mødrene Side; men derom senere.

Begge Søstrene, Hanne og Kjesten vare forældreløse Børn og de bleve opdragne i Huset hos Degnen i Agerskov.

Christian Farver og Hustru havde fem Børn, som blev voksne: 1. Christian, 2. Hans (Morfader), 3. Johannes, gift med en Søster til Mormoder, 4. Hanne og 5. Anne. Christian var

drikkfædig, han tog sig selv af Dage ovre i Korup hos en Slægtning, som han var hos. Johannes, den yngste af dem alle, bosatte sig i Sønder-Stenderup ved Kolding. Hanne døde ugift, og Anne blev gift med Bunde Stenholdt i Bovlund, som var en Broder til den bekendte tysksindede Stenderdeputerede Thies Stenholdt fra Ravsted. Hun blev viet til Bunde Stenholdt, mens han laa paa sit Dødsleje; og han tilskødede da hende Gaarden i Bovlund. Senere blev hun gift med Hans Hynding fra Bjerndrup, Nørreløgum Sogn, hvor hun døde. Hun havde kun 2 Børn, en Søn, Bunde Hynding, som fik Gaarden i Bovlund, og en Datter, Marie Kjestine, som fik Gaarden i Bjerndrup og blev gift med Sandemand Hans Madsen i Løjtved, som ogsaa havde en Gaard der. Morfader Hans fik Gaarden og Farveriet i Klovtoft. Hans Moder havde siddet Enke i mange Aar; og det var stedse gaaet tilbage for hende, fordi hun havde været ret for rundhaandet mod nogle fattige Halvsøskende, som hun havde. Hun var lige 'paa Fallittens Rand, den Gang omkring ved 1815 da Morfader overtog Gaarden. Han var noget i Tvivl med sig selv, om han i det hele taget vilde have Gaarden; for han skulde tage den med mere Gæld end den var værd. Han kom dog til det Resultat, at han vilde vove Forsøget. Det kunde dog aldrig gaa værre end galt; og fattig var han alligevel. Saa gav han sig i Lav med Gaarden og Farveriet; og det gik over al Forventning godt. Han oprettede ogsaa en Høkerhandel; og den gik ogsaa meget godt, da der paa den Tid ingen saadan fandtes paa Landet. Det gik saa godt for ham, at han efter en Snes Aars Forløb ikke alene havde faaet al sin Gjæld betalt, men ogsaa havde sat Penge paa Rente. Tiden var jo stadig opadgaaende; det hjalp naturligvis meget. En god Medhjælp havde han ogsaa i sin Hustru Cecilie Petersen, som ogsaa var fra Klovtoft. Hun var en sjælden dygtig Kone, der ikke var bange for at tage fat; stærk var hun og kunde takke Gud for et godt Helbred; det hjalp jo ogsaa meget. Hun havde det ellers strengt i

mange Aar, da Børnene var smaa, og hun holdt kun én Pige, fordi der ikke var Raad til flere.

Mine Bedsteforældre holdt Bryllup 1816. Nogle Aar derefter døde Oldemor Hanne; og saa toge de Mormoders Moder, som hed Kathrine, til dem i Huset. Hun kunde ikke godt lide Sønnekonen i hendes Hjem, fordi hun syntes, hun var en Ødeland, der satte alt til for hendes Søn og hans Børn. Hun sagde om Sønnekonen: „Hun stører i æ Møser aa æ stor Apothek æ hel Dav; da kan saa sandt alles gaa an for Jørn (Sønnen) aa æ Børn!“

Oldemor Kathrin blev en meget gammel Kone og gik i de sidste Aar i Barndom. Naar der kom Fremmede, spurgte hun dem altid, om de ikke havde hørt, hvordan det gik Struensee og Brandt? sagde de saa Nej! saa sagde hun: „Da skal æ saa sandt nok fortæl jer de.“ Og saa fortalte hun om Fængslingen, Dommen og Henrettelsen. Hun havde jo i sin Ungdom oplevet det hele. Fremmede, der kom til Farveren eller i Butiken, fik altid enten et Glas Mjød med en Tvebak, naar det var Børn, ellers ogsaa en Kop Kaffe med Tvebakker, naar det var voksne. Naar de saa havde spist en Tvebak eller to, saa gik Oldemor hen og tog Tvebakkerne fra dem og sagde: „Naa har de saa sandt faaet nok, naa skal æ Børn haa nover!“

Mormoder maatte ofte sige til Fremmede, der tog det fortrydeligt, at de ikke skulde tilregne hende den Fornærmelse, for hun var jo en gammel Kone, der gik i Barndom.

Mine Bedsteforældre i Klovtoft havde følgende Børn: 1. Hanne Christine, født 1816 i Oktober, 2. Hans Peter, født 1818, 3. Catharina, født 1820 og gift 1846 med Christen Hansen i Hinderup, 4. Christian, født 1822 og gift med sin Kusine Hanne Christiansen af S. Stenderup ved Kolding, 5. Anna, født 1824, 6. Maria, født 1827, Peter, født 1829. Det er mærkeligt nok, at baade Fader og Moder havde lige mange Søskende.

Morfader var noget hidsig af Naturen, Mormoder besindig og venlig og forstod altid at slætte efter, naar der var noget

i Vejen, saa alt igen kom i sin gamle Gænge. Morfader sagde ofte til hende: „Jeg er lykkelig med dig lille Mor; for havde du ikke været, vilde jeg mangen Gang have sagt og gjort noget overilet, som jeg senere bittert vilde have angret“.

Morfader blev ikke nogen gammel Mand; han var kun 56 Aar gammel, da han i 1847 døde. Han havde den Vane at spise Maden for varm; han regnede den ikke, som han sagde, naar den ikke var op imod Kogepunktet, naar den kom paa Bordet. Han mente senere, men for silde, at det vel var Aarsag til hans Mavelidelse; han døde nemlig af Mavekræft.

Mormoder overlevede ham i 22 Aar. Hun døde 1869, over 78 Aar gammel. At mine Bedsteforældre i deres kun 31-aarige Ægteskab havde arbejdet sig op til god Velstand, ses af, at de kunde give deres Børn en god Medgift. Sønnerne fik hver 6000 Mk. Kourant og Døtrene 3000 Mk. Det var kun faa Bønderbørn, der kunde faa saa meget hjemmefra den Gang. Der var noget i, hvad Mormoders Broder Jørgen Petersen tit sagde til hende: Din Høns har kakket godt min Pig; hans egen Høne havde ikke kakket saa godt; hans Børn fik næsten ingenting hjemmefra.

Morbroder Hans Peter var gift med Marie Jakobine Habberlin fra Aabenraa og drev et Farveri der ved Nørreport. Da saa 1847 Morfader døde, solgte han sin Ejendom i Aabenraa og flyttede hjem til Klovtoft, for som ældste Søn at overtage sin Fødestavn. Han var ogsaa den eneste af Sønnerne, der var oplært i Farverhaandværket. De havde følgende Børn: 1. Hans Christian, død 1867, 22 Aar gammel; han var hemmelig forlovet med sin Kusine Marie Hansen af Hinderup, hvilken Forlovelse dog blev aabenlys, inden han døde. Marie Hansen var nemlig ovre i Klovtoft den Vinter, hun gik til Præsten; og da var det, de unge Mennesker blev forelsket i hinanden. 2. Frederik, død som Barn, vistnok en 6—7 Aar gammel. 3. Cecilie, død som Barn, 2 Aar gammel. 4. Chri-

stian, født 1852, gift med min Søster, hvorefter senere. 5. Peter, og 6. Ingeborg, død som Barn næppe 1 Aar gammel.

Moders Søster Catharine blev 1846 gift med Christen Hansen af Hinderup, som før nævnt. Hun døde allerede 1852 kun 32 Aar gammel, fra sin Mand og 3 smaa Børn, nemlig den ovennævnte Marie, som 1876 blev gift med Dyrslæge R. Bjorholm fra Ørderup, Toftlund Sogn, der før sit Giftermaal købte en større Gaard i Götterup, Tirslund Sogn, hvor de fæstede Bo. Deres Ægteskab varede kun 20 Aar, saa døde Bjorholm efter en Operation i København; og Marie fulgte ham 4 Aar senere, kun 53 Aar gammel. Bjorholm blev 60 Aar gammel. Deres Børn blev senere gifte. De havde kun 2 Piger, hvoraf den ældste fik Gaarden hjemme, den anden giftede sig med en tysk Skolelærer og blev bosat i Aabenraa. Dette Giftemaal var ikke efter Familiens Ønske, da de jo alle var dansksindede.

Hans Christian hed den anden af Onkel Christens og Moster Katrinas Børn. Han fik Gaarden efter sin Fader i Hinderup, og blev gift med Marie Vinter fra Ørslev, Hellevad Sogn, 1879. De havde med hinanden 5 Børn, hvoraf dog det ældste døde som spæd Barn. Det næste Catharine blev senere gift med Peter Carstensen fra Hellevad og bosat i Götterup, hvor de har købt en Gaard. Det tredje, Anna, er gift med Hans Fabricius af Hønkys og bosat sammesteds. Saa er der endnu Datteren Hanne Christine, mærkelig nok opnævnt efter min Moder, og Sønnen Kristen, begge endnu ugifte og hjemme hos Forældrene i Hinderup.

Det tredje af Onkels og Mosters Børn i Hinderup hed Cecilie. Hun blev 1876 gift med August Jacobsen af Hellevad Mølle. De købte og boede paa Gaarden Hovgaard i Nustrup Sogn.

Morbroder Christian gik hjemme i Klovtoft flere Aar efter Morfaders Død; han drev en temmelig udbredt Handel med Heste og Kvæg. Som før nævnt blev han gift med sin

Kusine Hanna Chrisitansen af Sønder-Stenderup ved Kolding. Det var omkring ved 1860. De havde først hendes Fødestavn, en mindre Gaard. Senere 1865 købte de en af de største Gaarde i Stenderup Sogn. Morbroder var en dygtig Landmand og arbejdede sig op til stor Velstand, skønt han begribeligvis havde stor Gæld at begynde med paa den store Gaard. De havde i deres Ægteskab 4 Børn, allesammen Dreng, hvoraf dog den ældste og den yngste døde som Børn. Den ældste af de efterlevende blev gift og fik Vejen Vandmølle, som Faderen købte til ham; men han slægtede ikke sin Fader paa; han dueede ikke til at ernære sig, skønt han vel har faaet hen imod 100,000 Kr. hjemmefra, langt mere end Møllen kostede. Han er for længst kommen fra Møllen og bor nu i Kolding, hvor han underholdes af Familien. Det lader dog til, at det gaar hans Børn ganske godt.

Den anden af Morbroders Sønner hedder Erhard (den ældstes Navn var Hugo). Han har Gaarden, som hedder Østergaard, i Stenderup. Hos ham bor hans gamle Fader, der i Aar bliver 89 Aar (1911), om han lever saa længe.

Den femte af Moders Søsken (Anna) var Idiot fra Barn af. Barnet døde 1865, 41 Aar gammel, 4 Aar før Moderen.

Fader og Moder havde 5 Børn, nemlig: 1. Ida Petrine, født 1848 den 21. September, 2. Hans, født 1851 den 30. Marts, 3. Cicilie, født 1852 i Oktober, 4. Peter, født 1855 den 31. Januar. 5. Christian, født 1857 den 3. August. Jeg ved intet andet end godt at fortælle om mine kære Forældre; og ilde var det, om det var anderledes. De vare dygtige, stræbsomme og sparsomme Folk. Fader var ikke en Mand af mange Ord. Moder kunde bedre tale, om hun ellers var rask; men hun havde et noget skrøbeligt Helbred. Hun var ellers en dygtig Bondekone, der ikke gav sin Forgænger, Farmoder Engeborg noget efter i den Retning. Hun var meget dygtig til at strikke, sy, spinde og væve. At spinde var særlig hendes kæreste Arbejde, særlig om Vinteren, for det kunde holde Fødderne varme, som hun ellers frøs. Vi holdt gerne en

4—6 Faar, som hun vaskede og klippede to Gange aarlig. Ulden skulde være kartet og spunden til Kyndelmisse; ellers maatte Degnen have, hvad der var uspunden til den Tid. Det var et gammelt Sigende. Naar Ulden var spunden, købtes et Par Læs Hør, som blev opbunden i ganske smaa Bundter og hæglet, og saa blev den opbunden i Kranse 12—20 Bundter i hvert Stol. Først blev den ene Halvdel af Bundtet, som kaldtes en Brud og hvis ene Halvdel var omvundet i en Hvirvel, hæglet. og saa blev den hægledede Halvdel opvunden i en Hvirvel og den anden Halvdel ligt og hæglet. Naar saa al Hørren var hæglet, blev den opbunden i Kranse 12—20 Bundte i hvert og hengemt til at spindes. Førend Hørren kunde spindes, maatte den naturligvis først fint opredes, hvilket gjordes paa et langt Bord. Brudene eller Bundterne bleve opløste og fint fordelte i en Linje langs Bordet; saa blev det omviklet om en Stok og om Midten ombunden med en Klud eller naar det var flottere med et Stokbrev, som det kaldtes. Et Stokbrev bestod sædvanlig af 1 Stykke 6 Tommer bred og 20 Tommer lang Voxlærred, hvorpaa der var malet Billeder, og ved den ene Ende var fæstet et Baand til at fastbinde det med, efter at det var viklet omkring Hørrokken. Saa blev Stokken sat i en Opstander, der var anbragt i et Hul, der i den Anledning var lavet i den venstre Ende af Spindehjulet tæt ved Skruen. Naar man saa havde bunden en lille Krukke under Stokken med Vand til at dyppe Fingrene i, kunde Spindingen begynde. Den Hør, som Hæglen redte af, kaldtes Blaar. Deraf var der to Slags, en grovere, den første, og en finere, den sidste. Blaaren blev ogsaa spunden; men ikke paa samme Maade som Hørren. Den blev opviklet i Muffer eller Totter; og naar den skulde spindes, blev en saadan Muffe lagt paa en Indretning, som kaldtes et Spryd, der kunde sættes paa Opstanderen i Stedet for Stokken.

Uldens Behandling skulde vel beskrives lidt udførligere: Ulden fra Foraarsklippingen blev hengemt til Efteraaret. Naar saa om Efteraaret Faarene var klippede, og Aftensædet

om Mikkelsdag var begyndt, blev vi Børn sendt omkring til hvert Sted i Byen for at laane deres Karter. Saa en Aften blev alle Husets Folk, baade Karle og Piger og alle vi Børn, sat ilav med at karte. Vi sadde i Køkkenet i en Kreds omkring Uldsækkene; og Arbejdet gik rask fra Haanden under Sang og Skæmt. For baade Karlene og Pigerne kunde den Gang saa mange gamle Viser, der i Reglen handlede om lykkelig eller ulykkelig Elskov, de saakaldte Kærlighedsviser. I og for sig vel ikke meget lødigt; men den Gang syntes man dog, de var ganske dejlige. De gik sædvanlig paa en smuk Melodi; og det bidrog jo ogsaa til, at man nok gad høre dem. Nu høres de ikke meget mere. Sædvanlig var vi færdige med Kartningen ved Sengetid, som var Klokken 9; for det var jo kun en Slags foreløbig Kartning, Halvkartning, kaldte vi det; men saa skulde al Ulden fint nippes og godt blandes, som ogsaa tog nogen Tid, saa Klokken gerne blev 10, inden vi vare færdige. Blandingen foretoges med Kæppe, hvorved vi kastede Ulden i Vejret, saa det røg om Ørene paa os; det var en meget stor Fornøjelse for os Børn, som nok kan tænkes. Naar saa Ulden var godt blandet, kom den i Pakke, for siden at helkortes og spindes. Naar Arbejdet var tilendebragt, vankede der Kaffe, eller ogsaa fik hver en god Portion Pærer, naar det var et Aar, vi havde godt Oplag af dem.

Naar Ulden og Hørren var spundet, blev den vævet. I Reglen vævede vi et Stykke Ulden og et Stykke Lærred aarligt. Undertiden vævede vi desuden Toslæt eller Hvergarn til Vinterkjoler for Moder og mine Søstre, broget Bomuldstøj til Forklæder og Overskjorter samt Bolster, Firsølv og andet mere til Sengeklæder. Om Efteraaret, naar Kartoflerne var optagne, blev en stor Balje fuld af de største afsondrede til at rives for at faa Kartoffelmel. Saa blev vi Børn atter sendt ud i Byen for at laane Rivejern eller Brødrivere, som vi kaldte dem; for hver Gaard ejede kun et Rivejern. Om Aftenen blev vi saa sat i Arbejde alle Husets Folk ligesom ved Kartningen. Vi sad i en Kreds om Kartoffelbaljen med et Fad eller en Mælkebøtte paa

Skødet og Rivejernet i Haanden; og saa gik det løs med Rivningen under Sang og Skæmt ligesom ved Halvkartningen. Efter endt Arbejde var Opvartningen ogsaa den samme.

I hele min Barndom brugte vi ikke andet til Belysning i Stuerne end Tællelys. I Stalden brugtes altid Brændeolie eller Tran, hvad der nu var billigst i Løgterne. Lysene støbte vi selv. Naar om Efteraaret Slagtekoen og Faarene var slagtede, gav det jo en Del Tælle, som brugtes til Støbningen. Det gik til paa følgende Maade: Først lavedes Vægen. Seks Mand sad om en seksarmet Garnvinde hver med sin Pind, som var stukket i Armens Hul. Om denne Pind bandtes Vægerne, som bestod af Blaargarn til Praaser og Køkkenlys og af Bomulds-garn til store Lys. Dette Arbejde udførtes i Reglen om Aftenen før den Dag, Støbningen skulde gaa for sig. Støbningen begyndte i god Tid om Morgenen, for der skulde jo støbes mange Lys til Belysning for hele Aaret. Først blev der fyret godt i Kakkellovnen i Vævekammeret, det var et Rum, vi havde nede ved Siden af Bryggerset, for at der kunde blive godt varmt. Saa blev en stor Balje sat derind og fyldt halvt med kogende Vand. I den sattes en Tønde, som ogsaa blev halvfyldt med kogende Vand og saa tilfyldt med smeltet Tælle. Saa blev Lysebordet hentet. Det var en rund Bordplade, som kunde dreje rundt paa sin Fod ligesom en Garnvinde. Rundt om Bordpladen var der 6 Kløfter; i dem sad der 6 runde Brikker med Haandtag, som passede i Bordpladens Spalter saaledes, at de nemt kunde tages ud og sættes ind igen. Brikkerne var forsynede med en hel Mængde Kroge, hvortil Vægerne fæstnedes. Naar det var gjort, kunde Støbningen begynde. Man tog en Brik og neddyppede Vægerne i den smeltede Tælle i Tønden, saa satte man den ind i sin Spalte igen, drejede Bordskiven, tog den næste Brik og saa fremdeles. Det vedblev man med, indtil Lysene havde den ønskede Tykkelse. Under den sidst dyppede Brik stod et Fad til at opfange den Tælle, som endnu kunde dryppe fra Lysene. Man skulde ogsaa passe paa, at Lysene ikke klæbede sammen især i Førstn-

gen; dertil havde man en lang tynd Pind, som man stak ind og lod gaa ned mellem de sammenklæbede Lys. Naar alle Lysene var støbte, blev de sorterede og hengemt i et dertil indrettet Skrin til Brug senere.

Hvad der var Skik og Brug fra gammel Tid og blev holdt i Hævd og Ære i mine Forældres Tid, er nu for en stor Del gaaet af Brug. Præcis paa Peders Dag den 22. Februar begyndte man at spise Mellemmad om Eftermiddagen. Den bestod af et Par Stykker Rugbrød med Svinefedt, saalænge til Markarbejdet begyndte, da fik man Ost paa Brødet. Saalænge man kun fik Eftermiddagsmellemmad, skulde Middagsmaden være færdig til Kl. 11, da spiste man Unden. Den 1. Maj begyndte Formiddagsmellemmaden, og saa spistes Unden Kl. 12. Om Vinteren stod man op Kl. 6. Fra 1. April Kl. 5 og fra 1. Maj Kl. 4; da begyndte Middagssøvnen. Sæden og Tiden var i mine Forældres Tid væsentlig den samme som nu; man dyrkede ikke Roer, men Boghvede, som nu næsten ganske er gaaet af Brug. Saatiden for Boghvede var de 3 sidste Dage i Maj og de 3 første Dage i Juni. Boghveden kunde staa i Blomst indtil 3 Maaneder, naar da ikke Sommeren var alt for regnfuld og blæsende, for det kunde Boghveden ikke taale. Det var for mig en stor Fornøjelse en køn Solskinsdag at gaa ved en Boghvedemark og indaande den søde Duft af Blomsterne. Der var en Summen af Bierne, som om man gik midt i en Bisværn; og det gad jeg gerne høre; jeg har, fra jeg var ganske lille, holdt saa meget af Bierne, endda der vist ikke er mange, de har stukket saa meget som mig. Paa Bartolomæusdag den 24. August holdt Middagssøvnen op. Paa Mikkelsdag den 29. September holdt Formiddagsmellemmaden op; og saa spistes Unden ligesom i Foraaret Kl. 11. Paa Mikkelsdag begyndte ogsaa Aftensædet. Naar man havde spist sin Boghvedegrød, blev Lyset tændt og sat i en Messing Lysekærte paa et rundt Bord, hvoromkring samtlige Husets Kvinder sad med Haandarbejdet; en eller flere spandt, en kartede, en strikkede, en syede eller stoppede o. s. v. Ved Siden af eller paa Kærtens Fod laa en

Lysesaks eller, som den i daglig Tale kaldtes, en Snipsaks til at snippe Lyset med, naar Tanden, eftersom Lyset brændte ned, blev alt for lang, saa at Lyset lyste mindre godt. Karlene sad bagved paa en Bænk og snoede Tækkereb (Simer). Enhver Karl skulde sno et vist Antal Reb om Vinteren. Det var akorderet i Lønnen.

Den 1. Novbr., som var Flyttedag ligesom tildels 1. Maj, holdt man op med at spise Eftermiddagsmellemad. Den 1. Novbr. skulde man ogsaa helst være færdig med alt Markarbejde; i alt Fald skulde Ploven være i Hus inden Jul; for stod Ploven ude paa Marken i Julen, kom Jerusalems Skomager og hvilede paa den. Naar Markarbejdet var færdigt, begyndte Tærskningen; en Karl eller to stod og tærskede hele Vinteren. Den, der først blev færdig med Tærskningen, løb ofte om til Naboen eller en anden Mand i Byen, som endnu ikke var færdig, med Fluesmækken, som han kastede ind i Loen til Tærskerne. Fluesmækken var en Pakke, fyldt med alle Slags Skrammel. Naar det var gjort, skulde man passe paa, at man ikke blev greben, for saa blev man ilde behandlet; enten plumpet i et Vandtrug, smurt med Sværte i Ansigtet, eller hvad andet ondt man kunde hitte paa. Jeg kan huske, at vor Nabos Søn Thomas Refslund en Gang kom over til os med en Fluesmække, som han kastede ind i Loen til Karlene; men disse kunde ikke gribe ham, da han var ridende; det var noget uhørt, men det lignede jo godt Thomas Refslund.

I min første Barndom havde vi endnu hverken Kornrensemaskine eller Hakkelsemaskine. Naar Kornet skulde renses; blev det skovlet op i den Ende af Loen, som var modsat Vinden; saa blev det kastet mod den anden Ende af Loen, altsaa mod Vinden med en dertil indrettet Haandskovl; derved fløj de bedste og tungeste Korn yderst og var ganske rensede for Avner og Ukrudt; det lette Korn eller Agerkornet, som det kaldtes, faldt nærmere ved Kasteren og var kun tjenlig til Foder; deraf maatte endda en Del sigtes eller soldes paa et Sold, for at Avner og Vipper kunne skummes af. Det var ikke noget

behageligt Arbejde for Kasteren, for han fik ofte, naar det blæste, Avnerne lige i Ansigtet. Hakkelsen til Hestene blev skaaren paa en Indretning, som kaldtes Hakkelsekiste. En Hakkelsekiste er der vist kun faa nutildags, der kender; at beskrive den er ikke nogen let Sag, saadan at det kan forstaas. Kisten lignede en Krybbe med 4 Ben, dog var den aaben i begge Enden. Under Kisten mellem de bagerste Ben var en Stang eller Liste fæstet; midt i den var fæstet en Stang, som førte til den forreste Ende og der atter fæstet midt paa en Jernskinne, hvis ene Ende var fæstet paa Kistens ene Forben. Jernskinnens anden Ende kunde glide op og ned i en Spalte paa Kistens andet Forben; i den Ende sad Kniven. Kniven kunde altsaa ved Haandtaget drages op og ned. Men samtidig med, at man lod den gaa ned, afskar den Hakkelsen, hvis Længde bestemtes af en Transportør, som var fæstet til Stangen under Kisten, og som hævedes op gennem en Spalte i Kistebunden samtidig med Kniven og altsaa derved skubbede Straaet i Kisten fremefter, da den naturligvis havde en skraa Stilling til Kistebunden og til Straaet i Kisten. Med højre Haand førte man Kniven, og med venstre Haand holdt man om Straaet i Kisten, som jo ellers vilde vippe. Man skulde passe paa, at man ikke skar Fingrene paa venstre Haand, for den skulde jo følge Straaet tæt hen til Kniven. Der var ikke saa faa i gamle Dage, der havde den Ulykke at faa en Finger eller flere afskaaret, især i Begyndelsen, da det var uvant. Fader havde saaledes faaet et lille Stykke af venstre Haands Pegefinger afskaaret. Han havde ogsaa faaet sin Næse slaaet lidt skæv, og det gik til paa følgende Maade: Fader og Nabosønnen Anders Refslund var jo som før nævnt jævnaldrende. Engang som Drengene skulde de jo ogsaa prøve paa at tærskes, saa slog Anders Fader ved Næsen med Plejlen, saa at Brusken, den indre Del af Næsen, gik i kvas; det var endda godt, at han ikke ramte ham ved Hovedet, for saa kunde han let have slaaet ham ihjel med det samme. Fader kunde vist let have faaet sin Næse sat i Stand igen, naar de havde søgt Lægehjælp, men det brugte

man jo ikke den Gang; og saa meget synlig blev det da heller ikke.

Endnu i mine Forældres Tid holdt man paa de gamle Mærkedage, som mangen nu om Dage ikke en Gang kender. Der var nu først Hellig 3 Kongers Dag, som før blev fejret som Helligdag og i hvis Anledning man havde støbt 3-armede Lys til Brug paa Hellig 3 Kongers Aften, der blev fejret ligesom anden Juleaften og Nytaarsaften, hvor vi i mine Forældres Tid altid havde 2 store Lys paa Bordet.

Den 25. Januar, Povlsdag, maatte Solen kun skinne saa lang Tid, som en Rytter behøvede til at sadle sin Hest. Skinnede den omtrent hele Dagen, betød det Krig og megen Ildebrand; skinnede den slet ikke, betød det Smitsot og Pestilens eller megen Sygdom og Sorg.

Paa Kyndelmisse, den 2. Februar, skulde det helst blæse og fryse saadan, at det kunde blæse en Tot Hø af Møddingen; saa kunde man vente en rig Høst om Sommeren, særlig af Hø. Kyndelmisseknude holder herude med 2 brogede Stude! sagde man, naar det frøs og føg den Dag.

Paa Peders Dag den 22. Februar begyndte Mellemmaden, som før er nævnt. Frøs det paa den Dag, kunde man vente Tø med det første. Hvor Peders Fod paa Isen tren, han kaster i Vandet den varme Sten. Paa Peders Dag kunde alle, der hed Peder, bindes, ligesom alle paa enhver Tamperdag kunde bindes. Bindingen skete ved et Brev. Jeg kan endnu huske Indholdet af et Brev, som jeg en Gang blev bunden med; Brevet lød saaledes:

»Peders Dag! Den Dag mon hedde,
O, hvor blev jeg fuld af Glæde,
Der jeg fandt den for mig stod.
Jeg Papir og Pen mon gribe,
Satte mig saa til at skrive,
Hvad, som her mon skrevet staar.
Kan du sige mig en Hare, der en Hund kan gribe?
Saa er du løst af al din Knibe!
Eller: hvormange Trin du trine skal i grønne Eng,
Førend du triner i Brudeseng:

Ellers er du bunden, indtil du løser dig med Held og Ære!
 Dertil hører:
 Kaffe, Punch og andre Sager,
 Kringler, Vin, det os behager;
 Dertil og Musik og Dans;
 Unge Piger, raske Karle,
 Saa vi os fornøje kan.«

Nu er den gamle Skik helt forsvunden. Nu kan man ikke længer more sig paa en god, uskyldig og hjemlig Maade. Nu er alt mere offentlig; men det forekommer mig ikke nær saa hyggeligt som i gamle Dage.

Fryser det paa Mathias' Dag 24. Februar, faar vi Tø. Mathias han brækker æ Is. Er det Tø, faar vi Frost. Mathias lægger Bro.

I Fastelavnen fik vi Boller, Hedevinger, ligesom nu, men ikke nær saa mange. I Reglen fik vi om Søndagen kun en og om Mandagen 2 Boller hver.

Hver Tamperdag skulde man agte paa, i hvilket Hjørne Vinden var, for der vilde den blive det meste af Fjerdingsaaet. Den var jo ogsaa almindelig Bindedag, som nævnt.

Vor Frue Dag, den 25. Marts, flyver Storke over det røde Hav. Paa den Dag er det ogsaa godt at saa Kaalfrø. Det holdt man meget paa i gamle Dage. Naar det fryser paa Vor Fruenat, vil det fryse i 40 Dage. Den første April narrede man April, som man da gør endnu.

Paa Paaskemorgen er det godt, at Luften er fugtig, saa Træerne dryppe; det giver en frugtbar Sommer.

Paa Valborgaften, den 30. April, brændte man Blus rundt om paa Højene. Det var for at lyse Heks og Trolde til Bloksbjerg. Det var sikkert en Skik, som har holdt sig fra den hedenske Tid. Her kaldes det at brænde Gadeild. Det tyder paa, at Blussene forhen har været afbrændt paa Gaden i Byerne; maaske for at holde onde Aander ude eller genne dem bort fra Byen. Skikken er nu næsten gaaet helt af Mode. Der ses nu ganske faa Blus. I min Barndom var det anderledes, da

kunde man en stille, køn Valborgaften nok tælle Blus i Hundredvis.

St. Hansaften, Dagen før den 24. Juni, var det Skik at opsætte St. Hanskaal. Man satte dem 2 og 2 sammen i en Sprække mellem Loftet og Bjælken. Det skulde jo betyde et Par Kærestefolk, eller et Par, som man mente vilde blive Kærestefolk. Man lagde saa Mærke til, om St. Hansurten groede godt, om de groede til og om hinanden; eller de groede fra hinanden; eller om de visnede og gik ud enten en af dem eller dem begge to. Derefter dømte man. De, der groede til hinanden, fik hinanden og blev lykkelige, de, der groede fra hinanden, fik naturligvis ikke hinanden, og de, der visnede, døde. Man skrev gerne med Kridt paa Bjælken det første Bogstav af Navnene paa hvert Par, der var sat op.

Det er ikke godt, at det regner paa Syvsoverdag den 27. Juni, for saa faar vi uafbrudt Regn i 7 Uger, saa Høsten ødelægges. Gamle Christian Petersen sagde altid, naar det regnede den Dag: „Nu græder de i Sønder Vollum“. Til Sønder Vollum er der mange Enge og en stor Mængde Hø, der skal bjærges; og det er et vanskeligt Arbejde i en vaad Sommer. Det var jo det, Christian Petersen mente.

Fader sagde, at de Bisværme, man fik indtil Laustes Dag den 10. August, kunde blive vinterfærdige og due til at overvintre; men de, som kom efter den Dag, kunde ikke. Nu til Dags kan man sige, at de Sværme, som kommer efter 1. August, kan ikke overvintre, siden Hederne er blevet opdyrkede og Boghveden ikke saas mere.

Paa Bartolomeusdag den 24. August holdtes før det store Løgumkloster Krammarked; dertil rejste næsten alle Folk her fra Eggen, saa at der tit kun var 2 eller 3 voksne Mennesker hjemme paa en Gaard den Dag. Om Aftenen morede vi Børn os ved at staa ude og se Vognene, der kom fra Marked og høre de syngende Folk. Nu er det ogsaa blevet anderledes. Som før nævnt, var det tilende med Middagssovnen paa Bar-

tolomeusdag. Om Aftenen før Mikkelsdag den 29. September drak man i gamle Dage somme Steder Mikkelsmjød. Mikkelsdag var jo i gammel Tid regnet for en Heiligdag ligesom St. Hansdag.

Ogsaa Mortensdag den 11. Novbr. var i gamle Dage regnet for en Helligdag. Aftenen forud spistes der Mortensgaas. Alt dette er jo nu forlængst gaaet af Mode.

Har vi ikke faaet Vinter før, saa faar vi den paa Karens Dag den 25. Novbr. efter gammelt Sigende. Paa Karens Dag, jeg sige tør, kommer Vinteren, om ikke før, lyder en gammel Spaadom.

De store Højtider, Jul, Paaske og Pinse, fejredes omtrent som nu. Dog holdt man mere paa, hvad der maatte gøres, og hvad der ikke maatte gøres, særlig om Julen. Man maatte ikke slibe i Julen, ikke spinde; i det hele ikke have noget at bestille med alt, hvad der løb rundt. Derfor skulde alle Knive slibes inden Jul. Spindehjulet blev sat til Side; og man tog fat paa andet Haandarbejde, naar man ikke havde Fremmede eller rejste ud; for i Julen hørte Gæstebud til Dagens Orden. Aftenen før Bagningen til Jul var alle Husets Folk, baade Piger og Karle beskæftiget med at trille og skære smaa Pebernødder. Det var ogsaa Skik at opskrive Julemærkerne, hvoraf man kunde se og vide, hvordan Vejrliget vilde blive i hver Maaned hele Aaret rundt. Man begyndte med første Juledag; saadan som Vejret var den Dag, vilde Vejrliget blive i Januar; og som Vejret var paa anden Juledag, vilde Vejrliget i Februar blive og saa fremdeles til den 12. Dag efter første Juledag. Mærkerne opskrev man med smaa runde Kredse f. Eks. 1. Juledag ☽ Januar første Halvdel Sne eller Regn. Anden Halvdel smukt, klart Frostvejr. 2. Juledag ☉ Februar smuk og klar hele Tiden o. s. v. Juletræer var ikke meget i Brug i mine Forældres Tid; vi Børn har aldrig faaet noget Juletræ. Derimod fik vi Jule- og Nytaarsaften hver en tom Tallerken opsat paa et Bord i Gæstekamret. Naar vi saa havde været artige Børn, kom Vorherre om Natten og fyldte enhvers Tallerken med Pe-

bernødder, Æbler og andre gode Sager. Havde en eller flere af os derimod været mindre gode eller ligefrem uartige, gav det ikke saa meget af de gode Sager, ja, det kunde stundom hænde, at der i Stedet for laa et Stykse Cikorie, et Stykke af en gammel Karbørste, en Tørvebrøkkel eller andre ubehagelige Ting. Vi havde meget travlt med at komme op Jule- og Nytaarsmorgen for at se, hvad der var paa vor Tallerken; og vi var meget glade, naar der ikke var andet end gode Ting, ligesom vedkommende blev meget skamfuld, naar det ikke var Tilfældet, men han i Stedet for fik en Tørvebrøkkel paa sin Tallerken. Det kunde nok hjælpe til, at han opførte sig bedre en anden Gang.

Paa Nytaarsdag, som var Faders Fødselsdag, gav han os hver en Rigsbankmark i Nytaarsgave. Bedstemoder i Klovtoft gav os hver en Rigsbankdaler, som var 6 Mark. Disse Penge blev sat i Sparekassen; for vi fik aldrig Lov til at købe Bombom eller andet Slikkeri for vore Skillinger, hvad godt var.

1856, den 30. April søgte og erholdt Fader Tilladelse til at faa sin Fødegaard, som jo var en kgl. Fæstegaard, til Ejendomsgaard. Det kostede 124 Rdl. 77 Skilling. Samme Aar solgte han ca. 30 Tdr. Land øst og syd for Steinbjerg til Jørgen Thiim fra Mellerup for 100 Mark. Kourant pr. Tønde. Landerierne laa saa langt borte og uden for Synet, og uvedkommende græsede tit deres Kvæg og Faar derpaa; ja, det gik saa vidt, at en Landmand fra Mellerup stjal og kørte Boghvede hjem derfra en Gang. Det var i Bedstefaders Tid; han mærkede nok, at der blev stjålet af Boghveden; han kunde ogsaa nok se Sporet af Vognen, man havde brugt til at køre den bort med; og saa besluttede han at holde Vagt. Han lagde sig der en Aften i Skjul med sin Bøsse i Nærheden. Saa hen paa Natten kom Bondemanden med sin Kone kørende efter Boghvede. Da de saa havde faaet tillæst, gik Farbroder hen til dem og sagde, at nu skulde de have Tak, naar de nu vilde køre det hjem til Vellerup, saa vilde han give dem Skænken (en Punch) oven i Købet. Det maa have været lidt flovt for dem saadan at

blive opdagede; og de kom heller aldrig oftere paa Marken i slige Ærinder; de maatte endda være glade, at de slap uden Lovens Straf. Saadanne grove Tyverier var ikke saa sjældne i gamle Dage. En Gang, det var før Farfaders Tid, stjal man 3 fede Svin. Det gik saaledes til: Svinestien var den Gang i den sydligste af Gaardens fire Længer, altsaa længst fjernet fra Beboelseshuset, som var ligesom nu i den nordligste Længe; desuden var der en Ydresti, som Svinene kunde gaa ud i; ikke desmindre var det mærkeligt, at Tyveriet kunde udføres, uden at nogen mærkede det; maaske har de slaaet Svinene for Panden, for ellers vilde de jo have skreget. Det gaar ikke saa stille af at læsse Svin. Ligemeget, om Morgenen, da man kom for at fodre Svinene, var de borte. Men Vognsporet kunde ses, og det kunde følges nordpaa efter Agerskov og derfra efter Gestrup, hvor man fandt Svinene slagtede og ophængt alle 3 i Loen hos en Bondemand. De slagtede Svin fik man med tilbage. Om Tyven blev straffet, ved jeg ikke. En anden Gang, det var i Farfaders Tid, var der ogsaa Tyve paa Spil. I gamle Dage, da man brugte langt mere Kobber- og Messingtøj i Huset end nu, kørte der Folk rundt og solgte af disse Sager; de kaldtes Kedelførere; og de havde Privilegium paa gratis Natte-logi hos Farfaders. De sov i det ene af Rummene over for Piselen. Saa en Nat, mens de laa der, hørte de nogen pusle ved Vinduet, og da de nok kunde skønne, at det maatte være Tyve, der var paa Færde, sprang de rask ud af Sengen og gjorde Allarm. Derved skræmmedes Tyvene bort, og i deres Befippelse glemte de en lille Knibtang, som vi endnu havde i Behold, da jeg var hjemme. Vi kaldte den altid Tyveknibtangen.

Mine Forældre talte tit om de 3 tørre Aaringer. Det var sidst i 50erne i forrige Aarhundrede, man havde 3 tørre Somre i Rad. Høsten var kun lille, men blev godt bjerget, saa man nok kunde spare lidt ved Foderet, da det jo som Følge deraf havde større Næringsværdi. Der var mange Steder stor Vandmangel; og her i Byen maatte næsten alle gøre deres Brønde

dybere. Til alt Held var Efteraarene saa milde, saa Kvæget kunde gaa ude til hen imod Jul. Fader og Onkel Kresten handlede sammen med Heste; men det var ikke nogen stor Handel, de drev. Sædvanlig købte de kun 2, højst 3—4 Heste ad Gangen, som de solgte enten i Løgumkloster eller Aabenraa Markeder. De gjorde sig ofte stor Ulejlighed med Indkøbet. De gik vist oftere, end de kørte paa Handelen; jeg kan saaledes huske, at de gik baade til Strandelhjørn i Bevtoft Sogn og til Nr. Ønlev i Hjordkær Sogn; hver af disse Ture var dog mindst 4 Mil frem og tilbage, og Fader var den Gang henved de 60 Aar. Jeg kan godt huske, at Moder, engang Fader træt og mødig kom hjem fra saadan en Tur, skammede ham ud; de havde jo da, sagde hun, Heste og Vogn til at køre med. Men Fader var alle Dage nænsom ved Hestene; han sagde, at en Dags Hvile for en Hest var mere værd end en Skjæppe Havre, og det har han vel nok faaet Ret i. En Hest, der daglig skal løbe paa Landevejen, kan vel nok behøve en Skæppe Havre om Dagen, og saa vil den endda vist blive for tidligt udslidt modsat en, som slipper med at udføre Markarbejdet hjemme.

Paa Kvæghandelen, som ikke var større end den aarlige Omsætning, gik Fader altid, undtagen naar han købte Kvæget paa Markederne. I min første Barndom kan jeg huske, at han om Efteraaret rejste til Marked i Sønderomme i Nørrejylland, hvor han købte sortbrogede Stude med meget lange Horn, som vi saa fedede om Vinteren og solgte om Foraaret. Disse Stude syntes Fader altid var lette at faa i Stand, for de var i Reglen 4 Aar gamle, stundom 5—6 Aar, naar de købtes. Den Gang var det ogsaa fattigt og simpelt i Nørrejylland. En Gang, Fader og Gaardmand Lorenz Ries fra Stenderup, Toftlund Sogn, rejste til Marked i Sønderomme, overnattede de i en Kro, hvor de fik anvist Nattelogi i et Kammer paa Loftet. Op paa Loftet klatrede de ad en simpel Stige. Kammeret lignede mere et Hønseshus end et Soveværelse for Mennesker. I det ene Hjørne stod en Stabel Hedetørv (Flover), 2 Stole var der med Halm-siver til Sæde. Sengen var opslaaet henne under Vinduet; og

Sengeklæderne saa meget uappetitlige ud, saa de overvejede med hinanden, om de skulde gaa til Sengs, eller om de ikke hellere maatte blive siddende oppe paa Stolene. Resultatet blev dog, at de gik i Sengen; men Vinduet var utæt, og en Rude var ganske i Stykker, saa at de maatte bruge en Hedetørv til at tætte for Aabningen.

En anden Gang var de paa Rejsen til Markedet inde hos Præsten i Grindsted for at købe et Par Stude af ham. Præsten gik i jernbeslaaede Træsko inde i sin Stue, hvor der var Gulv af Granitsten (Topsten). Hvilken Forskel paa den Tid og nu. Naar Præsten boede saadan, hvordan har da Bønderne og andre Smaakaarsfolk haft det? Det kan man næppe tænke sig. Præsten solgte dem sine 2 Kørestude for nogle faa Penge. Prisen har jeg glemt, skønt Fader en Gang har sagt mig den. En Dag eller 2 efter at Kreaturerne var kommet paa Stald, som jo var om November Tide, skulde alt Ungkvæget svies. De var jo paa den Tid meget laadne, og det var til Hinder for Vaskningen. Det var jo ikke let at komme til Bunds i saa tykt et Haarlæg. Svidningen gik til paa følgende Maade: „Naar det om Morgenen var stille Vejr, blev en Vogn kørt ud i det tomme Møddingsted; ved den bandt man Kreaturerne, som skulde svies, et ad Gangen; saa havde man en Gryde med Ildgløder til at tænde ved; to Karle havde hver en Visk Straa, som de toge af en Tagkjærv, der laa i Nærheden til det Brug, og saa stode de efter at have tændt Visken i Ildgryden hver paa sin Side af Kreaturet, som var bundet til Vognen, og afbrændte med den flammende Halmvisk Haarene. De skulde passe paa, at ikke brændende Gnister bleve liggende, særlig paa Dyrets Ryg, for det sved i Huden, hvad man vel kan tænke. Det var jo ikke fri for, at saadan Svidning grænsede op til Dyrplageri; for mange Karle tog det ikke saa nøje med, om de brændte Kreaturerne en Gang imellem, og det er vel nok derfor, at Skikken nu er gaaet af Brug.“ En 14 Dage eller en Maanedes Tid derefter foretoges Vaskningen. Man vaskede i gamle Dage altid i Arsenikvand (Rottekrudd), som nu kun kan faas hos en

Dyrlæge og under hans Opsyn. Den Gang var der en ældre Mand, som hed Johannes Jessen, og boede i et Hus ved Herslevgaard, der nu er forsvundet, som gjerne vilde hjælpe Folk her paa Egnen med Vaskningen. Han stillede tidligt om Morgen og kogte Arsenikken. Naar den saa var tilstrækkelig opløst, den skulde koge godt i en Time, blev den hensat paa Gulvet i Vaskerummet i den samme Kedel, den var bleven kogt i, for at svales saa meget, at den ikke skoldede Kreaturerne. Saa begyndte Vaskningen, som gamle Johannes altid hjalp ved; den foretoges med en Børste. Ved Mørkets Frembrud skulde man gerne være færdig dermed; men Johannes var ikke færdig endda. Kl. 8 om Aftenen skulde nemlig alle Kreaturerne eftergnides grundigt med en Halmvisk, for at de ikke skulde slaa an, som det kaldtes; det vil sige, Arsenikken kunde ætse Huden paa Dyrenes Ryg og Hals, saa der opstod Betændelse, det kunde blive saa slem, at Huden flere Steder kunde gaa af; derved led Dyrene jo meget, de kunde stundom dø deraf, naar det blev meget slemt. Det skete dog aldrig for Johannes; han var meget paapassende i saa Henseende. At han selv kunde holde den Vaskning ud Dag ud og Dag ind til henimod Jul, er ikke til at forstaa. Hans Fingre vare ogsaa saa medtagne, at de sommetider var næsten hudløse. Han brugte altid Terpentinolie til at indgnide Fingrene med. Man skulde synes, det kunde gøre ondt værre. Hvad han fik for saadan en Dags Vaskning husker jeg ikke, men det har ikke været meget. Den Gang kunde man faa meget Arbejde for faa Skillinger.

Fra min allerførste Barndomstid kan jeg ikke huske saa meget. Jeg kan dog huske, jeg har vugget min yngste Broder Christian, der var 2¹/₂ Aar yngre end jeg. Vi havde en gammel udskaaren Trævugge, hvori alle vi Søskende har ligget; den er vistnok endnu i Behold hjemme paa min Fødegård. I den er ogsaa Fader og alle hans Søskende bleven vuggede, ja vel maa-ske Farfader og hans Søskende ogsaa og længere tilbage. Samme Vugge har gjort megen Tjeneste. I min Barndom var den udlaant til vor Røgter Christian Daniel, som vi kaldte ham:

Han hed ellers Christian Smidt. Han boede i et lille Hus ude i Jørgensby; og han udlaante den, efter at han selv havde den afbrugt, til andre i Jørgensby, saa den gjorde vel Tjeneste derude i henved 20 Aar. Saa lod min Moder den hente hjem igen. Nu er Brugen af Vugger her paa Egnen ganske gaaget af Brug; Barnevognene er jo mere bekvemmelige. Jørgensby er ikke nogen gammel By. Fader kunde huske, at der kun laa 2 Huse ude paa den store Agerskov Østerhede, hvor nu Jørgensby med sine over 20 Huse og Smaagaarde ligger. Det ene af de to var Fattighuset for Agerskov Sogn; i det andet boede en Mand, som hed Jørgen Jespersen Vind; efter ham har Byen sit Navn. Samme Mand havde 6 Sønner og en 3—4 Døtre, som omtrent alle bosatte sig ude paa Heden. Det var henimod Midten af forrige Aarhundrede. Et Stykke Hedeland kostede den Gang næsten slet ingen Ting; og at bygge et Hus kostede heller ikke stort. Der blev jo bygget saa sparsomt som muligt. Saaledes blev den store Østerhede befolket i Løbet af nogle faa Aar. Jørgen Jespersens Hustru var en Gaardmandsdatter fra Agerskov. Hendes Stamnavn var Severin, og alle hendes mange Børn fik dette Navn vedføjet Mandens, saaledes at de kom til at føre Stamnavnet Severin-Vind. Det var ikke nogen lystelig Tilværelse, de Jørgensby Mænd førte i det første Slægtled. Der var Smalhans allevegne, og der herskede stor Fattigdom. Naar det kom hen efter Kyndelmisse, saa var deres Foder tit opbrugt, skønt enhver kun holdt en ussel Ko eller to. Saa søgte de gerne hen til Vellerup og Bovlund, hvor de havde de mange Enge og derfor altid rigeligt Foder, for at tigge noget Foder sammen. Lyng kunde de jo ogsaa bjærge, men den var jo ikke noget Kraftfoder; dog kunde den nok hjælpe til at holde Kvæget i Live til Foraaret kom, og det var da altid noget. Den Gang var de Jørgensby Mænd nødt til at gaa ud for Dagløn saa meget som muligt, for at Familien ikke skulde sulte. Hvilken Forandring nu! Nu er der ikke Tale om at faa en Daglejer i Jørgensby. De holder derimod nu selv Daglejere og fast Tyende. Hvor de før holdt en Ko eller to holder de nu 10—12

Stykker Kvæg, og somme endda flere. Desuden en god Hest eller 2 og saa en hel Del Svin. De har faaet nye og gode Huse og al Hede er opdyrket, saa de nu altid har rigeligt med Foder. Hvert Efteraar ses i Reglen flere Kornhæs ved hvert Hus. De Jørgensby Mænd kan nu nok kaldes Foregangsmænd paa Landbrugets Omraade.

I Fattighuset boede selvfølgelig Sognets Fattige, det vil sige en Del af dem, thi mange, maaske de fleste, bjærgede Livet ved at tigge. En Gang udbrød der Tyfus i Fattighuset, og da døde mange af Fattiglemmerne. Det var ikke saa sært, for Lejligheden var kun lille; der var smaa Rum og grumme lavt til Loftet, og Renlighed var en ukendt Ting den Gang paa slige Steder. Der fortaltes, at man til sidst havde stort Besvær med at faa Ligene jordede, for Folk skøttede ikke om at gaa ind i Fattighuset, især nu da Smitsoten rasede der. Et Par Drukkenbolte var der dog, som ikke var saa bange; det var dem, som saa maatte sørge for Begravelsen. I Midten af forrige Aarhundrede blev det elendige Fattighus solgt og nogle Landerier ved Agerskov By købt, hvorpaa der saa blev opført en stor og rummelig Fattiggaard, som nok kunde rumme Sognets fattige, skønt der i en Del Aar her var mange af dem. Jeg kan huske, at der blot af Børn, som blev opdraget paa Fattiggaarden, var omkring ved 20 Stykker. Nu til Dags er der næsten slet ingen fattige; jeg tror nok, at der nu for Tiden kun er 3, og deraf er endda den ene landsfattig, som det hedder. Det vil sige: Sognet faar Betaling af Provinsen for at have ham paa Fattiggaarden. Forhen var det saadan, at enhver trængende var sognepligtig og derfor forsørgelsesberettiget i det Sogn, hvor han var født. Nu er det saadan, at naar en Mand eller Kvinde er trængende og ikke har haft fast Ophold i 2 Aar i et og samme Sogn, saa er Provinsen pligtig til at forsørge dem. Det kaldes landsfattig, som ovennævnt.

Til at holde Styr paa alle de mange Betlere, der var i gamle Dage, var der en Stodderkonge, som han kaldtes; det var en Slags Sognepolitibetjent, som blev lønnet af Sognet. Det

var jo ulovligt at gaa rundt paa Tiggeri; men Nød bryder alle Love, som man siger. Hvad skulde de stakkels Folk hitte paa for at faa Føde og Klæder? Tit havde de en stor Børneflokk, og ofte var det vanskeligt at faa Arbejde; og Arbejdslønnen var lille den Gang. Arbejdsgiverne havde det selv smaat nok mangel Gang i den Tid. Det var særlig udensogns Tiggere, Stodderkongen skulde holde i Ave; men han kunde ikke stille stort op med dem, de var alt for mange. Særlig til Julen kom der mange, navnlig fra Lillesognet (Egvad), Sognsogn (Nørreløgum) og Tirslund Sogn. Sidst nævnte Sogn kaldes endnu stundom æ Bejkun Sogn; en Benævnelse, som dets nuværende Beboere begribeligvis ikke ynder. Fra min første Barndom kan jeg huske, vi havde en Stodderkonge, som hed Martin. Han boede paa et lille Landbolsted, som laa og endnu ligger midt imellem Agerskov og Gammelskov. Han var særlig efter en Betlerske fra Branderup Sogn, som boede paa Sognets Fattighus, som kaldtes Trodssenborg. Det var ikke uden Grund, for samme Tiggerske var den mest frække og forstokkede Kælling, som nogentid har levet; hun løj og stjal ved Siden af Tiggeriet, hvor hun kunde. Hun kaldtes i daglig Tale Stine Flæsker, hvilket Tillægsnavn hun havde faaet, fordi hun havde stjaalet Flæsk en Gang. Der gaar mange Historier om hende; og de er ikke kønne. Martin Stodderkonge tog hende tit og førte hende til Toftlund i Arrest, men han skulde gerne have en haandfast Karl til Hjælp, for ellers løb hun fra ham. Hun brugte mange Kneb. En Gang, han transporterede hende, sagde hun, hun skulde lade sit Vand; det kunde han jo ikke nægte hende, og da han saa gik et lille Stykke bort, saa løb hun bort fra ham i de bare Sokker; og han var ikke i Stand til at indhente hende. En anden Gang, han tog hende, sagde hun undervejs, at hun skulde hjem til sit lille Barn for at give det Die, og da han ikke vilde tro hende, knappede hun Trøjen op og malkede ham lige i Øjnene og løb saa, alt hvad hun kunde. Ofte havde han hende bunden med et Stykke Reb, og tit fik hun Prygl af hans store Stok, naar hun satte sig til Modværge.

Endnu i Midten af forrige Aarhundrede stod det kun daarligt til med Postgangen. Der var jo ikke mange, der holdt Aviser, og Brevskrivningen var heller ikke meget udviklet den Gang. I Reglen var det saadan her i Sognet, at Posten blev bragt eller hentet fra Haderslev en Gang om Ugen, og saa blev den baaret rundt i Sognet af Stodderkongen, som den, der kom mest rundt i Sognet. Først omkring 1864 blev en ordentlig daglig Postgang indrettet. Den første gaaende Post havde vi fra Løgumkloster. Han skulde besøge Posten i Landeby, Visbjerg, Østerterp, Bedsted, Svejlund, Hinderup, Mellerup, Vellerup, Bovlund, Bjerndrup, Løjtved, Tohede, Koldkaad, Ulstrup og Løgumgaard. Det var en lang Tur, og den kunde slet ikke gøres paa en Dag, om han skulde gaa ind hvert Sted, men det behøvedes ikke den Gang; der var ikke saa mange, der holdt Blade, og fra Skolen kunde han jo faa sendt alt til Udflytterne med Børnene, saa han behøvede ikke at gaa langt udenfor sin Vej. Alligevel var det en drøj Tur for Postbudet, om Vinteren skulde han ud længe før Dag, og han kom ikke hjem før sildig Aften. Eftersom Postvæsenet efterhaanden udviklede sig, kunde der dog stadig sættes flere Postbude i Gang, saa hver fik kortere Tur. Nu er det jo saaledes, at ethvert Sogn omtrent udgør et Postdistrikt, hvorfra der udgaar flere Postbude, saa nu kan for det meste ethvert Postbud klare sin Tur paa en halv Dag. Den daglige Selskabelighed var ikke saa stor i gamle Dage som nu om Stunder. Derimod holdt man paa de store Bryllupper, Barselgilder og Begravelser, og det kan nok have Interesse for mine Efterkommere at høre, hvordan det ved slige Lejligheder gik til for Bønderne her i Byen. Et Bryllup varede i to, ofte tre Dage. 8 Dage før Brylluppet blev en Broder til Brudgommen og en dito til Bruden udsendt for at byde til Bryllup. En bød i Øst og en i Vest. De var sædvanlig ridende. Bydeformularerne lød omtrent saaledes: „Jeg skulde hilse fra (her nævnes Brudgommens og Brudens Navne) om I ville være saa god at komme til Bryllup paa (her nævnes Dagen) om Formiddagen Kl. 10; og om den eller den vilde

være Brudgomsfører, den eller den Brudfører, den eller de Brudepiger, den eller den Bordpige og den eller den ridende Svend“. Bord- eller Opvartningspigerne, hvoraf der sædvanlig var 4 eller 6, alt efter Brylluppets Størrelse, skulde møde Dagen før Brylluppet for at laane Tøj sammen, som det hedder, Terriner, Tallerkener, Gafler, Knive, Glas, Kopper o. s. v., alt, hvad der skulde bruges ved Brylluppet. Tit blev det sent om Aftenen, før Bordpigerne blev færdig dermed, for der var jo ved et stort Bryllup meget Tøj, der skulde laanes. Paa Bryllupsgaarden blev der jo forud for Brylluppet bagt og slagtet, og hvad andet der skulde gøres, for ved Brylluppet maatte intet mangle. En fire Uger før Brylluppet drak Brudeparret i ældre Tid Fæstel (Fæsteøl). Et Par Vidner blev bedt af de nærmeste Naboer eller Slægtinge, og de kørte med Brudeparret til Præsten for at bestille Tillysning til Ægteskabet. Tillysningen skulde ske 3 Søndage i Rad før Brylluppet, og den lød saaledes: „Der lyses til Ægteskab første Gang for Ungkarl Jens Hansen, Søn af Gaardmand Jens Hansen og Hustru Maren født Larsen af Bovlund; og Pigen Mette Marie Sørensen, Datter af Skomager Niels Sørensen og Hustru Ane født Iversen i Rangstrup. Har nogen noget at indvende mod denne Forbindelse, han sige til i Tide og paa rette Sted. Men han, som er Fredens og Kærlighedens Gud, han give til denne Forbindelse sin Naade og Velsignelse“.

Naar saa Bryllupsdagen oprandt, og Vejret var godt, saa var der jo stor Glæde, og alt var saare dejligt, men selv om Vejret var daarligt med Regn og Slud, saa tog man slet ikke det for et ondt Varsel, men sagde saa, der regner Guld i Brudeskød. Et lille Skaar i Glæden var det dog alligevel at faa Stadsen tilsølet. Alle Gæster blev modtagne med Musik ved Indgangen paa Bryllupsgaarden. Af Musikanter var der gerne en tre-fire Stykker, stundom flere, naar det var paa en større Gaard. Naar saa alle Gæster var ankomne, blev Brudetoget ordnet til Kirke. Først de ridende Svende, hvoraf der ved et stort Bryllup nok kunde være en hel Snes, saa en Vogn med

Musikanterne, saa flere Vogne med Brudepiger, saa en Vogn med Bruden og Brudeførerskerne, saa en Vogn med Brudgommen og Brudgomsførerne, saa Vogne med de nærmeste Slægtninge og saa alle de øvrige, saa mange, som der kunde blive. Saa satte Toget sig i Bevægelse; de ridende Svende i Galop forud med Undtagelse af de 2 saakaldte Ledesvende, det var dem, som havde indbudt til Bryllupet, de red i Trav lige foran Vognene. Ridesvendene kom jo, da de red hurtigere, først til Kirken; men saa skulde de i Galop tilbage til Brudetoget for at hilse paa Bruden og saa tilbage til Kirken, hvor de stod opstillet for at modtage Toget, naar det lidt efter ankom. Musikeren spillede naturligvis lystige Stykker undervejs, særlig forbi Huse og Gaarde, hvor man stod og hilste eller gav Salut til Ære for Brudeparret. Den Skydning var tit Aarsag til Ulykker. Det var ikke sjældent, at Heste blev skræmt derved og løb løbsk eller væltede Vognen i Grøften, saa en eller flere kom til Skade, og det var jo en slem Forstyrrelse af Bryllupsglæden. Her paa Egnen var Skydningen dog ikke saa meget i Brug som paa mange andre Egne. Hjemfarten fra Kirken var lig Henfarten, dog sad nu Brudefolkene paa een Vogn; de var jo nu Mand og Kone. De ridende Svende, som jo først kom hjem, red i susende Galop Brudeparret i Møde og svingede med Hattene og saa hjem igen for at tage imod Brudefølget. Efter Hjemkomsten blev alle beværtede med varm Vinpunch og Smaakager, som de nød staaende i Framgulvet, eftersom de kom. Mens Brudetoget var i Kirke, var Bordene hjemme blevet dækket i Piselen. Nu var det Skaffernes Sag at faa alle Folk bænkedes til Middagsmaden. Af Skaffere var der to, som sædvanlig var de to nærmeste Naboer. Først bænkedes Brudeparret, Præsten, Brudeførerne og Brudgomsførerne paa hver sin Side af Brudeparret. Dette gik ganske let for Skafferne; men værre var det med Slægtningene og alle de andre. De skulde meget nødes, før de vilde gaa, for naar Skafferne sagde til denne eller hin: Værsgod! sæt dig nu derop! saa fik han altid til Svar: Nej, æ tror nok

endno! lad nu den eller den gaa først, han er ældre eller nærmere dertil end jeg o. s. v. Ofte maatte vedkommende tages med Magt og sættes paa Plads. Den Skaffer, der skulde tage sig af de mandlige Gæster, havde det værste Arbejde, for Kvinderne er jo ikke saa stærke til at gøre Modstand som Mændene; og desuden udsatte hun sig mere for at faa sit Tøj sønderrevet end disse, og det var jo flovt. Det mærkeligste af det hele var, at de, der var værst at nøde, ofte var dem, der i Grunden ønskede at sidde øverst. En mærkelig Ærgerrighed i Grunden. Mens Skafferne fik Gæsterne til Bords, var Musikanterne beskæftigede med at stemme deres Violiner i Loen. Naar saa alle Gæsterne var bænkedede blev Maden sat paa Bordet. Der gaves gerne først Kødsuppe med Mel- og Kødboller samt Ris, dernæst Oksekød med Kartoffler og Peberrod, saa 2 eller 3 Slags Steg med Sauce og Kartoffler og endelig Tærte, hvoraf der sædvanlig var en 4 Slags stundom flere. Til Maden gaves der i Reglen Vin, Rødvin og Gammelvin, at drikke. Maden bares ind i Piselen af Bordpigerne, men sættes paa Bordet af Skafferne paa passende Steder med passende Mellemlum. At faa Maden øst op, skaaret i Stykker og delt omkring skulde Gæsterne selv sørge for. At sørge for, at der altid var tilstrækkelig Vin paa Bordet, skulde Ledesvendene tage sig af. Det Arbejde kunde være brydsomt nok; for Gæsterne morede sig med at holde dem for Nar ved at vippe ned Proppen paa de tomme Flasker, tænde Ild paa et Stykke Papir i Flaskehalshen eller trille de tomme Flasker hen ad Gulvet i Hælene paa dem. Hver Gang, der bares en ny Ret Maad paa Bordet, spillede Musikanterne. Præsten var naturligvis Hovedtaleren; men enhver kunde jo ellers tale saa meget, han vilde, naar han ellers havde lidt Anlæg i den Retning. Der blev først talt for Brudeparret, saa for Brudeførerskene, Brudgomsførerne, Brudepigerne, Skafferne, Ledesvendene, de ridende Svende, Bordpigerne og den nærmeste Slægt, og saa kunde enhver ellers vælge et hvilket som helst Tema at tale om. Saadant Bryllupsmaal kunde nok vare en fire Timer og derover. Naar

saa Spisningen var til Ende, blev der paa Skaffernes Opfordring lydelig eller i Stilhed bedt en Bordbøn, hvilket ogsaa skete før Maaltidets Begyndelse. Der blev ogsaa sunget en Salme under Spisningen. Saa sagde Skafferne Velbekomme; og saa rejste man sig fra Bordet, og ønskede, idet man trykkede hverandre i Haanden, gensidig Velbekomme. Til Brudeparret og deres Forældre sagde man dog Tak for Mad. (Jeg har glemmt at anføre, at ved Udgangen af Kirken efter Vielsen, blev Brudeparret ønsket til Lykke af Følget, saa mange som der kunde komme til; Resten aflagde deres Lykønskning i Hjemmet). Mens Piselen nu blev gjort ryddelig, benyttede de fleste af Gæsterne, særlig Kvinderne, Lejligheden til at bese Brudegaverne, hvoraf der ved et stort Bryllup var mange. Hovedmængden deraf bestod af Sølvtoj og da navnlig af Spiseskeer med Giverens eller Givernes Navn. I gammel Tid var det ogsaa Skik, at der fra de andre Gaarde i Byen blev givet en Skinke før Brylluppet; og paa Bryllupsdagen tidlig om Morgenen bar man en Spand nymalket Mælk om.

Naar Piselen nu var fejjet og gjort i Stand, begyndte Dansen. Først skulde Brudedansen danses; det var altid en Vals. Bruden skulde danse først med den ene Skaffer, saa med den anden, saa med Brudgomsførerne og saa endelig med Brudgommen. Det kunde være anstrengende nok for Bruden, for det var jo længe at danse ud i en Køre, og desuden var det tit, at en eller flere af dem, hun skulde i Lav med, var meget daarligere Dansekavalerer. Naar Brudeparret havde afdanset, var Dansen frigiven, saa enhver kunde danse efter Behag. Noget efter Midnat brød man i Reglen op. Man skulde jo hvile ud og samle Kræfter til næste Dags Bryllup. Da blev Gæsterne ligesom den første Dag modtaget med Musik i Bryllupsgaarden og beværtede med Vinpunch og Smaakager. Til Middagsmad fik man i Reglen Vinsuppe og Skinke eller Steg, men i Stedet for Tærte fik man Risenblomme. Naar Brylluppet var til Ende, maatte Bordpigerne Dagen derefter bære alt det laante Tøj hjem. Det var strengt nok for Bordpigerne med al den slæben

Tøj sammen og hjem igen; men i gamle Dage var Folk ikke saa magelig af sig som nu om Dage; desuden vare de fri paa anden Bryllupsdag, da skulde Brudepigerne staa for Opvartningen, og Arbejdet gik jo under Skæmt og Latter.

Barnedaab eller Barselgilde vare i gammel Tid ogsaa forskellige fra, hvad der nu er i Brug. Naar et Barn blev født, blev en af Huset sendt om i Byen for at kundgøre det; det lød saaledes: „Jeg skulde hilse fra N. N. og hans Kone, at de havde faaet en Søn eller Datter“. Saa spurgtes der til Moderens Befindende, og om det var et dygtigt Barn o. s. v. Barselgildet, som i gammel Tid i Reglen var 8 Dage efter Fødslen, fejredes kun en Dag. Der blev bedt en Kone i Nabolaget til at ledsage Barnemoderen til Kirke, naar hun holdt sin Kirkegang. Saa blev der, hvad der her i Sognet endnu er Skik og Brug, bedt 5 Faddere, 3 af Mandkøn og 2 af Kvindekøn eller omvendt, eftersom Barnet var en Dreng eller en Pige. Forinden den egentlige Barnedaab holdtes der ofte saakaldt Konebarsel; det var Byens Koner, som vare budne i den Anledning. Det gik mangen Gang vildt til ved saadant Konebarsel, særlig i gammel Tid, for Konerne fik sig stundom en lille Rus, og saa var der ingen Ende paa, hvad Skarnstreger de kunde hitte paa; de rev Huen af hverandre, ja der fortælles, at de stundom overfaldt Manden og droge hans Bukser af; naar de endelig droge hjem igen, var det ikke uden Fare at møde slige Kvinder; og Mændene saa i Reglen at slippe udenom dem, naar det var muligt. At Barnemoderen kunde udholde saadan Staahøj, kan man undres over nu til Dags. Ved det egentlige Barselgilde vare Gæsterne indbudne til Middagsmad. Der gaves i Reglen Vinsuppe og kogt Skinke. Skinkerne kom hele paa Bordet, prydede med udklippet Papir og Kryddernelliker og bleve skaarne for af Gæsterne. Ligesom ved Bryllupper var der to Skaffere, som skulde faa Folk bordede og hjælpe Bordpigerne ved at sætte Maden paa Bordet. Om Aftenen dansedes der, men det var dog ikke al Tid Tilfældet.

Helt ind til 1888 har de store to Dages Begravelser holdt

sig her i Byen; nu er de ogsaa gaaede af Brug allevegne. Naar en var død, blev der, ligesom ved en Barnefødsel, bekendtgjort alle Steder i Byen og hos Slægtningene sigende: „Jeg skulde hilse og sige fra N. N., at den eller den (her nævnes Navnet) var død paa det eller det Klokkeslæt“; saa svares der: „Herre Gud! er han (eller hun) død? det var dog sørgeligt“, eller „Det var dog godt, at Gud løste op for ham (eller hende)“, naar det har være tet langt og trangt Sygeleje. Begravelsen skete en 6 eller 8 Dage efter Dødsfaldet; der var jo Forskel, om det var om Sommeren eller Vinteren. Det kunde ikke godt ske før, for der var jo meget, der skulde gøres forinden. Der skulde jo ligesom ved Bryllupper brygges, slagtes og bages. Desuden skulde Snedkeren lave Kisten i Huset, og Liget skulde lægges i Kiste og klædes, som det kaldes, hvilket foretoges af en dertil beskikket Kone i Sognet, i Reglen Jordmoderen. I gamle Dage var det Skik her i Byen at bede alle Byens Koner til Straalæg, som det kaldtes. Der blev i Pisselen sat to lave Skraver oven paa den ene Dør, men paa den blev der udbredt noget Straa og derover igen et Lagen, hvorpaa Liget lagdes, som saa igen blev dækket med et andet Lagen indtil Brystet, saaledes at Liget laa med utildækket Ansigt og med foldede Hænder over Lagenet. Derved hjalp Byens Koner, som saa bleve beværtede med Kaffe, hvorpaa de gik hjem igen efter at have grædt, hvem der kunde, og ynket de sørgende Efterladte. En Dag eller to før Begravelsen bleve to Naboer kaldte om i Sørgehuset og bedt om at indbyde til Begravelse eller Ærel (Arveøl), som det kaldtes. Der skulde bedes en 4—5 Bordpiger, som skulle bære Tøj sammen Dagen før Begravelsen ligesom ved Bryllupper og Barnedaab; og der skulde bedes en 6—8 Mænd eller unge Karle til at bære Kisten paa Vognen og til Graven. Var det en ugift Mand eller Kvinde, der var død, skulde Bærerne være unge Karle eller gifte Mænd; og de skulde helst være fra selve Byen, om det var muligt. Desuden blev Nabobyerne bedt til Ligfølge, men ikke til Begravelse, naar de da ellers ikke vare nære Slægtninge eller hørte til Sør-

gehusets Omgangskreds. Enhver By havde sit Bydelag, som det kaldtes. Her til Byen hørte Bovlund, Mellerup og Hindrup med alt, hvad dertil hører. Den ene af Bedemændene gik i Øst, den anden i Vest; efter Hjemkomsten bleve de beværtede i Sørgehuset med Te og Smørrebrød med Kød og Pølse o. s. v. Snedkeren, som lavede Kisten, var ogsaa med ved Begravelsen; han skulde fæste Laaget paa Kisten, naar Degnen havde sunget en Salme eller to. Tidligt om Morgenen paa Begravelsesdagen, naar der var malket, blev der baaret en Spand nymalket Mælk om til Begravelsesgaarden. Indbydelsen lød saaledes: „Jeg skulde hilse fra N. N., om I ville være saa god at komme og følge Lig til Jorde eventuel til Begravelse den og den Dag og det og det Klokkeslæt, og om den eller den vilde være Bærer, Bordpige o. s. v.“. Ved Begravelsen beværtedes hele Følget med Kaffe og Kager, eftersom de kom. Naar saa Degnen har sunget et Par Salmer, slaas Kisten til. Forhen var det Skik mange Steder, at den afdødes Slægtninge toge Afsked med den døde, som det kaldtes. Man trykkede Liget paa Haanden, klappede det paa Kinderne, ja kyssede det undertiden paa Munden. Denne Uskik, som man nok kan kalde det, er nu dog gaaet af Brug, eftersom det nu er forbudt at synge ved aaben Kiste. Naar Bedemændene vare gifte Mænd, vare de selvskevne til at være Skaffere, ellers skulde de bede de to nærmeste Naboer dertil. Skafferne skulde være de første Mænd paa Pletten om Morgenen for at modtage Følget og sørge for, at alle blev beværtede med Kaffe. I ældre Tid, førend Kaffen kom i Brug, blev Ligfølget beværtet med Æggeøl, hvori der var ristet Brød. Det spistes med Skeer af en Skaal eller Kumme med to Hanker. Der spiste to Mænd af hver Skaal, og de nøde det staaende, idet enhver holdt Skaalen i hver sin Hank med venstre Haand. Derfra stammer vel Navnet Ærrel eller Arveøl eller Gravøl, som vore Fædre i Oldtiden kaldte det. Naar Liget var udsjunget, som det kaldes, blev Kisten baaret ud paa en stor Kassevogn (den Gang havde man jo ingen Ligvogn); og naar alle vare læssede, satte Ligoget sig

i Bevægelse til Kirkegaarden. Paa Ligvognen sad Manden og Konen, naar det var et Barn, der skulde jordes; var det derimod Konen, der var død, kørte Manden og den ældste Datter, om hun var voksen, ellers Konens Søster eller i Mangel deraf en anden Kvinde af den nærmeste Slægt. Var det Manden, der var død, sad den ældste Søn hos sin Moder o. s. v. Bagefter Ligvognen kørte Vognen med den nærmeste Slægt, derefter det øvrige Følge. Paa de to bageste Vogne kørte begge Naboer, som jo ogsaa vare Skaffere, med deres Familie. At ordne Ligfølget skulde Skafferne ogsaa sørge for; det var maaske af den Grund, at de skulde køre sidst. Ankommen til Kirkegaarden blev Kisten, hvorpaa der ikke saas en eneste Krans (det er først i den nyere Tid, at den Uskik med de mange Kranse har faaet Indpas og bleven almindelig her paa Egnen. Jeg kalder det en Uskik, for hvad ligner det at tildække med Blomster og grønt, hvad der skal overgives til Forraadnelse? Det opægger kun Nysgerrigheden hos Folk og borttager Dødens Alvor; hvad virkelig ikke er godt), baaret til Graven og nedsænket deri under Klokkeringning. Præsten kastede Jord paa med de endnu brugelige Ord, hvorpaa Bærerne kaster Graven saa meget til, at Kisten er ganske skjult; saa besørger Graveren Resten. Efter Jordpaakastelsen gaar Følget ind i Kirken at høre paa Præstens Ligprædiken. Saa kører man hjem, ikke som paa Henvejen i en samlet Skare; men lige som enhver kan blive rede til. Men Ligvognen maa nu være den sidste, som kommer tilbage. Naar Folk har været hjemme og faaet spændt af, gaar de straks om paa Begravelsesgaarden, hvor de beværtet med Vinpunch og Smaakager (Bækkenødder) ligesom ved Bryllupper paa Forstuen, hvor Bordpigerne modtage dem ligesom de komme. Naar alle Gæster er komne, maa Skafferne sørge for at faa dem til Bords efter Slægt og Rang ligesom ved Brylluppet. Middagsmaden bestaar af fersk Kødsuppe med Mel- og Kødboller samt Ris med Rosiner; derefter Kød med Kartofler og Peberrod, og som sidste Ret Risenblomme med Vin blandet i varmt Vand, sødet med Sukker. I gammel Tid nøje-

des man med Vinsuppe og Flæsk og ovenpaa Risengrød med sødt Øl eller Mælk. Der blev paa Skaaffernes Opfordring bedt til og fra Bordet samt sunget en Salme, i Reglen „Nu takke alle Gud“, ligesom ved Bryllupper. Saa blev der takket for Mad, røget og passiareet, til Kaffen kom paa Bordet. Naar den var nydt, drog de Gæster, der var langvejs fra, hjem; de øvrige blev endnu beværtede med Te, hvortil de nøde grovt og fint Brød med Kød, Pølse o. s. v., som var skaaret paa Tallerkener til selv at lægge paa. Beværtningen paa den anden Dags Ærrel var den samme som paa den første. Paa den tredie Dag skulde Bordpigerne bære alt det laante Tøj hjem igen. De laante Borde og Stole skulde Gaardens Karle bære hjem igen, de havde ogsaa hentet dem. Saadan gik det til ved Bryllupper, Barnedaab og Begravelser hos Bønderne her i Byen; og saadan var det ogsaa allevegne her i Omegnen. Smaakaarsfolk kunde begribeligvis ikke gøre det i saa stor Stil, dertil havde de jo hverken Lejlighed eller Evne, men de gjorde det jo saa i Forhold dertil. At de gamle Skikke nu er gaaet af Brug, ved jeg ikke, om man kan kalde heldigt; for man skal holde Fædrenes Skik i Hævd, ellers indsniger der sig fremmedes Skik, og det skal vi lukke vor Dør for. Det kan dog nok være, at det er heldigt, at de to Dages Begravelser er blevet afskaffet; det var dog til stort Besvær for de Efterladte, særlig naar det var et meget sørgeligt Dødsfald. Barndomstiden hjemme hos Fader og Moder staar for mig som den lykkeligste Tid i mit Liv. Og saadan har vel de fleste Mennesker det; jeg kan i hvert Fald ikke tænke mig, at det kan være anderledes, for da er man fri for alle de Sorger og Bekymringer, der senere hen i Livet melde sig. Det kan jo nok være, at de, der har faaet et daarlignende Hjem, ja, der er jo dem, der slet intet Hjem har haft, at de kan se anderledes paa Barndomstiden; men det er jo sørgeligt for de stakkels Mennesker.

Ak, ingensteds er Roserne saa røde,
 Og ingensteds er Tornene saa smaa,
 Og ingensteds er Dunene saa bløde,
 som de, vor Barndoms Uskyld hvilte paa.

Det skønner man ikke altid paa, mens man er Barn, først bagefter føler man, hvor lykkelig man har været, naar man tænker tilbage paa sin Barndom; og saa maa man fremdeles sukke med Digteren Baggesen:

»De svandt, de svandt de blide Barndomsdage!
 Min Rolighed, min Fryd med dem svandt hen!
 Jeg kun Erindringen har nu tilbage.
 Gud lad mig aldrig, aldrig tabe den!«

Jeg vil nu prøve paa at nedskrive, hvad jeg kan huske fra min første Barndom, Ungdom og Manddom, om Gud vil give mig Lov til at faa det fuldendt. Det er jo ikke store Ting og har kun for saa vidt Interesse for mig selv; men jeg tænker dog alligevel, mine Børn og Efterkommere kan glædes ved at læse det. Det slutter jeg ud fra mig selv. Jeg ved, jeg vilde have været glad for, om mine Fædre havde nedskrevet, hvad de vidste.

Det første, jeg kan huske fra min Barndom, er, at jeg sad under min Moders Kappe og faldt i Søvn paa Hjemrejsen fra Besøg hos Slægtinge, som alle Smaabørn jo i Almindelighed gør.

Jeg kan huske, jeg som Treaarsbarn var med til Barndaab omme hos vor Nabo Mads Jakob Petersen. Der var vor anden Nabos Søn Thomas Refslund ogsaa, som var otte Aar ældre end jeg. Han klatrede op i et stort gammelt Bøgetræ, som staa endnu 1912 og kan vel staa endnu i over 100 Aar, før det dør af Ælde. Han faldt ned af samme Træ og slog Hovedet, saa Blodet flød, men han havde dog ingen Men deraf. Jeg plukkede Hyldebær sammen med en lille Pige, som for Resten var en Datter af Faders Ven og Præstekammerat, den førnævnte Anders Refslund fra Lybækgaard. Det drillede mine ældre Søskende mig senere med.

Jeg kan huske, en Gang Fader og Moder var til Gæstebud og kom lidt sent hjem, at jeg havde lagt mig under et gammelt Slagbord, som stod for det midterste Vindue i Dagligstuen, hvor jeg faldt i Søvn og var meget gnaven, da Moder

ved Hjemkomsten sankede mig op og vækkede mig. Vi fik ellers sjældent Lov til at være oppe, naar Fader og Moder, hvad sjældent skete, kom lidt sent hjem. Som Smaabørn skulde vi sædvanlig i Seng Kl. 8. Vi havde en Pige, en fjern Slægtning af Moder, som hed Mathilde, hun afklædte min yngste Broder og mig og bar os i Seng, naar Fader og Moder ikke var hjemme.

Vi havde en Pige, som vi kaldte Mitte; hun blev gift med en Gaarmand i Branderup, som hed Thomas Fausbøl. Vi var med til Brylluppet, hvor vi fik Hønsesuppe og Flæsk til Middagsmad. Ved Brylluppet var ogsaa Anders Hørlück fra Rurup og Jørgen Fausbøl fra Branderup Mølle, som var forlovet med Hanne Christine Refslund, som var en Søster til Bunde Refslund fra Bovlund og Kresten Refslund fra Vellerup. Jørgen Fausbøl og Anders Hørlück, som senere blev gift med J. Fausbøls Søster fra Mandbjerg, blev uenige, om hvad ved jeg ikke, men jeg kan huske, at den ene af dem fo'r op i et gammelt Æbletræ, og den anden kom løbende med en Spand Vand, som han slog efter ham. Jeg kunde ikke forstaa, hvad det skulde betyde; jeg opfattede det nærmest som en Leg; men da jeg hørte, hvor de skændtes, kunde jeg dog nok forstaa, at der var Alvor i Legen. Pigerne fik dem dog forsonede igen, saa det blev ikke til Haandgribeligheder. Som Barn kunde jeg ikke godt taale at høre Musik, særlig ved et Bryllup, hvor der var flere Musikanter; jeg kunde ikke godt lade være med at græde. Med min Broder Christian var det samme Tilfældet i endnu højere Grad. 1862 var han og jeg med til et Bryllup her i Byen hos Peter Christian Lund. Saa snart Musikanterne begyndte med at spille, stak Christian i med at græde og klagede for Moder, hos hvem han sad, at han fik ondt i Maven. Moder maatte gaa med ham hjem, og saa var den Elendighed forbi; saa vilde han nok blive hjemme. Hvad mig angaar, saa var det heller ikke stort bevendt med min Frimodighed. Saa snart Musikanterne begyndte at spille, sad Graaden mig i Halsen; men jeg holdt mig dog. Jeg sad til Bords i Dagligstuen hos en Del andre Børn og unge, og Tante Marie, Moders Søster, som

var Bordpige, hjalp mig til Rette, da hun nok kunde se, hvordan det var fat med mig. Efter nogen Tids Forløb blev jeg da ogsaa fortrolig med Musikken, ja, det gik saa godt, at jeg ud paa Aftenen turde vove at træde en Dans med en lille Pige fra Løgumkloster, som hed Marie Skov og var Kusine til Bruden. Vi dansede inde i Kredsen, for i selve Kredsen kunde vi ikke komme rundt for de voksne. Vi havde en Avlskarl fra Klovtoft, som hed Andreas Petersen, en Fætter til Moder og tillige hendes Gudsøn. Han gik hjem med mig om Midnatstide, da jeg begyndte at blive søvnig. For Resten var jeg med til hele Brylluppet, som varede i 3 Dage i Rad. Adskillige Ting kan jeg endnu huske fra dette Bryllup. Der var en ældre Mand, som hed Bertel Refslund; han var Halvbroder til Bunde og Kresten Refslunds Fader og boede i Nørre Vollum, Døstrup Sogn. Han var gift med en Søster til Brudgommens Moder, altsaa et Søskendebarn af Fader, men den Gang Enkemand. Han holdt meget af Spiritus, og ved slige Lejligheder som Bryllupper fik han sædvanlig en Rus. Om Eftermiddagen den anden Bryllupsdag morede en Del unge Karle sig med at springe Buk, som det kaldtes. Bertel fik de til at staa Buk, og saa rendte de ham omkuld næsten hver Gang, fordi han stod saa usikker paa Benene, noget brutal som han var; det saa helt morsomt ud, naar gamle Bertel trillede paa Jorden.

Ved Brylluppet hørte jeg for første Gang Trine Potttekones Viser. Hun vil senere blive omtalt; her vil jeg kun nedskrive en af hendes Viser, som jeg den Gang syntes var den morsomste. Det er en Kæmpevise, som haves i flere Former; hendes er lidt grovkornet og lyder saaledes:

»Per Svinedreng han satte ved Busken og kvaj;
 No, no, ni no — ni, no, no, ni. no!
 Mon jeg skuld' faa Kongens Datter i Aar?
 Di de li de li de li de ral lalla!

Svared den Orm, som i Busken laa;
 No, no, ni, no o. s. v.
 Du kan ikke vide, hvad Lykke, du kan faa!
 Di de li o. s. v.

Om Aftenen saa silde, da Duggen faldt paa,
Liden Kirsten fik Lyst til Per Svinedreng at gaa.

Femten Nagler og dertil en Pind,
Den tog hun fri, og saa gik hun ind.

Ingen saa haver jeg Stævne sat;
Og ingen lukker jeg i mit Bur om Nat.

Jo mig, saa haver du Stævne sat;
Og mig lukker du i dit Bur om Nat.

Og hør nu, Per Svinedreng, hvad jeg vil sige dig!
Nu vil jeg op i Sengen til dig.

Min Skjorte den er saa sort som Jord;
Den har ej været tvæt siden i Overfjor.

Jeg var tilfreds, din Skjorte var sort som Beg,
Saa skal du endda vend dig om til mig!

Og hør nu liden Kirsten, hvad jeg vil sige dig?
I Morgen saa klager jeg til Kongen over dig!

Du maa klage til hvem du klage vill
Jeg skal staa dig saa nær, jeg kan svare dertil.

Om Morgenen saa tidlig før det blev Dag,
Per Svinedreng gik ind for den Kong at klag'

Og hør mig du Konge baade faver og fin,
Jeg kan ikke lig i Fred for liden Kirstin!

Og hør du liden Kirsten, hvad jeg vil sige dig!
Her staar nu Per Svinedreng og klager over dig!

Ja, heller vil jeg malke Mælk udi Spand,
End du vil være Dronning over Engeland?

Hvad heller vil du malke Mælk udi Spand,
End jeg vil være Dronning over Engeland!

Per Svinedreng drog af sine Handsker smaa;
Da havde han femten Guldringe paa.

Per Svinedreng drog af sin gamle Graahat;
da var hans Haar med Guld besat.

Per Svinedreng drog af sin Kjortel graa;
Den vakreste Kongesøn monne der staa.

Som ganske lille Pog begyndte Moder at læse med mig. Hun gjorde det paa den Maade, at hun sammenlignede Bogstaverne med et og andet. G var ligesom en Brøndkrog, H var ligesom Haar, idet hun tog mig i Haaret, Ø var ligesom Øret, idet hun tog mig i Øret, q var ligesom Kukmanden o. s. v. Hun fik mig saa vidt, at jeg ikke alene kunde stave, men ogsaa læse temmelig godt, da jeg skulde i Skole. Hun lærte mig ogsaa at skrive lidt; men det lykkedes ikke saa godt; det havde jeg meget svært ved at lære; min Haand var for usikker, og derfor har jeg aldrig kunnet tilegne mig en smuk Haandskrift, skønt jeg har skrevet meget i mine Dage. Da jeg var seks Aar, skulde jeg i Skole. Min Moder havde givet mig mange gode Formaninger om, hvorledes jeg skulde opføre mig i Skolen. Jeg skulde være artig og god, gøre alt, hvad Læreren sagde til mig, sidde kønt rolig paa min Plads og ikke læse højt, naar jeg læste paa min Lektie o. s. v. Jeg fik en Daler med, som jeg skulde give Læreren, naar jeg kom ind i Skolen og gav ham Haanden til Goddag. Saa tog mine Søsken- de mig da ved Haanden, og jeg travede af Sted til Skole for første Gang. Jeg kom ind i Skolen, gik op til Læreren, som sad paa Katederet, gav ham Haanden og Daleren og sagde Goddag; men saa blev jeg var, at der øverst af Pigerne næst ved Katederet sad en Pige, som var meget større end alle de andre, og saa tænkte jeg, det var Læreren Hustru; saa gik jeg hen til hende, gav hende Haanden og sagde Goddag; men saa kan det nok være, at alle de andre Børn tog til at le; og saa blev jeg fløv og begyndte at græde; jeg kunde nok skønne, jeg havde baaret mig naragtig ad. Læreren kom mig til Hjælp, han lo slet ikke ad mig, men sagde, jeg kunde sætte mig, hvor jeg helst vilde; saa gik jeg ned og satte mig hos min fire Aar ældre Broder Hans, som sad paa den næst nederste Bænk. Der sad jeg saa med Graaden i Halsen den første Eftermiddag, fordi alt var saa uvant for mig og slet ikke, som jeg i min barnlige Enfold havde forestillet mig det. Det var den første Skuffelse, men ikke den eneste. Livet er jo fuld af Skuffelser

helt igennem. Den næste Dag kom Læreren ned til mig og vilde læse med mig. Jeg tog da min Fibel og begyndte at hviske. Læs kun højt, sagde Læreren. Nej, sagde jeg, for Moder har sagt, at jeg ikke maa læse højt i Skolen. Saa maatte Læreren jo forklare mig, hvorledes det skulde forstaas med at læse højt og sagte. At dette Oprin ogsaa gav Anledning til Latter for de andre Børn, kan man jo nok tænke. Jeg havde ogsaa tænkt mig, at alle Skolebørnene legede i Læreren Have; det var vi jo vant til hjemmefra, hvor vi altid legede i Haven. Det var ogsaa en Skuffelse for mig; siden kunde jeg dog nok forstaa, at det ikke kunde gaa an med saa mange Børn i saa lille en Have.

Den første Gang, jeg sad efter, var det ogsaa min barnlige Enfoldighed, der var Skyld deri. Der sad en Dreng fra Bovlund, som vi kaldte Jørgen af Jons, paa Bænken overfor mig. Han hviskede til mig, at jeg skulde sige til en Dreng, som sad paa venstre Side af mig, at han skulde fløjte. Det gjorde jeg da, og Hans Skomager fløjtede. Saa skulde han sidde efter om Middagen; men saa sagde han, at det var mig, der havde sagt til ham, at han skulde fløjte. Saa skulde jeg naturligvis ogsaa sidde efter. Jeg fortalte ikke, at det var Jørgen, der havde støbt Kuglen, og at jeg kun havde ladet den gaa videre til Hans Skomager, som skød den ud, ellers skulde Jørgen naturligvis ogsaa sidde efter. Hans Skomager græd; men det gjorde jeg ikke. Jeg vidste slet ikke, at det var noget slemt at sidde efter, ja jeg vidste i Grunden ikke, hvad det var, og da Middagen kom, vilde jeg gaa hjem med de andre Børn, som jeg plejede; men Læreren mødte mig og holdt mig fast. I Førstningen troede jeg, at det var Spøg fra Læreren Side, og jeg klemte paa for at komme forbi. Jeg sagde, jeg skulde hjem til Unden. Læreren sagde mig, at jeg kunde ikke komme hjem, fordi jeg havde været uartig. Saa begyndte jeg at græde, og saa ynkedes Læreren over mig og gav mig fri; men jeg maatte love ham, at jeg herefter altid vilde være en god Dreng. Det tror jeg ogsaa nok, jeg holdt, for ikke længe efter gav Læreren

mig en smuk lille Billedbog, hvorpaa der stod: „Ny Billedbog for flittige Børn“. Den Bog holdt jeg meget af; den gav mig som Barn mange glade Timer; jeg har den endnu i Behold og kan den næsten udenad. Den indeholdt baade Vers og Smaa-fortællinger. Det første Vers lød saaledes:

Først i Skolen skal du lære
 Rigtig godt dit A. B. C.
 Derfor flittig maa du være,
 Som et artigt Barn dig te.
 Naar du saa gaar frem med Tiden,
 Slider dygtig, bliver stor,
 Skolen glemmer du ej siden,
 Tak til den i Hjertet bor.

Ja ikke alene til Skolen bor der Tak i mit Hjerte, men ogsaa til mine Lærere og da navnlig til denne første Lærer, som havde et sjældent Greb paa at omgaaes og undervise Børn. Hans Navn var Nissen og han var fra Ellum ved Løgumkloster. Han slog aldrig Børnene; det behøvede han ikke, for hvert Barn følte med sig selv, at det var Synd og Skam at gøre Læreren noget imod, saa elsket var han. Han forlangte heller aldrig mere af et Barn, end hvad det evnede. Det var en hel Fornøjelse for os Smaabørn at høre paa, hvorledes de store Børn kunde synge med Læreren i Sangtiden, det gjorde et dyb Indtryk paa mig, det glemmer jeg aldrig. I ældre Tid var der ikke bleven sjunget i Skolen uden maaske en Morgensalme. Desværre fik vi ikke beholde Lærer Nissen længe. Jeg gik vel i Skole hos ham et Aars Tid, saa blev han forflyttet til Aabenraa og kort Tid derefter til Æbeltoft, hvor han virkede til sin Død. Ære være hans Minde!

Hans Efterfølger var Mads Smidt fra Bovlund Nymark. Han kom hertil lige fra Seminariet i Tønder, som den Gang var et dansk Seminarium. Han havde ikke saa godt et Greb paa at være Lærer som Nissen. Men ogsaa ham har jeg dog i kærlig Erindring. Mens han var Lærer, indtraf Ulykkesaaret 1864 og Kong Frederik den 7des Død kort forud. Jeg kan godt huske, hvor vi gik og lyttede, naar Kirkeklokkerne i Agerskov

og Bedsted lød om Aftenen, naar vi gik hjem fra Skole. Vi tænkte ikke paa, at vi snart skulle rives løs fra Danmark, tværtimod, vi mente, at en Dansker magelig kunde gøre det af med flere Tyskere. I Skolen sang vi: „Den Gang jeg drog afsted“, og andre Krigssange. Ja, jeg kan huske, vi opfordrede Læreren til at synge „Dansken har Sejer vundet“; men han svarede, at det skulle vi vente med, til det var Tilfældet, hvad han dog nok haabede skulle ske om ikke længe. Efter Dannevirkes Rømning sang vi meget: „Om Danmarks Kvide der lød en Sang, I Skoven sidder en Kulsvierkvinde og Fædreneland, ved din bølgende Strand.“

Efter den sørgelige Krigs Afslutning sang vi meget om Vinteren: „I Sne staar Urt og Busk i Skjul“. Det var jo saadanne Sange, der passede til Stemningen.

Vi havde en Pige, som hed Stine Grøndal. Hun var fra Kastrup ved Gram. Hun tjente hos os i 7 Aar og var en meget god og tro Pige. Mangen Søndag Aften om Vinteren dansede Pigerne og Karlene med os Børn i Køkkenet. Gamle Stine, som vi siden kaldte hende, var altid Forsanger, skønt hun dansede hver Dans med. Jeg kan endnu huske flere af hendes Dansemelodier og Kærlighedsviser, som Tyendet den Gang sang. Vi dansede sædvanlig til Kl. 8. Flere af de Danse, Stine lærte os, er nu gaaede af Brug, f. Eks. Lybsk Vals, Ungkarls Vals, Galopade o. s. v. Fra Kl. 8 til 9 legede vi gerne Blindbuk eller Blindemaane, som vi kaldte det. Det gik lidt rask til ved den Leg, og ofte skete det, at vi slog et Vindue eller Ølpotten, som stod paa Tørvebænken, i Stykker. Saa kom Moder ud og skældte paa os, og saa var Legen forbi for denne Gang. Stine var forlovet med en Karl, som hed Hans Jensen; det var en Broder til forhennævnte Mitte, som blev gift med Th. Fausbøl af Branderup, hvilket tilforn er fortalt. Den Forlovelse gik overstyr, af hvilken Aarsag ved jeg ikke; men Stine tog sig det meget nær og græd ofte derover. Siden blev hun dog atter forlovet med en Karl, han tjente hos Peter Lund her i Vellerup, og hans Navn var Peter Jepsen. Moder sagde

ofte til Stine, at naar hun vilde tjene saa længe hos os, indtil hun skulde giftes, saa ville vi bekoste hendes Bryllup; det blev dog ikke til noget, for 1863 den 1. Nov. flyttede hun over og tog Plads hos Hans Hynding i Bovlund, hvor hun tjente i 4 Aar, og hvor hendes Kæreste og Broder ogsaa tjente. 1867 om Efteraaret holdt Stine og Peter Bryllup. Hans Hynding havde bygget dem et 7 Fag Hus paa en Mark Syd for Bovlund, som kaldtes Hojt, og som han tildels havde tilplantet med Gran. Der stod deres Bryllup; det var ikke et stort Bryllup, dertil var der jo hverken Raad eller Lejlighed; men vi vare dog ogsaa med, og det varede i to Dage. Moder og en Søster til Hans Hynding vare Brudførersker, Fader og Hans Hynding Brudgomsførere. Der var kun 3 Vogne til Kirke; en med Brudførerskene, en med Brudeparret og en med Brudgomsføreren. Forresten fik Stine det kun smaat i hendes Ægteskab; hendes Mand var meget drikfædig og brugte meget af, hvad han fortjente, til Brændevin. Heller ikke havde hun noget blivende Sted. Allerede 1874 solgte Hans Hynding Gaarden, og Huset paa Hojt fulgte med. Saa flyttede de til Bolstederne, derfra til Branderup, saa til Kastrup, hendes Fødeby, derfra til Tiset og endelig til Gramby, hvor hun døde 1904, rigelig 70 Aar gammel. Et Par Aar efter døde hendes Mand. Stine glemte aldrig Vellerup; saa ofte hun kunde, kom hun i Besøg hos os; ja endnu 1904 var hun sidste Gang hos os. Hun var saa glad og taknemlig, naar vi gav hende nogle Klæder eller Skillinger, hvad vi gjerne gjorde, ellers sendte vi hende lidt til Julen. Det er tungt at være fattig, og dobbelt tungt maa det være, naar man selv har været flittig og sparsom, som Tilfældet var med gamle Stine. Hun havde endnu i Behold paa sine gamle Dage flere af de Hvergarnskjoler, hun som ung Pige havde anskaffet sig. De vare nu bleven gammeldags; men det brød Stine sig ikke om; hun var ikke nogen Modedukke. Naar hun var i Besøg hos os, talte hun helst om gamle Dage, da hun tjente i Vellerup; og mangt et Minde drog hun frem, som vi halvvejs havde glemt. Kan du huske det, og han du huske

det? spurgte hun; og saa fortalte hun; og det var meget morsomt at faa de gamle kære Barneerindringer opfriskede. Fred være med hende!

Det var om den sørgelige Krig 1864, jeg vilde fortælle. Jeg glemmer aldrig hin Fastelavns Søndagmorgen, vi vækkedes ved at en ruskede i den laasede Yderdør saa hele Huset rystede. Pigen løb at lukke op, og saa hørte vi vor Nabo Thomas Refslund raabe: „Tyskerne har taget Dannevirke, og alle vore Karle, Heste og Ægtvogne ere tagne med til Als!“ Det var tilvisse en ond Tidende. Jeg kan godt huske, hvor jeg græd; jeg syntes, det var den største Ulykke, der kunde ramme os, hvad det vel ogsaa var timelig talt da, skønt jeg ikke forstod det tilfulde. Slet saa galt, som Th. Refslund havde afmalet det, var det dog ikke. Dannevirke var ikke ligefrem bleven stormet og taget; men den danske Hær havde forladt Stillingen, fordi man kunde indse, at den ikke længere kunde holdes, og saa vilde man ikke sætte alt i Vove paa en Gang. Den danske Hær var dog efter megen Genvordighed, der var Vinter og glat Føre, ankommen til Dybbøl og havde besat Stillingen der. Og op paa Formiddagen kom alle Ægtvogne her fra Byen tilbage med Undtagelse af Mads Jacobs Vogn, som var bleven medtaget til Als; han fik aldrig hverken Heste eller Vogn igen. Nu satté vi vort Haab til Dybbøl Skanser; men vi vare nu ikke mere saa sejrssikre. Forsvaret af Dybbøl Skanserne lededes med stor Dygtighed og Tapperhed, skønt Fjenden i en Afstand, hvor de danske Kanoner ikke kunne naa dem, beskød Skanserne baade i Fronten og senere i Flanken fra Broager.

Stillingen holdt i henved 2 Maaneder; det var længe, naar man tænker paa den knusende Overmagt og de overlegne Skydevaaben. Det havde maaske været bedre, og meget Blod kunde være sparet, om man havde forladt Skanserne før Stormen den 18. April.

Hele Tiden under Belejringen kunde vi her i Byen høre Kanontordenen; men særlig hæftig var den dog den 18. April. Jeg hørte mine Forældre tale om, at nu gjaldt det nok om, om

vore Soldater kunde klare sig mod den store Overmagt; og jeg løb ind i et Kammer, hvor jeg græd og bad til Vorherre om Sejr for Danskeren. Efter at Dybbøl var taget af Prøjserne og Fredericia besat af Østerrigerne, sad den danske Hær dels paa Fyen og dels paa Als. Als kunde ikke tages, det var man da sikker paa. Fjenden havde ikke nogen Flaade den Gang, der kunde maale sig med den danske. Og i Augustenborg Fjord laa Pandsterskibet Rolf Krage, som skulle holde Als Sund ryddeligt for Fjenden. Det kom derfor som et Lyn fra en klar Himmel, da Efterretningen lød: Als er ogsaa falden i Fjendevold. Det var for mig den største Skuffelse under hele Krigen; og endnu den Dag i Dag kan jeg ikke fatte, hvorledes det kunde lykkes Fjenden. Prøjserne sejlede ved Nattetid fra Sottrup-Skov over til Arnkiløre paa Als i smaa aabne Baade; men kunde Rolf Krage ikke let have hindret det, om den havde været paa sin Post; den kunde efter min Mening sejle disse Baade i Sænk som Nøddeskaller; og selv om det var lykkedes Prøjserne at sætte et Hold Soldater over, kunde de danske Soldater saa ikke i en Haandevending have afvæbnet dem? og saa være rede til at modtage næste Hold eller maaske skyde det i Sænk. Fjenden kunde jo ikke føre Kanoner over i Baadene. Nej, her vare de danske Vagter ikke aarvaagne nok. Der fortælles, at da Rolf Krage sejlede gennem Sundet og hørte Skydningen ovre paa Als Side, troede den, at Als var tagen og skyndte sig selv i Sikkerhed. Hvordan det rigtig hænger sammen, opklares vel aldrig; og det maa jo have været Guds Vilje, at det skulde ske og at vi skulde falde i Fjendevold, som jeg haaber dog kun for en Tid.

Der er jo ingen Ting evig her paa Jorden, alt er omskifteligt. Nu er det Tyskerne, der er ovenpaa. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede var det dem, der laa under.

Nu kunde man jo synes, da Prøjsen-Tyskland er bleven saa stor og mægtig, at det nok kunde vise sig stor og ædelmodig mod de undertvungne Folkeslag med ikke tysk Tungemaal, saa at det lod dem beholde deres Sprog og Fædrene-

skikke; men vi se og føle daglig, at det ikke er Tilfældet; men at de tvertimod mishandler og plager disse Folkefærd paa alle mulige Maader. De har intet lært af deres egen Fornedrelse og Ulykke i Begyndelsen af forrige Aarhundrede; og derfor tror jeg, at Undergangens Time en Gang vil komme for Prøjsen. Gud er retfærdig; og han lader det Onde kun rase til en Tid, saa griber han ind.

Nu, da Als var tagen, var det danske Folk helt modfalden. Fra England og Frankrig var ingen Hjælp at vente, som vi dog saa sikkert havde stolet paa. Der var derfor intet andet at gøre end slutte Fred og tage mod, hvad Prøjsen og Østerrig foreskrev os. Og hvad det vilde blive, kunde vi jo vide paa Forhaand. Der var vel enkelte og deriblandt Pastor V. Birkedal, som holdt paa, at Krigen skulde fortsættes. Vi havde jo dog endnu de 3 Stifter Fyen, Laaland-Falster og Sjælland med København, Danmarks Hjerte; og Europa kunde umuligt lade hele Danmark gaa til Grunde; men som sagt, dæt danske Folk var modløst; og Enden blev, at Danmark maatte afstaa Holsten, Lauenburg og det danske Kronland Sønderjylland til Prøjsen og Østerrig.

Ved Fredsslutningen i Prag mellem Prøjsen og Østrig fik Frankrig, som dog havde nogen Velvilje for Danmark, § 5 indført, som bestemmer, at det danske Nordslesvig skal tilbagegives Danmark, naar den danske Befolkning ved en fri Afstemning i Flertal stemmer derfor. Nu er der hengaaet langt over 40 Aar, og endnu har Prøjsen ikke opfyldt sin Forpligtelse. De har jo Magten, og derfor mener de, de behøver ikke at tage Hensyn til Retten. Gud raader for, hvad Tiden os skal bringe. Prøjsen er vel ikke evig.

Det var jo nu Beskrivelsen af Krigene i 1864 og 66, saadan, som jeg kan huske det. Det er sandt, det maa jeg dog tilføje. Ved Freden mellem Danmark og Prøjsen-Østrig blev den Bestemmelse taget i § 19, at enhver Slesviger indtil 1870 havde Ret til at optere, det vil sige lade sig overskrive, vælge Undersaatsforhold til Danmark, og dog uhindret faa Lov til at

bo her, ligesom danske kunde lade sig overskrive til Prøjsen med Ret til at bo i Danmark. Følgen deraf var, at næsten alle unge Karle i Nordslesvig valgte dansk Undersaatsforhold for at slippe fri for den forhadte prøjsiske Soldatertjeneste; saa meget mere, som man jo ventede en snarlig Opfyldelse af ovennævnte § 5 i Pragfreden. Ligesom i § 5 agtede Prøjserne heller ikke Retten i § 19. Man jog de danske Optanter som andet Vildt, hvor de kunde faa fat paa dem, og førte dem over Grænsen. Omsider fik de danske Undersaatter dog Lov til at være her, men de skulde være forsynet med et Besættelsesbevis, som blev udleveret paa indgivet Ansøgning, naar vedkommende da ellers ikke havde været straffet eller været i Konflikt med de prøjsiske Love. Saa gled Tiden hen for mig, som vel for de fleste Landsmænds Børn, med Skolegang, nu og da lidt Arbejde og ellers med Leg, som er nødvendig for alle Børn. Hjemme legede min afdøde Søster Cecilie og jeg mest sammen. Fader havde bygget et lille Hus af Sten, tækket med Tag, hvori der baade var Dør og Vindue; der legede vi dejligt næsten hver Sommerdag, vi kom fra Skole. Vi havde jo travlt med at holde Huset i Orden indvendig, med at feje og gøre rent og ordne alt det Smaatteri, vi kunde skrabe sammen af alle Slags Bohave; tit plukkede vi Blomster og Grønt i Engen og bandt Kranse, som vi hang rundt om i Huset. De udbredte Vellugt og Ynde, og vi var meget glade og stolte derved, især naar det imellem skete, at Fremmede eller voksne tog Stadsen i Øjesyn og udtalte deres Beundring derved.

Engang var min Fæster og hendes Mand samt begge mine Fætre Hans-Peter og Peter fra Løjtved paa Besøg hos os; de var tysksindede, og da de saa et Dannebrogflag, som hang over et Billede i vort lille Hus, tog Hans-Peter Flaget og satte det udenfor i Regnen; han vilde se, som han sagde, om det var ægte, men da han mærkede, at den Behandling fandt ingen Velvilje hos os, og hans yngre Broder ogsaa skammede ham ud, da han nok kunde skønne det samme, hang han det dog ind igen, idet han skældte efter Flaget og alt, hvad dansk var.

Vi hørte og læste Eventyr og Historie i Skolen og Hjemmet, deriblandt Ingemanns Romaner, hvoraf vi havde taget mange berømte Personer i Brug ved vor Leg; Børn vil jo gerne efterligne, hvad der er stort og ophøjet. Denne glade Leg varede til jeg var 11 Aar, og det vil jeg kalde det første og det bedste Afsnit af min Barndom. Da levede jeg i Uskyld og kendte ikke til Synd og Ondt, end mindre følte jeg deres Byrde. Min Moder syntes nu, min Søster Cecilie var blevet for stor til at lege saa barnagtig længere; hun (min Søster) var over 2 Aar ældre end jeg og jeg skulde snart konfirmeres. Altsaa fik den lykkelige Tid Ende, og nu gik Sagen i en anden Retning i Lighed med andre jævnaldrende Børn. Om Sommeren med at spille Kegel, lege med Bolden o. s. v., om Vinteren med at løbe paa Skøjter paa Isen saa ofte, der var Lejlighed dertil.

Undertrykte bønder paa Gram gods 1734.

Af Johan Hvidtfeldt.

Naar man tænker paa nordslesvigske bønder i ældre aarhundreder forestiller man sig som regel en flok af stovte, frie mænd, som baade økonomisk og socialt stod betydeligt højere end deres stamme- og kaldsfrænder i kongeriget. Opfattelsen er dog ikke helt rigtig. Mange steder var bøndernes vilkaar hernede ikke et gran bedre end den vornede fæstebondes eller den stavnsbundne hedebondes. Ogsaa i Nordslesvig fandtes der godser, ogsaa her var der herremænd og godsforvaltere, som udnyttede bønderne til det yderste. Man er ofte tilbøjelig til at forestille sig, at der i det 17. og 18. aarhundredes bonde- og bysamfund ikke eksisterede nationale og sociale problemer, og at det indbyrdes forhold mellem de sociale klasser var præget af ro, selv om forskellen i og for sig var større end nu. Trænger man dybere ind i fortidens problemer, vil man dog opdage, at der ofte var en stærk social gæring, selvom samfundets politiske struktur hindrede denne i at give sig stærke udtryk.

Blandt de nordslesvigske godser, hvor bøndernes stilling var daarlig, indtager Gram gods en temmelig fremskudt plads. Grev Schack og hans efterfølgere og deres godspersonale var ikke altid bondevenner. Et lille indtryk af hvorledes angsten for „stemplinger“ hos „trælbønderne“ kunde plage herskabet, faar man gennem følgende befaling, udstedt 21. november 1734 af grevinde Anna Sophie Schack, født Rantzau.¹⁾

Som nogle af Fohle og Ganderop Beboeres opsetzighed og gienstridighed mod Øfrigheds-Ordre saaledes paa nogen tid har tiltaget, at de iche har undseet sig for kort tid siden, end og paa fremmede steder, at vise en domdristig prøve, af saadan høytstraffelig ulydighed, dem self til største Skiendsel og forhaandelig udrobelse iblant andre skichelige og lydige Underdaner. Og som mand fornemmer, at de skal fordriste sig paa deres Grandstevninger at forretage Øfrighedens Ordre, dend sammesteds examinere, om de dend vil efterkomme eller iche,

¹⁾ Findes i Gram godsarkiv: Supplikker 1648—1865.

hvilchet aleene om iche andet paafuldte, Stufkarren og Bremerholmen fortiente, thi Grandstevninger og Bøndermaader er iche indsat eller tilladt til anden ende, end at bønderne der de ting, som deres Aggerdyrchning og andre bondevesen angaar kunde forhandle, mens ingenlunde, som disse Ganderupper og Föhler dem misbruger; Thi paa dend maade som de bruger dem, kand de iche hede Grandstevne, mens Stempling, Sammelrottelse og Myterie, som efter Loven med største Lifsstraf vorder anseet: Saa til deslige høyt straffeldige Misbrug at faae afskaffet, som Almuens saa vel den uskyldiges som den skyldiges undergang i sin tid kunde foraarsage, vorder hermed samtl. Föhle og Ganderup Beboere alvorligt og strengelig forbuden, at de efterdags iche understaaer sig at sammen kalde, holde eller komme, til slig møøde, Myterie eller sammenrottelse, for at bespørge sig med hverandre, om Øfrighedens Ordre skal efterleves eller iche? Understaaer sig nogen herimod at handle, skal den uden al Naade have sit Gaardsfeste forbrudt og vere Godset til evig tid forviest, og dend som dermed anfanger skal foruden sin fæstes forbrydelse med Skuefkarren eller Bremerholmen afstraffes: Og paa det dermed kand have tilbørlig indseende, og de skyldige til afstraffelse behørig vorde angivne, haver Peder Jørgensen og Thomas Christensen i Ganderup hermed at have nøyagtig og forsvarlig indseende, og saa snart de skulle formerche, at nogen sig herimod skulle forsee, da den Skyldige strax for mig at angive saa fremt de iche self vil være samme straf undergiven. Gramm den 21. November 1734.

A(nne) S(ophie) R(antzau) G(revinde) v(on)
Schack.

Velærværdige Hr. Hans Høyer ville denne min Ordre af Predigstoelen for Meenigheden forkynde, og med hans Paa-skrift, naaer det er skeed, remittere. Gramm ut supra A.S.R. v. Schack.

Underdanigst forkyndet for Meenigheden i Föhle Kirke Dominica 22. post Trinitatis [21. November].

H. Christensen Højer.

En udmærkelse.

Som „Dansk historisk fællesforening“ for få år siden valgte en afhandling af pastor Carsten Petersen i „Sønderjydske årbøger“ som den bedste, der i årets løb var offentliggjort i de historiske samfunds årbøger, har den for året 1943 atter nævnt en af vore artikler som den værdifuldeste. Hr. cand. mag. Peter Kr. Iversen, nu ved landsarkivet i Åbenrå, har modtaget årets præmie med følgende udtalelse:

Peter Kristian Iversen: Herremand og bonde i Vest-slesvig i 1660erne og 1670erne. Et bidrag til Schackenborgs historie.

Afhandlingen er solidt underbygget, især ved Arkivalier i Schackenborg Godsarkiv, og giver værdifulde Oplysninger om en Godsdrift, der var afvigende fra den sædvanlige danske, idet Feltherre Hans Schack modsat den gængse, stadigt intensivere Drift af Hovedgaardsjorderne ved Hoveri udlejede disse til Bønderne og stræbte efter at nedlægge Bøndergaarde for at bringe endnu mere Jord ind under denne Driftsform. Samtidigt afskaffede han Avlingshoveriet mod en Pengeafgift. Gennem Tal vises det, at disse Reformer gav Herremanden et større Udbytte, end de traditionelle Driftsformer var i Stand til. De skyldtes ej heller humane Hensyn, men snarest det Forhold, at Hans Schack overtog Møgeltønderhus i en saare slet Forfatning i Henseende til Avlsbygninger. Der blev da ogsaa senere gjort Forsøg paa at genindføre Avlingshoveriet, men Bønderne gjorde bestemt Modstand derimod, og Kontrakten af 1660 blev til en Mærkepæl i det vestslesvigske Landbrugs Historie med Virkninger videre ud.

Denne Kontrakt omfattede tillige en Afløsning af Landgildens Naturalydelse med Penge, og Bøndernes økonomiske Forhold var ret gode, men Stridspunkter var der,

og Feltherren krævede Lydighed, mens Bønderne uden at vige holdt paa deres Ret. Til Studiet af de økonomiske Forhold er føjet Beretninger om Processer, der viser, hvor haardt Hans Schack tog fat, og hvor sejt Bøndernes Modstand var i en Tid, der var dem lidet gunstig.

Det kunde bebrejdes Forf., at Afhandlingen i nogen Grad savner Perspektiv ved den bratte Begyndelse med 1660, men i den følgende Aargang af Sønderjydske Aarbøger har han en god Redegørelse for Forholdene i Møgel-tønder Len 1536—1660, som afrunder Skildringen. Den er i det hele taget saa vel skreven og godt funderet baade paa Kildematerialet og paa Stedkendskab, at den fortjener at præmieres.

Det er redaktionen af „Sønderjydske årbøger“ en særlig glæde at kunne føje sine lykønskninger til den smukke og vel-fortjente udmærkelse.

Anmeldelser.

De hansborgske Registranter. I. Forordninger 1544-1580.

**Udgivne ved Caroline Emilie Andersen af Selskabet for
Udgivelse af Kilder til dansk Historie. (Gad, 1943).**

Kong Frederik I.s søn Hertug Hans den ældre fik ved hertugdømmernes deling i 1544 Haderslev, Tørring, Tønder, Løgumkloster og Rendsborg amter samt Nordstrand, Femern og Bordesholm Kloster. Efter krigen mod Ditmarsken i 1569 erhvervede han desuden den mellemste del af dette land. Det var saaledes et noget spredt omraade den dygtige og retsindige fyrste havde under sit styre. Mens der er bevaret forholdsvis lidt af de sønderborgske hertugers ældre arkiver, har hertug Hans efterladt sig et betydeligt arkiv, hvis vigtigste del er den statelige række af brevbøger, de saakaldte hansborg-registranter, der omfatter aarene 1543—1580. Disse indeholder et rigt kildemateriale til sønderjysk historie, og det maa derfor hilses med glæde, at Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie har besluttet at udgive disse. Opgaven er overdraget Arkivar, mag. art. Caroline E. Andersen, og første bind af udgaven foreligger nu. Det omfatter forordninger, hof-, kancelli-, rets- og digeordninger; disse er gengivet in extenso og paa originalsproget, mens det er meningen, at de øvrige dele af brevbøgerne kun skal udgives i uddrag og paa dansk.

Naar man betragter det materiale, der nu er udgivet, vil man maaske let blive lidt skuffet, idet dets værdi for udforskningen af sønderjysk historie vist maa siges at være forholdsvis begrænset, dels fordi saa meget af det angaar de frisiske og tyske egne, men ogsaa fordi de paagældende forordninger er af ret ensidig karakter, idet en forholdsvis stor del af de 101 numre indeholder bestemmelser vedrørende dige- og kirkevæsnet, især kirkernes og præsternes økonomiske forhold. Men kender man lidt til indholdet af hansborg-registranterne, vil man være klar over, at de kommende bind vil komme til at rumme et meget omfattende og rigt kildestof til sønderjysk — specielt nordslesvigske — historie.

Selve udgivelsen af aktstykkerne maa siges at være mønstergyldig. De er gengivet ord- og bogstavret, bortset fra smaa ændringer m. h. t. brugen af u og w (v) og i og j, en fremgangs-

maade der maa foretrækkes for den, Secher benyttede i sin udgave af de danske forordninger, hvor han udelod en del af de overflødige bogstaver, som var saa almindelige i renaissance-tidens brevskaber. Gengivelsen er meget nøjagtig og præcis, og udgiveren har som indledning til hvert aktstykke givet en kort oversigt over indholdet og en lille skildring af de forhold, der gav anledning til forordningens udstedelse. Der kan nu og da rettes visse indvendinger mod disse indledningers sproglige form (f. eks. er brugen af ordet kirkeherre s. 24 og 55 mindre heldig); men dette er ganske uvæsentligt i sammenligning med det utal af værdifulde oplysninger, som udgiveren giver om sønderjyske forhold i det 16. aarhundrede.

En enkelt saglig bemærkning i tilknytning til disse indledninger vil der være grund til at fremkomme med, da den angaar et kildeskrift af ikke ringe interesse. Side 159 omtales en fortegnelse fra 1563 over de indtægter, som præsterne i Haderslev provsti havde. Den er benyttet af P. Rhode, og udgiveren mener, at aaret for fortegnelsen skal være 1568 i stedet for 1563. En saadan tanke er nærliggende, men kan dog formodentlig ikke være rigtig. Selve fortegnelsen, der var samlet af Provst Georg Boetius, eksisterer nu ikke mere, idet den gik tabt ved Vonsbæk præstegaards brand 22. september 1688. Det var den daværende herredsprovst for Tyrstrup herred Johannes Ryde, præst i Vonsild-Dalby, som havde udlaant bogen til Pastor Christopher Schrøder i Vonsbæk. Men heldigvis havde han været saa forudseende først at tage en afskrift, og denne findes nu i Haderslev provstearkiv i Landsarkivet i Aabenraa.¹⁾ Denne afskrift, hvori oplysningerne om Vedsted, Dalby, Stenderup og Ødis mangler, har ogsaa aaret 1563 som tilblivelsesaar, og at en fejlskrivning eller fejllæsning synes udelukket, fremgaar af oplysningerne under Øsby, hvor det hedder: »Register.... hvilket H. Jacobus Fabritius haver skrevet efter en alvorlig og streng M. Georgii Boëtii præpositi bud og befaling sub poena privationis officii in Øsby 18. oktober anno 1563«. Det mærkelige er, at de tingsvidner, som forlanges i hertugens brev af 4. april 1568, ogsaa synes at være blevet taget ved denne lejlighed, idet et saadant fra 1563 eller 1564 omtales fra Stepping²⁾, og et tingsvidne angaaende tinglysningen af »en kort sum register og indhold paa den indkomst og jord, som er til Nør Stenderup præ-

¹⁾ En afskrift heraf i Rtk.: Undersøgelseskommissionen i Haderslev Amt 1708—15. Samlinger og Forarbejder til Jordebogen over Haderslev Amt I. Beskrivelser af Kirkerne ....(Ra.).

²⁾ Smstd.

stegaard«, blev udstedt 18. maj 1564³⁾. Der kan saaledes næppe være tvivl om, at allerede i 1563 har provsten forlangt indberetninger om præsternes indtægter. De fleste af disse er ogsaa indkommet og blevet samlet af provsten. Det er under disse forhold mærkeligt, at hertugen fem aar senere forlangte nye indberetninger, men da dateringen baade af brevet og Bojes fortegnelse maa anses for at være sikker, synes ingen anden forklaring mulig.

Hvis man, naar denne opgave engang er løst, tænker paa at fortsætte med udgivelsen af det specielt sønderjyske kildemateriale, vil det være to nærliggende opgaver at faa trykt de ældre slesvigske forordninger, kongelige saavel som hertugelige, og udgivet det materiale, som findes i »Patenten« og »Inländische Registranten«. Selvom der er mange huller i disse to rækker, indeholder de bevarede bind dog et saa rigt kildestof til hertugdømmets indre historie, at en udgivelse vil være naturlig. Der kan ingen tvivl være om, at udgiveren af hansborg-registranterne ogsaa vil kunne løse denne opgave paa fyldestgørende maade.

Johan Hvidtfeldt.

Laura Joh. Christensen:

Konge og Hertug.

(Sønderjydsk Bogforlag 1944).

Lærerinde, Frk. Laura Joh. Christensen fra Egersund har haft den gode idé paa grundlag af det efterhaanden store stof, der er udgivet til belysning af de augustenburgske hertuger, at udarbejde en folkelig skildring af denne slægts forhold til det danske kongehus. Skildringen spænder over godt et aarhundrede; den begynder efter et par indledende kapitler med hertug Frederik Christians opvækst og uddannelse i aarerie omkring 1780, og slutter med en kort omtale af dronning Caroline Amalies sidste aar. Hun døde i 1881.

Skildringen er baaret af en naturlig fortælleglæde, og Frk. Christensen er ogsaa i besiddelse af megen fortælleevne. Livet paa Augustenborg og Graasten fremtræder levende for læseren; forholdet mellem hertug Frederik Christian og hans kone, den danske kongedatter Louise Augusta, er fremstillet meget an-

³⁾ I vidisse af 5/7 1625, hvoraf afskrift i T. K.: I. A. 1670—1770. nr. 68. I. Haderslev Provsti. Indberetning om Præsternes Indtægter 1737 (Ra.) samt i A. VI. nr. 74 i. C. 227 ff. (La.).

skueligt. Derimod kan der indvendes et og andet mod den almindelige historiske baggrund. Her savnes ofte den nøjagtighed, som er nødvendig i historiske arbejder.

Første del slutter med hertug Frederik Christians død i 1814. Han følte sig krænket og tilsidesat, dels paa grund af Holstens indlømmelse i Danmark 1806, hvorved han følte sine arveretigheder gaaet for nær, og dels fordi Frederik VI havde forhindret ham i at søge valg som svensk tronfølger. Anden del handler om hans sønner, især den ældste, Christian August. Derimod er der ikke gjort noget ud af dennes søn, der i 1864 forsøgte at spille en rolle som hertug »Friedrich VIII«. Ham gjorde Bismarck det af med. Sammenkomsten mellem disse to vilde ellers ligge for Frk. Christensens pen.

Frk. Christensen dømmer mildt. Hun søger at forstaa de personer, hun skildrer. Det er i høj grad kommet Augustenborgerne til gode. De har næppe nogensinde faaet saa blid en behandling paa dansk. Efter at have læst Frk. Christensens bog undrer man sig igen engang over den udfordrende politik, Christian August førte mod Danmark og danskheden i Sønderjylland. Der var vel trods alt en mulighed for, at Danmarks krone kunde tilfalde Augustenborgerne. Denne mulighed har Christian August i hvert tilfælde selv forspildt.

Frk. Christensen fortjener anerkendelse, fordi hun har gjort et stykke af vor fortid levende og det er at ønske, at hendes fortælle-talent maa komme andre emner til gode i fremtiden.

Troels Fink.

Franz v. Jessen:

Mit Livs Egne, Hændelser og Mennesker.

I. 1870—1902. (Hagerup 1943).

Franz v. Jessen har udsendt første bind af sine erindringer, der naar til 1902. Det er et af de fortræffeligste memoireværker, der i lang tid er kommet paa dansk. Det blev mødt med udelte anerkendelse fra alle sider, da det fremkom.

Paa dette sted er der særlig grund til at omtale, hvad Franz v. Jessen har at fortælle om Sønderjylland. Det er ikke lidt. Hans slægt stammer fra denne landsdel, og minderne fra krigene 1848—50 og 1864 spillede en stor rolle i hans hjem. Under hans skolegang i Ribe fik han problemerne nær ind paa livet og knyttede forbindelser nedover grænsen. Sønderjylland har siden haft en sjælden trofast og virksom ven i Franz v. Jessen.

Hans første store indsats var udgivelsen af den store »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie« (1901), der i sin franske udgave fik saa stor betydning, da Sønderjylland blev bragt paa bane i 1918. Arbejdet med haandbogen og et ophold i Berlin, samt Krabbeaffæren bragte Franz v. Jessen i kontakt med adskillige af den sønderjydske sags varmeste venner i kongeriget og de ledende mænd i Nordslesvig, og han har givet lunerige og nænsomme smaa portrætter af flere af dem, bl. a. fremtræder H. V. Clausens skikkelse levende i al sin elskelighed. Skildringen af den store debat om Køllerpolitikken i 1899 i Berlin og karakteristikken af Gustav Johannsen er et stykke glimrende journalistik. I Krabbeaffæren spillede Franz v. Jessen en fremtrædende rolle. Folketingsmand Krabbe blev et stridens tegn, da han offentligt havde forsvaret sin datter, der som redaktør af Dannevirke faldt de ledende danske i Nordslesvig i ryggen. Der rejste sig megen modstand imod ham ved folketingsvalget i 1901; men der meldte sig ogsaa forsvarere.

I. C. Christensen fremtræder i et lidet flatterende lys; han vilde gerne staa sig godt baade med forsvarere og angribere. Til drøftelsen af Krabbeaffæren er der for nylig ogsaa givet et bidrag af Jensen-Sønderup i hans politiske erindringer. Han søger at undskylde Krabbe, mens Franz v. Jessen ikke lægger fingrene imellem. Krabbe blev valgt trods et flertal af nej-stemmer (der var ingen modkandidat). Hørup hævdede med styrke, at Krabbe var lovlig valgt, Franz v. Jessen svarede: »Javist, lovlig valgt med lovlig lidt«. Skæbnen vilde, at Fru Wildenradt-Krabbes veje senere kom til at krydse Franz v. Jessens. Hun blev gift med en hollandsk journalist, og deltog sammen med ham i en international journalistkongres i Bordeaux, men hun maatte skyndsomst fortrække, da hendes færd blev bekendt. I 1914 optraadte hun igen i Bordeaux, og maatte igen fortrække, denne gang mistænkt for spioneri.

Franz v. Jessen fortæller med meget lune og er tillige i besiddelse af den selvironi, vi danske sætter saa stor pris paa. Med stor interesse maa man imødesee det næste eller de næste bind.

Troels Fink.

Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920-42.

(1943).

Den 10. August 1943 fyldte amtsskolekonsulent Nikolai Svendsen i Tønder 70 aar. Han blev paa dagen hyldet med et skrift om »Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920—42«, redige-

ret af Jakob Petersen og udgivet af Dagbladet »Dannevirke« og Sprogforeningen.

Nikolai Svendsen har baaret et stort læs i det genforeningsarbejde, der er udført i Sønderjylland i tiden mellem de to verdenskrige. Han har en stor del af æren for den organiske maade, hvorpaa den danske skole er gledet ind paa sin naturlige plads i grænselandets vanskeligste egne. Det er derfor ligesaa naturligt og smukt, at man hylder ham med en skildring af genforeningsarbejdets kulturelle side.

Nikolai Svendsens kollega i Aabenraa-Sønderborg amt, amtsskolekonsulent Novrup, lægger for med den største af afhandlingerne, en skildring af folkeskolens kaar i aarene 1920-42, et emne Nikolai Svendsen selv har behandlet i »Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie«. Novrup har dog betydelig mere plads til sin raadighed, ikke alene er fremstillingen ført op til dato, bl. a. ved omtalen af den sidste nye skolelov af 1939, men der har ogsaa været plads til en bredere skildring af udviklingen. Ogsaa seminarierne er omtalt. Til orientering i den sønderjydske folkeskoles forhold er Novrups afhandling særdeles værdifuld.

Rektor Egeberg Jensen, der af selvsyn kender de tre af de fire sønderjydske gymnasier, fortæller om eksamensskolevæsenet, baade gymnasier og realskoler. At begge skoleformer er blevet vel modtaget af befolkningen, fremgaar af resultaterne: 1551 studenter, 3355 realister og 1050 med almindelig forberedelseseksamen er udgaaet fra de nordslesvigske skoler. (Tallene gælder de i landsdelen hjemmehørende). Fremstillingen er krydret med smaa selvoplevede træk, især fra 1920; f. eks. dette til belysning af begyndervanskelighederne: I første G. satte en elev ordene »Ros og Dadel« i flertal, saa det blev til »Ros og Dader«. Meget hurtigt kom imidlertid de sønderjydske elever paa lige fod med deres kammerater fra kongeriget.

Den næste artikel i rækken er Hans Lunds om højskoler, efterskoler og landbrugsskole. Der fortælles interessant, ikke alene om de skoler, der blev oprettet, men ogsaa om de tilløb, der blev gjort adskillige steder i den optimistiske periode omkring 1920, inden de økonomiske vanskeligheder begyndte at gøre sig gældende.

Det talmæssige resultat af skolernes arbejde virker næsten overvældende. Ialt har 17953 elever besøgt de frie ungdomsskoler i Sønderjylland. Deraf var 10257 fra kongeriget, 6853 fra Nordslesvig og 843 fra Sydslesvig. Der er den karakteristiske forskel paa grænselandets høj- og efterskoler, at højskolerne i overvejende grad er blevet besøgt af elever fra kongeriget, mens efterskolerne faar flertallet af deres elever fra landsdelen selv.

I genforeningsarbejdet er det en værdifuld vekselvirkning, der finder sted ved sønderjydernes højskolebesøg i det gamle land og de kongerigske eleveres besøg paa de sønderjydske skoler.

Provst Schülein, Løgumkloster, skildrer kirkens forhold, et emne, han tidligere har behandlet i »Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie«. Skildringen er her noget udvidet. Resultatet af det kirkelige genforeningsarbejde formulerer han paa følgende maade: »Dansk kirkeliv har faaet sin ret og fundet sin form saaledes fælles med det øvrige land, at der er sket den aandelige genforening, at ingen dansk vil føle sig fremmed i en sønderjyds kirke, hvor dansk gudstjeneste holdes«. Adskillelsen mellem dansk og tysk er blevet stærkere og mere følelig, og den folkekirkelige tyske betjening er i aftagende.

I det folkelige liv indtager forsamlingshusene en betydelig plads som rammer om det rige foreningsliv, der har udviklet sig. Om rammer og indhold fortæller Jakob Petersen, der fremhæver, hvordan de ydre forhold er blevet bedre i de sidste 20 aar, men samtidig slaar til lyd for den kunstneriske udsmykning: »Der burde i ethvert forsamlingshus være et midtpunktsamlende billede, enten dette saa var i sten eller lærred«. Der ligger her en stor opgave, som der forhaabentlig er vilje til at tage op, naar freden kommer.

Naar man ser oversigten blot over de landsdelsomfattende organisationer i Sønderjylland, maa man sande Jakob Petersens ord: Vi danske er blevet et foreningsfolk. Der omtales ikke færre end 32.

Amtslæge Lausten-Thomsen fortæller levende og instruktivt om arkiv, bibliotek og museum. Amtslægen har heldigvis ikke opfattet opgaven snævert; der findes en omtale af arkiver og museer baade i Nord- og Sydslesvig, og forudsætningerne før 1920 er der ogsaa gjort rede for.

Redaktør Niels Hansen har givet en lige saa kyndig som fortrinlig og kærkommen oversigt over den sønderjydske presses forhold.

Bogen slutter med en afhandling af Thork. Claudi Westh om nye sønderjydske landbohjem. Her gøres resultatet af de store udstykninger op. Der er oprettet ca. 1740 nye brug med offentlig hjælp, dertil kommer nogle faa uden offentlig støtte. Det er blevet regnet ud, at der i Nordslesvig i 1920 burde findes ca. 4000 flere landbrug, for at ejendomsantallet kunde svare til det øvrige lands. Vi er altsaa naaet omtrent halvvejs. Foruden landbrugsejendommene er der ogsaa oprettet ca. 310 landarbejderboliger med offentlig støtte.

I festskriftet til Nikolai Svendsen er der aflagt beretning om forskellige sider af genforeningsarbejdet, en beretning, der

ikke kan andet end fylde en med en vis stolthed. Det er imponerende resultater, der er naaet. Sønderjylland har i tidligere tid været nationalt forsømt, især i tiden før det nationale genembrud, men i tiden derefter var mange kræfter bundet af den politiske kamp; i aarene siden genforeningen er det forsømte blevet indhentet, saaledes at Sønderjylland nu ligger paa linie med det øvrige land, ja paa sine punkter (bl. a. forsamlingshusene) et hestehoved foran. Der er grund til at sige tak til alle dem der har lagt kræfterne i; og tak til dem, der har aflagt beretningen. En smukkere hyldest kunde Nikolai Svendsen ikke faa.

Troels Fink.

Haderslev-samfundets årsskrift.

Tidligere elever har ved mange skoler dannet foreninger og udsendt årlige medlemsskrifter. Få, om nogen har gjort det, i smukkere form eller med lodigere indhold end Haderslev-Samfundet, sammenslutningen af Haderslev Katedralskoles gamle elever. Siden 1934 har det hvert år udsendt et hefte i stort kvartformat under redaktion indtil 1940 af den tidligere sekretær for »Historisk Samfund i Sønderjylland« dr. phil. Karl N. Bock og boghandler Johannes Chr. Nielsen, hvis pæne tegninger og vignetter i alle årene har givet årsskriftet noget af dets præg.

Naturligvis er et sådant årsskrift først og fremmest et bindemiddel imellem gamle kammerater og imellem dem og deres skole; men i dette tilfælde er det meget mere: en vægtig, stærkt historisk indstillet årbog for det danske Haderslev og tit for hele den sønderjydske danskhed. I første årgangs forord siger redaktionen, at den »haaber at kunne gøre Aarsskriftet til noget mere end et almindeligt Elevblad; Maalet skulde være et Skrift, der i al Beskedenhed kan yde en national og kulturel Indsats i vor Hjemstavn«. Det tør i dag siges, at dette mål er nået på en særdeles smuk måde.

Straks i første årgang står første afsnit af årsskriftets vægtigste og omfangsrigeste historiske afhandling »Edvard Lembckes Erindringer af mit Liv, optegnede for mine Børn. Ved Johannes Nielsen«, og der bringes derefter hvert år ny dele deraf lige til 1941. Lembcke var Haderslev Katedralskoles konrektor fra treårs krigen til 1864, og de otte store afhandlinger giver ikke kun gode oplysninger om digteren af »Vort modersmål er dejligt«, men om både livet i og udenfor Katedralskolens mure. Der er mange ting i skildringerne, der i dag ses med andre øjne, end Lembcke kunde

se dem. Det gælder ikke mindst hans karakterskildringer i anden årgang af medlærere og andre af hans samtidige; men, som Johannes Nielsen skriver, »at havde Lembcke vidst, at hans Erindringer engang vilde blive offentliggjort, havde mangt og meget været skrevet anderledes. Man kan jo saa paastaa, at det netop er godt, at han var uvidende derom, da man saa kommer i en intimere Berøring med de Personer, han skildrer, og ikke mindst med Forfatteren selv«. »De Mennesker, Lembcke møder, deler han i to Grupper, dem, han kan lide, og de andre, og sidstnævnte Kategoris smaa Fejl og Skævheder trækker han kraftigt op til en Karikatur, dog gør han det ikke uden Vid og Lune«. Laurids Skau hører til dem, Lembcke ikke kan lide. Tilsyneladende tager han ham i forsvar imod al den sladder, der gik om ham; »men min personlige Agtelse og mit Venskab kunde jeg kun give en Hædersmand«. Helt overlegent skriver han: »en Bog, han udgav, en Biografi af en afdød Patriot, Hans Nissen, var skrevet med en Klarhed i Sprogformer og Fremstilling, som mange dannede Forfattere kunde misunde ham«. En sådan sætning fortæller mere om Lembcke end om Skau. Hans Krüger derimod hører til Lembckes yndlinge. Her tier sladderen: »Hans Krüger fra Bevtoft var en Skikkelse, man kunde dvæle ved med mere ublandede Følelser«.

Havde der ikke stået andet i Haderslev-samfundets årsskrifter, vilde det endda have haft sin store værdi; men selv om Lembckes minder både i den ene og anden mærkelse fylder mest i hefterne, er der nok at glæde sig ved fra andre forfattere. I 1935 fortæller P. A. Callø om »Hvordan jeg kom paa Haderslev Latinskole, og hvorledes jeg kom derfra«, og i tilslutning dertil aftrykkes frimenighedspræst Rasmus Thomsens redegørelse i »Modersmaalet« for 26. juni 1902 om Calløs Kammerat »Primærenen Kresten Thomsen«. I 1937 fortæller redaktør Tage Jessen »Spredte Træk om Redaktør Jessen« og redaktør Bjørn Hanssen »Barndoms minder om min Far«. Det er godt at fortælle vor tids ungdom om vore gode førere fra fremmedtiden, så den ikke bare ser deres historiske gerning, men også får et indtryk af deres personlighed og menneskelige værd. Det er såre smukt og rigtigt, når Jessen kan skrive: »Som bekendt førte min Faders »moderniserede« Protest-Standpunkt til, at han kom i et taktisk Modsætningsforhold til sin yngre samtidige, Nord-slesvigs Organisator H. P. Hanssen.

I Virkeligheden supplerede disse to fremragende Mænd hinanden ypperligt, maaske bedre, end de selv fuldtud var klar over«. Det er ord, der fuldt ud vil kunne underskrives af dem, der har kendt og holdt af dem begge.

I 1938 bringes der fra professor Jonas Collins pen en

dygtig og indgaaende Skildring af »Haderslev og Haderslevere for 40 Aar siden«. — et haec meminisse juvabit« — det vil glæde også en gang at mindes dette. 1940 fortæller pastor emer. Carsten P e t e r s e n »Da vi gamle gik i Skole«, livfuldt og solidt, som han altid har skrevet. Rektor H. P. H a n s e n har læst Collins artikel, og 1941 giver han og andre nogle tilføjelser til den under ordtaget. »Mere end en Drøm«. Fru Ryon-Hansen skriver om den: »Ja, tag Haderslev-Samfundets Aarsskrift fra 1938 frem, og læs endnu en Gang Jonas Collins »Haderslev og Haderslevere for 40 Aar siden«. Saa har De dem lyslevende, vore Værter og vore Tilskuere. En ung dansk Student maatte gribes og blev grebet af denne stærke, levende, fortrøstningsfulde Danskhed under fremmedes Herredømme. Hvem af os fantaserede ikke om at ende sine Dage som Embedsmand i Haderslev!«

I 1941 følger M. F a v r h o l d t og Olav C h r i s t e n s e n i dr. Bocks sted i redaktionen. De har ført den videre i det gamle spor. I 1942 bringes under overskriften »Memoriæ Coldingenses« optegnelser af rektor Tauber i Kolding fra rejser i Nord-slesvig i årene 1820 og 1821. Derefter følger en artikel af Henry K a r l s s o n om »Hertug Hans den ældre«, der i 1567 ved en fundats lagde grunden til Haderslev Katedralskole. 1943 gives fortsættelsen af Taubers optegnelser og en stor artikel af J o h a n n e s N i e l s e n om »Fritz Jürgensen i Haderslev«.

Det er kun enkelte af afhandlingerne her er nævnt, selv om det er de værdifuldeste. Der er mange flere foruden alt det stof, der synes selvsagt i et årsskrift af og for en skoles gamle elever.

På hvert af de smukke hefters forside er der et billede af skolens indgangsdør med indskriften »Patriæ et litteris« — For fædreland og videnskab. Det er både skolens og årsskriftets løsen; ingen, der i mindste måde har fulgt skolens arbejde siden genforeningen eller har læst årsskriftet igennem årene, kan være i tvivl om, at det er lykkedes at øve en gerning, der svarer til de meget sigende latinske ord.

H. L a u s t e n - T h o m s e n.

Nyere litteratur vedrørende Tønder bys historie.

Naar man betragter den litteratur om Tønders historie, som har set dagens lys i de sidste aar, skulde man tro, at man stod overfor en af landets storstæder. Grunden til denne litterære rigdom maa delvis tilskrives jubilæet i 1943, da det var 700 aar siden, hertug Abel gav byen lybsk ret. Men det er ikke altid, at et jubilæum fremkalder en historisk litteratur, og naar Tønders historie er blevet saa ivrigt dyrket, skyldes det ogsaa, at et

par af dets tyskfødte bysbørn har været historikere af fag og ganske naturligt har viet udforskningen af deres fødebys historie en del af deres kræfter. Det gælder Professor Otto Scheel og i særlig grad den nu afdøde Dr. Ludwig Andresen. Paa dansk side har Seminarielærer Claus Eskildsen i de sidste aar gjort et stort arbejde for at bringe kendskabet til Tønders fortid ud i vide kredse. En spore til disse og andre mænds litterære virke har byens særegne nationale stiling utvivlsomt været. Igennem aarhundreder mødtes her dansk, frisisk og tysk kultur, og Tønder blev i højere grad end nogen af de andre nordslesvigske købstæder en grænseby.

Den første større redegørelse for byens historie er C. E. Carstens: *Die Stadt Tondern*, et ikke helt ringe værk fra 1861, som dog nu er forældet. Det var dog først med Ludwig Andresen, født i Tønder 1880, at byen fik sin første virkelige historiker. I en lang række specialundersøgelser — især i *Zeitschrift* og *Die Heimat* — har han belyst vigtige sider af Tønders historie — forstudier til hans store livsværk: *Die Geschichte der Stadt Tondern*, hvoraf han dog kun naaede at faa udgivet første bind, der gaar til 30aarskrigen (se nærmere Sønderjydske Aarbøger 1940, 290 ff.). Til dette værk slutter sig den store udgave af Tønders borgerskabsprotokoller med indgaaende redegørelse for byens befolkningsforhold gennem tiderne: *Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern* (1937).

Da Ludwig Andresen døde i sin fødeby 16. december 1940, var det en dygtig og betydelig forsker, der gik bort, en forsker, hvis redelighed og dygtighed altid er blevet anerkendt fra dansk side. Enhver, der har kendt Ludwig Andresen, vil altid mindes ham som et ualmindeligt fint menneske. Det var derfor ogsaa fuldstændig berettiget, naar man i anledning af jubilæet udgav en række af Andresens vægtigste artikler under titlen: *Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern* (1943); her findes bl. a. hans to betydelige afhandlinger »Die Familie Preuss und ihre Zeit« og »Von der schleswischen Amtsverwaltung zur preussischen Kreisverwaltung in Tondern«. Det maa pointeres, at udgaven ikke er fuldstændig, og der er flere af Andresens andre artikler, man godt kunde have ønsket optrykt, ogsaa afhandlinger som ikke angaar Tønder. En udførlig bibliografi, der ledsager udgaven, gør det dog let at finde frem til hans talløse arbejder.

Andresen naaede ikke at fuldende sit store værk om Tønder, og det blev danske forskere, der kom til at give den første udførlige og fuldstændige skildring af byens historie: *Tønder gennem Tiderne I—II* (Skrifter, udgivne af Historisk Sam-

fund for Sønderjylland Nr. 3 og 6, 1943—44), der er udgivet af Hist. Samfund for Sønderjylland og redigeret af Dr. phil. M. Mackeprang. Det skal af nærliggende grunde ikke gøres til genstand for nærmere omtale i Sønderjydske Aarbøger.

Allerede inden første bind af dette store værk forelaa, var der dog fra dansk side udgivet en anden byhistorie, skrevet af Claus Eskildsen, der i mange aar har virket som seminarielærer i Tønder: Tønder 1243—1943. Mens »Tønder gennem Tiderne« er den fuldt videnskabeligt underbyggede, detaillerede udredning af alle problemer i forbindelse med byens aarhundredlange historie, er Eskildsens bog en populær oversigt over hovedlinjerne i dens udvikling. Eskildsen er en dygtig fortæller med en betydelig evne til at popularisere et tungt stof, og det er med fornøjelse, man læser hans veldisponerede og velskrevne bog. Man kunde dog have ønsket, at bogen først var udkommet efter »Tønder gennem Tiderne«. Om den ældste tid og den nyeste tid har forfatteren en indgaaende viden, da der her er en omfattende litteratur at bygge paa. Men til fremstillingen af det 17. og 18. aarhundredes historie har han ofte manglet materiale, fordi der ikke forelaa fyldestgørende behandlinger. Det giver i nogen grad bogen en vis ujævnhed, idet behandlingen af de forskellige tidsafsnit ikke er helt ensartet. Byjubilarer har baade deres gode og deres daarlige sider.

Mens vi er ved jubilæet, maa det fremhæves, at denne begivenhed har virket som en stærk spore paa den litterære energi i byen. H. Bernsen og Hans Christian Clausen har i dagens anledning udgivet en bog Tønder i Dag (1943), der dels fortæller om nutidens foreninger, institutioner og forretninger, dels giver nogle smaa populære skildringer af dens allernyeste historie. Bogen er udmærket illustreret og giver eftertiden gode og interessante oplysninger om byens skæbne i de første aar efter genforeningen. Man skulde tro, at det historiske behov hermed var tilfredsstillet, men Tønders nye energiske forlag »Guldhorn« har ment noget andet. Ved juletid 1943 udsendte det en lille Tønder-Aarbog 1943, der dels bringer en oversigt over de vigtigste begivenheder — ikke mindst personlige — i tiden 1. jan.—1. novbr. 1943, dels en lille afhandling om forlagsvirksomhed i Tønder, hvor Claus Eskildsen fortæller om de bøger og aviser, der er blevet trykt og udgivet i den lille marskby, siden den første bog: Tønder-Salmebogen saa dagens lys i 1731. Det er meningen, at en saadan aarbog skal udgives hvert aar.

I denne forbindelse maa ogsaa nævnes en lille bog: Tønder, udgivet af Ingeniør Vilh. Marstrand som 4. hefte i en serie, der er betitlet Vore ældre byers tilblivelse. Forfatteren vil være kendt af historisk interesserede for sin be-

rømte bog om Aabenraa. Det nye værk er kun paa 31 sider. Men selvom de er smaa, saa er det dog fantastisk, i hvilken grad forfatteren paa disse 31 sider kan naa at faa omkalfatret opfattelsen af ældre dansk historie. Man læser f. eks. side 19, hvor guldhornenes gaade nu efter 300 aars forløb endelig er blevet løst: »Fundforholdene, kort under jordens overflade og tæt ved hinanden, viser, at guldhornene maa være gravet ned under gulvet af hallen i den derværende kongsgaard«. Man skulde tro, at kongsgaarden var en historisk realitet, men sandheden er den, at ingen — hverken Marstrand eller andre — kender noget til en saadan kongsgaard. Fortsættelsen er ikke ringere: »Hensigten hermed er ganske klar. Ved dette kostbare offer vilde man sikre sig ejendomsretten til landet, naar man med paaregnet støtte udefra kom tilbage (man = Hadbarder). Lang-Bardernes erobring af Italien gav imidlertid de udvandrede andre maal, saa de kom aldrig tilbage«. Alle danske historikere — fortidens, nutidens og jeg tør tage fremtidens med — burde skamme sig over, at de ikke kunde finde ud af det. Det er da saa let, saa let, bare man har fantasi. Man tør nok sige, at Marstrands bøger betyder et nybrud indenfor dansk historieforskning, ikke blot ved deres geniale resultater, men først og fremmest ved deres revolutionerende metoder. Det vil ikke være let at forklare disse for den store læseverden — de skal helst opleves — men der kan dog maaske være grund til at sige et par ord om hans ejendommelige tidsangivelser. Det er vist næppe umiddelbart indlysende, hvad f. eks. C. 500 B. C. (side 21) betyder. Til orientering for den uindviiede skal det oplyses, at der ikke er tale om en matematisk formel, men om en historisk tidsangivelse, der paa almindelig dansk vilde lyde 600—400 f. Kr. C. er et af forfatterens geniale midler til tidsbestemmelse, det angiver en nøjagtighed af $\pm$ 30—100 aar. Om B. C. gives der ingen oplysninger, men jeg gætter paa, at det er lig: Before Christ, det engelske udtryk for før Kristus. Hvorfor forfatteren i disse tilfælde pludselig taler med fremmede tungemaal er og bliver en gaade.

Der er næppe grund til at redegøre for Marstrands saakaldte forskningsresultater, endnu mindre til at forsøge en kritisk gennemgang af bogen. Recensenten vilde jo bare afsløre sin manglende forstaaelse af det genial(sk)e i værket og drage dette aandsprodukt ned paa et plan, hvor det ikke hører hjemme — der hvor saadanne egenskaber som kritik og sund fornuft er fremhenskende, og hvor man tager hensyn til noget saa ligegyldigt som de historiske kilder, ja, det vilde være det samme som at maale det med den alen, der anvendes overfor almindelige historiske værker, og det kan man dog ikke forsvare.

Jeg tror, at jeg paa alle danske historikeres og sprogfolks

vegne tør sige, at vi er — som vi ogsaa bør være — Marstrand dybt taknemmelige for hans epokegørende historiske undersøgelser. Danske historiske værker er sædvanligvis ikke umiddelbart morsomme, derfor glædes man, naar der endelig kommer en mand, som kan bryde kedsommeligheden, bringe smilet ind i vor forsknings lidt graa hverdag. Og det er der ingen, der har kunnet gøre som Hr. Marstrand. Desværre har lægfolk ikke helt det samme udbytte af hans værker, der fordres et vist minimum af viden før helt at kunne forstaa, hvor morsomme de er. Folk, der intet videre kendskab har til fortiden og det historiske kildemateriale, kan man desværre ikke anbefale at læse bogen om Tønder — m. h. t. Aabenraa er advarslen vist overflødig. De kunde gaa hen og tage den alvorlig.

Mens tyske historikere var førende i udforskningen af Tønder bys historie indtil 1940, er dette forhold blevet ændret i de sidste aar, og jubilæumsaaret var præget af danske forskeres og forfatteres indsats. Denne ændring maa ses paa baggrund af den nationalpolitiske udvikling i aarene efter genforeningen, der har gjort Tønder til en overvejende dansk by. Der er dog stadig en stærk tyskhed i byen, og der er da ogsaa i jubilæumsaaret kommet en del tyske bidrag til dens historie. Det interessanteste af disse er uden tvivl Professor Otto Scheels: *Kleine Beiträge zur Geschichte Tonderns. I Der Kaupang Tondern (Der Schleswig-Holsteiner 1943. 132 ff, jvnfr. ogsaa samme: Ein Kaupang an der Wiedau i Der Norden 1943)*, hvori han tager spørgsmaalet om Tønders ældste historie op til ny undersøgelse. Han afviser Ludwig Andresens teori om Tønder som en tysk bygrundlæggelse, en opfattelse, der ogsaa er blevet imødegaaet fra dansk side. Efter Scheels mening er Tønder opstaaet længe før 1243. Den arabiske geograf Idrisis bekendte udtalelse om Tønder, »det er en havn, der er dækket for alle vinde«, har man almindeligvis ment gjaldt Møgeltønder, men Scheel hævder — og sikkert med rette — at det er mere sandsynligt, at araberne har ment Tønder, som efter hans mening ikke har nogen bebyggelsesmæssig forbindelse med Møgeltønder, men skylder skibsfarten og handelen paa Vidaaen sin opstaaen, en købing som saa mange andre i den tids Danmark. Scheels opfattelse, der ikke skaber unødvendige problemer, er sikkert i det store og hele rigtig. Hvorfor skulde man ogsaa antage, at Tønder har gennemgaaet andre udviklingsbaner end de fleste andre danske købstæder? Den mest nærliggende, mindst kunstige forklaring er som regel den rigtig.

Af andre tyske bidrag fra jubilæumsaaret kan nævnes Dr. Max Rasch' artikel: *Die Stadt Tondern und die Ereignisse des Jahres 1864 (Der Schleswig-Holsteiner 1943.*

100 ff., ogsaa som bilag til *Familiengeschichtliche Mitteilungen aus Nordschleswig III—IV, 1943*), hvor der offentliggøres nogle breve, som Raadmand Oluf Christian Hanquist i 1864 har skrevet til sin yngste søn Johan Hanquist. De fortæller, hvorledes begivenhederne i hertugdømmerne og i Tønder tog sig ud, set fra en tysk borgers synspunkt. I en lille artikel: *Tønderaner auf Lateinschulen und Universitäten im achzenten Jahrhundert* redegør Dr. Th. O. Achilles for Tønder-ungdommens universitetsstudier. De fem mest besøgte universiteter var Kiel (83), Jena (63), København (44), Halle (20) og Göttingen (10). Af studenterne var 27 sønner af embedsmænd, 17 af købmænd, 6 af haandværkere og 8 af militærpersoner.

Tønders personalhistorie har gennem mange aar været dyrket med stor iver. Ludwig Andresen var ogsaa her førstemanden. I sine mange undersøgelser har han fremlagt et værdifuldt materiale, som gør det muligt at faa et indgaaende kendskab til patricierslægterne i byen og deres indbyrdes forhold (se nærmere min redegørelse i *Tønder gennem Tiderne II*). Andresens arbejde paa dette omraade er blevet fortsat af Max Rasch og Franz Brenner, som i det nye tyske tidsskrift *Familiengeschichtliche Mitteilungen aus Nordschleswig* har redegjort for slægterne Hanquist (fra Sverige) og Carstensen, der stammede fra Vesteranflod.

Jubilæumsaaet 1943 har bragt en hel bølge — man kunde næsten fristes til at sige flodbølge — af litteratur angaaende Tønders historie. I modsætning til saa mange andre jubilæumsskrifter, der ofte er daarligt forberedt, har disse i høj grad været med til at kaste glans over mindefesterne, været smukke blomster i festkransen til den alderstegne jubilar.

Johan Hvidtfeldt.

Albert Fabritius og Harald Hatt:

Haandbog i Slægtsforskning.

(Schultz Forlag, 1943).

Studiet af slægtshistorien har altid haft mange dyrkere i Danmark, og ikke mindst har det taget et stort opsving gennem de sidste aartier. De fleste slægtsforskere er lægfolk, der har faaet lyst til at vide lidt om deres forfædre. Men det slægts-historiske studium har dog ogsaa videnskabelig betydning. Paa en lang række omraader indenfor udforskningen af Danmarks

indre historie maa historikeren bygge sine undersøgelser paa et omfattende personalhistorisk eller genealogisk materiale. Saavel læg-genealogen som faghistorikeren er derfor interesseret i ethvert hjælpemiddel, som kan lette studiet.

For 11 aar siden udsendtes Paul Hennings' posthume bog: Slægtsforskning. Da forfatteren ikke havde naaet at gøre bogen helt færdig inden sin død, blev den udgivet af Albert Fabritius og Harald Hatt. De to udgivere havde desuden skrevet to af de vigtigste afsnit (Harald Hatt: Arkiverne og deres slægtshistoriske Indhold og Fabritius: Indsamling af det slægtshistoriske Materiale). Det nu foreliggende værk bygger naturligvis paa Paul Hennings' bog, men da der er sket meget store ændringer og udvidelser, er det naturligt og berettiget, at forfatterne har ladet den udkomme under deres eget navn.

Haandbogen i slægtsforskning er et uundværligt hjælpemiddel for enhver, der paa en eller anden maade faar brug for at vide noget om de talløse mennesker, som ved deres fælles virke har været med til at skabe Danmarks historie gennem tiderne. Der er næppe mange haandbøger, der bruges flittigere, og med fuld rette, thi der er her skabt et standardværk, hvis lige ikke findes i Norden. Det er bygget paa et indgaaende og imponerende kendskab til det mægtige personalhistoriske stof i biblioteker og arkiver. Og haandbogen er ikke blot en vejviser gennem det store materiale, som personalhistorikeren maa være fortrolig med, den indeholder ogsaa en del teoretiske betragtninger over slægtsvidenskabens begreb, grundformer og opgaver og giver anvisning paa, hvorledes anetavler og efterslægtstavler skal stilles op, et meget vigtigt problem for enhver, der naar længere end til nogle tilfældige samlinger. En god hjælp for studiet giver ogsaa kapitlet om vaabnet, bomærket og seglet og om slægtsforskning i Norden. Et meget vigtigt problem indenfor dansk kulturhistorie er behandlet i det afsnit, der kaldes navnet, hvor bl. a. spørgsmaalet om opkaldelses- og navneskikkene er berørt. Problemet har mærkelig nok været meget stedmoderlig behandlet i litteraturen, idet V. A. Sechers afhandling: Opkaldesskikkene i østjydske Bondeslægter fra 17. og 18. Aarhundrede er den eneste metodiske undersøgelse deraf; og rigtigheden af Sechers teorier er meget tvivlsomme. Det vilde være en betydelig landvinding, hvis man kunde faa gennemført en undersøgelse af dette spørgsmaal, eller helst en række undersøgelser, thi der er ingen tvivl om, at forholdene har været forskellige i de enkelte dele af landet (jvnfr. ogsaa Dansk Navneskik, 1899).

Det personalhistoriske studium frembyder i Sønderjylland

særlige problemer, idet landsdelens særegne nationale forhold har medført, at sønderjysk personalhistorie er blevet behandlet baade fra tysk og dansk side og ofte sammen med den holstenske. Det er under disse forhold naturligt, at Sønderjylland i en saadan haandbog gøres til genstand for en særlig omtale, men det bør ske under omtalen af de danske forhold og ikke — som her — i forbindelse med en redegørelse for slægtsforskningen i Tyskland, hvor hertugdømmerne tilmed er behandlet under et. Begrundelsen for denne ejendommelige opstilling maa selvfølgelig søges i, at en del arbejder er fælles for begge hertugdømmerne, men dette er kun underordnet i sammenligning med den kendsgerning, at Sønderjylland var en dansk landsdel, der overvejende var beboet af danske mennesker, mens Holsten var rent tysk. Bortset fra overklassen var der kun meget ringe befolkningsmæssig forbindelse mellem de to hertugdømmer, og Sønderjylland var paa dette omraade meget nær knyttet til kongeriget. Der gik stadig en strøm af indvandrere fra kongeriget til Sønderjylland, og samtidig søgte en mængde sønderjyder hvert aar nordpaa. Selvom man helt ser bort fra de nationalpolitiske momenter, vil en almindelig historisk betragtning derfor gøre det naturligt, at Sønderjylland behandles for sig. Ved en saadan fordeling af stoffet, vilde man ogsaa faa mulighed for at gøre behandlingen af de specielt nordslesvigske forhold noget mere udførlig, mens omtalen af den holstenske litteratur til gengæld kunde indskrænkes noget.

Selvom man kunde have ønsket placeringen af det sønderjydske stof anderledes, maa man ikke derfor glemme den værdifulde hjælp, som bogen er for enhver, der vil give sig af med Sønderjyllands personalhistorie. Afsnittet om hertugdømmerne indeholder en udmærket oversigt over den meget omfattende slægtshistoriske litteratur. Det er og maa selvfølgelig altid være et skøn, hvad man skal medtage i en saadan bibliografi, der kun maa fylde nogle faa sider, og to mennesker vil vel aldrig kunne skønne helt ens. De følgende bemærkninger er derfor ikke ment som en kritik, snarere som et forslag med henblik paa den 3. udgave, som sikkert vil se dagens lys indenfor en overskuelig aarrække. Under omtalen af litteraturen vedrørende gejstligheden savner man f. eks.: Emil Brøderek: Verzeichnis der Geistlichen und Gemeinden in Schleswig-Holstein 1864—1933 (1933), jvnfr. ogsaa L. Vesten: Præst og Menighed i Nordslesvig efter 1864 (Sønderjydske Aarbøger 1923), samt Aage Dahls bøger: Haderslev Bys Præstehistorie (1933), Haderslev Herreds Præstehistorie (1936) og Sønderjyllands Bispehistorie (1931). I forbindelse med litteraturen om skolernes lærere og elever kunde følgende værker nævnes: Aage Dahl: Bidrag til den gamle Søn-

derborg Latinskoles og dens Lærerstands Historie (Aarsskrift for Sønderborg Statsskole 1931) og Ernst Müller: Schüler und Lehrer der Husumer Gelehrtenschule von 1449—1852 (1939). Det værk, man savner mest, er dog: Th. O. Achelis: Sippenkunde Nordschleswigs. Ein bibliographischer Versuch (Die Sippe der Nordmark 5/6. 1941—42), hvori der gives en fortegnelse over den historiske litteratur vedrørende enkeltslægter.

Med Haandbog i Slægtsforskning er der givet danske personalhistorikere og slægtsforskere en haandsrækning, som deres studiefæller indenfor næsten alle andre historiegrene savner. Men alligevel vil mange dog sikkert sige, at de har endnu et ønske, de gerne saa opfyldt: en særlig bibliografi over den slægts-historiske litteratur, først og fremmest litteraturen vedrørende de enkelte slægtler. Der spildes megen tid med at undersøge, om der findes trykte oplysninger angaaende en eller anden familie, og ofte er det umuligt at naa frem til det stof, der findes spredt i de mest forskelligartede værker. Der er nu udsigt til, at Erichsen og Krarups Dansk historisk Bibliografi inden alt for længe vil blive fortsat, men dermed er problemet ikke løst, thi den kan selvfølgelig kun i det væsentlige omfatte selvstændige artikler og værker. Det, der først og fremmest tiltrænges, er en oversigt, svarende til C. M. Munthes i 1926 udgivne: Kilderegister til norsk slæktshistorie, hvor der ogsaa henvises til behandlinger i værker, som ikke specielt angaar den paagældende slægt. Det maa haabes, at Bibliotekar Fabritius engang vil tage denne opgave op. Der er ingen anden, der har saa mange forudsætninger for at kunne løse den paa tilfredsstillende vis. Haandbog i Slægtsforskning er et bevis derpaa.

Johan Hvidtfeldt.

Beretning og Regnskab.

Beretning.

Historisk Samfunds aarsmøde afholdtes i Haderslev søndag den 21. maj. Mødet, der var besøgt af et betydeligt antal medlemmer, indlededes med, at formanden, A m t s l æ g e, D r. m e d. H. L a u s t e n - T h o m s e n, aflagde følgende beretning:

Det forløbne aar har været et af de mest hændelsesrige i Historisk Samfunds historie, ikke fordi foreningen har været ude for dramatiske hændelser eller traditionsomstyrtende oplevelser, men dels fordi Samfundet har været inde i en overordentlig stærk vækst, dels fordi vi har kunnet udrette og virke mere end i noget tidligere aar.

Sidste efteraar modtog medlemmerne gratis det store register til Sønderjydske Aarbøger 1889—1940 og samtidig første bind af det værdifulde værk om Tønder: Tønder gennem Tiderne. Den historiske udvikling indtil 1864 er her skildret af to af vore bedste kendere af sønderjysk historie, Museumsdirektør Dr. M. Mackeprang, og Arkivar Dr. Hjelholt, medens den senere historie er fortalt af to mænd fra byen: Seminarieførstander Bredsdorff og Amtslandinspektør Mosbech. Med forarsheftet har medlemmerne ogsaa faaet en større gave, nemlig Pastor emer. M. H. Nielsens værk om det sønderjyske fattigvæsens historie, en undersøgelse, der bygger paa et indgaaende arkivstudium og giver en udførlig redegørelse for fattigvæsnets organisation og for de vilkaar, hvorunder de fattige levede. Pastors bog er blevet en landvinding for sønderjysk historieforskning. Og til sommer vil der foreligge endnu et værk, en vejledning i studiet af sønderjysk historie, udarbejdet af Lektor, Dr. Fink og Arkivar Hvidtfeldt. Denne bog vil dog ikke blive sendt medlemmerne gratis, men de vil kunne købe den til halv pris (4 kr. mod 8 kr. i boghandelen), og vi haaber, at mange vil købe værket, som uden tvivl vil blive en værdifuld hjælp for dem, der vil sætte sig ind i landsdelens historie, enten det er litteraturen om et enkelt tidsafsnit eller en enkelt side af fortidens liv, man vil vide besked om, eller man vil have at vide, hvad der gemmes af sønderjysk kildemateriale i danske og udenlandske arkiver. Til efteraaret vil medlemmerne gratis faa andet bind af Tønder gennem Tiderne, der indeholder de mere specielle redegørelser for kirken, sprogforholdene, befolkningen o. s. v. Naar dette bind foreligger, har vi for første gang i Sønderjylland faaet en virkelig dansk byhistorie. Man maa haabe, at det inden alt for længe kan blive muligt at faa lignende redegørelser for de andre nordlesvigske byers historiske udvikling.

Historisk Samfund vil saaledes i løbet af to aar foruden de fire hefter af Sønderjydske Aarbøger, der er kommet med lidt færre sider end sædvanligt, have udsendt registret og fire bind historisk litteratur. Det er en ret imponerende ydelse, og den er selvfølgelig kun blevet mulig gennem hjælp fra forskellige steder. Foruden fra staten, Det Raben-Levetzauseke fond, Carlsbergfondet, H. P. Hanssens mindefond, Tønder købstad, de danske banker i Tønder, Carlsen-Langes legatstiftelse og H. V. Clausens og Johan Ottosens Legat til Danskhedens Fremme i Sønderjylland har vi ogsaa faaet støtte fra de fire sønderjyske amter, fra Sønderborg, Haderslev og Aabenraa byer samt Skærbæk, Graasten og Løgumkloster kommuner. Med særlig glæde har vi modtaget gaver fra privat side, nemlig Fabrikant Schaumann, Haderslev, Konsul Jørgen M. Hansen, Aabenraa og Sønderjysk Tæppefabrik, Højer. Vi vil haabe, at flere vil følge disses eksempel, saa Historisk Samfund kan blive i stand til med saa stor kraft som mulig at varetage de kulturelle og videnskabelige opgaver, det har i

grænselandet, at yde et bidrag i den aarhundredlange kulturkamp mellem dansk og tysk.

Vi ser selvfølgelig udsendelsen af Sønderjydske Aarbøger og de andre litterære værker som det centrale i vort arbejde, men som jeg allerede har fremhævet i tidligere aarsberetninger, er vi ogsaa klar over, at der er andre opgaver. Samfundets foredragsarbejde er blevet fortsat i det forløbne aar. Foruden paa aarsmødet i Tinglev er der blevet holdt foredrag i Ubjærg, Felsted, Skodborg, Varnæs og Rise sogne. Vort arbejde med indsamling af arkivalier er kun blevet fortsat i ringe grad, dels ved et mindre indkøb, dels ved at sikre nogle breve fra sønderjyske krigsfanger til Frk. Marie Fergo, København, og ved at medvirke til, at den saakaldte Fladstenaarbog nu ved ejers velvilje er kommet til Landsarkivet i Aabenraa, som i aarets løb ogsaa har modtaget en del andre private arkivalier, bl. a. vedrørende de sønderjyske landboforeninger og skoleforhold i Varnæs sogn samt dele af Skoleforeningens arkiv. Selvom mangt og meget er blevet reddet i tidens Løb, findes der dog stadig mange privatarkivalier af værdi ude paa gaardene og i byerne. Vi haaber, naar forholdene tillader det, at kunne tage dette arbejde op med større kraft, idet vi har løfte om støtte fra videnskabelig side. Forhaabentlig vil det ogsaa blive muligt for os at løse en endnu vigtigere opgave, at bevare den historiske tradition, at faa nedskrevet den store viden, som de lidt ældre, der har været ledende i det kulturelle eller økonomiske liv, sidder inde med.

En del af vore medlemmer er gaaet bort i aarets løb: Pressechef Rud, Kbhv., Lærerinde Frk. Clausen, Tønder, Lærer Anton Petersen, Fyn, Frk. Else Petersen, Løgumkloster, Branddirektør Chr. Hansøen, V. Sottrup, Konsulent Frederiksen, Aabenraa, Lærerinde Frk. Nissen, Skovby, Lærer Dircks, Faaborg, tidligere Haderslev, og Gaardejer Chr. Schmidt, Mellerup. Chr. Schmidt hørte til vore mest interesserede medlemmer; han mødte ikke blot op til aarsmøderne og til vore kursus, men syslede ogsaa selv med sit fødesogns historie, som han skildrede i en længere artikelrække i »Hejmdal«. Endnu en dansk mand vil jeg gerne minde: Søløjtnant Aage Jørgensen, Skærbæk, som den 29. august gav sit liv for Danmark.

Paa anden maade har afgangene været meget ringe, og i hvert fald er det medlemsfremgangen, der har præget aaret for Historisk Samfund for Sønderjylland.

For tre aar siden havde Historisk Samfund 598 medlemmer. Paa aarsmødet i Bolderslev kunde jeg meddele, at vort medlemstal var steget til 788. Samtidig udtalte jeg, at vort maal var at naa de 1000. I Dag kan jeg med stolthed sige, at vort — tilsyneladende dristige — maal er naaet, de 1000 er længst passeret: vi har i dag 1035 medlemmer. Vi er glade for denne stærke forøgelse paa næsten 50 %. Den giver en god økonomisk ballast til sejladsen i fremtiden, som

maaske kan blive vanskelig nok. Men den giver os ogsaa moralsk fortroetning til at fortsaette arbejdet, fordi den viser, at der er en stigende historisk interesse i vor landsdel og blandt snderjyder i den vvrige del af landet.

Derefter aflagde kassereren, Museumsinspektør H. Neumann regnskabet, der balancerede med 11.428,86 kr.. Seminarielærer Claus Eskildsen aflagde beretning om Snderjydske Maanedsskrift, der nu ialt havde 535 abonnenter, en fremgang paa 14. Af disse ekspederedes 434 direkte, resten gennem postvæsnet og boghandlerne. 382 af abonnenterne var bosiddende i Nordslesvig, 134 i den vvrige del af Danmark og 19 i udlandet. Regnskabet, der fremviste et overskud paa 294,50 kr., balancerede med 5881,77 kr. Aktiverne beløb sig til 3022,50 kr. plus gamle aargange. Af passiver var der ingen.

Redaktør K amphø v e n e r, A a b e n r a a, spurgte, om abonnenterne paa Sdj. Maanedsskrift var medlemmer af Historisk Samfund. Claus Eskildsen oplyste, at det næppe var tilfældet for halvdelens vedkommende. K amphø v e n e r spurgte derefter, om det ikke vilde være bedst at slaa Snderjydske Aarbøger og Sdj. Maanedsskrift sammen, saaledes at der blev mere plads til det populære stof. Antikvarboghandler Møller, Haderslev, efterlyste flere illustrationer i aarbøgerne. Formanden oplyste i denne forbindelse, at man netop i de sidste par aar havde lagt betydelig større vægt paa billedmaterialet end tidligere. Et interessant problem blev rejst af Pastor Hejselbjerg Paulsen, Fjestrup, som foreslog, at man samlede en del af det historiske og kulturelle stof, som kom frem i dagspressen, og udgav det i særlige smaa hefter. Arkivar Hvidtfeldt anbefalede denne tanke, som han selv havde arbejdet med, men paapegede, at dens realisation vilde være vanskelig i øjeblikket paa grund af vanskelighederne med at skaffe papir. Bibliotekar Jakob Petersen, Aabenraa, mente, at Hist. Samfund burde støtte tanken, mens Højskoleforstander Hans Lund, Røding, advarede mod at splitte det historiske arbejde, men foreslog at man i decemberheftet af Sdj. Maanedsskrift gav en aarlig oversigt over de vigtigere avisartikler med historisk indhold. Redaktør Nielsen, Dannevirke, oplyste, at pressen sikkert gerne vilde støtte en særlig udgivelse af det historiske stof i dagbladene, og anbefalede iøvrigt Hans Lunds forslag. Tandlæge Hansen, Haderslev, og Antikvarboghandler Møller udtalte ogsaa ønsket om paa en eller anden maade at faa det spredte stof samlet, og formanden lovede, at man vilde overveje hele spørgsmaalet nærmere.

Jakob Petersen takkede for det udkomne register til

Sønderjydske Aarbøger, som han havde efterlyst i mange aar. Han mente dog, at det typografiske udstyr kunde have været smukkere. Hvidtfeldt indrømmede rigtigheden af denne kritik, men mente dog, at registret, selvom det ikke var smukt, var hensigtsmæssigt, og paapegede, at man jo nu engang var nødt til at nøjes med de typografiske hjælpemidler, der var for haanden.

Forstander la Cour Petersen, Skibelund Efterskole, ønskede en fortegnelse over skibelundfesternes ordførere i anledning af skibelundforeningens 75aars jubilæum. Formanden og Claus Eskildsen lovede at støtte dette arbejde.

Til bestyrelsen genvalgtes Museumsdirektør, Dr. phil. M. Mackeprang, Seminarielærer Claus Eskildsen, Tønder, og Arkivar Hvidtfeldt, Lyngby. Man besluttede at overlade bestyrelsen at bestemme stedet for det næste aarsmøde.

Mødet sluttede med et fængslende foredrag af Bibliotekar Jakob Petersen om Hans Nissens og Hans Krügers tid.

Johan Hvidtfeldt.

Historisk Samfund for Sønderjylland. — Aarsregnskab 1943.

INDTÆGTER:	Kr.	Øre	UDGIFTER:	Kr.	Øre
Medlemsbidrag	5.157	71	Trykning	7.331	68
Salg af Skrifter	417	55	Honorarer	1.220	00
Annoncer	531	00	Ekspedition, Kasserer, Sekretær	550	00
Tilskud	4.716	00	Omdeling, Fragt	917	02
Renter	36	88	Repræsentation og Udgifter ved Aars- mødet	91	14
Forskelligt	569	70	Forskelligt	475	38
			Balance	843	62
	11.428	86		11.428	86

Status pr. 31. December 1943.

AKTIVER:	Kr.	Øre	PASSIVER:	Kr.	Øre
Bank- og Postkonti	2.096	49	Forudbetalt Kontingent	105	00
Kontant	111	59	— Tilskud	1.000	00
Udestaaende Fordringer:				1.105	00
Kontingent	223	35	Formue	1.513	93
Annoncer	150	00			
Salg af Skrifter	37	50			
	2.618	93		2.618	93

Regnskabet revideret, fundet rigtigt og stemmende med Bilagene. Beholdningen var til Stede.

Haderslev, den 29. Januar 1944.

Valdemar Lauritzen.

Olav Christensen.

